memorii | jurnale

Sir Patrick Leigh Fermor este o combinație între Indiana Jones, James Bond și Graham Greene.

BBC News

Patrick Leigh Fermor

Drum întrerupt

De la Porțile de Fier până la Muntele Athos

HUMANITAS

memorii | jurnale

Sir Patrick Leigh Fermor (11 februarie 1915–10 iunie 2011) este cel mai apreciat autor britanic de memorii de călătorie din secolul XX. S-a născut la Londra, dar a fost crescut de o familie din Northamptonshire, cunoscându-și părinții, care au plecat în India la scurt timp după nașterea sa, abia la vârsta de patru ani. Deși era un elev de o inteligență sclipitoare, la optsprezece ani spiritul său nonconformist i-a adus exmatricularea de la King's School, Canterbury, astfel că a continuat să învețe pe cont propriu, citind literatură și studiind operele autorilor antici și istoria. Pe 8 decembrie 1933 a pornit într-o călătorie la pas prin Europa, de la De Hoek, Olanda, cu destinația Constantinopol, aventură pe care a povestit-o mai târziu într-o trilogie considerată capodopera sa. După ce a ajuns la Constantinopol, a continuat să călătorească prin Grecia, unde a luat parte la campania forțelor regaliste împotriva loviturii de stat din martie 1935. Tot în Grecia a cunoscut-o pe Bălașa Cantacuzino, împreună cu care a locuit o vreme la Atena și apoi la Băleni, Galați. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a luptat în Grecia continentală și în Creta. A primit Ordinul pentru Distincție în Serviciu și Ordinul de Excelență al Imperiului Britanic. Și-a publicat prima carte, *The Traveller's Tree*, în 1950. Au urmat *A Time to Keep Silence* (1957), *Mani. Travels in the Southern Peloponnese* (1958) și *Roumeli. Travels in Norhern Greece* (1966). În 1968 s-a căsătorit cu Joan Elizabeth Rayner, împreună cu care a locuit în Kardamyli (lângă Kalamáta) și în Gloucestershire (Marea Britanie). În 1977, respectiv 1986, publică relatările primelor două părți ale călătoriei de la optsprezece ani: *A Time of Gifts. On Foot to Constantinople: From the Hook of Holland to the Middle Danube* (*Vremea darurilor. La pas spre Constantinopol: de la De Hoek, Olanda, până la Dunărea de mijloc*) și *Between the Woods and the Water. On Foot to Constantinople: The Middle Danube to the Iron Gates* (*Între păduri și ape. La pas spre Constantinopol: de la Dunărea de mijloc până la Porțile de Fier*, Humanitas, 2015). Cea de-a treia parte a călătoriei este relatată într-un manuscris publicat abia postum, autorul nereușind să termine în timpul vieții revizia lui: *The Broken Road. From the Iron Gates to Mount Athos* (*Drum întrerupt. De la Porțile de Fier până la Muntele Athos*). Apreciate pentru erudiție și pentru stilistica desăvârșită, cărțile sale se bucură de un mare succes și au primit numeroase distincții literare, iar în 2004 autorului i-a fost atribuit titlul de cavaler al Regatului Unit. Patrick Leigh Fermor este atât de iubit, încât în 2014 scriitorul și jurnalistul Nick Hunt a făcut o călătorie de șapte luni pe urmele lui, descrisă în cartea sa de debut, *Walking the Woods and the Water. In Patrick Leigh Fermor's footsteps from the Hook of Holland to the Golden Horn*.

Patrick Leigh Fermor

Drum întrerupt

De la Porțile de Fier până la Muntele Athos

Ediție și introducere de
Colin Thubron și Artemis Cooper

Traducere din engleză și note de
Mariana Piroteală

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Marieva Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Niță
DTP: Emilia Ionașcu, Dan Dulgheru

Tipărit la Tipo Lidana – Suceava

Patrick Leigh Fermor
The Broken Road: From the Iron Gates to Mount Athos
© The Estate of Patrick Leigh Fermor, 2013
Introduction © Artemis Cooper & Colin Thubron, 2013
Fotografia de la p. 5, din Arhiva Patrick Leigh Fermor,
este reprodusă cu permisiunea administratorilor
de la National Library of Scotland.
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2016, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Fermor, Patrick Leigh
Drum întrerupt: de la Porţile de Fier până la Muntele Athos /
Patrick Leigh Fermor; ed., introd.: Colin Thubron, Artemis Cooper;
trad., note: Mariana Piroteală. – Bucureşti: Humanitas, 2016
Index
ISBN 978-973-50-5351-2
I. Thubron, Colin (ed.) (pref.)
II. Cooper, Artemis (ed.) (pref.)
III. Piroteală, Mariana (trad.) (note)
821.111-992=135.1

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

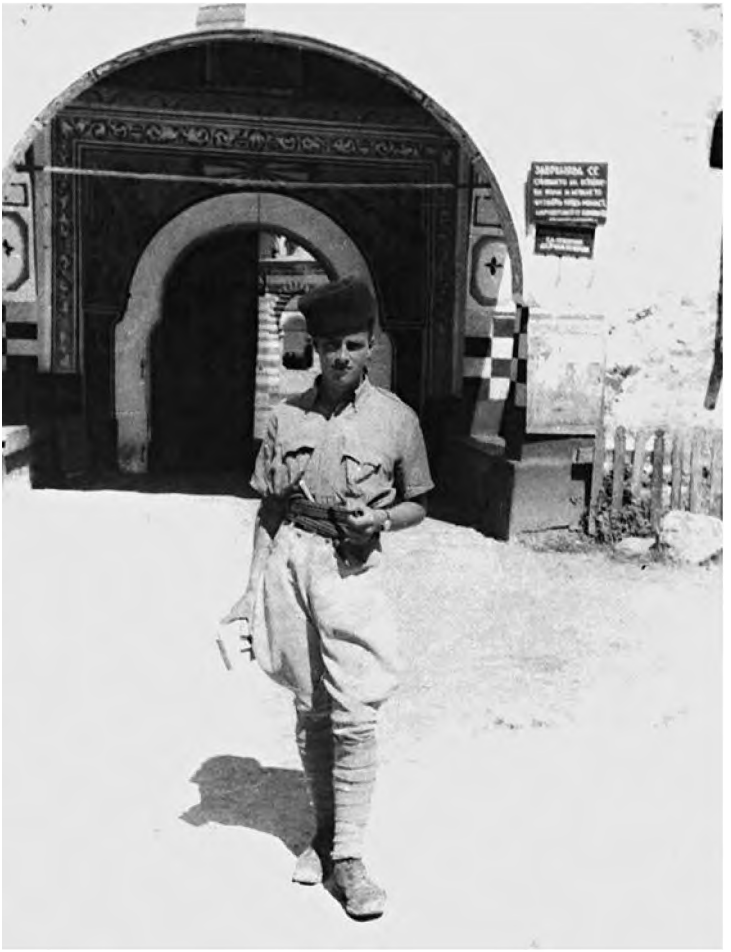

Patrick Leigh Fermor la mănăstirea Rila, în Bulgaria (toamna 1934).
Probabil că prezența mea era un adevărat spectacol, căci aveam părul lung, neîngrijit și îmbâcsit de praf, decolorat și zburlit, și fața arsă de soare, de culoarea lemnului de nuc; haine boțite, un rucsac și un baston unguresc sculptat; de asemenea – acum roșesc când aștern aceste lucruri pe hârtie, dar mă obligă sinceritatea – un brâu împletit, roșu cu galben, cumpărat din Transilvania, un hanger cu plăsele de oțel și un calpac cafeniu de la târgul din Berkovița.

În memoria lui Joan

N
V
E
S
Băile Herculane
Orșova
Porțile de Fier
Turnu Severin
Ada Kaleh
Ploiești
ROMÂNIA
VALAHIA
București
Podul de la Cernavodă
DOBROGEA
0 20 40 60 80 mile
0 40 80 120 km
Constanța
Mangalia
Vidin
Giurgiu
Ruse (Rusciuk)
Dunărea
Lom (Palanka)
Plevna
Ferdinand
Berkovița
Petrohan
Vatra
Trambeș
Mănăstirea Preobrajenski
MUNȚII BALCANI (Stara Planina)
Dranovo
Tîrnovo
Gabrovo
Șipka
Sliven
Varna
Biala
Burgas
Nesebăr (Mesembria)
MAREA NEAGRĂ
Sofia
Radomir
Vitoșa
Simeonovo
Karlovo
Kazanlîk
Nova Zagora
Dupnița
BULGARIA
Samokov
Rila
Plovdiv
Marița
Pazargic
Haskovo
Svilengrad
Tundja
Edirne
Munții Rodopi
Strumița
Demir Hisar
IUGOSLAVIA
GRECIA
TURCIA
Constantinopol
Strymon
Salonic
Lacul Volvi
Rentina
Modi
Muntele Athos
Marița
De la Porțile de Fier până la Muntele Athos
Granițele internaționale dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial

I

De la Porțile de Fier

LA ORȘOVA, DUNĂREA S-A ARĂTAT DIN NOU. Acum avea o lățime de aproape un kilometru și jumătate, dar imediat spre vest pornea învolburată și clocotea prin strâmtul defileu muntos al Cazanelor, care are o lățime de numai o sută cincizeci de metri. De când îi întorsesem spatele la Budapesta, acest fluviu lacom înghițise Sava, Drava, Tisza, Maros* și Morava și încă vreo douăzeci de afluenți mai puțin cunoscuți. Puțin mai jos de Orșova, în aval, în mijlocul fluviului, mica insulă Ada Kaleh despărțea cursul. Împodobit cu plopi și duzi, șirul acoperișurilor de lemn era brusc întrerupt de o cupolă rotunjită și un minaret, iar pe poteci cutreierau stranii siluete în port turcesc; căci insula încă era majoritar turcească – singura rămășiță din Europa Centrală, din afara granițelor moderne ale Turciei, a acelui uriaș imperiu care a fost stăvilit și alungat înapoi la porțile Vienei. Munții abrupți și scunzi care formează malul opus se aflau în Iugoslavia.

A doua zi dimineață, devreme, am găsit o scrisoare de la Budapesta, mă aștepta la post-restant[1] – scrisesem mai multe scrisori și le aruncasem în rafale în cutii poștale sărăcăcioase, încă de când ne luaserăm rămas-bun la gara din Deva –, și am

---

* Autorul a ales să păstreze, în cele mai multe cazuri, denumirile în limba maghiară, intenție pe care și-a anunțat-o în volumul anterior, *Între păduri și ape*; aici se referă la râurile Tisa și Mureș.

1. PLF spera să primească o scrisoare de la Xenia Cernoievici (Angela), cu care a avut o relație povestită cu afecțiune în *Între păduri și ape*.

urcat la bordul vaporului, plin de entuziasm. Am pornit la drum însoțiți de drepnelele care săgetau cerul. Curând, munții aflați de o parte și de alta s-au transformat în prăpăstii verticale, care se zoreau unele spre celelalte, dând naștere cheilor sinuoase ale Porților de Fier. Deodată, fluviul s-a umflat, clocotind furios. Sirena noastră lansa ecouri de detunături în lungul digului circulabil. Câțiva kilometri mai departe munții s-au estompat, iar Dunărea și-a recăpătat lățimea firească. Pe malul românesc, după marele oraș Turnu Severin – Turnul lui Severus, unde împăratul i-a înfrânt pe quazi și pe marcomani* – se întindea informă câmpia joasă a Olteniei, deseori mărginită de trestii și mlaștini triste, în care părea să pândească malaria. Munții sârbești care șerpuiau de-a lungul malului drept erau începutul Marelui Lanț Balcanic. Fluviul trasa meandre ample pe lângă promontoriile sârbești. Deodată, munții nu mai erau în Iugoslavia, ci în Bulgaria. Când și când, ne croiam drum printre bacuri din trunchiuri uriașe de copaci și depășeam întunecate procesiuni de șlepuri, lungi de un kilometru și jumătate. La Orșova, cu o clipă de uluială și apoi de încântare, în timp ce pașaportul îmi era ștampilat cu data de 14 august, îmi dădusem seama că petrecusem în Transilvania mai bine de trei luni. Întocmai, mi-am zis, recitind a zecea oară scrisoarea de dimineață.

Aceste gânduri mi-au fost întrerupte de zidurile și turnurile de pe malul sudic ale vechii cetăți Vidin. Debarcaderul era înțesat de niște băieți gălăgioși care vindeau pepeni roșii. Am ales unul, apoi, destul de dezamăgit, a trebuit să renunț la el, căci aveam doar două bancnote de lire englezești în buzunar și câțiva lei românești. O pasageră, o fată înaltă, cu părul blond și drept, care, mi-am dat seama brusc, era englezoaică, mi-a oferit câteva leve bulgărești, așa că am tăiat mingea verde de fotbal în felii sângerii cu sâmburi negri și apoi am împărțit-o.

---

* Quazii: triburi germanice stabilite în Moravia, care au purtat războaie cu Imperiul Roman; marcomanii: triburi germanice din Bavaria.

După toate aceste luni, era ciudat și destul de emoționant să vorbesc cu o englezoaică. Se numea Rachel Floyd și mi-a devenit o prețioasă tovarășă de călătorie. Mergea la Sofia să-i țină de urât soției consulului britanic, o veche prietenă de la Oxford. Ne-am împărtășit povești de viață clefăind la feliile sângerii, răcoroase, iar când, după-amiază, am debarcat în Lom Palanka, am stabilit să o caut când ajung în capitală. Ea a plecat cu trenul, iar eu am început să umblu creanga prin primul oraș bulgăresc pe care-l întâlneam.

ÎN TOATĂ EUROPA CENTRALĂ, de la înzăpezitul Rin, prin Bavaria și Austria, prin vechile regate ale Boemiei și Ungariei, și chiar și între hotarele împădurite ale principatului Transilvaniei, pluteau în aer aura apusului Sfânt Imperiu Roman, a regatului lui Carol cel Mare și misterele creștinătății occidentale. Suzeranitatea turcă asupra regiunilor răsăritene se sfârșise cu mult timp în urmă și se mai păstrau puține urme. Dar aici, pe malul sudic al Dunării, munții erau bântuiți de duhul altei stăpâniri. Bulgaria se eliberase așa de curând de jugul turcesc, încât nu părea atât hotarul sud-estic al Europei cât hotarul nord-vestic al unei lumi ce se întindea până la munții Taurus, la deșerturile Arabiei și la stepele asiatice. Aici te aflai în Orient, iar semnele ultimelor veacuri dominate de stăpânirea otomanilor se găseau pretutindeni, din belșug; din belșug se găseau și urmele neînduplecatului regat slavo-bizantin, pe care îl înecase valul turcesc. Aceste elemente disparate se găseau din abundență în toate: în cupole și minarete, în mirosul de fum al kebapului gătit la frigare, în casele de lemn înălțate și în bisericile în stil bizantin, în pălăriile negre, cilindrice, veșmintele lungi și largi, în părul și bărbile lungi ale preoților și în alfabetul chirilic de pe firmele prăvăliilor, care-ți dădeau impresia că te afli în Rusia. Bulgarii înșiși, îndesați, cu trăsături aspre și solizi, sugerau un trecut și mai îndepărtat, sălbaticul loc de baștină de dincolo de Volga din care migraseră pentru a se așeza aici, cu secole în urmă, într-o aprigă hoardă

asiatică. Oameni dintr-o bucată și duri, cu încălțări din piele de vacă și cu obiele, la fel ca românii, umblau pe caldarâmul prăfuit ca niște urși. Purtau haine groase și aspre țesute în casă, unele albastru-închis, dar cele mai multe de un maro pământiu, împodobite ici-colo cu dreptunghiuri rigide de broderie neagră: pantaloni mari și largi, veste petrecute, o haină scurtă și brâie stacojii late de un picior, în care uneori țineau câte-un cuțit. Pe cap aveau calpace turtite ca ale cazacilor, din blană de oaie cafenie sau neagră.

În birtul în aer liber din mica piață unde m-am așezat să mănânc o tocană destul de bună, foarte grasă, de oaie, cu cartofi, roșii, ardei iute, dovlecei și bame, servită cu polonicul din oale uriașe de bronz, am observat că vreo doi tineri de la masa alăturată își lăsaseră să crească unghia de la degetul mic, aproape la fel de lungă ca a mandarinilor, semn că viața de plugari era de domeniul trecutului. Trei bătrâni cu mustăți albe și mocasini trăgeau în liniște din mușțiucul de chihlimbar al narghilelei, jucându-se alene cu șiraguri de mărgele tot de chihlimbar, lăsându-le să cadă una peste alta cu un clinchet adormitor, parcă pentru a le număra tihnitele cugetări. Un grup de ofițeri, în tunici albe cu nasturi care se închideau sub urechea stângă, în stil rusesc, cu epoleți aurii rigizi, chipie negre cu bandă roșie și cozoroc scurt și cizme moi cu pinteni înalți, stăteau de vorbă și fumau sau se plimbau pe sub copaci cu săbiile cu teacă de oțel atârnate de mâner la încheietura brațului. Femei nu erau. Niște câini se băteau pe o falcă de oaie. Un rând de capete jupuite de oaie priveau jalnic de pe un raft din fața unei măcelării, din ficații, plămânii și carcasele decapitate picura sânge, iar măruntaiele atârnau în cârlige ca niște ghirlande sinistre. De la aparatul de radio se auzeau marșuri înălțătoare, întrepătrunse de vaierul ciudat al cântecelor în tonalitate minoră orientală. Se simțea miros de iasomie. Peste tot bâzâiau țânțarii.

Era un moment solemn. Mi-am dat seama că totul se schimbase.

POTECA PORNEA SPRE SUD printre meandrele dealurilor și câmpiilor dunărene. Unele erau acoperite cu pădurici. Ici-colo, se întindea ceața verde a mlaștinilor și drumul era presărat cu plopi negri. Haideți să străbatem această regiune riverană cu cizmele de șapte leghe și să urcăm pe Marele Lanț Balcanic. Uriașa curbură – Stara Planina, cum se numește în Bulgaria, Muntele Vechi – urcă, se încolăcește și se avântă drept prin nordul Bulgariei, din Serbia până la Marea Neagră, o barieră impunătoare de culoare leonină, cu proeminențe semețe, rotunjite, și rareori vezi câte un vârf sau o prăpastie: întinderi deschise, eterice și umflături pântecoase care urcă tot mai sus spre văi întinse, ca niște copăi, și scobituri în care se zărea drumul alb descolăcindu-se preț de câțiva kilometri și șerpuind printre crânguri, delușoare și turmele risipite, până când dispărea peste ultima colină galben-cafenie. Când și când, ajungeam din urmă șiruri lungi de măgari și catâri – în sud-est, spre Haskovo, le luau locul cămilele – și caravane de căruțe. Cele mai ușoare erau trase de cai – animale mici și solide și mârțoage greoaie și costelive –, iar cele mai zdravene, încărcate cu lemn, de bivoli negri care mergeau agale, împovărați de juguri grele, rostogolindu-și ochii în găvane sau lovindu-și între ei coarnele cutate și asemănătoare cu mustățile. Șeile de lemn, pe care călăreții stăteau într-o parte, bălăbănindu-și picioarele încălțate în mocasini, păreau la fel de masive ca *howdah** de pe spinarea elefanților. Pepenii erau marfa de căpătâi, pe lângă coșurile uriașe pline cu roșii, castraveți și toate legumele de grădină pentru care bulgarii sunt faimoși în întreaga zonă balcanică. Fiecare sat era înconjurat de etaje de straturi de legume și orice picătură de apă era păstrată și folosită pentru irigații, transportată prin niște mici apeducte din trunchiuri de copaci scobite. De unde eram? mă întrebau bărbații cu căciuli de blană și mâini bătătorite. „*Ot kadè?*

* Scaun cu baldachin de pe spatele elefantului sau cămilei, folosit pentru transport.

Ot Europa?“ „*Da, da*“, din Europa. „*Nemski?*“ Nu, nu german: „*Angliceanin.*“ Mulți nu păreau să știe prea bine unde se află Anglia. Și ce eram? Un *voinik*, soldat? Sau student? Un *spion*, poate? Le-am plătit cu vârf și-ndesat pentru aceste întrebări, scoțând de la ei, cu ajutorul unor gesturi interogative, vocabularul de bază: pâine, *hliab*; apă, *voda*; vin, *vino*; cal, *kon*; pisică, *kotka*; câine, *kuce*; brânză de capră, *siriné*; castravete, *krastavița*; biserică, *țerkva*. Aceste schimburi ne-au ținut de urât kilometri în șir.

În prima noapte, am dormit sub cerul liber, lângă un grajd, iar în următoarele două, în orășelele Ferdinand și Berkovița: două nopți în care am fost chinuit de paraziți. În a patra noapte, trecuserăm de ultima și cea mai înaltă cumpănă a apelor și, sub un platan care adăpostea o veche fântână turcească, ne-am alăturat unei caravane cu destinația Sofia. Apa curgea în bazinul fântânii din niște lespezi în care erau gravate, caligrafic, volutele știrbite pe alocuri ale unor caractere arabe pe care nu mai știa nimeni să le descifreze. Cinsteau, zice-se, memoria unui pașă de mult trecut la cele sfinte. Ni s-a alăturat în jurul focului un grup de ciobani și, în timp ce un recipient rotund de lemn pentru vin era trecut din mână-n mână, unul dintre acești bărbați zburliți cânta la un fluier de lemn lung de vreun metru – *kaval* –, iar un altul la un cimpoi – *gaida*. Era un burduf din piele de oaie cu un muștiuc de lemn, iar caraba era dintr-un corn de vacă înfășurat în piele, în care fuseseră făcute găuri cu o sulă încinsă. Cântecul lor preferat îl preamărea pe Hagi Dimitar din Sliven, care luptase împotriva turcilor în trecătoarea Șipka din Balcani. Siluetele așezate turcește, cu încălțările cu vârful întors, cele cincizeci de căciuli din blană de oaie, fețele cu oase late luminate de foc, brâiele, animalele fără astâmpăr, clinchetul clopoțelului câte unei oi sau capre și puzderia de stele ce scânteiau ușor te duceau cu gândul la tărâmuri mai degrabă orientale decât europene, de parcă destinația noastră putea fi Samarkand, Khorasan, Tașkent sau Karakorum.

A DOUA ZI, AM AJUNS LA SOFIA și mi-am croit drum printr-o mare de cocioabe țigănești din scânduri vechi și bidoane de benzină și apoi printr-un târg cu cântare uriașe din alamă, unde părea să se fi adunat tot șeptelul din vestul Bulgariei într-o harababură de nechezături și răgete de măgari. Am trecut pe lângă domul, numeroasele cupole de metal și minaretul avântat ale unei frumoase moschei și, pe sub o rețea de cabluri de tramvai, am ajuns în centrul capitalei.

Șederea permanentă aici ar putea provoca un geamăt de exasperare, dar aspectul și atmosfera micii capitale sunt destul de atrăgătoare. Orașul de podiș este stăpânit de o atmosferă degajată și lenește, iar deasupra lui se înalță piramida luminoasă a muntelui Vitoșa, care trimite razele soarelui de pe multele sale fațete, reper nobil și de neocolit, ca muntele Fujiyama. Apoi au urmat palatul țarului Boris[1] cu leul rampant al Bulgariei fluturând pe steag, apoi Sobranie, unde se reunea parlamentul, și un uriaș teatru de stat, grădini, copaci și o mică populație statuară de eroi bulgari; apoi, dominând largul și înfrunzitul bulevard al țarului Osvoboditel, artera orașului, se zărea figura ecvestră a împăratului Alexandru II[2] al Rusiei, Țarul Eliberator însuși; iar dincolo de ea, cupola aurie și pilaștrii de stuc, pictați, ai catedralei Aleksandr Nevski. De-a lungul lor, treziți după siestă în răcoarea serii, toți locuitorii orașului se plimbau agale în acea maree rituală ce crește și descrește la fiece amurg în fiecare oraș european de la est de Budapesta sau de la sud de Biscaya. În cafenele, elitele intelectuale beau o sumedenie de degetare cu cafea turcească, își spuneau rugăciunea frământându-și mătăniile de chihlimbar și dezbăteau editorialul din *Utro*. În spatele lor, strada țâșnea glonț spre un podiș leonin, presărat cu cătunele șopilor*, despre care se spune că sunt urmașii pecenegilor, temuta hoardă

1. Boris III, țar al Bulgariei (1894–1943).

2. Țarul Alexandru II al Rusiei, a cărui campanie împotriva Imperiului Otoman a eliberat Bulgaria în 1877–1878.

* Populație din vestul Bulgariei, din estul Serbiei și din Macedonia.

barbară de dincolo de Ural care a prădat și a măcelărit secole la rând de-a lungul hotarelor Imperiului Roman de Răsărit și care, în cele din urmă, s-a așezat aici și și-a șlefuit obiceiurile.

Mulțumită lui Rachel Floyd, compatrioata mea de pe vapor cu care împărțisem pepenele, a doua zi am fost salvat din coliba de lângă piață unde trăsesem de către consulul britanic și soția sa, Boyd și Judith Tollinton, care au avut bunătatea să-mi ofere găzduire. Au fost zile fericite și îmbelșugate. Părea ciudat să mă aflu din nou printre englezi și să vorbesc din nou engleza, la fel de ciudat cum mi s-ar fi părut să stau printre străini după o ședere prelungită în Anglia, și la fel de stimulator. Ce plăcut era să aud totul despre Bulgaria de la compatrioata mea, buna și priceputa mea gazdă absolventă de Rugby School, și să mă ridic de la micul dejun, cu un ceai Earl Grey în mână, ca să privesc Garda Regală bătând pas de defilare pe bulevardul Țarul Osvoboditel. Băile la discreție, lenjeria curată, uriașul majordom rus, terasa, cărțile, priveliștea orașului, până la versanții estompați ai muntelui Vitoșa, toate păreau adevărate minuni. Și lucrul cel mai valoros era Enciclopedia Britannica. M-am repezit la ea ca o panteră. Fantastic, după ce duci o viață primitivă! Congresul de Studii Bizantine se întrunea la Sofia în toamna aceea. Era o încântare să asculți erudita și arțăgoasa sporovăială a profesorului Whittemore[1], acea esență distilată a Bostonului jamesian grefată pe mozaicurile din Agia Sophia. Mai erau acolo, afabili, cu pantofi de piele-ntoarsă, îmbrăcați impecabil în costume elegante albe, tropicale și cu pălării împodobite, Roger Hinks[2] și Steven Runciman[3] –

1. Profesorul Thomas Whittemore (1871–1950), arheolog american și erudit bizantinolog care începuse de curând o importantă muncă de descoperire a mozaicurilor din catedrala Sfânta Sofia din Istanbul.

2. Roger Hinks (1903–1963), istoric de artă renumit pentru implicarea de mai târziu în imprudenta curățare a frizelor Elgin.

3. Steven Runciman (1903–2000), celebru istoric al Bizanțului și al cruciadelor.

Cuprins

Introducere
de Colin Thubron și Artemis Cooper 7
Hartă 20

1. De la Porțile de Fier 21
2. O casetă de sticlă suspendată 40
3. Traversând Marele Lanț Balcanic 64
4. Spre Dunăre 117
5. Câmpia Valahă 160
6. București 177
7. Spre Varna 225
8. Dans la Marea Neagră 256
Muntele Athos 298

Mulțumiri 381
Indice 383

Introducere

de Colin Thubron și Artemis Cooper

Capodoperele incomplete au ceva emoționant și misterios. Cele două cărți care precedă volumul de față – *A Time of Gifts* (*Vremea darurilor*) și *Between the Woods and the Water* (*Între păduri și ape*) – rămân două treimi excepționale ale unei trilogii neterminate. Sunt unice în lumea cărților de călătorie din secolul XX. La patruzeci, respectiv cincizeci de ani după ce a avut loc, această călătorie – alături de incredibila realizare a rememorării ei – poate fi interpretată ca odiseea de vis a oricărui student liber ca pasărea cerului.

În 1933, la optsprezece ani, Leigh Fermor a pornit de la De Hoek, din Olanda, spre Constantinopol (cum numea el cu încăpățânare Istanbulul). Dar abia câteva decenii mai târziu a pornit în călătoria paralelă – cea scrisă –, privind cu ochi de adult acel rit de trecere al tinereții. *A Time of Gifts* (1977) l-a purtat prin Germania, Austria și Cehoslovacia. *Între păduri și ape* (1986) a continuat prin Ungaria și Transilvania, până la Porțile de Fier ale Dunării, aproape de locul în care se contopesc granițele română și bulgară. Mai avea încă opt sute de kilometri până la destinația sa, Constantinopol.

Desăvârșirea literară a acestei epopei ar fi fost un triumf comparabil cu cel al trilogiei mării a lui William Golding sau, schimbând genul, cu *Sword of Honour* al lui Evelyn Waugh. Dar acolo, la Porțile de Fier, călătoria rememorată a lui Leigh Fermor s-a întrerupt. Cititorii nerăbdători au înțeles că autorul

fusese victima blocajului literar, paralizat de memoria înşelătoare sau de sarcina de a se ridica la înălţimea propriului său stil.

Dar la moartea sa, în 2011, a lăsat manuscrisul final al povestirii, care îl chinuise atâţia ani prin neajunsurile sau prin imprecizia sa. Nu a încheiat-o niciodată aşa cum şi-ar fi dorit. Motivele sunt incerte. Problema nu-i era clară nici lui, iar *Drum întrerupt* este doar o rezolvare parţială. Fascinaţia cărţii rezidă nu doar în faptul că epopeea sa din tinereţe este aproape completă, ci şi în lumina pe care o aruncă asupra procesului de creaţie al acestui om nemaipomenit şi discret.

La vârsta de optsprezece ani, Paddy (cum îl numeau prietenii şi admiratorii) se considera un ratat. Fusese exmatriculat de la majoritatea şcolilor, iar profesorul său îndrumător de la King's School, din Canterbury, îl categorisise, memorabil, drept „o combinaţie periculoasă de rafinament şi nesăbuinţă". Părinţii săi erau despărţiţi, tatăl lui – un distins geolog – se afla departe, în India, şi, deşi Paddy se gândea la posibilitatea de a se înrola în armată, perspectiva disciplinei îl nemulţumea. În schimb, îşi dorea să fie scriitor. În locuinţe închiriate din Shepherd Market, din Londra, între petreceri de pomină alături de ceea ce mai rămăsese din grupul Bright Young People din anii '20, se străduia să compună versuri şi povestiri pentru adolescenţi. Dar în iarna lui 1933, scria el, s-au abătut bezna şi dezorientarea. „Deodată, totul părea de nesuportat, detestabil, trivial, tulbure… Silă neaşteptată de petreceri. Dispreţ faţă de toată lumea, începând şi terminând cu mine."

Atunci i-a venit ideea unei călătorii, o excursie de unul singur într-o sărăcie romantică. I s-a desfăşurat în minte o hartă imaginară a Europei. „O nouă viaţă! Libertatea! Ceva despre care să scriu!" Pe când „o mie de umbrele lucitoare adăposteau o mie de meloane în Piccadilly", a pornit la drum cu o alocaţie din partea părinţilor de o liră pe săptămână şi cu câte un exemplar din *Oxford Book of English Verse* şi *Odele* lui Horaţiu în rucsac. Călătoria la pas în amontele Rinului până în inima

Europei Centrale, în avalul Dunării și prin Marea Câmpie Ungară până în Transilvania a devenit o combinație de nopți petrecute în cocioabe și șederi în castelele aristocraților mărinimoși. Dar mai presus de toate, în timp ce străbătea plin de curiozitate și exuberanță peisajele și istoria continentului care i se desfășura dinainte, a avut ocazia ca, încă de tânăr, să cunoască bogățiile culturii europene. Călătoria a durat un an. Dar au trecut peste patruzeci de ani până să înceapă publicarea poveștii ei.

Au intervenit și alte chestiuni. La patru ani după ce a ajuns la Constantinopol, a trăit în România cu prima lui mare dragoste, prințesa Bălașa Cantacuzino. În această perioadă a început să aștearnă pe hârtie aventura sa din tinerețe, dar „cuvintele nu curgeau", scria el, „nu reușeam să le fac să sune așa cum trebuie". Din această primă încercare nu a supraviețuit nimic.

Apoi a început războiul și perioada lui ca ofițer SOE* în Creta aflată sub ocupație, care a culminat cu legendara răpire a generalului Kreipe, comandantul de divizie al sectorului central al insulei. Succesul literar a venit abia în 1950, cu o carte de călătorii despre Caraibe, urmată de un roman și de o evocare a perioadei petrecute de autor la mănăstiri, *A Time to Keep Silence* (*Vremea tăcerii*). Mai presus de toate, călătoriile sale în Grecia, unde s-a stabilit cu soția sa, Joan Eyres Monsell, au avut drept rezultat două cărți – *Mani* și *Roumeli* – care nu vorbesc despre locurile antichității clasice, ci despre pământeasca, demotica *romiosyne*, cultura populară a țării pe care ajunsese s-o iubească.

În 1962, revista americană *Holiday* (mai serioasă decât o arată numele) i-a cerut lui Paddy să scrie un articol de 5 000 de

* Trupe speciale britanice din timpul celui de-al Doilea Război Mondial însărcinate cu coordonarea activităților subversive în Europa. (N. tr.; notele autorului sau ale editorilor englezi vor fi numerotate cu cifre arabe, iar notele traducătorului, cu asteriscuri.)

cuvinte despre „Plăcerea plimbării". Fără să bănuiască ce începea astfel, s-a dedicat trup și suflet descrierii epopeicei sale călătorii. După aproape șaptezeci de pagini, se afla încă abia la două treimi din drum – aproape de granița bulgară, la Porțile de Fier –, iar obligația de a comprima povestirea devenise de nesuportat. Începea să descopere filoane uriașe de amintiri. De la o propoziție la alta, a renunțat la constrângerile stilului gazetăresc. Acele prime șaptezeci de pagini au fost puse deoparte, iar când a reluat narațiunea, scriind în ritmul firesc al călătoriei sale, lucra deja la o carte în toată puterea cuvântului – din Bulgaria până în Turcia. Acum toată materia călătoriei sale, împreună cu digresiunile privitoare la istorie și limbă, personajele viu zugrăvite, arhitectura și peisajele descrise cu lux de amănunte, se înghesuia în pagină. În 1964, în ziua de Anul Nou, i-a scris editorului său, loialul și răbdătorul Jock Murray, că narațiunea „s-a copt într-atât, încât nu o mai recunoști. Mult mai personală și cu un ritm mult mai alert, și în mare măsură, sper, foarte originală."

Așadar, în mod ironic, ultima etapă a călătoriei sale – de la Porțile de Fier până la Constantinopol – a fost prima parte a călătoriei pe care a încercat să o transpună în totalitate. Voia s-o intituleze „Paralaxa", un cuvânt (din domeniul astronomiei) care definește transformarea pe care o suferă un obiect când este văzut din diferite unghiuri. Acest lucru dovedește cât de acut simțea diferența dintre perspectiva tânărului și cea a adultului. Însă Jock Murray a respins titlul pentru că era prea opac (i se părea că „paralaxa" suna ca numele unui medicament) și apoi povestirea a fost rebotezată provizoriu „A Youthful Journey" („O călătorie din tinerețe").

La mijlocul anilor '60, pe când manuscrisul era încă incomplet, Paddy l-a lăsat deoparte și s-a dedicat alături de soția sa construirii casei lor din Pelopones. Când în sfârșit a reluat proiectul, la începutul anilor '70, a realizat că trebuia s-o ia de la capăt, de la începuturile călătoriei sale în Olanda, și că va fi

mai mult de o carte. În următorii cincisprezece ani, a muncit la Marea Călătorie, cum o numea el, scriind două capodopere care îl însoțesc până la granița bulgară. Între timp, manuscrisul „Călătoriei din tinerețe", scris de mână pe foi de carton, a zăcut aproape dat uitării în biroul său, în trei biblioraftur negre.

Succesul impresionant al primelor două volume a crescut drastic așteptările publicului față de al treilea. *Între păduri și ape* se încheiase irevocabil cu cuvintele „Va urma", iar acest angajament avea să-l urmărească pe Paddy toată viața. Când a reluat „O călătorie din tinerețe" – care începea la Porțile de Fier, acolo unde se termina *Între păduri și ape* –, era septuagenar; textul în sine avea vreo douăzeci de ani, iar de la experiențele rememorate se scursese mai bine de o jumătate de secol. Prima formă a manuscrisului era dezordonată, aproape deloc redactată. Îi lipseau revizuirea îndemânatică, lustrul elegant și uneori coerența, pe care ajunsese să le aștepte de la sine. Migala, intensitatea și perfecționismul cu care fuseseră redactate primele două volume – chiar și șpalturile lor erau așa de pline de corecturi și prelucrări, încât au trebuit refăcute integral – păreau acum o provocare aproape imposibilă. Și a mai existat și influența altor evenimente. Odată cu moartea lui Jock Murray, în 1993, și a lui Joan, în 2003, i-a pierdut pe cei doi oameni care îl încurajaseră cel mai mult. Lunga eră glaciară care începuse era poate la fel de deconcertantă pentru Paddy ca și pentru alții. Nici chiar ajutorul unui psihiatru nu i-a adus tihna.

Unul dintre lucrurile uluitoare legate de *A Time of Gifts* și *Între păduri și ape* este că au fost scrise din memorie, fără jurnale și carnete de însemnări pe care să se sprijine. Primul jurnal al lui Paddy i-a fost furat dintr-o pensiune pentru tineri din München, în 1934, iar cele care i-au urmat, alături de scrisorile picarești către mama sa, au fost păstrate pe durata războiului în Harrods Depository, dar, mulți ani mai târziu, au fost

distruse, pentru că nu le-a recuperat nimeni. A fost o pierdere, spunea el, care „încă doare, ca o veche rană pe vreme ploioasă".

Totuși, în mod straniu, se poate ca absența unor astfel de mărturii să fi fost eliberatoare. Paddy era un scriitor cu o memorie vizuală foarte bună, așa că amintirile și asocierile aveau să se îmbine, dând naștere unor reconstituiri extraordinar de reușite. „În timp ce pun cap la cap fragmente care au zăcut netulburate vreme de două decenii și mai bine", scria el într-un pasaj meditativ din *Drum întrerupt*, „deodată iese la suprafață un detaliu care acționează la fel de puternic ca gustul madlenei, care i-a readus lui Proust în memorie întreaga copilărie. Avalanșa de amănunte irelevante, secvențele întrepătrunse de gânduri și asociații mentale și ecourile ecourilor reverberate și ricoșate este copleșitoare"... Fără constrângerile unui jurnal, aceste amintiri recuperate nu au devenit o narațiune fidelă, ci reconstituiri stimulate de memorie. Licențele poetice și amalgamurile erau inevitabile, după cum a recunoscut chiar el.

În anul 1965, chiar după ce lăsase deoparte „O călătorie din tinerețe", neterminată, pentru a-și construi casa din Pelopones, i s-a cerut să scrie un articol despre Dunăre, de la izvor până la locul unde se varsă în Marea Neagră, în România. România comunistă, în vremea aceea, se deschidea oarecum spre Occident, și el a profitat de ocazia de a o vizita din nou pe Bălașa Cantacuzino. Era prima oară când o revedea din 1939, când plecase la război. S-a întâlnit cu ea în taină, noaptea, în micul oraș Pucioasa, în apartamentul de la mansardă pe care îl împărțea acum cu sora și cumnatul ei. A fost șocat de amprenta lăsată asupra ei de ultimul sfert de secol, dar și emoționat de această revedere. În 1949, deja deposedați de aproape toate bunurile, fuseseră evacuați de pe proprietatea lor, având la dispoziție doar un sfert de oră să-și facă bagajele, iar ea aruncase în valiză și cel de-al patrulea și ultimul jurnal al lui Paddy, pe care i-l lăsase chiar el. Paddy a luat acasă, în Grecia, prețioasa mărturie. Jurnalul verde, cum îl numea el, scris cu creionul, abia lizibil, prezintă experiențele sale începând cu anul

1935, după ce călătoria se încheiase, și mai cuprinde schițe de biserici și de costume, portrete ale unor prieteni, cuvinte în maghiară, română, bulgară și greacă și aproape toate numele și adresele gazdelor sale.

Dar, în mod straniu, deși jurnalul acoperea toată călătoria de la Porțile de Fier până la Constantinopol și mai departe, nu l-a confruntat niciodată cu „O călătorie din tinerețe". Poate că-l sâcâia imaturitatea jurnalului în contrast cu manuscrisul mai îngrijit de mai târziu, sau l-au deconcertat diferențele dintre faptele prezentate. Cele două narațiuni se diferențiază deseori. Indiferent de motiv, jurnalul – care avea pentru el aproape însemnătatea unui talisman – nu l-a ajutat să dezlege dilema.

În anul 2008, în timp ce studia biografia lui Paddy, Artemis Cooper a dat peste exemplarul dactilografiat al „Călătoriei din tinerețe" la birourile din Londra ale lui John Murray. Paddy nu-i permisese niciodată accesul la manuscrisul din bibliorafturile negre și uitase că probabil îi trimisese lui Murray, cu ani în urmă, un exemplar al operei neterminate; dar acum a cerut să-i fie trimis exemplarul dactilografiat. Avea nouăzeci de ani. Suferea de vedere tubulară și nu putea citi decât câte două rânduri de text odată. Dar Olivia Stewart, o prietenă devotată pe care și-o făcuse după moartea soției lui, l-a dactilografiat într-un format mai mare, cum a procedat și cu jurnalul.

Paddy s-a înhămat încă o dată la anevoioasa sarcină de revizuire, citind exemplarul dactilografiat cu o lupă și făcând corecturi cu un stilou negru. Dat fiind perfecționismul său, era o sarcină aproape imposibilă. Întreaga narațiune, a spus el odată, trebuia „descusută", iar dacă ar fi avut timpul și puterea ar fi putut rescrie în totalitate mare parte din ea. A lucrat la revizuirea ei, cu o mână tremurătoare, până cu câteva luni înainte să moară.

Această copie dactilografiată, comparată cu manuscrisul original al „Călătoriei din tinerețe", formează volumul *Drum întrerupt*.

Cartea a fost scrisă în mare măsură în iureşul creaţiei între 1963 şi 1964, cu greşeli ocazionale de gramatică, de stil şi de punctuaţie, fiind foarte diferită de proza elaborată a lui Paddy. Pe alocuri a aruncat laolaltă date, cu intenţia clară de a le lămuri mai târziu. A cerut în mod expres ca unele pasaje să fie înlăturate.

În calitate de editori şi executori literari ai lui Paddy, am căutat mai presus de toate să limpezim textul, în acelaşi timp reducând la minimum intervenţia noastră. Sunt foarte puţine expresii, şi încă mai puţine fraze, care nu-i aparţin. Încercând să păstrăm stilul său aparte, am respectat structura frazelor deseori ample, cu înlănţuiri de propoziţii subordonate. Am păstrat punctuaţia caracteristică lui, ocazionalele liste şi paragrafele lungi. Provizoriu, autorul a împărţit textul în mai multe secţiuni numerotate; noi le-am separat, în schimb, în opt capitole, dându-le în general titluri bazate pe denumiri geografice, cum proceda el de regulă. Notele de subsol (câteva îi aparţin) conţin în principal clarificări de natură istorică şi traducerea fragmentelor în limbi străine (a căror interpretare, exuberantă uneori, am corectat-o de obicei în textul propriu-zis).

În sfârşit, trebuie să ne asumăm noi răspunderea pentru titlul cărţii. *Drum întrerupt* exprimă bine faptul că această călătorie literară a lui Paddy nu a ajuns niciodată la destinaţie. (Se opreşte aproape de oraşul bulgar Burgas, la optzeci de kilometri de graniţa cu Turcia.) De asemenea, arată că volumul de faţă nu este cartea îngrijită şi revizuită pe care şi-ar fi dorit-o autorul, ci tot ce-am putut obţine mai bun.

Decizia lui Paddy de a scrie despre călătoria din tinereţe pare aproape predestinată. Avea o empatie firească faţă de tinereţea sa; într-un fel, în mod straniu, şi-a păstrat candoarea de atunci. În *Drum întrerupt*, căldura inimii sale, bravura tinerească şi uneori ostentaţia merg mână-n mână cu indulgenţa faţă de ceilalţi şi cu imensa recunoştinţă pentru orice urmă de bunătate care i se arăta. Dar acestea sunt temperate de dovezi

neașteptate de vulnerabilitate, de aluziile la depresie și la dorul de casă. Cartea este mai sinceră și mai revelatoare decât ar fi putut deveni în urma unei cosmetizări. Consemnează cu fidelitate încântarea adolescentină pe care a simțit-o în înalta societate din București – naivitatea adolescentului care idealizează totul – și ocazionalele sale prejudecăți.

Totuși, îl recunoaștem cu ușurință în aceste pagini pe protagonistul din *A Time of Gifts* sau, de ce nu, din *Mani*. Pasiunile și obsesiile omului matur acționează deja: fascinația pentru dramele și bizareriile istoriei și limbii, încântarea față de costumul popular, folclor, rituri, entuziasmul față de peisajele schimbătoare. Indiferent cât de neuniform este textul, există pasaje în stilul celor mai autentice rânduri ieșite din peniță lui. Cine poate uita câinele care-l urmărește prin amurgul bulgăresc, lătrând la luna care urcă necontenit deasupra dealurilor vălurite? Sau berzele migratoare care întunecă cerul balcanic, sau flecarul ucenic de bărbier care l-a sâcâit prin tot nordul Bulgariei, sau fantezia – pe care numai Paddy o putea născoci – cu poporul de oameni și sirene care se căsătoresc între ei, supraviețuitor al celui de-al doilea potop?

Desigur, exuberanța lui Paddy nu se reflecta și în Europa pe care a străbătut-o la pas. Imperiul Austro-Ungar se destrămase cu numai cincisprezece ani în urmă, iar vechiul său rival, Imperiul Otoman, încă era o amintire vie în sudul Balcanilor. Tratatele de pace postbelice de la Paris lăsaseră în urmă un butoi cu pulbere. Bulgaria, „Prusia Răsăritului" (după cum a botezat-o premierul grec Venizelos), luptase alături de Germania, iar acum fusese văduvită de teritorii, așa încât se simțea jefuită. Fiind o țară săracă, preponderent rurală, cu o Biserică Ortodoxă independentă dominată de naționalism, păstra vechile legături cu Rusia. România, pe de altă parte, trecuse de partea Aliaților și fusese răsplătită cu o amplă extindere a granițelor, ca un bastion împotriva bolșevicilor.

Aceste două țări, Bulgaria și România, unde s-a încheiat călătoria lui Paddy, erau foarte diferite din punct de vedere cultural, dar erau amândouă agrare și sărace, în mare măsură formate din mici ferme, iar clasa lor conducătoare nu mai era aristocrația latifundiară. În Bulgaria, această clasă abia dacă existase, în vreme ce înalta societate de la București cu care a fraternizat Paddy era din ce în ce mai hărțuită într-o lume în care se forma o tânără și fragilă burghezie.

Privind retrospectiv, întreg continentul pe care l-a străbătut părea că se îndreaptă ca în transă spre dezastru. Balcanii erau încă pradă Marii Crize Economice și țăranii trăiau într-o mizerie cruntă. Monștrii gemeni, nazismul și bolșevismul, amenințau deja. În Germania, Hitler venise la putere cu un an înainte, în luna ianuarie, iar privind retrospectiv mulți dintre cei pe care i-a întâlnit Paddy – eleganții aristocrați, evreii români și țiganii – par să fi fost sortiți pieirii.

Deși Paddy avea de gând să încheie această călătorie la Constantinopol, singurele lui note despre oraș au fost însemnările sumare din jurnal, în mod inexplicabil fără nici o mențiune despre splendoarea bizantină sau otomană. Adevărata lui iubire și destinație a devenit – și a rămas – Grecia. La numai unsprezece zile după sosirea la Constantinopol, jurnalul său care a supraviețuit consemnează că a plecat spre centrul religios al Greciei, statul monastic al Muntelui Athos. Începând cu 24 ianuarie 1935, acest jurnal nu mai este format din note bazate pe impresii și devine un jurnal în toată puterea cuvântului, care se încheie doar când autorul pleacă de pe Sfântul Munte. Și aici, dincolo de Constantinopol, am ales să punem capăt volumului de față.

Numai relatarea de pe Muntele Athos a fost practic scrisă la fața locului. La momentul redactării, Paddy avea doar douăzeci de ani, iar mai târziu a corectat-o și răscorectat-o mai mult decât o făcuse în cazul „Călătoriei din tinerețe". Chiar și spre sfârșitul vieții sale, a lăsat adnotări cu scris tremurat pe

margine (poate adresate sieşi): „Elimină fără milă toate paginile astea", de exemplu, şi una enigmatică: „Trebuie să ţin ochii larg deschişi".

Jurnalul ne oferă, mai mult decât „Călătoria din tinereţe", vocea timpurie a autorului: plăcerile nevinovate şi îndoielile unui om tânăr. Îi trădează incertitudinile, chiar panica, şi, de asemenea, încântarea faţă de lumea grecească pe care mai târziu avea s-o cunoască şi s-o îndrăgească aşa de mult. Când am ales între versiunile corectate ale jurnalului – uneori au fost cel puţin patru – am încercat să păstrăm prospeţimea sa necosmetizată, eliminând în acelaşi timp unele repetiţii. Rareori, atunci când corecturile făcute la bătrâneţe ni s-au părut mai puţin izbutite decât cele mai vechi, am păstrat versiunea originală.

În cele din urmă, desigur, a trebuit să ne confruntăm cu dificila întrebare: oare Paddy ar fi vrut ca aceste două consemnări să fie publicate? Cât era în viaţă, răspunsul putea fi „nu". Dar în ultimele luni a dat semne că lasă această sarcină pe seama unor ipotetici redactori. Existau pasaje pe care voia să le excludă, spunea el, şi unele impresii pe care voia să le modifice (am făcut, desigur, aceste corecturi). Printre hârtiile sale, exista şi un contract pentru carte, pe care îl semnase cu Murray în anul 1992. Investise atâta muncă şi meditaţie în slujba acestor texte, încât părea trist şi nepotrivit ca după moartea lui să ajungă într-o arhivă. Poate că *Drum întrerupt* nu este tocmai „al treilea volum" care l-a chinuit atât, dar are, cel puţin, forma şi parfumul cărţii promise, şi călătoria lui trebuie să se oprească aici.

Primăvara 2013

barbară de dincolo de Ural care a prădat și a măcelărit secole la rând de-a lungul hotarelor Imperiului Roman de Răsărit și care, în cele din urmă, s-a așezat aici și și-a șlefuit obiceiurile.

Mulțumită lui Rachel Floyd, compatrioata mea de pe vapor cu care împărțisem pepenele, a doua zi am fost salvat din coliba de lângă piață unde trăsesem de către consulul britanic și soția sa, Boyd și Judith Tollinton, care au avut bunătatea să-mi ofere găzduire. Au fost zile fericite și îmbelșugate. Părea ciudat să mă aflu din nou printre englezi și să vorbesc din nou engleza, la fel de ciudat cum mi s-ar fi părut să stau printre străini după o ședere prelungită în Anglia, și la fel de stimulator. Ce plăcut era să aud totul despre Bulgaria de la compatrioata mea, buna și priceputa mea gazdă absolventă de Rugby School, și să mă ridic de la micul dejun, cu un ceai Earl Grey în mână, ca să privesc Garda Regală bătând pas de defilare pe bulevardul Țarul Osvoboditel. Băile la discreție, lenjeria curată, uriașul majordom rus, terasa, cărțile, priveliștea orașului, până la versanții estompați ai muntelui Vitoșa, toate păreau adevărate minuni. Și lucrul cel mai valoros era Enciclopedia Britannica. M-am repezit la ea ca o panteră. Fantastic, după ce duci o viață primitivă! Congresul de Studii Bizantine se întrunea la Sofia în toamna aceea. Era o încântare să asculți erudita și arțăgoasa sporovăială a profesorului Whittemore[1], acea esență distilată a Bostonului jamesian grefată pe mozaicurile din Agia Sophia. Mai erau acolo, afabili, cu pantofi de piele-ntoarsă, îmbrăcați impecabil în costume elegante albe, tropicale și cu pălării împodobite, Roger Hinks[2] și Steven Runciman[3] –

1. Profesorul Thomas Whittemore (1871–1950), arheolog american și erudit bizantinolog care începuse de curând o importantă muncă de descoperire a mozaicurilor din catedrala Sfânta Sofia din Istanbul.

2. Roger Hinks (1903–1963), istoric de artă renumit pentru implicarea de mai târziu în imprudenta curățare a frizelor Elgin.

3. Steven Runciman (1903–2000), celebru istoric al Bizanțului și al cruciadelor.

unul așa de amabil, cu mențiunile, rezervele și amuzantele sale prejudecăți regionale, și celălalt cu o alură felină atât de plăcută. Nu-și scriseseră încă majoritatea cărților, exceptând, cred, *Primul Imperiu Bulgar* a lui Runciman. Aveam să ne-ntâlnim adesea mulți ani mai târziu. E straniu cât de bine se întipăresc primele impresii în memorie. Totuși, îmi amintesc, ca prin oglindă*, doar amănuntele unei seri târzii și ciudate petrecute într-o cafenea.

M-AM SMULS DIN BRAȚELE DESFĂTĂRILOR acestei capitale timp de câteva zile, am pornit printre dealurile și văile versantului estic al muntelui Vitoșa și am înnoptat la Școala Americană de la Simeonovo: un așezământ mare, curat și aerisit, cu o bibliotecă valoroasă și, deși era vacanță, populată de oameni tineri și prietenoși, care păreau cu toții să lucreze la teze. A doua zi, dincolo de dealuri, în Dolni Pasarel, unde am ajuns după căderea nopții, am stat la un țăran prietenos pe care l-am întâlnit în *krecima*, crâșma dărăpănată din mijlocul satului, unde mai mulți săteni beau *slivo*, o țuică tare de prune, care pișca precum biciul. Am mers clătinându-ne până acasă, iar soția lui ne-a pregătit pe un foc de mărăcini un amestec de ierburi, cartofi și castraveți timpurii, din care a mâncat și ea, împreună cu soțul și copiii, din aceeași farfurie, luând cu lingura pe rând și stând turcește pe podeaua acoperită cu un covor, în jurul unei mese circulare joase, umplând golurile cu niște felii mari dintr-o minunată pâine neagră și cu brânză de capră. Soția lui avea cozi lungi, blonde, împletite și legate împreună sub triunghiul baticului. Purta un șorț cu dungi multicolore, un corset cu roșu și albastru cu decolteu adânc, circular, ca vesta unui smoching de odinioară, și împodobit cu multe panglici împletite. Avea mâneci până la cot, unde, din niște tivituri late împletite, ieșeau volănașe de dantelă lungi de câțiva centimetri, toate vechi și roase, totuși drăguțe și stranii. Am

* Aluzie la versetul biblic din I Corinteni 13:12.

stat toți cinci într-o rână pe covoarele cu model în zigzag mov, galben, stacojiu și verde, de pe lavița care se întindea de-a lungul peretelui, toți îmbrăcați complet și, mai puțin eu, încă încălțați în opincile cu obiele legate cu nojițe. La scurt timp după ce ne-am spus *leka noșt* [noapte bună], sforăielile și întunericul s-au înstăpânit pretutindeni, asta nepunând la socoteală candela care licărea în fața colțului cu icoane, una cu Sfânta Fecioară și o alta cu Sfântul Simeon. Am ieșit în curte în miez de noapte și m-am împiedicat de ceva moale și uriaș; un chibrit aprins mi-a dezvăluit ochiul acuzator al unui bivol ce stătea întins pe jos.

Ne-am deșteptat înainte să se crape de ziuă, la primul răget al măgarului, am dat pe gât cafea turcească și o dușcă pârjolitoare de *slivo* și am mâncat niște pâine cu brânză albă. Mirko mi-a refuzat banii, dând capul pe spate și plescăind din limbă în stilul acela ciudat de a spune nu răspândit în toată zona Balcanilor și în Levant. Am plecat la drum însoțit de urări prietenești. Această generoasă dovadă de ospitalitate față de orice drumeț este specifică Balcanilor și atinge punctul culminant în Grecia. Și în restul călătoriei prin Bulgaria am avut parte de astfel de nopți. Totul s-a repetat aproape identic în aceeași seară în micul oraș Samokov, după un drum anevoios prin valea unui râu, cu dealuri mai abrupte și cu un impunător lanț muntos ce se zărea înainte: Rilska Planina.

A doua zi mă aflam acolo. Nu erau uriașe bariere rotunjite, ca Marele Lanț Balcanic, ci un lanț ascuțit și povârnit întrepătruns cu văi întunecoase și umbrit de brazi și pini, iar când am ajuns sus, după istovitoare ceasuri de urcuș, am văzut că erau contraforții unei mase de lanțuri muntoase care se aglomerau haotic spre sud. Atingeau apogeul o leghe sau două la est de poteca mea, cu lama înaltă și golașă a vârfului Musala, și spre vest cu un vârf mai mic numit, cred, Rupite, deși în zadar l-am căutat pe hărți. Acest masiv formează curbura nord-vestică a munților Rodopi. Pornește șerpuitor spre sud-est de-a lungul

întregii granițe sudice, iar cumpăna apelor formează frontiera Bulgariei cu Grecia; apoi se topește în Turcia europeană.

Dincolo de creasta cea mai apropiată, am nimerit într-o regiune înaltă și împrejmuită. Redescopeream lumea lupilor și a ursilor, iar vulturii pluteau cu aripile nemișcate de la un defileu la altul. Ici-colo, la adăpostul neînsorit al coarnelor amenințătoare de stâncă, încă se vedeau câteva petice albicioase de zăpadă. În rest era o sălbăticie dogoritoare de bolovani și albii de torenți secate care iarna formează probabil un puhoi încâlcit. Niște copaci uscați, albiți de soare, semănau cu oasele risipite ale unor animale preistorice. Pașii mei au făcut un șarpe lung să iasă la iveală la adăpostul unei tufe de cimbru. Toată după-amiaza, valea a coborât dintr-o terasă în alta formând o scară gigantică. Zgomotul unei mici alunecări de teren stârnea ecouri, ricoșând dintr-un perete stâncos în altul timp de câteva secunde, pierzând din intensitate de-a lungul defileului și stingându-se în liniștea generală. Coniferele au lăsat locul foioaselor cu umbră generoasă. În niște scobituri în stâncă, așezate una sub alta, două iezere rotunde reflectau albastrul senin al cerului. Turmele își dăngăneau nevăzute clopotele, începea să se contureze o potecă și bubuiturile toporului unui tăietor de lemne sugerau că prin apropiere se găsea o așezare.

UN MEANDRU AL VĂII și o spărtură în frunzișul unui luminiș mi-au dezvăluit destinația mea. Era o clădire ca o fortăreață, aproape o mică cetate fortificată, încastrată în falduri succesive de fagi și pini. Fortificațiile dinspre sud plonjau în defileu, iar cele cinci ziduri înalte și acoperișurile din olane formau un pentagon asimetric împrejurul scobiturii adânci a unei curți împrejmuite de numeroasele etaje ascendente ale unei galerii cu coloane zvelte, înălțate pe arce semicirculare. În mijlocul acestei curți, marea cupolă metalică a unei biserici, așezată pe un cilindru cu mai multe ferestruici, atârna deasupra unui

roi clocotitor de cupole-satelit mai mici, toate scânteietoare și aproape deloc umbrite sub soarele care scăpăta. Razele lui cădeau pe detaliile complexe ale crucii celei mai înalte și proiectau umbra unei tise pe dalele împrejmuite de ziduri. Când am coborât de la înălțimea mea vulturească, peticele aurii de lumină din incintă s-au micșorat, s-au diluat și în adâncitura formată de ziduri s-au strâns umbre. Deodată, din zona fortificată a izbucnit un semnal metalic de stingere, ca și când un fierarmuzicant ar fi bătut ritmic cu ciocanul în nicovală. Treptat, ritmul a devenit tot mai vioi, iar când am ajuns la arcada întunecată a barbacanei, zidurile reverberau. Zgomotul s-a oprit apoi brusc, lăsând doar ecouri în amurg. Un călugăr cu o rasă neagră și-a pus la loc ciocănelul pe o placă de metal ca un gong, atârnată de o arcadă a claustrului. Alți călugări, cu văluri negre fluturânde prinse de tichiile cilindrice, intrau în biserica înțesată deja de o mulțime de mireni, îmbrăcați în toate tipurile de costume din nordul Macedoniei, atrași de dangăt de sub copacii sub care își instalaseră tabăra. Aceste gonguri dogite sau toace – în bulgară cred că se numesc *klapka* – sunt uneori înlocuite cu bârne lungi; joacă rolul clopotelor în cele mai multe mănăstiri ortodoxe, iar acum chemau la praznicul lui Sveti Ivan Rilski.

În hagiografia bulgară, mai presus de sfântul Ioan de Rila sunt numai Sfinții Chiril și Metodie, creatorii alfabetului chirilic, și Sfântul Simeon. Marea mănăstire pe care a întemeiat-o aproape de chilia sa din acești munți singuratici este, într-un fel, cel mai important centru religios din regat. Biserica, arsă din temelii de nenumărate ori în trecutul tulbure al Bulgariei, a fost reconstruită în ultimul secol. Calitatea slabă a frescelor care sufocau fiecare centimetru de perete interior și îndrăzneața catapeteasmă erau temperate de lumina lumânărilor. Era minunată această vecernie slavă, intonată cu glasuri puternice de vreo douăzeci de călugări în straie negre, cu plete și bărbi lungi, care stăteau toți în picioare sau sprijiniți în strane. A ținut ceasuri întregi. După aceea, când s-a aflat că sunt străin, mi s-a

oferit, cu amabilitate, o chilioară numai a mea, deși mănăstirea era așa de plină, încât sătenii dormeau afară cu calabalâcul, peste tot prin curte și pe sub copaci. Au mai sosit mulți alții a doua zi și biserica era plină ochi de mulțimea de credincioși. În afară de stareț și de alaiul său, mai erau un arhiepiscop, mai mulți episcopi și arhimandriți. Au oficiat în sfite țepene și strălucitoare ca aripile cărăbușului, iar clericii mai însemnați, cu mitre sferice pe cap, aurii, mari cât niște dovleci și scânteietoare de la pietrele prețioase, stăteau sprijiniți în toiege arhierești cu doi șerpi încolăciți în capătul de sus. Oficiau slujba și cântau învăluiți de nori înmiresmați de fum prin care treceau pieziș razele soarelui. Când s-a terminat, un grup compact de credincioși au pornit doi câte doi, cu pași târșâiți, în jurul bisericii ca să sărute icoana Sfântului Ioan și mâna lui făcătoare de minuni, acum întunecată ca o rădăcină de iarbă-neagră, în relicvariul împodobit cu nestemate.

În restul zilei, poiana de lângă mănăstire s-a umplut de pelerini veseli. În mijloc, o roată neobosită de dansatori juca *hora* pe melodii cântate la o vioară, o lăută, o țiteră și un clarinet, mânuite cu pricepere de niște țigani. Un alt țigan își adusese ursul, care dansa un fel de *hornpipe** trist, bătea din labe și cânta la tamburină pe ritmul marcat de toba stăpânului. Se mai auzeau și niște clinchete ca de castaniete de la un albanez rătăcitor care lovea niște pahare de alamă unul de altul, în timp ce turna porții de *boza*[1] dulceagă, precum cvasul, din robinetul unui vas de alamă împodobit cu ciucuri și înalt de peste un metru, semănând a moschee, cu o cupolă ca de Taj Mahal care avea în vârf o păsăruică de alamă cu aripile întinse. Kebapul și mațele umplute erau fripte în tabernacule culinare pline de carne înfiptă în țepușe, precum cămara unui sfrâncioc. Mareea de *slivo* și vin era în plin flux. Sătenii care mergeau împleticindu-se, cu calpace pe cap, ofereau fiecărui nou-sosit

* Dans popular britanic.

1. *Boza*: o băutură bulgărească cu malț făcută din grâu fermentat și zahăr.

recipientele rotunde din lemn cioplit. (Cioplirea lemnului ocupă un rol important în viața muntenilor din Balcani, din Carpați și până în munții Pindului din Grecia, unde acest meșteșug e dus la desăvârșire. Același fenomen se petrece și în Alpi, rod al combinației dintre iernile aspre, serile lungi, lemnul moale și cuțitele ascuțite.) Sub frunziș, un grup de femei încinse cu șorțuri viu colorate stăteau în jurul unui cimpoier cu părul zburlit, care interpreta marșuri marțiale suflând până i se tăia răsuflarea.

La marginea acestui mare și zgomotos zaiafet balcanic, m-am împrietenit cu un grup de studenți din Plovdiv. Asemenea mie, trecuseră munții și își instalaseră aici tabăra. Dintre ei, am remarcat o fată amuzantă, foarte drăguță, blondă și încruntată pe nume Nadejda, care studia literatura franceză la Universitatea din Sofia; dansa *hora* cu sprinteneală și era înzestrată cu o bună dispoziție inepuizabilă. Stătea la mănăstire trei zile să facă niște cercetări, exact cât aveam și eu de gând să stau. Ne-am împrietenit imediat. Cu excepția Muntelui Athos, unde regulile sunt stricte, în majoritatea mănăstirilor ortodoxe femeile sunt bine-venite, ca și bărbații. Ospitalitatea pare aproape principalul rol al mănăstirilor, iar atmosfera acestora diferă foarte mult de cea dominată de liniște și reculegere din abațiile creștinătății occidentale. Viața de aici, stăpânită de tropotul copitelor, neîncetatele sosiri și plecări și vesela expansivitate a călugărilor, amintea mai degrabă de cea dintr-un castel medieval. Scândurile etajelor de galerii și podețelor erau așa de tocite și de șubrede, încât un pas prea apăsat le făcea să se scuture ca o pânză de păianjen. În curți se aude necontenit tropotul catârilor. Părintele stareț, *oteț igumen*, un om blajin, cu barbă albă olimpiană și cu pletele strânse într-un coc ca de domniță la vânătoare, își petrecea mare parte din zi primind vizite ceremonioase; aceste ocazii erau pecetluite întotdeauna, cum se întâmplă și în alte părți la sud de Dunăre, cu o linguriță de șerbet, de dulceață de trandafiri sau cu un cub pudrat de *rahat lokum*, o gură de *slivo*,

o ceașcă de cafea turcească și un pahar de apă, pentru a mai îndulci solemnitatea vizitei și a o face mai cordială.

A doua zi, locul și-a recăpătat cât de cât liniștea. După ce jucase și trăsese la aghioase toată noaptea pe iarbă, numerosul grup de pelerini și-a împovărat din nou animalele, purtându-și apoi la unison mahmureala prin vale.

NADEJDA S-A DOVEDIT O COMPANIE încântătoare. În fiecare dimineață, luam cărți și cele trebuincioase pentru desen, cumpăram brânză, pâine, vin, smochine și struguri negri și albi (care soseau de la șes în coșuri imense) de la un bufet din afara zidurilor și apoi o porneam spre pădure, trecând pe drum pe lângă lespedea sub care este înmormântat J.D. Bourchier[1]. (Pasiunea bulgarilor față de acest fost profesor la Eton și corespondent al *The Times* i-a asigurat în țară o poziție și o reputație similare cu cele ale lui Byron în Grecia, dar la o scară mai mică.) Am citit, am vorbit și în cele din urmă am mers la picnic pe o terasă umbroasă a muntelui. Se pare că Nadejda avea ca temă să învețe pe de rost poezia *Le lac* a lui Lamartine – „A stat în Plovdiv", mi-a spus, spre surprinderea mea, „o să-ți arăt casa lui într-o zi" – și, destul de nepotrivit, *Nous n'irons plus aux bois* de Théodore de Banville. Eu trebuia s-o ascult și s-o corectez iar și iar. Apoi, se întorcea la cărțile ei, punându-și o pereche de ochelari cu rame de oțel, care arătau nemaipomenit și nelalocul lor pe fața ei destul de sălbatică, până când s-a plictisit și a sugerat să facem altceva, de exemplu să ne cățărăm într-un copac, lucru la care a purces cu mare sprinteneală și pricepere, sau, în ultima zi, înainte să plece, să ne scăldăm într-unul din iazurile din defileu, sau pur și simplu să stăm întinși pe iarbă și să vorbim. Am descoperit, spre încântarea noastră, că eram aproape gemeni, fără o zi.

1. James David Bourchier (1850–1920), vreme de mulți ani corespondentul *The Times* în Balcani și un susținător declarat al revendicărilor naționale ale Bulgariei.

Aceste încântătoare zile petrecute în pădure au trecut cu paşi repezi în compania ei amuzantă şi fermecătoare. Cu o seară înainte să plece, când a început să bată toaca în claustre, am coborât dealul spre mănăstire. Mi-a spus că practica aceasta vine de la Noe, care chema animalele în arcă lovind în buiandrug cu ciocanul: „de aceea, de obicei sunt din lemn". Am întrebat-o despre ce animale era vorba. A chibzuit un moment, apoi a rânjit, m-a privit fix, îmbufnată, cu ochii ei căprui şi a spus: „lupi", iar după o pauză, „tineri", şi am coborât vijelios printre copaci, urlând.

AM PLECAT LA SCURT TIMP după Nadejda, mergând în josul defileului, până la adânca vale a râului Struma. Marele râu, în vechime Strymon, curge în inima Macedoniei între munţii Pirin şi lanţurile de la graniţa iugoslavă. (Aceşti munţi pornesc spre vest traversând Macedonia iugoslavă, până ajung pe întinderile Albaniei şi Muntenegrului şi se afundă în îndepărtata Adriatică.) Apoi, şoseaua şi râul pornesc spre sud prin ameninţătorul defileu Rupel şi intră în Grecia pe sub crenelurile turnului Sidirokastro, numit Demir Hisar în vremea otomanilor, Castelul de Fier. Este o regiune puternic disputată, căci toate cele trei ţări şi-o revendică şi se privesc cu o ură necruţătoare de pe un lanţ muntos pe altul. Acest vârtej de munţi a fost dintotdeauna teatrul unor dispute. În ultimele decenii ale Imperiului Otoman, până la Războaiele Balcanice, aici au avut loc războaie înverşunate între comitagiii* bulgari – partizanii exarhatului bulgar disident, renăscut după ce dispăruse în Evul Mediu – şi antarţii** greci ai patriarhiei ecumenice, cel mai apropiat echivalent din Biserica Ortodoxă al papalităţii. Aceşti factori religioşi au fost la fel de importanţi ca rasa şi limba în avansarea pretenţiilor teritoriale şi în stabilirea graniţelor

* Militanţi pentru cauza naţională şi luptători de gherilă bulgari în secolele XIX–XX.

** Luptători din grupurile de partizani greci.

atunci când supremația turcească în Europa s-a năruit. A fost distrusă pentru totdeauna de seria de atacuri ale regatelor balcanice în scurtul moment de armonie din Primul Război Balcanic, moment care a lăsat locul luptelor sălbatice pentru prada celui de-al doilea război. Granițele s-au schimbat neîncetat în urma tuturor conflictelor care au urmat, iar fiecare pas din aceste lupte a fost marcat de orori: ambuscade, asasinate, sate incendiate, epurări și masacre care au lăsat în urmă blestemul fricii, urii, iredentismului și setei de răzbunare.

Popoarele balcanice se suprapun și se amestecă în Macedonia după o geografie capricioasă; enclave și minorități etnice sunt răspândite prin regiuni ostile, departe de obârșiile lor. Aceste sentimente de ură străvechi sunt la fel de intense și azi ca întotdeauna: e de ajuns să auzi virulența cu care este șuierat cuvântul *grțki* de un bulgar sau cuvântul *vülgaros* de un grec pentru a le înțelege patima. Pe pereții multora dintre cafenelele din această regiune erau atârnate afișe color cu Todor Aleksandrov, un macedonean bulgar care încercase, prin propagandă și război de gherilă, să forțeze crearea unui stat semiindependent macedonean cu capitala la Petrici (acum în Iugoslavia), sub conducerea lui: portretele îl arată ca pe un bărbat impunător, cu barbă neagră, încruntat, purtând o căciulă de blană, banduliere și binoclu și ținând strâns o pușcă. Asemenea multor bulgari de seamă – îmi vine în minte, în mod special, Stamboliiski[1], care a fost sfârtecat cu iataganele pe o stradă principală din Sofia –, Aleksandrov a fost asasinat, în 1924. Dar societatea lui secretă, Organizația Revoluționară Internă Macedoneană, încă exista în clandestinitate, după cum se șoptea în taină. De asemenea, la loc de cinste pe mulți pereți erau hărți ilustrând *terra irridenta* pe care Bulgaria o revendica de la vecini: porțiuni din Iugoslavia, Dobrogea din România și, în mod absurd, Macedonia grecească, inclusiv Salonicul.

1. Aleksandar Stamboliiski (1879–1923), premier bulgar, destituit în anul 1923. A fost torturat și executat de armată.

În timp ce stăteam aplecat pe podul peste Struma și priveam în lungul râului, nu bănuiam cât de mult aveam să înclin mai târziu în favoarea părții grecești în aceste chestiuni. Aș fi fost și mai surprins dacă aș fi putut anticipa că, cinci luni mai târziu, aveam să traversez un alt pod peste același râu, la Orliako, 160 de kilometri în aval, alături de un escadron al cavaleriei grecești cu săbiile scoase, în revoluția lui Venizelos. Deocamdată, am aruncat o frunză de viță-de-vie în mijlocul râului și m-am întrebat dacă va ajunge vreodată în Marea Egee.

DRUMUL DE ÎNTOARCERE la Sofia se întindea printre dealurile apusene ale lanțului Rilska Planina: o zonă rurală unduitoare, brun-cenușie, care se înveșmânta în roșu la apus, cu pluguri preistorice de lemn trase de bivoli sau boi. În sate, casele erau împodobite cu ghirlande de frunze de tutun care se uscau la soare, de mărimea, culoarea și forma scrumbiei afumate. În prima noapte, am dormit într-o claie de fân, a doua zi am ajuns în orășelul Dupnița, iar în următoarea zi, pe înserat, am ajuns în Radomir. Beam un *slivo* de unul singur și mă simțeam obosit și puțin abătut când, peste drum, s-a oprit un autobuz cu inscripția СОФИЯ sub acoperișul încărcat cu o mulțime de coșuri și boccele legate cu frânghii. Înăuntru era o adevărată arcă a lui Noe, căci pe fiecare centimetru neocupat de tovarășii mei de drum, cu baticuri sau cu calpace pe cap, erau găini și rațe legate, un curcan și doi miei mari care la răstimpuri behăiau strident. Am mers prin beznă, în hurducături și zăngăneli. Cei câțiva călători de lângă mine au cântat ușurel tot drumul: melodii triste, ca o zbatere, în tonalitate minoră, destul de diferite de cântecele mobilizatoare pe care le auzisem așa de des în ultima vreme. Ascultam fermecat. Le-am cerut iar și iar una din ele – *„Zașto mi se sirdiș, liube?“*[1] spunea primul vers – și am hotărât s-o învăț bine mai târziu.

1. „De ce te-ai supărat pe mine, iubirea mea?“

După această scurtă ședere în munți, luminile Sofiei erau la fel de strălucitoare ca ale Parisului, Londrei sau Vienei, atât de frumoase și de urbane păreau. Probabil că prezența mea era un adevărat spectacol, căci aveam părul lung, neîngrijit și îmbâcsit de praf, decolorat și zburlit, și fața arsă de soare, de culoarea lemnului de nuc; haine boțite, un rucsac și un baston unguresc sculptat; de asemenea – acum roșesc când aștern aceste lucruri pe hârtie, dar mă obligă sinceritatea –, un brâu împletit, roșu cu galben, cumpărat din Transilvania, un hanger cu plăsele de oțel și un calpac cafeniu de la târgul din Berkoviția. Îmi scosesem chiar și bocancii cu crampoane ca să probez o pereche de mocasini din aceia din piele de vacă pe care ei îi numesc *țervuli*, dar după vreun kilometru și jumătate mi s-au părut chinuitori, mai puțin pe iarbă, fără obielele pe care le folosesc țăranii. Acest pseudocostum balcanic hibrid căpătase acum un aer coșmaresc din cauza unui strat spectral de praf alb și, fără îndoială, a unei aure mai puțin palpabile, dar pătrunzătoare de pământ, sudoare, ceapă, usturoi și *slivo*.

Am lăsat jos coșul mare cu smochine pe care-l cumpărasem cadou gazdelor mele – și o țestoasă pe care o găsisem pe marginea drumului – și am intrat în apartamentul familiei Tollinton când orologiul catedralei Aleksandr Nevski bătea ceasurile unsprezece. Lumina blândă a lămpilor, impregnată de murmurul civilizat al unui dineu, mi-a dezvăluit ici-colo pe un fotoliu un plastron, scânteierea unor pantofi de lac, rochii lungi de damă și discurile aurii de brandy învârtindu-se pe fundul paharelor de coniac. Cafeaua turnată prin ciocul unei cafetiere într-o ceașcă de către Ivan, uriașul majordom cazac, a secat la jumătatea drumului, iar discurile aurii au încetat să mai joace în paharele de coniac, înghețate de cumplita și nepoftita apariție. Totul împietrit de un moment de consternare de o parte, și de panică, de cealaltă parte. Dar și una, și alta s-au risipit repede la glasul blând al lui Judith Tollinton – „A, ce bine c-ai sosit, exact la timp pentru un brandy" – și astfel vraja s-a rupt.

2

O casetă de sticlă suspendată

DIN SOFIA, TREBUIE SĂ COTIM spre est şi puţin spre sud, peste podişul central al Bulgariei, cu agilitatea vârfurilor unui compas pe o hartă; în josul bazinului amplu şi uşor în pantă al râului Mariţa, o întindere toridă cu linia orizontului mărginită de vârfurile răcoroase şi curgătoare ale Balcanilor în nord şi de munţii Rodopi în sud. Din câte consemnează istoria, aceasta este marea cale de legătură dintre Europa şi Levant: drumul spre Constantinopol şi spre porţile Asiei. Este drumul urmat de sute de oştiri şi itinerarul acelor minunate caravane din Ragusa care îşi urmau anevoie drumul spre Marea Neagră şi Anatolia, în timp ce corăbiile lor uriaşe cu mărfuri – când numai Veneţia depăşea mica republică fortificată în comerţul din zona mediteraneeană – ancorau în toate porturile Pontului Euxin, Mediteranei şi Mării Roşii. Şi aici, locuitorii bulgari erau cât se poate de lipsiţi de apărare în lunga noapte de supunere faţă de Turcia. Beglerbegul otoman, un fel de vicerege al Balcanilor, considerat un paşă cu trei tuiuri*, avea curtea şi garnizoana la Sofia, iar de aici şi până în capitală bulgarii erau lipsiţi de putere; tulburarea cea mai mică descătuşa un şuvoi de ieniceri şi spahii, iar mai târziu, şi poate cel mai rău, de başbuzuci**. Umpleau oraşele cu bulevarde de spânzurători,

---

* În tradiţia turco-mongolă, steagul cu cozi de cal împletite al paşalelor denota rangul acestora, trei tuiuri reprezentând rangul cel mai înalt.

** Voluntari din trupele otomane neregulate, care nu primeau soldă, ci se întreţineau din pradă şi jafuri.

satele incendiate cu piramide din capete și marginile drumurilor cu cadavre trase în țeapă. Cred că există un proverb arab care spune așa: „Unde a călcat copita otomană nu mai crește iarba niciodată"; și este adevărat că ocuparea Balcanilor de către otomani – în Bulgaria a început înainte de Războaiele Rozelor și s-a încheiat după Războiul Franco–Prusac – a lăsat pustiu în urmă. Totul a rămas sărăcit și alandala, iar istoria este țăndări. Turcii au fost penultimii dintre barbarii orientali care au trecut Europa de Est prin foc și sabie.

Chibzuiam la aceste lucruri, mergând agale la asfințit pe lângă taluzul căii ferate, când un zbârnâit de pe șine și un huruit crescând din spate au anunțat apropierea unui tren. Cilindrul tremurător s-a făcut tot mai mare și curând a țâșnit pe deasupra capului meu; toate ferestrele erau luminate, formând un fel de șarpe din dreptunghiuri lucitoare, iar din fuga vagoanelor am desluși: Paris – München – Viena – Zagreb – Belgrad – Sofia – Istanbul și *Compagnie Internationale des Wagons Lits*. Orient Expressul! Abajururile roz licăreau delicat în vagonul-restaurant, iar alama lucea. Pasagerii își lăsau deoparte probabil romanele și cuvintele încrucișate când chelnerii în livrele cafenii se apropiau cu tăvi cu aperitive. Am făcut cu mâna, dar crepusculul era prea neguros să primesc vreun răspuns. Mă-ntrebam cine erau pasagerii – în două zile, ei călătoriseră cât mine în mai bine de nouă luni, iar peste câteva ceasuri aveau să ajungă la Constantinopol. Șiragul de lumini strălucitoare s-a topit în depărtare cu povara sa de îndrăgostiți fugari, dansatoare de cabaret, cavaleri de Malta, femei fatale, acrobați, contrabandiști, nunții papali, detectivi particulari, conferențiari specialiști în viitorul romanului, milionari, fabricanți de arme, experți în irigații și spioni, așternând o liniște posomorâtă în însetatul podiș rumelian.

ÎN PAZARGIC, AM TRAS LA UN VECHI HAN turcesc. Multe orașe din Balcani au asemenea caravanseraiuri. Acesta

era un patrulater din galerii de lemn, asemănător cu claustrul unei mănăstiri. Olanele decolorate erau acoperite ici și colo de cuiburi de berze, acum cu unul sau doi pui ieșiți din găoace în aprilie. Curtea împrejmuită era plină de animale, precum curtea unei ferme. Familii întregi își instalaseră aici tabăra și-și pregăteau hrana lângă căruțe și printre animale; erau cai, bivoli, catâri și măgari priponiți, turme de oi și capre care behăiau și o mulțime de câini. Bărbații făceau cafea și fumau, iar femeile stăteau împreună pe vine, ca niște stoluri de ciori, unele purtându-și în spate copilașii, în niște leagăne de lemn, flecărind sau cântând încetișor, torcând tot timpul lâna care fusese tunsă de pe spinările oilor. O trăgeau din furcile cu doi dinți înfipte în brâiele cu catarame argintii, răsucind-o între degetul arătător și cel mare până se forma un fir înfășurat apoi pe un fus cu greutăți care se ridica și cobora și învârtit între degetul arătător și cel mare de la mâna cealaltă. Curtea îngrădită, înghesuiala, animalele, lucirea focurilor de cărbuni răspândite peste tot și cântecele tremurătoare și melancolice dădeau nopții o vrajă bizară, ca de popas nomad.

A doua zi, drumul a însoțit râul Mariţa. Acest râu lat și adânc, cel mai mare din Balcani, după Dunăre, traversează pieziș Bulgaria de la nord-vest spre sud-est, apoi trece prin Rodopii răsăriteni și intră în Grecia, de unde formează granița greco–turcă, până ajunge la Marea Egee și, pentru ultima etapă grecească a călătoriei, își recapătă străvechiul și sfântul nume Hebru. Pentru bulgari, marele râu era simbolul țării lor, iar primul vers al înflăcăratului și belicosului lor imn național (pe care l-am auzit intonat din rărunchi lângă mai multe hampe de steag, în timp ce tricolorul bulgar era înălțat sau coborât, la prezentarea armelor și atunci când ofițerii prezentau onorul cu mâna pe sabie) începea așa: *Șumi, Mariţa* – „curgi, Mariţa". Am dormit un ceas la prânz sub o salcie pe malurile lui și, la lăsarea nopții, am ajuns la Plovdiv, plin de așteptări.

NADEJDA, GEAMĂNA MEA FĂRĂ O ZI, a apărut din nou a doua zi dimineață, veselă, și mi-a arătat casa lui Lamartine –

o clădire plăcută, văruită în alb în stil turcesc, cu etajele superioare proeminente –, întocmai cum îmi promisese. Mai mult, mi-a propus să stau în casa ei, construită în același stil. Aici nu se aplica vechiul proverb bulgar „un oaspete nepoftit este mai rău decât un turc". Știind cât de stricte, puritane și orientale sunt țările balcanice în privința fiicelor și soțiilor, fusesem uimit în Rila de libertatea și independența Nadejdei. Dacă aș fi cunoscut aceste țări atunci la fel de bine cât am ajuns să le cunosc mai târziu, aș fi fost și mai surprins de invitația ei prietenească, lipsită de rezerve. Credeam că izvorăște din independența ei înnăscută, și nu greșeam; dar mai erau și alte motive. Mama și tatăl ei – cel din urmă era, din câte mi-a spus ea, un țăran înstărit din Stenimaka – muriseră la un cutremur cu câțiva ani în urmă, împreună cu un frate de-al ei cu un an mai mare, de care fusese foarte legată.

Locuia singură cu bunicul din partea mamei, un domn în vârstă, cu barbă albă, slab și bolnav la pat, dar fermecător și, mai mult de-atât, grec. Mai demult făcuse parte dintr-o înfloritoare comunitate de greci care se afla aici de la întemeierea orașului de către Filip al Macedoniei, „când bulgarii", după cum m-a informat curând, „erau, încă, un trib de tâlhari care locuiau în colibe dincolo de Volga!". Ținuse aproape toată viața o spițerie în cartierul Taksim din Constantinopol. Vorbea fluent franceza și era impregnat de principiile liberalismului occidental. Numele lui Voltaire, Rousseau, Anatole France, Zola, Poincaré, Clemenceau și Venizelos erau adesea pe buzele lui veștejite; și de asemenea, spre încântarea și surprinderea mea, ale lui Canning, Gladstone și Lloyd George*. Dar englezul pe care l-a pomenit cu cea mai mare stimă, gesticulând cu mâna

* George Canning (1770–1827): om de stat și politician britanic cunoscut pentru vederile sale liberale. William Ewart Gladstone (1809–1898): om de stat și prim-ministru liberal. David Lloyd George (1863–1945): prim-ministru britanic care a dominat scena politică în ultima parte a celui de-al Doilea Război Mondial.

lui slavă ce ieşea din mâneca peticită a pijamalei, în timp ce eu mâncam rituala lingură de *slatko** la căpătâiul lui, a fost Byron. Cred că, în mare măsură, datorită acestei fericite coincidenţe de naţionalitate am fost primit cu atâta căldură. Era prima oară, dar nu şi ultima, când înţelegeam şi mă surprindea aura aproape apoteotică pe care o capătă în rândul grecilor numele poetului. De asemenea, lucru destul de impresionant, după cum avea să se dovedească în anii următori, gazda mea era primul grec pe care-l întâlnisem vreodată. Am aflat de la el trista poveste a nenorocirilor îndurate de elenism sub conducerea bulgară: o poveste sfâşietoare despre opresiune, persecuţii şi masacre, un oportun antidot la numeroasele poveşti similare, dar în sens invers, pe care le auzisem şi pe care aveam să le mai aud de la bulgari. Mulţi greci părăsiseră Plovdivul şi plecaseră în Grecia în ultimii douăzeci de ani, şi încă plecau. El era prea bătrân şi bolnav, după cum spunea, şi avea rădăcinile prea adânc înfipte ca să se dezrădăcineze acum. Datorită simpatiilor sale politice, nepoata lui studia franceza, nu germana, care era a doua limbă de circulaţie în rândul intelectualităţii bulgare. Independenţa ei se datora, în parte, orizontului mai amplu şi cosmopolit al bunicului, în parte infirmităţii acestuia şi în parte faptului că fata se ocupa singură de casă, cu ajutorul unei bătrâne cu bonetă neagră. Ca o năstruşnică excepţie, poznirile ei năvalnice şi lipsite de griji, un soi de temperament boem, erau tolerate şi chiar admirate, un adevărat fenomen în atmosfera înăbuşitoare a vieţii provinciale balcanice. Jumătate grecoaică şi jumătate bulgăroaică, Nadejda era un câmp de luptă în carne şi oase pentru conflictul dintre patriarhie şi exarhat, povară pe care, trebuie să spun, o purta lesne.

Deşi trăiau în condiţii modeste, casa, aşezată pe potecile lăturalnice ale cartierului grecesc din oraş, purta multe urme ale eleganţei de odinioară. Tot etajul superior era ieşit în afară

* Dulceaţă din fructe sau din petale de trandafiri.

și sprijinit pe niște grinzi masive în stilul acela turcesc care, cred, își are rădăcinile în arhitectura domestică bizantină, așa cum moscheile se inspiră din varianta sa ecleziastică. Departe de stradă, o galerie cu o scară exterioară înconjura curtea mică acoperită cu o boltă de viță-de-vie acum plină de ciorchini și adăpostind vase canelate cu busuioc înflorit și un rodiu încărcat de micul său arsenal de ghiulele roșietice. De cornișă atârnau cuiburi de lăstuni. Înăuntru, arabescuri de stuc sparte se învolburau în forme baroce deasupra buiandrugilor și ferestrelor. De jur împrejurul lungii încăperi care ocupa tot etajul superior era un divan scund și lat, la care ajungeai urcând o treaptă joasă, iar tavanul de lemn era împodobit cu rozete frumos sculptate, de mărimea roții de căruță. Spațiul de deasupra divanului era mai degrabă din sticlă decât din zidărie; în *haremlik*-ul turcesc, această îngrăditură ar fi fost acoperită cu zăbrele, prin care sclavele puteau privi, fără să le vadă nimeni, aleile pietruite de jos – pătrate luminoase împărțite în multe ochiuri, prin care se revărsa soarele. O lume tainică, senină, diafană, care mă ducea cu gândul la multiplele fațete ale pupei unui galion. O latură dădea spre olanele ondulate, roz, spre rigolele dispuse radial ale aleilor, pe deasupra coșurilor, cuiburilor, clopotnițelor, domurilor și spre stâncile abrupte de granit care-și făceau loc printre ele, către dealurile de la poalele Starei Planina; iar dincolo de ele se înșira chiar marele lanț muntos. La sud, în spatele curții curgea Mariţa, străjuită de un șir pufos, verde-auriu, de plopi, iar pe malul celălalt mai erau și alți plopi și sălcii și, strălucitoare și limpede în lumina dimineții, linia îndepărtată a Rodopilor. Tracia! Două berze pluteau printre copaci și, sub privirile noastre, au coborât pe malurile Mariței, și-au strâns aripile și au mers printre trestii, trasând desene geometrice și căutând cu ciocurile broaște, trădate de orăcăieli care ajungeau până la urechile noastre; vălul plutitor de ceață nu oferea nici o pavăză în fața șiretelor locatare ale acoperișurilor.

— Anul ăsta au întârziat, a spus Nadejda. În curând o să plece la drum.

TREZINDU-MĂ ÎN ACEASTĂ CASETĂ de sticlă suspendată – căci aici, pe un colț al divanului, mi-a fost instalat patul –, m-am simțit inundat de o mare bucurie. Cât de ispititor era să plutesc sub rafalele prelungi și netede de lumină matinală, prin care roiau fire de praf de la o fereastră la cealaltă, să privesc tavanul meșteșugit, asemănător cu capacul unei cutii de trabucuri, sau afară, prin scânteietorul meu cocon de sticlă, la cerul limpede și înțesat de păsări. Dar zgomotul copitelor pe caldarâm, roțile trăsurilor, strigătul negustorilor ambulanți și zăngănitul cântarelor erau o ispită prea mare. După ce m-am spălat în grabă la robinetul de alamă din curte, am ieșit pe stradă.

Am explorat orașul și singur, și călăuzit de Nadejda. Centrul neinteresant era plin de clădiri publice moderne; erau acolo o catedrală bulgară și una grecească și câteva grădini cochete și destul de drăguțe. Centrul banal a lăsat curând locul unor împrejurimi întortocheate și fascinante. Întregul oraș este construit între, pe și pe lângă versanții a trei pinteni muntoși de granit – *tepes* –, iar pantele lor abrupte gemeau de acoperișuri, casele erau cocoțate periculos pe terase muntoase și pe stâncile proeminente, sub formă de lame și sulițe: împrejur și printre ele se înălța și cobora un ghem încurcat de alei pietruite. Unele aveau tende, ca să le protejeze piatra, transformându-se astfel în șerpuitoare coridoare acoperite; lucrătorii în metal, sortatorii de tutun și dărăcitorii de lână trudeau stând turcește în atelierele lor deschise. Aleile acestea formau o penumbră răcoroasă, scăldată de raze de soare care se uneau și se răsuceau ca dungile de pe pielea unui tigru. Dărăcitorii stăteau ghemuiți într-o mare de lână și lucrau cu instrumente uimitoare – niște uriașe arcuri curbate, de aproape trei metri înălțime și prinse strâns cu o singură sârmă, semănând cu o harpă din ilustrațiile din Biblie, cu care David a domolit furia lui Saul.

Fierari, arămari, cazangii, pielari, armurieri, curelari, șelari de samare – unul dintre ei era, în mod surprinzător, negru – șlefuiau lemnul marilor lor *howdah* sau umpleau cu lână pernițele șeilor din piele de oaie. Pepenii verzi și galbeni erau îngrămădiți ca niște ghiulele, iar strugurii și smochinele erau expuse în coșuri enorme; ardeii iuți roșii și verzi, bamele și dovleceii erau așezați în grămezi. Măcelăriile își expuneau nelipsitul carnagiu, precum sângerosul spectacol al capetelor din Temple Bar*, trofee cu ochi sticloși, cu dinții din față ieșiți în afară, precum cei ai drumeților englezi din caricaturile franțuzești, iar caldarâmul de afară semăna cu o rețea de pâraie de sânge bântuite de muște. Tarabele erau amenințate de coșurile uriașe care se legănau pe spinările catârilor; când și când, poteca era bătută de un val de oi, turme întregi care se revărsau behăind în prăvălii și erau împrăștiate din nou, urmărite de ciobani și de câini care lătrau. Prin mulțime înainta cu zăngănit același bozagiu albanez pe care-l văzusem în Rila, cocârjat sub marele vas de alamă. Uneori, casele aproape că se uneau deasupra. Se putea evada din acest infern spre curți liniștite, spre case în care se zăreau femei țăcănind la războiul de țesut și spre bolți de viță-de-vie sub care bărbați cu căciuli din blană de oaie, brâie late stacojii și mocasini stăteau îngrămădiți în jurul măsuțelor cafenelelor și bodegilor.

Am văzut o moschee ascuțită, șirul de acoperișuri ale unui hamam, ca niște baloane, și, deodată, turci, primii pe care-i întâlneam după micul avanpost dunărean de pe insula Ada Kaleh, de la Porțile de Fier. Aveau brâie roșii, ca bulgarii, dar purtau pantaloni bufanți negri, papuci și fesuri stacojii, deseori șterse sau decolorate de sudoare și de atâta purtat, acum de nuanța dudei, în jurul cărora își înfășurau turbanele ponosite, unele dintre ele în dungi sau buline și de toate culorile, mai puțin verde (cu excepția unor presupuși descendenți ai Profetului).

* Referire la obiceiul din secolul al XVIII-lea de a expune în acest loc, pe acoperiș, capetele trădătorilor, înfipte în țepe.

Stăteau turcește, ținând în mână mătăniile de chihlimbar, cu pleoapele lăsate, bolborosind ușor și intermitent în timp ce fumau din narghilele. Deși era îmbrăcat aproape la fel, un grup care se oprise lângă o adăpătoare să dea apă măgarilor înhămați la atelaj părea puțin diferit; unii dintre ei purtau, în loc de fesuri, tichii gri sau albe din fetru, ascuțite ca o cupolă arăbească miniaturală sau precum coiful unui sarazin, fără zale. Nadejda mi-a spus că sunt pomaci* din văile Rodopilor, din apropiere de Haskovo, în sud-est. Uneori veneau cu mici caravane de cămile; dar, din nefericire, nu acum. Aș fi dat orice să le văd umblând fără zgomot prin îmbulzeala aceasta, clătinându-și trufaș cocoașele și capetele și aproape atingând tendele. Dacă aș fi avut noroc, aș fi putut vedea și niște cuțovlahi, dintre care câțiva sunt răspândiți în sud-vestul Macedoniei: păstori aromâni seminomazi, care vorbesc un dialect al latinei vulgare amestecat cu slava și înrudit cu româna – aveam să-i văd mult mai târziu în Grecia, în special în Thesalia și Pind. Se spune că pomacii sunt bulgari convertiți la islam după cucerirea țării de către turci; sunt fără îndoială musulmani și vorbesc bulgara. Prin tot Imperiul Otoman, erau susținători neabătuți ai sultanului și-și ajutau stăpânii să-i asuprească pe compatrioții lor, măcelărindu-i cu miile, cu zelul celor convertiți. (Unii specialiști în domeniu consideră că sunt descendenți ai primilor invadatori barbari din nord; iar – întrucât sunt mai multe sate pomace pe versanții grecești ai Rodopilor, în zonele Kedros și Echinos – unii scriitori greci le caută originile în străvechiul trib trac al agrianoilor.) În aceleași falduri ale muntelui, de ambele părți ale graniței, trăiesc mici comunități de cazilbași. Acești „roșcați" sunt musulmani șiiți adepți ai lui Hazrat Ali, asemenea tovarășilor lor schismatici din Persia, de unde probabil au și venit, s-au răspândit prin Asia Mică în comunități care au adoptat doctrina șiită datorită șahului Ismail Safavi, în timp ce turcii se războiau cu

* Populație de bulgari musulmani din Peninsula Balcanică.

polonezii şi veneţienii, şi mai târziu au ajuns în Tracia; sunt un blestem şi pentru turci, şi pentru pomaci, cu toţii sunniţi convinşi. Îi priveam cu teamă pe aceşti ultimi răzvrătiţi furibunzi.

De la un cot al aleii, toate firmele prăvăliilor deveneau greceşti, iar în aer răsunau sonorităţile acestei limbi care pentru mine avea deja o urmă de familiaritate şi a cărei versiune modernă eram hotărât s-o stăpânesc la timpul cuvenit. Apoi firmele prăvăliilor căpătau nume creştineşti precum Sarkis, Haik, Krikor, Dikran sau Agop şi nume de familie terminate toate în *ian*; iar în cafenele găseai armeni citind pagini înnegrite cu fascinantul lor alfabet, despre care nepricepuţii spun că seamănă cu scrierea amharică a etiopienilor; sau stând în bisericuţe în uşile prăvăliilor, ca nişte tucani la taifas, cu ochii inteligenţi şi scânteietori încadrându-le nasul acela minunat.

Într-un alt cartier, prenumele erau Isaak, Yakob, Avram, Khaim sau Nahum, iar înăuntru, peste cupoane de ţesături înghesuite sau măsurând cascade de bumbac ori satin, stăpâneau evreii sefarzi. Spre deosebire de gazdele mele din Banat[1], care erau aşkenazi, ramura nordică a evreimii, care se întinde din inima Rusiei până la Atlantic, sefarzii sunt ramura sudică a acestei mari familii. Au ajuns aici, după distrugerea templului din Ierusalim din vremea lui Titus, parcurgând cale lungă: îi urmaseră pe maurii cuceritori prin nordul Africii şi apoi în Spania. Acolo au prosperat vreme de secole, sub conducerea emirilor luminaţi ai Andaluziei, ca negustori, oameni de ştiinţă, medici, filozofi şi poeţi, şi au atins apogeul cu Maimonide*. După recucerirea Granadei, în 1492 – anul lui Columb –, de către Ferdinand şi Isabela, Inchiziţia i-a alungat din nou, unii dintre ei răspândindu-se, asemenea verilor lor refugiaţi din Portugalia, în acele zone ale Ţărilor de Jos care s-au opus puterii

1. În *Între păduri şi ape*, PLF a întâlnit o familie de evrei aşkenazi în Banat, o regiune multietnică ce ocupă în mare măsură vestul României.

* Filozof, astronom şi medic evreu născut în Spania în 1135, important intelectual medieval.

Spaniei; sau, în deceniile care au urmat, în nou-descoperitele Americi; în Pernambuco, Brazilia, şi apoi în Caraibe. Din rândurile sefarzilor s-a născut Spinoza, iar în Anglia, familii cu nume precum Lopez şi Montefiore, Mendoza boxerul şi Disraeli. Dar majoritatea au plecat înapoi în Răsărit, în Levant; grupuri întregi s-au aşezat pe coasta toscană, în Livorno şi Grosseto, ca oaspeţi ai familiei Medici; restul au găsit refugiu în ţinuturile otomane, unde sultanii i-au primit cu braţele deschise. S-au stabilit în porturi comerciale precum Constantinopol, Salonic, Smirna şi Rhodos, după ce debarcaseră, din câte se spune, cu mâinile goale, doar cu sulurile Torei şi cu cheile grele ale caselor lor din Córdoba, Granada sau Cádiz, pe care, cu toate că am întrebat, nu le-am văzut niciodată, deşi se spune că ei încă le preţuiesc. S-au răspândit în oraşele mai mici din Balcani în timpul domniei lui Baiazid II, a lui Selim cel Crud şi a lui Soliman Magnificul. Încă vorbeau, din câte auzisem, o variantă a spaniolei andaluze din secolul al XV-lea numită ladino. Am ascultat de lângă tejghea şi, spre încântarea mea, am auzit: „*Que'tal, Hozum? Mu' bien! Y yo también.*"*

Mai exista un grup extrem de interesant şi de rar: comunitatea catolică uniată. Nu pentru că erau un mic atol de supuşi ai Romei într-un ocean de ortodoxie, ci având în vedere motivele acestei unicităţi. În primele secole ale creştinismului, în Asia Mică a apărut erezia dualistă, o credinţă care datora multe gândirii gnostice şi zoroastrienilor din Persia, în care Ormuzd şi Ahriman, puterile Luminii şi Întunericului, sau Binele şi Răul, se bucură de acelaşi prestigiu şi se află pe picior de egalitate în nesfârşita luptă pentru sufletele omenirii. Adepţii acestei credinţe erau oameni simpli şi deseori virtuoşi; dar, lucru de înţeles, straniile lor dogme (printre care, alături de multe alte învăţături, se numărau negarea existenţei Fecioarei Maria, ura faţă de Cruce şi căutarea mântuirii prin disprețuirea materiei şi, într-un final, pieirea seminției omeneşti) le păreau revolu-

* „Ce faci, Hozum? Foarte bine! Şi eu."

ționare creștinilor de rând, și de asemenea rele și blasfematoare. Au avut de-a face cu neiertătoarea rigoare a Bisericii și a Statului. Maniheismul, cum este numită în general această erezie, s-a răspândit cu timpul prin toată creștinătatea din sud, înflorind în taină sub zeci de denumiri. În secolul IX, o întreagă populație de maniheiști, cunoscuți în zonă drept paulicieni, fusese dezrădăcinată din zona Eufratului de către împăratul Alexis I Comnenul și exilată în regiunea Philipopolis, Plovdivul de astăzi. Aici era deja înfloritoare o credință identică, practicată de bogomili, numiți astfel după ereziarhul local. Din Bulgaria, s-a răspândit spre apus; musulmanii din Bosnia și Herțegovina sunt bogomili islamizați. Negustorii răsăriteni, ajutați local poate de trubaduri, au dus și mai departe spre apus doctrinele interzise, iar adepții lor, catarii și albigenzii, trăiau în număr mare în orașele și castelele din Provența și Languedoc. Simon de Montfort i-a suprimat fără milă în cruciada albigenzilor, iar supraviețuitorii au fost arși de vii după ultima lor redută din fortăreața Montségur, de la poalele Pirineilor. Cei din urmă adepți care au supraviețuit totuși ca un grup unit – deși ca eretici – în cadrul creștinătății au fost primii paulicieni strămutați din Philipopolis, supuși până la urmă romanilor de către misionarii iezuiți, în secolul al XVII-lea. Biserica lor, aflată pe malurile Mariței, s-a păstrat. Deși provine din Asia Mică, în Occident această erezie a fost întotdeauna asociată cu Bulgaria. Astfel, în Evul Mediu francezii și-au botezat ereticii *bougres*; iar cuvântul *bugger** a ajuns să îmbogățească limba engleză în urma bănuielii că prejudecățile maniheiștilor față de reproducere îi duceau pe căi greșite nu numai spre heterodoxia sexuală, ci și spre cea doctrinară.

Erau o sumedenie de lucruri surprinzătoare. Am hoinărit ore întregi prin acest labirint și am stat în fața unei cafenele, sub o boltă, cu urechile ciulite – în ciuda plesnetelor cărților de joc tocite care răzbăteau din umbra zebrată de raze de soare,

* Pederast.

a zăngănitului și huruitului de zaruri și puluri de la jocurile de table dinăuntru – ca să aud numeroasele graiuri și dialecte care răsunau în galeriile întunecoase. Acestui tot i se adăuga acum murmurul limbii țigănești, dinspre două femei care stăteau ghemuite pe caldarâm, în apropiere, ținând câte o țigară între degetele lor fine, împodobite cu inele de oțel. Era plin de țigănci în preajma acestei mulțimi pestrițe, contribuind la coloritul deja îmbelșugat al locului cu nuanțele de galben, portocaliu, stacojiu, liliachiu și mov ale fustelor cu multe volane și ale baticurilor. Un călugăr, cu o rasă neagră și peticită și cu tichia lui cilindrică fără boruri, a trecut șontâcăind, cu câte un pepene galben la subsuori; un fierar țigan de peste drum lovea cu ciocanul o petală turtită de oțel pe copita din spate a unui măgar. Am tras adânc în piept aroma compozită care părea însăși esența Balcanilor, alcătuită din sudoare, praf, corn pârlit, sânge, fum de la narghilele, băligar, *slivo*, vin, oaie friptă, mirodenii și cafea, în care se amesteca o picătură de ulei de trandafiri și o boare de tămâie, și m-am întrebat dacă în copilărie Alexandru văzuse vreodată această cetate pe care o fortificase tatăl lui la granița răsăriteană a regatului său, pentru a stăvili triburile trace. Apoi a fost extinsă de către Traian, Hadrian și Marcus Aurelius. Destul de trist, se credea că este locul în care Orfeu a pierdut-o pe Euridice când și-a încălcat jurământul, privind-o la ieșirea din Hades.

E ciudat când te gândești că, dintre toate popoarele adunate acum aici, se poate ca numai grecii să fi fost prezenți când a fost întemeiată, dacă teoriile lor despre originea pomacilor sunt corecte. Probabil că bulgarii erau încă departe, între Volga și Ural, iar slavii, ale căror țară și limbă le-au adoptat, încă se aflau departe în nord, între Vistula și Nistru, poate în mlaștinile Pripet. Probabil că turcii rătăceau pe undeva prin stepele mongole, cazilbașii pe câmpiile sau în munții din Iran, sefarzii încă erau statorniciți în Iudeea sau Babilon, vlahii peste Dunăre, în podișurile Daciei, albanezii în Iliria sau în munții

Acroceraunia, armenii la poalele muntelui Ararat sau pe malurile lacului Van, catolicii foşti paulicieni lângă Eufrat, iar uiganii pe vreo câmpie dravidiană dogoritoare din apropierea graniţelor Belucistanului. Cât despre şelarul acela negru, oare în ce vale nubiană sau regat împădurit, populat de lei, de pe Nilul superior sau din Etiopia locuiau strămoşii lui atunci? Şi dacă tot veni vorba, ce şale păroase, din ce mlaştină hiberniană*, pădure druidică, fiord neatins de soare, aşezare saxonă de la gura de vărsare a Elbei sau coastă posomorâtă a Iutlandei erau, în cele din urmă, răspunzătoare pentru apariţia mea?

Venise momentul să mai beau un *slivo* şi să mănânc câţiva ardei copţi. Pe tendele din susul aleii a apărut o umbră, plutind peste fiecare dreptunghi de pânză spre masa mea; se cufunda în gol, se înălţa din nou la margine şi trecea la următorul, cu o smucitură, apoi plutea mai departe. Traversând dâra de soare dintre două tende, a dezvăluit în aer ciocul roşu-aprins al unei berze, la câţiva centimetri deasupra deschizăturii; apoi a apărut un gât lung şi alb, urmat de fulgii înfoiaţi, ca zăpada, de pe piept şi de întinderea nemişcată de aproape doi metri a aripilor albe cu vârfurile negre ale penelor de zbor întoarse în sus şi răsfirate ca nişte degete sub impulsul curentului de aer. După aceea au urmat pântecele alb, alungit, şi, întinse înapoi, coada ca un evantai şi picioarele lungi, paralele, stacojii şi lucioase, cu degetele unite la bază şi graţios conturate, dar întreaga siluetă s-a turtit când a trecut de dâra de soare, redevenind o umbră bidimensională, expusă în toată imensitatea ei pe dreptunghiul de ţesătură, la fel de limpede şi aproape la fel de imobilă, aşa de leneş îi era zborul, ca o pasăre desenată pe o velă; apoi a plutit de-a curmezişul, prin culoarul de aer aproape nemişcat dintre cornişa invizibilă şi coşuri, a coborât spre cotul potecii, tăindu-mi respiraţia de mirare, şi în sfârşit, la vreo două sute de metri

* Adjectivul este derivat din Hibernia, denumirea romană a Irlandei.

mai încolo, s-a răsucit ușor, înclinându-se treptat, până s-a pier dut din vedere. Era și ea, ca oricare din noi, o pasăre călătoare.

ÎN CASA NADEJDEI SE GĂSEAU un *Larousse XIX*^{ème} *siècle* și numeroasele volume ale *Meyers Konversations-Lexikon*, și aveam multe de căutat în ambele lucrări; de asemenea, o mulțime de cărți franțuzești de la Constantinopol, inclusiv o traducere zdrențăroasă a *Odiseei*, din care, tolănit pe divanul din însorita odaie de la etaj, i-am citit Nadejdei cu glas tare fragmente generoase, în timp ce ea călca rufe. Am ascultat-o din nou recitând în franceză și i-am vorbit despre Baudelaire. Franceza mea era niţel mai bună decât a ei, ceea ce mai echilibra balanţa superiorităţii pe care i-o conferea faptul că era cu douăzeci și patru de ceasuri mai mare decât mine. Tânjea, după cum a recunoscut, să semene cu o studentă la Sorbona. Își lăsase breton, purta o cămașă albă și o fustă plisată neagră și, ori de câte ori i se oferea prilejul, o beretă foarte înclinată, atingându-și astfel din plin scopul.

În a doua dimineață a ședерii mele, a scos dintr-un cufăr vechi mormane de costume superbe, grecești și bulgărești, unele dintre ele având peste o sută de ani: bluze cu minunate dreptunghiuri rigide de broderie, șorțuri multicolore, fuste de catifea verde-sticlă și de culoarea prunei, ilice de mătase turcoaz încărcate cu panglici împletite și fir de aur și argint, cu mâneci atârnate, corsaje care zornăiau de la monedele de aur austriece și turcești, curele care se închideau în capul pieptului cu două plăcuțe enorme din argint cizelat care aveau forma și arabescurile unor flăcări persane; baticuri de mătase și mici fesuri stacojii cu ciucuri lungi și negri de satin, papuci frumoși, brodați, de catifea și piele moale, roșie. Unele dintre haine erau barbare, altele minunat de elegante și de romantice. Am convins-o – sarcină nu foarte anevoioasă – să le probeze pe toate. Și-a făcut o serie de intrări magnifice, foșnind și zornăind ca un manechin, cu mâinile în șolduri, făcând piruete pe un picior,

lăsându-se pe divan ca o odaliscă – georgiană sau circaziană, judecând după bogatele ei plete blonde –, în posturi lenețe.

Pe fundul acestui cufăr cu comori, am descoperit mai multe ciubuce – acele demodate pipe turcești cu țeava din lemn de cireș, lungi de aproape un metru, cu mici căușe de lut și mușțiucuri de chihlimbar – și un mic arsenal de arme vechi; moștenite și ele, asemenea hainelor: flinte de argint cizelat, coarne cu praf de pușcă, săbii încovoiate semicirculare, iatagane cu plăsele de fildeș și hangere cu inscripții damaschinate sau gravate pe lamă în turcă, greacă și bulgară. Le-am scos pe acestea din tecile de argint și, văzând că aveam fiecare câte un iatagan într-o mână și o sabie încovoiată în cealaltă, ne-am lansat de bunăvoie și în joacă într-o bătălie aprigă, încontrându-ne cu lamele deasupra capului, într-o luptă corp la corp cu scrâșnet de oțel, până când ne-am încrucișat plăselele între fețele încrâncenate, desprinzându-ne din nou, sărind de pe podea pe divan și înapoi, răsucindu-ne, mârâind și prăbușindu-ne cu mâinile și picioarele rășchirate, prefăcându-ne morți, înviind apoi cu strigăte și un nou zăngănit, până când bunicul Nadejdei, alarmat de țipete, tropăituri și hărmălaie, a strigat cu glas tremurat din odaia lui ca să vadă ce dumnezeului se-ntâmpla.

La sfârșitul carnetului meu de însemnări, Nadejda a umplut vreo trei pagini cu fraze în bulgară, care îmi puteau fi de folos în călătoriile mele, scriindu-le cu litere de tipar în alfabetul chirilic, pe care, spre deosebire de harababura cabalistică a scrierii obișnuite, deja le puteam descifra. Lista începea cu „Domnule, sunt englez și merg pe jos de la Londra la Constantinopol": „*Gospodine, az sum anglicianin i az hodia peșa ot London za Țarigrad*". Țarigrad? Da, a spus Nadejda, așa se spunea Constantinopol în bulgară, Orașul Țarilor, împărații bizantini: Orașul Cezarilor, de fapt. *Kolko ban?* Cât costă? *Mnogo loșo*, foarte rău; *ciudesno*, minunat; *Cerno More*, Marea Neagră; „Cât cântărește pepenele ăla?", „Am patul plin de gângănii,

ticălosule!" și așa mai departe. Le-am citit rar cu glas tare și ea mi-a corectat pronunția.[1] La final, strădaniile mi-au fost răsplătite cu complimente splendid de exagerate. „Nu se știe niciodată când o să-ți fie de folos", a spus ea: „Ochii îți strălucesc ca niște stele!", „Părul și ochii tăi îmi înmoaie genunchii". „Ești cea mai frumoasă fată de pe pământ" și „Fugi cu mine-n lume!"

NADEJDA ERA UN GHID PRICEPUT și pătimaș. Am privit vechile obiecte trace din muzeu: tăblițe cu războinici și vânători călare, femei cu măști bizare și minunata mască mortuară din argint a unui tânăr prinț trac. Frumoasele și uimitoarele comori din aur prelucrat care au apărut după război și pe care le-am văzut numai în fotografii – talere strălucitoare cu un model din fețe dispuse radial, un ulcior în formă de cap de femeie, un riton* ca un cap de cerb, amfore cu centauri cabrați drept mânere – încă erau adânc îngropate în pământ.

Am vizitat un pâlc de mănăstiri de pe un deal din nordul orașului. Acolo am văzut pentru prima oară în viața mea – căci nu pot pune la socoteală biserica reconstruită și iconografia modernă din Rila – vechi biserici bizantine (în comparație cu imitațiile lor recente), care se găsesc pretutindeni în întreaga lume ortodoxă. Împrejmuite de ziduri și înconjurate de curți cu dale vechi sau pietruite, având în jur copaci și chiparoși ca niște catarge, aceste construcții din cărămizi cenușii, roșietice sau aurii ca mierea, sprijinite pe cilindri străpunși de ambrazuri, cu cupole din olane decolorate, curbându-se spre creștetul jos, ca un con de pin sub întrepătrunderea solzilor ce tocmai încep să se deschidă, ori prinse în oțel sau plumb striat și canelat,

1. PLF a fost mereu fascinat de limbile străine. De aceea, întreaga călătorie este presărată cu astfel de încercări tinerești (uneori mai mult cu entuziasm decât cu exactitate).

* Vas de metal de formă conică, împodobit, folosit de grecii antici ca vas de băut și în diferite ceremonii.

erau străbunele a sute de biserici pe care aveam să le explorez în deceniile următoare. Micul interior concav, cu delicata lumină aurie care intra prin ferestrele înalte în tambur, așa de întunecat la început, după albastrul de afară; ambrazurile boltite ale ușilor care străpungeau zidurile groase ale pronaosului, demne de un donjon, pătrunzând în nartex; transepturile, absidele, iconostasul masiv, toate acestea alcătuiau fundalul unei armate de personaje de seamă pictate: sfinți și îngeri nepământeni, îngălbeniți, regi și regine încoronați, roiuri de nimburi întrepătrunse, Judecăți de Apoi și scene cu martirii, iar fiecare dintre figurile acelea cu ochii mari avea de o parte și de alta un text explicativ în greacă, cu elaborata caligrafie bizantină, decojită acum. Acești uluitori sfinți pictați erau, de-aș fi știut în acea după-amiază, străjerii, prevestitorii și solii singuratici ai unei armate numeroase, răspândiți în sute de biserici, de care m-am interesat de atunci mulți ani la rând, cu tot mai multă plăcere, din Bucovina, în nordul României, aproape de granița cu Polonia și Rusia, până în Egipt și din Sicilia până în Capadocia.

Nu-mi amintesc amănuntele acestor picturi profetice. Ochiul meu feciorelnic și neștiutor nu s-a priceput să le păstreze, mi-au rămas doar vibrațiile întârziate pe care le-au dezlănțuit; de fapt, îmi aduc aminte de una singură: Sfântul Ioan Botezătorul purtându-și capul pe un taler, în mod straniu înaripat, și poate că mi-a rămas în minte doar pentru că împodobea pereții mănăstirii Ivan Preobrajenski, iar eu am întrebat ce însemna acest nume. M-a lămurit Nadejda: Sfântul Ioan Înaintemergătorul sau, în greacă, Ioannes Prodromos. Aceste neobișnuite și fragile fresce și-au făcut în liniște datoria de a prezenta personajele și apoi s-au retras discret. Și la drept vorbind, cupolele chiar erau acoperite cu olane, îmbrăcate în oțel sau plumb, sau și una, și alta, cum am scris adineauri cu atâta îndrăzneală? Ori poate anii care s-au scurs le-au acoperit cu olane, plumb sau metal după bunul lor plac? Am îndoieli. Nu

contează, dar e ciudat că memoria este așa de evazivă în legătură cu chipurile și cadrul acestui important moment și așa de scrupuloasă cu lucrurile irelevante: umbra verzuie a bolții de viță-de-vie de deasupra, bunăoară, și, pe dalele de jos, stelele și diamantele dezordonate de lumină; și, puțin mai târziu, faptul că am stat sub un platan uriaș și am vorbit despre *Les Fleurs du mal*. Arareori ești prevenit, când se declanșează aceste procese, în legătură cu importanța lor crucială: că anumite poeme, picturi, genuri de muzică, cărți sau idei vor schimba totul, sau că te vei îndrăgosti sau vei lega o prietenie pe viață; de fapt, mulțimea de fire întinse care, împletite laolaltă, formează o viață. Ar trebui să auzi pocnetul înăbușit al pistolului de start. Această călătorie a fost presărată cu astfel de detunături neauzite: zori înveșmântați în voaluri și epifanii în haine de stradă.

ÎNTR-O GRĂDINĂ DIN CENTRUL MODERN al orașului, printre răzoarele de flori plantate de municipalitate, bulevarde, îngrijitele clădiri publice și bănci, erau un ring de dans din beton și o orchestră frumos încadrată de copaci, împodobiți cu felinare de diverse culori, locul nocturn de întâlnire al intelectualității din Plovdiv. M-au dus acolo Nadejda și un grup de studenți, dintre care pe unii îi cunoscusem în Rila. Celor pe care nu-i cunoscusem le-am fost prezentat cu dezinvoltură drept „geamănul meu" – decalajul de o zi fusese discret înlăturat. Cântecele pe care le interpreta orchestra erau și mai prăfuite decât cele din Transilvania. Erau și câteva foxtroturi, dar nu mai populare decât demodatele valsuri din Europa Centrală, și, mai presus de toate, tangouri, pe care rareori dansasem. Mi-am încercat acum norocul, încălțat cu o pereche de pantofi de tenis maronii, groaznici, pe care-i cumpărasem din Orșova; la început cu destul de puțină pricepere, apoi mai treacă-meargă, împrumutând seriozitatea pasională a locuitorilor Philipopolisului, care umpleau ringul. De pe estradă, o solistă cânta cu însuflețire versurile în germană: „*O Donna KLA-ra*", iar noi o acompaniam reticenți și încruntați: „*Ich hab Dich*

TANZen – geSEHN, O Donna KLA – RA – Du – bist – WUNDerschön!"

După câteva ceasuri, îndemnat de lumina lunii, grupul nostru s-a furișat, înarmat cu o sticlă de vin, pe o barcă de pe Mariţa; am vâslit pe râul lat, cântând și bând pe rând din același pahar, și am ancorat sub un pâlc de copaci. Se părea că pentru Bulgaria această cuminte petrecere mixtă reprezenta o escapadă nebună, chiar dacă două dintre fete erau surorile a doi dintre băieți, iar o a treia era aproape logodită cu un altul, un tânăr ofițer cadet. Am început să ne provocăm unul pe altul să dăm de dușcă în viteză un pahar plin ochi cu vin. Fetele au renunțat la chin și au înapoiat paharul după ce au sorbit din el afectate, bolborosind; toate, mai puțin Nadejda, după cum am observat cu admirație. A strigat „*za zdrave!*" și a dat un pahar pe gât dintr-o înghițitură prelungă, după care s-a scuturat ca un câine, fluturându-și pletele blonde printre aplauze. Când i-a venit rândul străinului să cânte un cântec din locul lui de baștină, cum se întâmplă mereu cu asemenea prilejuri, am recurs, după cum învățasem, căci tot pățitu-i priceput, la *There is a Tavern in the Town*, pe care li-l recomand tuturor celor aflați la ananghie. Poate fi interpretat *con brio* sau *adagio*, în funcție de starea dominantă, și curând se sfârșește. Sau *Those Endearing Young Charms*. Eram nerăbdător să mă întorc la cântecele lor. În cele din urmă și spre marea mea încântare, am auzit și în sfârșit am învățat versurile acelei stranii melopei pe care-o cântaseră femeile în autobuzul din Radomir. Le-am cerut studenților să-l interpreteze, fredonând ce-mi mai aminteam din melodie: „*Zașto mi se sirdiș, liube?*" („De ce te-ai supărat pe mine, iubirea mea? De ce mă ocolești? Nu ai cal, sau ai uitat drumul?")

...Sirdiș, ne dohojdaș?
Dali konia namaș, liube
Ili drum ne znaieș?

Se încheie parcă la jumătate, într-un fel ciudat, pe nepusă masă. Cântau minunat melodia lentă și complexă, cu multe modulații: o armonie fascinantă și melancolică ce plutea peste râul scăldat în lumina lunii. Oare ce s-o fi ales de ei?

A DOUA ZI DIMINEAȚĂ, am scos iar toate costumele din cufăr și am îndemnat-o pe Nadejda să se îmbrace cu cel mai splendid și mai romantic dintre ele: o fustă largă de catifea stacojie și un corsaj verde, mulat, cu broderii bogate, cu borduri rigide din mătase aurie, tivit cu năsturei aurii, cu crăpături pe mânecile bufante de la cot în jos, ca niște petale de lalea; mai avea o curea cu catarame uriașe de argint și toate monedele și lănțișoarele de aur pe care le-am găsit; și, în sfârșit, un fes mic cu ciucure împodobit cu auriu și roșu, așezat într-o parte pe pletele ei blonde, bogate, pieptănate drept. Apoi am așezat-o într-o poziție de odaliscă, cu un ciubuc pieziș într-o mână și cu brațul celălalt aruncat la-ntâmplare pe speteaza canapelei. Soarele se revărsa înăuntru prin ochiurile colorate de geam din spate, iar dincolo de ele se vedeau în depărtare vârfurile copacilor, acoperișurile pe care-și aveau cuibul berze, cupolele și munții: o imagine compozită fermecătoare, ceva între o prințesă circaziană căzută în robie și o eroină byroniană: *mademoiselle* Aïssé, Haidée sau Fecioara din Atena. Când totul a fost gata, am început să lucrez la un desen de mari dimensiuni, elaborat (cu întreruperi, dar cu încăpățânare, am perseverat în vocația mea greșit aleasă încă vreo câțiva ani, uneori izbutind, printr-un proces lent și chinuitor, desene pentru care puteam primi notă de trecere; dar cel mai adesea, nici măcar atât). De data aceasta am avut noroc – în orice caz, reușisem să surprind splendida și amăgitoarea ei încruntătură. După o oră, părea că rezultatul ar putea fi prezentabil – la propriu, pentru că voiam să i-l dăruiesc Nadejdei dacă era reușit, drept cadou de rămas-bun, întrucât a doua zi porneam la drum. Momentul a fost puțin trist. Nadejda s-a dovedit un model neașteptat de tăcut și de răbdător. Ce

frumos ar fi, m-am gândit în timp ce desenam ciucurele fesului, care-i cădea pe umărul învеșmântat în verde, ca o cascadă neguroasă de mătase, să rămân în această odaie fermecătoare scăldată de lumină, să citesc, să scriu, să stau de vorbă cu Nadejda și s-o ascult recitând *Nous n'irons plus aux bois*. Era așa de drăguță, amabilă, amuzantă, inteligentă și bună! Gândindu-mă la pasajul din traducerea din Homer pe care-l citiserăm cu o zi înainte, am chibzuit: ce bine-ar fi să stau aici, ca Odiseu în peștera lui Calypso.

— N-ar fi minunat, a spus Nadejda în clipa aceea, rupând lunga tăcere a pozei cu un zâmbet prietenos care a șters orice urmă de patimă, dacă ai putea rămâne aici ca Odiseu în peștera lui Calypso?

— Exact așa mă gândeam și eu.

De fapt, planurile mele se schimbaseră radical de ieri. Intenționam să merg mai departe în josul râului Mariţa, să trec graniţa turcă la Adrianopol și apoi să traversez Tracia turcească spre Constantinopol. Dar, vorbind cu Nadejda cu o noapte în urmă despre frescele bizantine ale mănăstirii Preobajenski, a spus că nu se comparau cu cele din Tîrnovo, aflat departe, în nord, dincolo de Marele Lanț Balcanic. Mai mult de-atât, fusese capitala unuia din vechile imperii bulgare înainte de cucerirea turcă și la fel de important în istoria Bulgariei ca Rila; chiar și mai important; pe de altă parte, valea Mariței era toridă și întinsă până în Turcia, plină de câmpuri de orez și tutun, înțesată de muște și praf. Când i-am întrebat pe studenți, au aprobat-o cu toții pe Nadejda. Așadar mi-am întins hărțile pe divan și am plănuit un traseu mult mai ambițios; trecea munții, șerpuia prin Tîrnovo, apoi înainta spre est până la Marea Neagră și o pornea spre sud, pe coastă, până la Țarigrad. Acest traseu îmi prelungea călătoria cu încă vreo câteva sute de kilometri, dar părea să merite efortul, și nu-mi plăcea gândul de a rata Marea Neagră. În definitiv, nu era nici o grabă. Acest plan era o abatere pasionantă și revoluționară.

Sfidând cu îndrăzneală convențiile, am mers la dans singuri în noaptea aceea și am dansat până când s-a închis locul cu pricina, apoi am rătăcit prin oraș de pe un deal pe altul, îmbăiați în lumina lunii și privind în jos acoperișurile scânteietoare și aleile pustii, uneori așezați pe treptele caselor și vorbind, și am ajuns acasă târziu în noapte.

A doua zi, am mers să-mi iau rămas-bun de la bunicul Nadejdei. Insistase s-o fac, deși abia dacă se crăpase de ziuă (îl vizitasem adesea în cele trei zile petrecute acolo). Mi-a dat un vechi exemplar legat în piele din *Chants populaires de la Grèce* al lui Fauriel și mi-a cerut să salut Parthenonul din partea lui când ajungeam la Atena. Nu fusese niciodată acolo *„et maintenant je ne le verrai jamais..."*[1]. A rostit aceste cuvinte cu tristețea musulmanului care vorbește despre Mecca. Nadejda mi-a ținut companie până la o pădurice la vreo cinci kilometri în nordul orașului, și am mers braț la braț. Acolo mi-a dat un pachet cu pâine, halva, brânză, ouă fierte, mere, un recipient rotund de lemn plin cu *slivo* și, drept cadou de despărțire, vreo șase pachete de țigări englezești pe care trebuie să le fi cumpărat în secret, furișându-se. Capul marinarului bărbos de pe pachet era ascuns de o sumedenie de timbre vamale; nu și le putea permite nici ea, așa cum nu mi le permiteam nici eu. M-a mișcat profund. Eram amândoi copleșiți de emoție; ne-am despărțit numai după multe îmbrățișări prelungi și doar pe jumătate frățești. Încet și cu părere de rău, am pornit în cele din urmă în direcții opuse, simțindu-ne deodată oropsiți și întorcându-ne să facem cu mâna, în speranța că, măcar de la distanță, aceste fluturări de mâini păreau mai vesele decât stăpânii lor.

DESPĂRȚIRILE AU FOST SINGURUL ASPECT TRIST al acestei călătorii. Întreg itinerarul a fost un șir de mici despărțiri, mai mult sau mai puțin dureroase, rareori indiferente și doar

1. Și acum n-o să-l mai văd niciodată.

ocazional o uşurare. Se întâmpla ceva profund melancolic, o conştientizare neaşteptată şi dureroasă ca o bătaie de avertisment pe umăr, că totul e trecător, când îmi luam la revedere de la oameni care fuseseră buni cu mine, cum fuseseră aproape toţi, şi-mi dădeam seama că cel mai probabil nu aveam să-i mai văd niciodată. Dar atunci când, datorită unei afinităţi naturale, stimulată de dispariţia barierelor obişnuite pe care le impunea caracterul lor tranzitoriu dinainte cunoscut, aceste întâlniri deveneau mai profunde şi prindeau iute rădăcinile prieteniei, afecţiunii, pasiunii, iubirii – chiar dacă erau nemărturisite, rămânea licărirea posibilităţii lor –, despărţirile deveneau dezrădăcinări cutremurătoare; aşa fuseseră în Transilvania şi aşa erau şi acum.

Voici l'herbe qu'on fauche – cuvinte pe care le ascultasem deseori în ultima vreme – *et les lauriers qu'on coupe.*[1]

1. Iată iarba tăiată şi dafinii culcaţi la pământ.

3
Traversând Marele Lanț Balcanic

ERA MOMENTUL SĂ IUȚESC PASUL spre nord, pe o câmpie dogoritoare străpunsă ici și colo de fântâni cu cumpănă, în jurul cărora se vedeau bărbați și femei lucrându-și pământurile încinse de soare. Aveau pluguri de lemn și tesle, râcâiau, semănau și irigau loturile și câmpurile de tutun: era o scenă de hărnicie demnă de *Georgicele*, istovitoare și, într-un sens, deprimantă. În depărtare se zăreau pe alocuri petice de un verde straniu. Erau mlaștini, un miraj sau câmpurile de orez de care auzisem? Truda pe câmpiile dogoritoare îți dă sentimente amestecate de stinghereală: te bucuri că nu muncești tu și te simți vinovat că te bucuri. Vizual, câmpurile sunt suportabile doar dacă sunt complet golașe, asemenea deșerturilor, tundrelor sau stepelor, numai bune pentru păscut; deși este greu să tăgăduiești splendoarea unui ocean de grâu. Dar aceste străfulgerări ale belșugului muncit din greu și împovărător îl umplu de tristețe pe privitor și-i schilodesc pe cei care i se dedică. Nu mai sunt niciodată în stare de prea multe alte lucruri.

Dar izbăvitorul și frumosul șir de munți plutea la orizont, spre nord. Am pornit cu pași greoi spre el, în direcția cheilor care despart Sredna Gora, din vest, de Karadja Dağ, din est. În cele din urmă, ca să părăsesc mai repede câmpia, am luat-o pe o potecă ce urca pe Sredna Gora și, după ce am terminat mare parte din merindele de la Nadejda, m-am culcat în adăpostul din crengi, părăsit, al unui cioban. Era mai sus și mai rece decât credeam eu. M-am trezit să privesc răsăritul,

stând întins și delectându-mă cu una din acele țigări scumpe. Spre nord se întindea o vale adâncă și înverzită, lată de vreo douăzeci de kilometri, iar pe partea cealaltă se avânta înaltul Lanț Balcanic, de culoare brun-aurie. O lume nouă! După ce am băut apă și m-am spălat într-un pârâu rece ca gheața care se scurgea într-un jgheab spart făcut dintr-un trunchi de copac, colorat de la buruienile verzi și înconjurat de un humus aproape fosilizat de excremente, am pornit la vale, ronțăind ultimele mere de la Nadejda. Umbrele norilor care lunecau pe Stara Planina erau curbate de povârnișuri și râpe. Am ajuns pe partea cealaltă spre prânz și am traversat un râu, redus de secetă la un fir șerpuind printre pietricele, care m-a însoțit până în orașul Karlovo.

Era construit în susul unei scări line din stâncă, deasupra fluviului, cu straturi de acoperișuri de lemn și pereți colorați – albi, verzi, ocru și roșii, printre care se revărsau bolțile copacilor și o cunună de coronamente, iar dincolo de ele, versantul împădurit al muntelui. Potecile pietruite urcau printre izvoare umbrite de sălcii și case împrejmuite de curți pline de copaci, cu porți înalte de lemn. Potecile se transformau în scări, adâncite în mijloc de la îndelungata întrebuințare. Erau mărginite de etaje ascendente de prăvălii, unde meștereau șelari, fierari, cazangii și dulgheri, și pălărieri de odinioară, cu calpace din blană de oaie înșirate la soare pe niște stâlpi de lemn retezați. Apoi urmau crânguri albe de mocasini stivuiți în piramide sau atârnați ca niște ghirlande: papuci turcești, neîncheiați, ca să poată fi scoși cu ușurință la ceas de rugăciune, sau pentru ca stăpânii lor să se poată întinde pe divan încălțați; și după aceea, straturi stacojii de fesuri.

Potecile acestea povârnite dădeau într-o piață ca o platformă, cu o moschee mare pe una din laturi, înălțându-se printre minarete. Pretutindeni, turci cu turbane și fesuri și femei în pantaloni, cu capul și corpul înfășurate în feregele negre, care nu le lăsau la vedere decât ochii; siluete împovărate, ținând în

echilibru pe cap coșuri, ulcioare, sau purtând pe umeri cobi liţe pe care se legănau cazane de bronz pline cu apă.

Era prima oară când vedeam mai mult de câţiva reprezentanţi ai acestei naţii nemaipomenite. Dovezile imperiului lor dispărut se înmulţiseră constant pe ultimele câteva sute de kilometri şi îi priveam cu uluire. Ei erau rămăşiţele aflate cel mai aproape de Occident, ultimii urmaşi ai acelor triburi şamanice din Asia Centrală, înrudiţi cu nimicitorii mongoli care apăruseră spre vest, deveniseră musulmani, întemeiaseră Sultanatul de Rüm, apoi cuceriseră Imperiul Roman de Răsărit şi, în cele din urmă, învingând Constantinopolul, abătuseră cea mai mare nenorocire asupra Europei de la prădarea Romei de către goţi, cu un mileniu în urmă. Imperiul lor s-a extins în Asia şi Africa şi a acoperit trei sferturi din bazinul mediteraneean. Se întindea până la Coloanele lui Hercule, în nord până în Polonia şi Rusia şi spre vest până la Viena; o incursiune extraordinară ajunsese chiar până în Ratisbona, la doar o zi de München. Dacă ne amintim că maurii din Spania au fost opriţi doar la Tours, pe Loara, pare uneori o întâmplare fericită că Sfântul Petru, Notre Dame şi Westminster Abbey nu sunt astăzi trei moschei renumite, înrudite cu Agia Sophia din Constantinopol.

Asediul oraşului s-a petrecut într-o zi de marţi, iar ziua aceea din săptămână încă este considerată o zi de rău augur de către urmaşii supuşilor lor ortodocşi, o zi în care nu e bine să porneşti la drum sau să întreprinzi ceva însemnat. Oare faptul că verdele este considerat aducător de ghinion în întreaga Europă (dar nu şi în Asia, unde simbolizează descendenţa din Profet) se datorează culorii steagurilor cuceritoare ale turcilor? M-am întrebat asta adesea. Dacă binecuvântezi numele lui Charles Martel şi Sobieski pentru că au apărat creştinătatea apuseană de islam, trebuie să blestemi numele celei de-a patra cruciade, lăcomia şi prejudecăţile sectare creştine care au dus la prădarea Constantinopolului, la distrugerea Imperiului Bizan-

lui și au atras nimicirea jumătății răsăritene a creștinătății. Este de prisos să-i învinovățești pe turci că s-au răspândit spre Apus peste aceste ruine, cum de prisos ar fi să critici legile hidrostaticii pentru distrugerile provocate de inundații.

Armatele lor au străbătut Europa. Trebuie să fi fost un spectacol înspăimântător: infanteria anatoliană, trupe de cai sălbatici din Asia, cavaleria beduină, arcași călare din deșerturile răsăritene, contingente de albanezi, tătari și cerchezi, negri din Africa și ienicerii cu blazoane ciudate și coifuri cu evantaie din pene. Cei din urmă erau în majoritate creștini răpiți de mici, transformați în musulmani fanatici și antrenați să devină războinici necruțători: un corp a cărui muzică marțială, pe care o produceau lovind în uriașele cazane de bronz, se împletea straniu cu cea a coarnelor lungi și a timpanelor. Apoi urmau dervișii aproape nebuni, șiruri nesfârșite de cămile și tunuri uriașe cu guri ca de dragon, iar deasupra fluturau steagurile pașalelor – numărul cozilor de cal depindea de rangul lor – și, pretutindeni, sub semiluni ascuțite de aramă, sinistrele steaguri verzi. În fruntea lor, în primele secole, se afla sultanul însuși, un paladin necruțător sau mărinimos. Mai târziu, când numele lui Baiazid Fulgerul, Mahomed Cuceritorul, Soliman Magnificul și Selim cel Crud căpătau dimensiuni mitice, în fruntea oștirii era stindardul marelui vizir, al seraschierului sau al unei pașale cu trei cozi, în vreme ce sultanul, care până la urcarea pe tron trăise poate toată viața într-o cușcă[1], era departe, în pavilioanele și foișoarele Marelui Serai, dejuca urzeli, își petrecea zilele în compania soțiilor, concubinelor și favoriților, cultiva lalele, scria catrene în turcă, persană și arabă sau – pasiuni așa de puternice care nu-l mai lăsau

1. De la începutul secolului al XVII-lea, vreme de vreo două sute de ani, frații sultanilor otomani erau închiși în odăile de la palat, cunoscute drept *kafes*, sau „cușcă", pentru a asigura loialitatea lor. Dacă un sultan murea fără să fi avut urmași, din prizonier, fratele lui putea ajunge sultan, adesea nepregătit pentru a conduce.

să se ocupe de altceva, aproape distrugând imperiul – strângea ambră cenușie ori piei de zibelină. Sultanul nu era doar împărat, ci și calif. Când supușii săi din ținuturile îndepărtate atacau o fortăreață creștină, purtau un război sfânt. Dacă un războinic cădea în luptă și uriașul lui turban alb – unul din acele mari globuri plisate înfățișate de Bellini și Pisanello – se rostogolea, o șuviță de păr netunsă se descolăcea de pe scalpul ras, permițând arătătorului unei mâini celeste să-l apuce, să-l răsucească, să-l ridice în aer și să-l așeze în paradis, printre izvoare răcoroase și fecioare cu ochi de căprioară.

Mulți dintre urmașii lor de aici, din piață, aveau un aer sălbatic și barbar. Cu toții erau, aidoma vecinilor lor bulgari, păstori și agricultori și purtau pantaloni peticiți și plisați, turbane în culori șterse și fesuri spălăcite. Mina lor trăda, destul de contradictoriu, o osteneală adânc înrădăcinată. Stăteau turcește în galeria însorită care se întindea de-a lungul unui perete al moscheii, pălăvrăgeau ușurel, sorbeau din degetarele cu cafea, bolboroseau la narghilele sau își vedeau de băile rituale. Când li se alătura un nou-venit și-și ducea mâna la inimă, la buze și la frunte, murmurul delicat și generos al *salaam*-urilor de răspuns era însoțit de aceeași triplă fluturare a mâinii, care se încheia cu palma lipită pe piept și cu o înclinare a capului: un salut care nu părea deloc mecanic, ci de o grație și un calm fără margini. Am avut parte de acest salut când l-am întrebat pe hogea – un bătrân cu ochi lăcrimoși de un albastru foarte deschis, barbă albă, pătrată, un zâmbet blând și un turban îngrijit legat în jurul fesului – dacă pot să arunc o privire în moschee. Am pătruns desculți în penumbra cu covoare și pereți văruiți. Acolo, sub scobitura cupolei, se aflau nișa mihrabului care arăta spre Mecca și treptele care duceau la mica platformă a minbarului, unde, la ceasul potrivit, hogea citea cu glas tare din Coran. În rest nu mai era nimic. După ce mi-a arătat aceste lucruri, m-a lăsat singur. În curând, după ce a făcut un șir lent de reverențe rituale și plecăciuni, stând în genunchi

și atingând covorul cu fruntea, s-a ridicat cu o singură mișcare legănată și a rămas așezat turcește, adâncit în rugăciune. Din când în când, ridica mâinile cu palmele în sus, de o parte și de alta a corpului, timp de câteva secunde, de parcă ar fi oferit o lumină și un dar nevăzut; apoi și le-a împreunat din nou în poală, unde cutele pantalonilor voluminoși se răspândeau ca un evantai din marginea stacojie a brâului. L-am lăsat acolo și, cu îngăduința lui, am urcat în minaret.

De la micul parapet fortificat, încins ca un fier de călcat și orbitor după umbra din moschee, am putut privi peste acoperișurile de lemn și vârfurile copacilor din oraș. Dincolo de ele, se rostogoleau văile și lungile și pântecoasele lanțuri Sredna Gora și Karadja Dağ. Când am coborât din nou de pe spirala întunecoasă în moschee, hogea stătea încă pe jos, scrutând aerul cu palmele întoarse. Așa că am ieșit tiptil.

După ce mi-am făcut siesta sub niște duzi, am mers la o cascadă mare și rece care se prăvălea pe peretele stâncii – sursa pâraielor umbrite de sălcii care-și răspândeau vinele răcoroase prin orășel – și am ajuns înapoi, așa cum speram, chiar înainte de apus. Căci în depărtare se zărea hogea, acoperit de la brâu în jos de parapet, cu mâinile ridicate de o parte și de alta a feței, profilându-se frumos pe cerul înroșit; iar curând silabele arăbești lenețe, tânguitoare și ascuțite ale primei fraze din chemarea muezinului s-au zbătut prin aerul înserării, după care au amuțit. După un lung răstimp, s-au auzit iar. A urmat un alt moment de liniște; și apoi a doua frază, mai lungă, a plutit leneș pe cer și s-a risipit.

Lungile răstimpuri de liniște semănau cu răspândirea undelor pe un iaz; ultimele vibrații trebuie să se stingă și chipul cerului să se ostoiască, înainte ca următoarea frază, ale cărei cuvinte sunt ca niște pietricele aruncate în gol, să-și poată începe noul șir de cercuri. Muezinul se plimba pe mica lui platformă înconjurată de ziduri spre un alt punct cardinal și spre următoarea frază; când mi-a ajuns la ureche, vaierul lui căpătase o altă tonalitate, puțin diferită. Și-a încheiat cercul și

chemarea finală s-a derulat uşor, până când o pauză mai lungă a adus liniştea definitivă. Ultima buclă a rugăciunii se prelungise spre infinit. Faimoasele cuvinte s-au topit din văzduh şi din aceşti munţi păgâni. Parapetul – care se bomba la trei sferturi din înălţimea corpului albicios al minaretului şi apoi se ascuţea ca vârful unei lănci, încununat cu o semilună cu vârfurile în sus – era pustiu; muezinul nevăzut era deja la jumătatea spiralei întunecoase. Soarele scăpătase sub ultimele culise albăstrii formate de Stara Planina şi Sredna Gora, iar la umbra duzilor acrobaţiile şi picajele rândunelelor îmi umpleau urechile cu un zgomot ce-mi amintea de foşnetul foarfecelor mânuite de frizer.

A DOUA ZI, M-A TREZIT aceeaşi chemare ascuţită la rugăciune, dar de data aceasta lumina cădea pe minaret de pe partea opusă. Ce ciudat, m-am gândit când am pornit la drum, că urmele turcilor în Europa, căreia, la urma urmelor, nu-i aduseseră decât distrugere, se disting prin aşa de mult farmec şi graţie: arhitectura caselor, tavanele de lemn sculptate, stucatura barocă, puţurile şi fântânile, galeriile sprijinite pe coloane şi, mai presus de toate, globurile şi pinaclurile care se înalţă elegant şi înnobilează orizontul cătunului celui mai mărunt. Cele din urmă se aglomerează din belşug în oraşele mari, ca o brazdă de sparanghel; şi ce să mai spun de coloniile acelea de cupole joase care se ridică deasupra acoperişurilor băilor turceşti, pe lângă claustrele din *tekke*[1] şi în jurul medreselor? Arhitecţii lor ştiau să folosească umbra, spaţiul, copacii şi apa pentru destindere, pentru odihnă şi pentru a încânta ochiul. De asemenea, este imposibil să nu te farmece podurile acelea suple, aproape semicirculare, pe care selgiucizii şi otomanii le-au întins peste o sumedenie de râuri şi torenţi din Balcani până în munţii Taurus. Plutesc de pe un mal pe celălalt al defileurilor, uşoare ca nişte curcubeie, departe de platani, de oleandri şi de codobaturile în zbor.

1. Clădiri care adăpostesc reuniunile frăţiilor sufiste.

Trebuie spus, în acest context, că turcii erau singurii oameni din Bulgaria, în afară de moșierii ciorbagii, care aveau dreptul sau mijloacele, în aceste teritorii ocupate, să construiască ceva mai ambițios decât un bordei; de asemenea, că stilul lor era o adaptare a stilului bizantin, pe care l-au descoperit în imperiul nou cucerit. De fapt, arhitecții și zidarii bizantini au creat multe dintre minunatele moschei; dar există fără îndoială și un stil turcesc de sine stătător. Cum se întâmplă și cu clădirile, grădinile și fântânile, se poate ca gingășia și solemnitatea care le înnobilează saluturile, chiar și în rândul acestor supraviețuitori ponosiți și colbuiți, să li se datoreze vecinilor de odinioară; deoarece atunci când au ajuns aici din stepă, au încetinit pasul și s-au așezat în Asia Mică, acești vecini, cu excepția îndepărtatei Chine, erau cele mai civilizate popoare din lume: grecii, persanii și arabii. Așa stau lucrurile; dar trebuie să ne bucurăm că turcii au avut înțelepciunea să urmeze aceste modele, iar mai târziu, când nu porunceau biciuirea la tălpi, strangularea cu coarda de arc și spânzurătoarea (sau, până în 1876, atrocitățile împotriva bulgarilor care l-au îngrozit pe Gladstone și – spre mirarea sinceră a turcilor – întreaga lume), creau grădini și fântâni, porunceau să fie înălțate domuri ale plăcerii și unelteau căderea unei umbre. Imperiul Otoman s-a alăturat Imperiului Roman de Răsărit, pe care l-a distrus; dar vestigiile sale păstrează o strălucire postumă și poate înșelătoare de farmec și eleganță. Ce nimerite sunt grădinile umbroase de aici când vrei să bei o cafea, să meditezi, să asculți instrumentele cu strune sau poveștile celor Patruzeci de Viziri și iubirile Laylei și ale lui Mecnun!

Unul dintre aceste vestigii se afla chiar la ieșirea din oraș: un cimitir turcesc umbrit de chiparoși, cu o pădure de monoliți cu turbane, iar printre ei, hogea însuși distrugea cu vârful secerii buruienile destul de rezistente încât să iasă din vară. S-a ridicat, mi-a adresat salutul acela cu mâna fluturând și un zâmbet boțit și am stat veseli și muți printre pietre. Unii dintre stâlpii de marmură aveau doar vreo treizeci de centimetri

înălțime și în vârf un fes sculptat, alții erau cât un stat de om și toți se bombau spre vârf. Cei mai scunzi și mai vechi, ciobiți, crăpați, piezișii și aplecați în toate unghiurile, se terminau sus cu un acoperământ sculptat extravagant. (Fesul, impus de Mahmud II în anii 1820 și interzis de Atatürk pe teritoriul Turciei în anii 1920, avea o viață oficială de exact un secol.) Unele dintre acestea erau bombate ca dovlecii uriași sau ca dovleceii, cu pliuri elaborate în jurul unui con, și uneori un vârf de coif străpungea faldurile bulboase; altele erau volute de piatră suprapuse, ca pânza răsucită; iar altele, cilindri proeminenți canelați, împodobiți cu panașuri sparte. Oare ce pașale, agi, bei, ce bimbași fuduli, ce miralai cu mustăți de mandarin purtaseră aceste acoperăminte minunate? Aș fi aflat dacă aș fi știut turcă, fiindcă în stelele de dedesubt erau săpate cu caractere arabe biografiile lor, acoperite de mușchi și împrejmuite de cartușe conice baroce. Hogea a citit șovăielnic cu glas tare câteva dintre ele: Osman, Selim, Mehmet, Abdul-Aziz, Djem, Mustafa, Omar, Ferid... Fiecare inscripție se termina cu aceleași două cuvinte melodioase, la care, de fiecare dată când le rostea, hogea cobora reverențios tonul. Vocalele acestea diafane au ceva obsedant, aproape hawaiian. Am aflat abia mulți ani mai târziu ce înseamnă: „șoptește o *fatiha*". *Fatiha* este prima *sura* din Coran: „Laudă lui Allah, al lumilor Stăpânitor". Este o rugăciune aproape la fel de des întâlnită ca silabele aliterative din aceeași *sura* fără de care puține lucruri din islam încep sau se sfârșesc: „*Bismillah ar-rahman ar-raheem*", „În numele lui Allah Cel Milostiv, Îndurător".

DEDESUBT, RÂUL TUNDJA șerpuia spre est, pe fundul unei văi late. Poteca pe care am urmat-o eu pe versantul Marelui Lanț Balcanic, mult deasupra drumului principal și a râului, urca dinspre albia secată a unui torent până la un contrafort, apoi cobora până la următoarea albie de torent, după care ieșea iar, țesând astfel un șir de festoane. Versantul Balcanilor urca povârnit în stânga mea, lăsând ici-colo la vedere faleze

perpendiculare, după care cobora din nou. Ceva mai departe câțiva păstori își păzeau, sprijiniți în toiege, oile care pășteau în clinchete de clopoței pe panta acoperită cu mărăcini. Așteptam să văd dacă poartă calpace din blană de oaie sau turban și fes – căci aveau cu toții același brâu lat stacojiu, vizibil de la distanță – și apoi strigam „*Dobro utro*" sau „*Salaam aleikum!*", după caz. Este datoria străinilor să salute primii. După câteva secunde, primeam salutul lor de răspuns. Unele dintre cătunele de jos se adunau ciorchine în jurul perpendicularei vigilente a unui minaret. După unul dintre aceste afabile schimburi de la distanță cu un turc care-și păștea turma la vreun stânjen în susul pantei, interlocutorul meu a început să strige ceva. Crezând că mă întreabă, în felul obișnuit, încotro merg, am strigat: „*za* Țarigrad" și apoi „Istanbul". A dat indiferent din mână și a continuat să strige, arătând cu toiagul spre vest, către versantul muntelui. Acolo se întâmpla ceva neobișnuit.

Un văl difuz întuneca cerul deasupra unei trecători de la orizont: un văl întins care în centru părea aproape solid. Se dilua pe margini ca o bordură formată din nenumărate pete mișcătoare, de parcă vântul ar fi bătut peste o mare întindere de praf, funingine sau fulgi, aflată undeva aproape, dar în afara privirii. Imediat după aglomerarea stâncoasă a muntelui, această masă plutitoare, care se reînnoia încontinuu de dincolo de linia orizontului, a coborât, destrămându-și silueta inițială pe partea noastră a lanțului muntos și a început să se împrăștie și să semene mai mult cu penele decât cu praful sau cu funinginea; a devenit mai albă. Avangarda s-a întins și mai mult în timp ce cobora și se făcea mai mare, legănându-se, unduindu-se și îndreptându-se exact spre porțiunea versantului de pe care noi o priveam fascinați. Era o hoardă leneșă, purtată de aer, uriașă și impresionantă, formată dintr-o mulțime de păsări, ale căror căpetenii se zăreau acum plutind spre noi cu aripile aproape nemișcate și, în cele din urmă, când s-au profilat din nou pe cer, le-am recunoscut. Berze! Curând, un grup dezordonat

de cercetașe a ajuns chiar deasupra noastră, drepte precum carenele unor canoe din vârful ciocului până la labele picioarelor, care pluteau în urma lor precum siajul, în echilibru între uriașele aripi aproape nemișcate, aurii de la lumina soarelui, în comparație cu transparența penelor și cu conturul întunecos, în formă de mosor, al gâturilor întinse. Doar penele întinse le tremurau ușor. Marginea lată și neagră a aripilor li se întindea din vârf și până unde se uneau cu corpul, ca o dungă neagră senatorială. În scurt timp, căpeteniile au trecut de noi. Le-au mai urmat câteva păsări singuratice și apoi, deodată, ne aflam sub un acoperiș înalt și mișcător de aripi, o flotilă care se îngroșa, devenind o armată, până când urechile ne-au fost năpădite de un foșnet puternic, perturbat din vreme-n vreme de câte-o pasăre care își schimba poziția cu câteva bătăi leneșe de aripi, și de ciudatul scârțâit produs la unison de sumedenia de încheieturi zvelte, ca și când ar fi fost mii de balamale delicate. Cerul s-a întunecat. O umbră zdrențuită a acoperit versantul muntelui peste tot în jur. Mai multe păsări zburau sub grupul principal al suratelor lor, plutind la umbra acestora, în timp ce altele, singure sau în grupuri mici, zburau de o parte și de alta, ca niște însoțitoare dezordonate. Una dintre cele care zburau jos a plutit spre munte străpungând penumbra tremurătoare cu aripile ca un V inversat și, îndreptându-se brusc spre pământ, a făcut câțiva pași greoi îndoindu-și cataligele stacojii, cu aripile întinse încă, precum prăjina echilibristului pe sârmă. După ce și-a scuturat capul cu ciocul lung o dată sau de două ori, s-a ridicat în aer din nou cu bătăi lente și fără nici un fel de sforțare, spre pavilionul lunecător de pene de deasupra. Am privit înapoi și am văzut mulțimea de pete plutind deasupra liniei orizontului, într-o aglomerație la fel de mare ca și până atunci, apoi coborând puțin pe lângă versant, ca o cascadă, ridicându-se din nou, aproape imediat, și traversând valea cu o curbă sinuoasă și neîntreruptă. Căpeteniile și, imediat după ele, primele unități ale hoardei principale tocmai coborâseră mai jos de unde bătea privirea noastră: vedeam

lumina soarelui pe spatele și pe aripile celor care le urmau, lungind șirul. Grupul neregulat, prelung și legănător, formând ici-colo învolburări vioaie și vârtejuri fremătătoare pe margini, a ajuns dincolo de marele abis pustiu de aer dintre cumpăna apelor, de la o mie opt sute de metri, a trecătorii Șipka, pe care tocmai o traversaseră, și înălțimile mai mici din Karadja Dağ. Curând, căpeteniile lor nu se mai vedeau decât ca niște picățele, apoi toate au început să formeze o pată neagră, cu mult deasupra umbrei lor prelungi și neregulate, care le-a urmat la un kilometru și jumătate mai jos, asemenea umbrelor unor corăbii pe fundul mării. Treptat, rezervele au început să scadă; funia de păsări s-a subțiat, grupurile răzlețe s-au micșorat, până când, în cele din urmă, nu a mai rămas decât o ariergardă plutind dezordonat spre răsărit. Câteva minute mai târziu, când și ultimele zburaseră peste valea lată a râului Tundja, o ultimă barză a trecut pe deasupra, croindu-și drum agale, însingurată. Grăbește-te! îți venea să-i strigi. Nu peste mult timp, deveniseră o formă difuză, alungită și lentă, care înainta fără efort printre curenții invizibili de pe cer, din ce în ce mai greu de deslușit, până când, în sfârșit, au dispărut din fața ochilor noștri mijiți, la multe leghe în josul coridorului balcanic.

Păstorul turc a dat din umeri și a ridicat brațele, apoi le-a lăsat să cadă cu o amplă mișcare circulară, care părea să spună: „Ei bine, asta e. S-au dus". Dar nu a strigat nimic, de parcă, asemenea mie, era prea copleșit să vorbească. Poate îl întrista și pe el gândul că aceste frumoase păsări prevestitoare, tovarășele primăverii și verii, părăseau Europa.

Mă-ntrebam de unde vin. Judecând după direcție, trebuie să fi venit din Transilvania sau Ungaria, sau poate din Polonia. Vara ajung tocmai până în zona baltică. Berzele din Europa Răsăriteană, din vestul Rusiei și din Ucraina se strâng de obicei mai la nord și mai la est de linia pe care o urmaseră acestea. Dobrogea este locul lor de întâlnire. Apoi o iau pe coasta Mării Negre spre Constantinopol, traversează Bosforul și urmează țărmurile Levantului până în Egipt, tot drumul având uscatul

aproape. (Spre deosebire de cocori, care, deloc intimidați de largul mării, zboară peste arhipelagul grecesc, Creta și întinderea pustie a Mării Libiene, până ajung în deșert.) Când berzele ajung în Egipt, unele dintre ele pornesc spre sud-est către oazele arabe, dar cele mai multe o țin spre sud, spre Ecuator și deseori și mai departe. Câteva se răspândesc spre vest, tocmai până la lacul Ciad și Camerun: la întoarcerea în Europa, s-a observat că unele sunt străpunse de vârfuri de săgeți de un soi cum numai triburile din acele regiuni meșteresc. Aici probabil că găsesc hotarul estic al rudelor lor vest-europene – din Alsacia-Lorena, Spania și Portugalia –, care trec în Africa prin Gibraltar și zboară spre sud peste Maroc și Sahara. Întrucât toate berzele din Europa trec printr-una din aceste două strâmtori – Bosfor și Coloanele lui Hercule –, cele două comunități de păsări ar putea fi clasificate drept bizantine și herculeene.

Nu știu exact data trecerii la care tocmai fusesem martor, dar trebuie să fi fost prin septembrie. Nimic nu sugerase o schimbare de anotimp: nu fusese nici un semn că se apropia echinocțiul de toamnă. Totul în acest peisaj dogoritor încă te ducea cu gândul la vară; totul, mai puțin un mic repaus de la căldura sufocantă a solstițiului și o devansare abia perceptibilă a apusului. Toată lumea observase șederea uimitor de lungă a berzelor de anul acesta. Probabil că și păsările fuseseră păcălite de uimitoarea vară, crezând că zilele călduroase nu se vor mai sfârși niciodată. Ce percepție subconștientă a schimbării axei pământului le spusese că era vremea să plece? O scădere a temperaturii, umiditatea din aer, o aglomerare de vapori, un cumulus prevestitor format în depărtare sau briza ușoară venită dintr-o zonă care nu anunța nimic bun? O combinație de semne: La drum, voinici! Scena începe să se înnoureze!

ÎN ORAȘUL KAZANLÎK am avut parte de o mare surpriză, după un drum lung și obositor de o zi: un băiat dintr-o cafenea m-a condus, cu o stăruință căreia nu i te puteai împotrivi, de parcă ar fi fost aranjată în avans, în casa unui compatriot.

Serios, un englez? l-am întrebat pe băiat. *Da, da, Gospodin! Anglicianin!* Și avea dreptate, căci acolo, sub copacii din grădina lui, în capul mesei, cu ochelari și un păr alb și bogat, stătea un inconfundabil compatriot, domnul Barnaby Crane. M-am arătat încurcat, cum se cuvenea, pentru că dădeam buzna când se afla la masă.

— Nu fi bleg, băiete, a spus domnul Crane jovial. Ia loc și mănâncă.

Și am făcut ce mi s-a spus. Domnul Crane, care era din North Country, se stabilise și se căsătorise în Bulgaria cu mulți, mulți ani în urmă și prinsese rădăcini adânci. Așa de adânci, încât de câteva ori pe parcursul serii și-a întrerupt discursul, marcat de clinchetele ușoare ale șiragului din mărgele de chihlimbar cu ciucuri verzi pe care-l ținea în mâna dreaptă, ca să caute un cuvânt ce i-ar fi venit mai repede pe buze în bulgară. Amintirile lui despre Anglia, aflate în hibernare ani de-a rândul și peste care se așternuseră deceniile de ședere în Balcani, se estompau și se ștergeau. Un discret dor de casă impregna scenele din tinerețea lui, demne de operele lui D.H. Lawrence: autobuzele trase de cai din Manchester presărate de meloane, plimbările duminicale cu bicicleta, pe fundalul morilor satanice*. Venise în Bulgaria pentru începuturile industriei textile, iar acum era, pe bună dreptate, un personaj iubit și respectat în Kazanlîk. Când ne-am luat bunrămas, am simțit că nu va revedea niciodată Lancashire. Stara Planina și Karadja Dağ îi furaseră inima.

ÎNTREAGA VALE ESTE ACOPERITĂ cu tufe de trandafiri, sute de mii, acum golașe din pricina lungii veri și a degetelor

*Aluzie la un vers din poemul *And did those feet in ancient time*, de William Blake: „And was Jerusalem builded here, / Among these dark Satanic Mills", inclus în prefața poemului epic *Milton*. Textul pornește de la o poveste apocrifă în care copilul Iisus ar fi ajuns, însoțit de Iosif, pe meleagurile Angliei. Dar poetul deplânge faptul că un nou Ierusalim nu poate fi construit printre „întunecatele mori satanice", simbol al începuturilor revoluției industriale, care distruge puritatea naturii.

culegătorilor de trandafiri, căci Kazanlîk este unul dintre cele mai importante locuri în care se produce ulei eteric de trandafiri, acel puternic parfum obținut prin distilarea uleiului de trandafiri, prețuit la curțile și în haremurile din Orient, îndeosebi în India și Persia. Trandafirul roșu-aprins de Damasc, galben în mijloc, vestit pentru dulceața și mirosul lui înțepător, este floarea preferată pentru esența de trandafiri, și armate întregi de bărbați și femei trudesc în vale, adunând petalele, triindu-le la scurt timp după răsărit, înainte ca soarele arzător să le sece de roua și parfumul pe care le-au strâns în ceasurile nopții. Apoi, în Kazanlîk, aceste ploi de petale sunt turnate în bazine uriașe, uleiul este strâns, iar terciul cenușiu din petale, rămas fără culoare și miros, este aruncat. Apoi, asemenea rachiului Calvados toamna, în Normandia, prețioasa substanță rămasă este distilată într-un șir de alambicuri, iar esența care se obține este atât de concentrată, încât e nevoie de peste o mie trei sute de kilograme de petale ca să produci o jumătate de kilogram de ulei eteric de trandafiri. Prețiosul elixir este apoi păstrat în flacoane micuțe din sticlă șlefuită, suflată cu aur, fiecare conținând un firicel de ulei eteric, și vândut, lucru de înțeles, la prețuri exorbitante. Mirosul este pătrunzător, copleșitor și puțin grețos. Probabil că parfumurile din Arabia care, în ciuda tăriei lor, nu au reușit să alunge duhoarea sângelui lui Duncan de pe mâinile lui lady Macbeth erau exact ca acesta. În toiul culesului trandafirilor, tot Kazanlîkul miroase așa. Valea e scăldată în parfum, iar petalele care dau pe dinafară din sacii din căruțurile și căruțele în care sunt îngrămădite florile pătează ici-colo cu roșeața lor drumurile prăfuite, de parcă un căpcăun rănit de moarte s-ar retrage în hruba lui.

Înainte, spre nord, se întindea trecătoarea Șipka, și curând urcam printre păduri de nuc, stejar și fag, pustii, cu excepția câte unui porcar și a unui cârd de porci costelivi: ființe negricioase, păroase, care râmau după jirul și ghinda ce trosneau sub tălpi. Copacii au dispărut, iar versantul golaș și colțuros al muntelui urca abrupt, escaladat de drumul ducând spre trecă-

toare într-o succesiune de meandre prelungi; anevoie, l-am scurtat cât am putut, ajungând, după-amiază, la o terasă împădurită a munților unde, sub privirile mele neîncrezătoare, se înălța o versiune mai mică a catedralei Sfântul Vasile din Piața Roșie: un mănunchi de cupole înalte în formă de bulb, ascuțite spre vârf, acoperite cu o rețea de solzi strălucitori ca de pește, verzi și aurii. Deasupra acestor pinacluri învolburate strălucea o cruce rusească cu trei traverse (cea de sus, cea mai scurtă, era tăblița pe care scria INRI, iar cea mai de jos, așezată pieziș pe bara verticală principală, semăna cu o rezemătoare pentru picioare). Clădirile mănăstirești adunate în jurul acestui ciudat sanctuar erau presărate cu siluete singuratice sau cu mici grupuri stăpânite de o apatie destul de tristă, asemănătoare celei care însoțește lenevia mizeră și nedorită. Majoritatea erau între două vârste sau bătrâni; mulți mergeau în baston; trăsăturile lor erau diferite de cele ale bulgarilor, iar frânturile de discuții cu sonorități slave aveau mai multe modulații și o mai mare flexibilitate decât observi în limba populară. Felul în care își purtau hainele peticite și zdrențuite le dădea o anume eleganță și demnitate. Singurul cleric dintre aceștí călugări era un fel de Rasputin înalt și binevoitor, purta o rasă prinsă cu o curea lată cu cataramă, iar pe capul acoperit cu păr blond tuns castron avea un con înalt de catifea, împodobit pe frunte cu o cruce triplă.

Erau veterani și invalizi, vreo două sute de suflete. Supraviețuiseră aici, trăind dintr-o soldă modestă plătită de foștii lor inamici, încă de la destrămarea armatelor imperiale ruse de după Revoluția Bolșevică. Unul dintre ei, un fost locotenent de artilerie care luptase în armata contrarevoluționară a lui Kolceak[1], mi-a arătat diferitele clădiri. Biserica și mănăstirea erau construite după victoria rusă asupra turcilor în Războiul Ruso–Turc din 1877–1878. Ghidul meu, care vorbea perfect

1. Amiralul Kolceak (1874–1920), lider suprem al forțelor ruse albe din 1918 până în 1920, când a fost executat de bolșevici.

franțuzește, cu un fascinant accent rusesc, mi-a explicat desfășurarea campaniei pe o hartă, de parcă ar fi participat chiar el la lupte. Mi-a descris înaintarea armatelor ruse peste Dunăre, a trasat cu un băț dispunerea generalilor Skobelev, Gurko, a prințului Mirski și a lui țarevici – mai târziu Alexandru III – și a pașalelor Soliman, Osman și Vesil. Mi-a descris din nou asediul și căderea Plevnei și, mai presus de toate, după un impas sângeros de multe luni, cumplitul măcel care a avut loc în timpul ninsorilor din toiul iernii în trecătoarea Șipka, chiar deasupra noastră. Cuvintele din depeșa lui Skobelev de la finalul acțiunii: „*Na Șipke vseo spokoino*" – „Este liniște în Șipka" – au devenit celebre, iar pentru ruși și bulgari deopotrivă – deoarece vitejia batalioanelor de voluntari bulgari jucase un rol important în acțiune – fraza a ajuns să rezume întreg războiul, care, prin Tratatul de la San Stefano, după ce armatele ruse au înaintat până la zidurile Constantinopolului, a asigurat eliberarea Bulgariei de turci.

După ce am văzut interiorul destul de nou și de urât al bisericii și icoanele cu briliante din Rusia, ne-am alăturat unui grup de veterani care stăteau în jurul unui samovar într-o încăpere lungă și cenușie, împodobită cu tablouri înfățișându-i pe țarul Nicolae II, pe Kolceak și pe Denikin, cu Moscova și Sankt-Petersburg, Nevski Prospekt acoperit de zăpadă, bătăliile de la Plevna și Șipka și traversarea Berezinei. Conversația, purtată în felurite soiuri de franceză, ca să înțeleg eu, s-a învârtit în jurul vechilor lor regimente și al războaielor din trecut, și în special al acelor campanii disperate ale forțelor albe, la care luaseră parte aproape toți. Premisa declarată a discuțiilor lor era că în prezent se aflau într-o perioadă de tranziție și că regimul sovietic era doar o nebunie pasageră care conținea germenii propriei distrugeri. Dacă s-ar întoarce iar roata ar urca pe tron marele duce Chiril[1] și pajura cu două capete ar flutura

1. Marele duce Chiril Vladimirovici (1876–1938), nepotul țarului Alexandru II și controversat aspirant la tronul rusesc din 1924 până la moartea sa.

din nou pe Peterhof, Țarkoe Selo și Palatul de Iarnă, iar ei, ca prin farmec, s-ar retrage onorabil în casele lor din Kiev, Tambov, Odessa și Ekaterinoslav. Discuția a fost punctată cu oftaturi din rărunchi și bruște tăceri semnificative. Odaia lungă era stăpânită de tristețea autumnală.

NU M-AM MAI ÎNTÂLNIT CU NIMENI pe porțiunea de drum rămasă până în vârf, în afară de câteva trăsuri. Erau trase de cai robuști, iar hulubele erau traversate de niște orcicuri ciudate, arcuite pe deasupra grebenelor cailor, ca niște semicercuri de lemn. Un cui perfid care mi se-nfipsese în bocancul drept a început curând să mă chinuie; când am ajuns în trecătoare, care de fapt nu este o trecătoare, căci abia de coboară linia cumpenei apelor, devenise așa de supărător, încât m-am așezat sub leul uriaș care comemorează bătălia și m-am străduit să găsesc chinuitorul țep și să-l turtesc cu pietre și cu un briceag; unul dintre degete mă durea și sângera. Dar în zadar, căci atunci când am încălțat din nou bocancul nu doar că simțeam cuiul invizibil mai lung și mai ascuțit, dar, când am încercat să calc pe el, era ca fierul înroșit.

Faimoasa bătălie pusese stăpânire pe tot acest defileu bătut de vânt. Pe undeva prin apropiere, un geograf iscusit ar fi reușit să pună arătătorul pe o piatră ascuțită chiar de pe marginea cumpenei apelor și să știe că, dacă o picătură se lovea de ea și se împărțea în două, jumătatea nordică s-ar fi scurs cu timpul în Dunăre și în cele din urmă în Marea Neagră, în vreme ce surata ei, pornită spre sud, la vale, ar fi ajuns în Tundja și apoi în Marița, pentru ca în cele din urmă să se scurgă prin larga gură de vărsare a Hebrului și să fie înghițită de Marea Egee și de Mediterana.

Apropierea înserării începea să estompeze detaliile lumilor adâncite care scânteiau de la lumina din ce în ce mai palidă de o parte și de alta a trecătorii. Apropierea nopții și piciorul meu suferind mi-au strecurat o umbră de îngrijorare. Am șchiopătat mai departe prin amurg cu urechile ciulite să prind

bine-venitul huruit al unei trăsuri. În sfârșit, s-a apropiat o trăsură goală cu doi țărani așezați pe capră. Mergea în direcția cea bună. Vizitiul a tras de hățuri drept răspuns la semnul meu implorator și am întrebat dacă mergea spre Gabrovo. Acolo mergea. I-am explicat că mă doare piciorul și am demonstrat șchiopătând teatral câțiva pași: mă putea lua și pe mine? Țăranul cu calpac m-a măsurat din priviri și apoi a zis: „*Kolko ban?*" Uimit, l-am întrebat ce vrea să spună, deși înțelegeam foarte bine: „Câți bani?" A repetat întrebarea, rânjind și frecându-și degetul mare și arătătorul mâinii întinse, de parcă ar fi pipăit o bancnotă imaginară. Crezând că glumește, am spus: „*Edin milion*" și, vesel, m-am pregătit să urc. Dar am fost oprit de mâna care mânuia biciul și bărbatul a repetat întrebarea. Era limpede că interpretasem greșit rânjetul. Mi-a propus să mă ducă la Gabrovo pentru echivalentul a zece șilingi. Întrucât mai aveam o liră, am invocat sărăcia, infirmitatea și faptul că eram străin de loc. Dar el m-a oprit țâțâind în semn că nu vrea și dându-și capul pe spate, după care, cu o lovitură de bici, a pornit iar hodorogind în noapte. Înainte să-mi revin din uluirea pe care mi-o provocase această purtare nemaiîntâlnită pe drumurile Europei, mi-a ajuns la ureche zarva altei trăsuri care se apropia. Nu era totul pierdut! Dar câteva minute mai târziu zgomotul de roți s-a stins din nou după un schimb de cuvinte aproape identic cu un alt căruțaș posac. (Pornirea aceasta de a scoate bani din fleacuri întâmplătoare, precum acela de a lua un călător în trăsura goală, este un fenomen pe care l-am întâlnit de câteva ori în Bulgaria, dar nicăieri altundeva în Europa, înainte sau după aceea. S-au mai văzut asemenea cazuri în Italia. În Grecia, un astfel de comportament, mai ales dacă e implicat un străin, darămite unul șchiop și rămas noaptea pe drum, ar atrage după sine rușinea veșnică.)

Ieșea din discuție să-mi petrec noaptea în trecătoare, căci era măturată de un vânt puternic și tăios. Nu aveam unde să mă adăpostesc. Era întunecoasă ca un deșert. După ce am mers câțiva kilometri, am zărit cu bucurie o casă la marginea

drumului, în lumina lunii care se înălța. Apropierea mea a dezlănțuit frenezia unui ciobănesc alb. Când am ajuns la intrare, dâra de lumină de sub obloane s-a stins. Am bătut și la ușă, și în oblon, explicându-mă în bulgară la fel de împiedicat cum îmi era piciorul.

— Sunt un călător englez, mă doare piciorul. Bate un vânt puternic și rece (*gulemo studeno*). Mă primiți înăuntru, vă rog?

Din interior am auzit șoapte, deși înainte deslușisem discuții; apoi s-a lăsat liniștea, dacă nu puneai la socoteală lătratul și mârâitul acelui cerber spumegând din infern la numai câțiva metri. Mi-am repetat trista litanie, dar tot mai puțin convingător. În cele din urmă, când a pierit orice urmă de speranță, m-am urnit mai departe spre nord, la vale, înjurând, blestemând și strigând, orbit de lacrimi de furie și dezamăgire. Nici una dintre frazele Nadejdei nu părea nimerită în situația de față. Se prea poate ca această siluetă care profera blesteme și gesticula să fi stârnit groază. Dar uluiala era sentimentul meu cel mai puternic. Ce patimă xenofobă, ce rapacitate sau frică bântuia prin acest cumplit lanț muntos? Oare credeau că sunt un bandit sau un criminal care se dă drept un student străin rătăcitor și vorbește o bulgară stricată, pentru ca povestea lui să pară mai convingătoare? Sau un *djinn*, un ifrit, un diavol, un vârcolac sau un vampir care umblă după pradă în aceeași livrea stranie, sau vreo altă creatură supranaturală și malefică ce bântuie bezna balcanică?

După ce m-am târât cum am putut vreun ceas în lumina lunii și scuturat de vânt, am deslușit o geană de lumină într-o scobitură lată din stânga drumului. Vântul s-a domolit când poteca a coborât sub traiectoria lui, adâncindu-se și formând o vâlcea liniștită plină de fagi. În capăt, la marginea unui desiș, niște rugi înalți și negri ardeau mocnit și în aer plutea mirosul pătrunzător și aromat al lemnului. Pe ușa unei barăci se revărsa lumină. Era un adăpost împletit cu ingeniozitate din crengi, ca o peșteră înfrunzită, iar înăuntru trei siluete satanice în zdrențe de un negru prăfos în lumina unui opaiț stăteau turcește

pe un covor din frunze și jucau cărți pe un ciur răsturnat, pe post de masă. Erau mangalagii. Ce primire diferită m-a așteptat aici! Au sărit toți trei, mi-au oferit un loc printre ei, m-au ajutat să-mi scot bocancul plin de sânge, mi-au spălat piciorul rănit cu *slivovitz** și mi l-au înfășurat într-o batistă curată, mi-au dat *slivo* ca să mă tratez pe dinăuntru și apoi mi-au oferit pâine și brânză. În cele din urmă, după ce m-au compătimit pentru năpastele mele, mi-au făcut un pat înfrunzit din crengi proaspăt tăiate, mi-au urat noapte bună și s-au întors pe-o parte să tragă la aghioase. Unul dintre ei a stins lumina și a ieșit printre razele lunii să întrețină și să înăbușe focul în cele trei conuri mari și mocnite, printre cioturile cu dâre albe ale copăceilor tineri din pădurea aceea prădată.

Unul dintre samariteni mi-a dibuit cuiul din bocanc a doua zi dimineață și l-a turtit cu șiretenie cu ciocanul, folosind lama unei tesle drept o combinație de calapod și nicovală. Luminișul răsuna de lovituri de topor, întrerupte când și când de bubuitul declanșat de căderea câte unui trunchi de copac. Foarfecele tăiau crengile, iar membrele retezate erau puse pe conurile negricioase și acoperite cu cenușă; fumarole sinistre se strecurau prin mangal, ca și când ar fi ieșit prin suprafața sfărâmicioasă a unui vulcan pe cale să erupă într-o mulțime de locuri. În timp ce se cățărau pe marginea acestor ruguri fumegânde și le ațâțau cu furci și bețe, binefăcătorii mei tuciurii arătau ca niște fochiști infernali. Ne-am făcut cu mâna în semn de rămas-bun și am urcat spre drum, părăsind luminișul, și după o lungă zi de coborâre șerpuitoare am ajuns la Gabrovo.

O LUNGĂ ZI DE COBORÂRE șerpuitoare. Sunt cuvinte scrise în grabă și cu adevărat concis; pentru că, spre deosebire de versantul sudic al Marelui Lanț Balcanic și de urcușul din Kazanlîk, din care-mi aduc limpede aminte fiecare amănunt, de data aceasta nu-mi amintesc nimic.

---

* Băutură asemănătoare cu șliboviță.

Iată un prilej pentru o discuție despre reconstituirea evenimentelor petrecute cu ani în urmă – mai exact, douăzeci și nouă –, o discuție pe care-ar fi trebuit s-o deschid mai devreme.

Pe durata întregii călătorii, însemnările și schițele mele au fost urmărite de ghinion. Primul rând de jurnale și hârtii mi-au fost furate la München. Am început imediat altele, pe carnete de insemnări și de desen nemțești, cu coperte scorțoase, și le-am ținut la zi, cel puțin carnetele de însemnări, până la finalul călătoriei pe care o acoperă aceste pagini și după aceea, în Grecia. Schițele – pe bună dreptate numite astfel, căci n-au fost niciodată prea reușite – s-au rărit, și în cele din urmă le-am abandonat. Carnetele de însemnări le aveam la mine cinci ani mai târziu, când izbucnirea războiului m-a surprins în Moldova de Sus, în nordul României.

În cei patru ani dinainte, aceasta fusese baza mea din Europa de Est, iar jumătate din timp mi-l petrecusem acolo și jumătate pe insulele grecești, dacă nu pun la socoteală un plicticos an petrecut în Anglia, ședерile de lungimi variate la Paris, în Île de France și la Provența și anevoioasele călătorii cu trenul de la întoarcere prin Europa (încetinite și mai mult de opriri la vechi prieteni din Viena, Ungaria și Transilvania). Firește, nu înțelegeam prea bine ce presupunea războiul și nu aveam nici prea mult fler de cititor în stele, căci în septembrie 1939, când am pornit spre Anglia ca să mă înrolez, mi-am lăsat toate carnetele și hârtiile în casa aceasta din Moldova. Plănuisem să mă întorc acolo la terminarea războiului. Dar când s-a terminat războiul, casa, asemenea majorității locurilor prezente în această relatare, îmi era inaccesibilă, dincolo de Cortina de Fier. Fusese lovită de foc, de cutremur, locuitorii ei fuseseră împrăștiați, întemnițați și alungați din căminul lor – dar, din nefericire, nu dincolo de granițele României, în lumea liberă.

Singurele date palpabile care au mai rămas din călătoria propriu-zisă sunt două hărți zdrențuite și o trăsătură subțire de creion care îmi marca itinerarul, punctată de cruciulițe indicând fiecare loc în care înnoptasem. Cruciulițele sunt în mare

măsură, dar nu complet, inutile, căci de-a lungul acestei călă torii la pas am studiat așa de des diferitele etape și am repetat așa de des toponimele, încât le pot recita chiar și azi, aproape fără șovăială. Celălalt document din vremea aceea, și singurul care a supraviețuit, este pașaportul eliberat pe încredere la München, pentru a-l înlocui pe cel care-mi fusese furat. Acesta stabilește data fiecărei treceri a frontierei. Mi-am completat rudimentarul calendar adăugând amintirea locurilor în care m-am aflat în zile importante precum Crăciunul, Paștele, praznicele unor sfinți vestiți din partea locului și sărbători în familie, precum zilele de naștere; sau gândindu-mă unde eram când am auzit știri despre vreun eveniment politic important: verdictul în procesul privind incendierea Reichstagului[1], epurarea din iunie[2], Revoluția din februarie[3] de la Viena, uciderea lui Dollfuss[4]. (A fost un an al recordului la asasinate.) Într-un an în care aproape în fiecare zi mi se întâmpla ceva nou, din punct de vedere fie geografic, fie psihologic, și adesea amândouă laolaltă, aceste informații sporadice mă ajută să restrâng și mai mult aria. Evenimente nedatate de obicei pot fi plasate, prin deducție, la mai puțin de o săptămână de ziua în care trebuie să se fi petrecut, uneori și mai aproape.

---

1. Procesul privind incendierea Reichstagului (21 sepembrie–23 decembrie 1933). Incendiul care a izbucnit în clădirea Reichstagului din Berlin pe 27 februarie 1933 a fost pus atât în seama bolșevicilor, cât și a naziștilor. Spre iritarea lui Hitler, Înalta Curte a condamnat un singur suspect, pe Marinus van der Lubbe (care se poate să fi fost nebun).

2. Epurarea din iunie (30 iunie–2 iulie 1934), așa-numita Noapte a Cuțitelor Lungi, în care Hitler a eliminat cămășile brune din Sturmabteilung (SA) și alți opozanți liberali.

3. Așa-numita Revoluție din februarie din Austria (12–15 februarie 1934) a fost o luptă între facțiuni, milițiile socialiste și conservatoare, deosebit de sângeroasă la Viena.

4. Engelbert Dollfuss (1892–1934), cancelar și dictator al Austriei din 1932 până la asasinarea sa de către naziști, pe 25 iulie 1934. PLF îl zărise în acel an, cu ocazia unei procesiuni la Viena, un bărbat mărunțel cu frac, „care se grăbea să țină pasul".

Toate aceste fragmente disparate formează un puzzle care nu este nici pe departe complet; dar, sforțându-mă să-mi amintesc, concentrându-mă pe un gol anume, descopăr că adesea piesele lipsă ies la suprafață și se întrepătrund. Poate faptul că am consemnat deja acest fragment din trecut într-un carnet de însemnări, deși am pierdut însemnările, a ajutat respectivele evenimente să prindă rădăcini câteva straturi mai jos. Tonul unei voci, stări de spirit, lumina, detaliile peisajului sau ale străzilor, străzi, castele, lanțuri muntoase, negi, gene, dinți de aur, cicatrici, mirosuri, dispunerea unei camere, un vers dintr-un cântec, gustul mâncării sau al băuturii încercate pentru prima oară, titlul unei cărți lăsate deschisă pe o bancă, un titlu dintr-un ziar sau, destul de des, vreun obiect neînsemnat, pe care nici nu-l admiram, nici nu mi-l doream, expus în vitrina unei prăvălii, o față cu melon sau umbrită de o pălărie de fetru, sub un felinar sau într-un bar, pe care n-o mai întâlnisem, cu care nu mai stătusem de vorbă și nici nu voiam să stau, dar pe care doar o studiasem – cât de limpede față de galaxia de necunoscuți baudelairieni pe care tânjeam să-i cunosc, ca silueta din *À une passante*! – dau fuga, vin alene sau se furișează din întunericul cețos care le-a adăpostit aproape trei decenii. Dar există niște goluri pe care nici măcar concentrarea nu le poate umple: piesa care lipsește a pierit pentru totdeauna.

Sunt multe asemenea goluri. Gabrovo e unul dintre ele. Îmi amintesc că aici se produc textile la scară mică – oare cineva l-a botezat „Manchesterul Bulgariei"? –, dar nu-mi amintesc (deși trebuie să fi fost câteva) nici măcar un coș de fabrică; sau orice altceva despre el, cu o singură excepție – și de aceea este ciudat: cum am ajuns acolo și cine m-a condus? –, că la amurg stăteam aplecat deasupra unei jumătăți de ușă, un fel de ușă de grajd, și că jumătatea de sus era deschisă. Se afla pe o stradă lăturalnică ce cobora spre un râu în care se oglindeau copacii, iar în spatele ei se înălțau munții pe care tocmai îi traversasem. Iată-mă stând aplecat și discutând cu cea care se afla în cameră. Ea stătea întinsă în pat, în colțul mai îndepărtat al încăperii,

sub o plapumă din petice, sprijinită pe mai multe perne, într-o cămașă de noapte albă, de bumbac, cu mâneci lungi și guler lat, și mângâia cu degetele lungi o pisică tărcată care moțăia în poala ei. Era o englezoaică măritată cu un bulgar și, asemenea domnului Barnaby Crane, era din nord, dar de data aceasta din Yorkshire, după cum mi-a mărturisit în curând, cu glasul ei limpede. Se refăcea în urma unei boli infecțioase, și de aceea eram surghiunit în prag. Oare avea rujeolă? Sau scarlatină? Nu-mi mai amintesc, cum nu-mi mai amintesc nici cine m-a dus acolo. Se numea Betty și avea vreo douăzeci de ani; avea obrajii scobiți de boală și ochii de albastrul cel mai azuriu, iar părul, blond, lung și drept. Era palidă ca o naiadă sau ca o eroină ofilită a lui Rossetti. Ce neobișnuit mi se părea, aici, în inima Balcanilor, să ascult fermecătorul și delicatul accent din Yorkshire la ceas de amurg. Am vorbit ore întregi și ne-am povestit pe scurt viața. Ea era fiica unui fermier de la o fermă îndepărtată din The Dales, așa de departe de orice alt loc, încât atunci când se înrăutățea vremea zăpada era foarte mare și erau rupți de lumea exterioară timp de o săptămână sau două. Părea dornică să stea de vorbă.

— Te simți un pic singur când vorbești numai bulgară luni de-a rândul, și încă n-am învățat-o cum trebuie.

Tatăl ei părea a fi un om extraordinar: toată lumea îl îndrăgea pe o distanță de câțiva kilometri, un tovarăș minunat pentru cursele de ogari și pentru drumeții până la Wensleydale, Swaledale și Fountains Abbey cu alți copii. Am uitat cum l-a cunoscut pe soțul ei (care era plecat câteva zile la Sofia). Cred că studiase industria textilă în orașul cel mai apropiat. La început, tatăl ei s-a opus căsătoriei, dar în cele din urmă a cedat; și iată-i aici. Îi plăceau bulgarii; deși spunea că sunt un popor ciudat, teribil de superstițios. Îi domina o groază animalică de bolile de orice fel, nu numai de cele infecțioase.

Se îmbolnăvise de două ori de când se stabilise în Gabrovo și amândouă dățile se simțise ca o paria: ocolită, temută și ostracizată.

— Sunt țicniți.

Râsul ei, care răzbătea slab și obosit prin penumbră, era foarte plăcut, iar discuțiile cu ea, în special despre lumea ploioasă și cețoasă din care venea, au năpădit odaia înnegurată de dorul de casă. Detaliile acestui interior mi s-au șters unul câte unul: biblioteca cu *Black Beauty*, *Pears Encyclopaedia*, *Jock of the Bushveld*, *Chatterbox*, *Precious Bane*, *Angel Pavement* și operele complete ale lui Rupert Brooke; pianina, mașina de cusut, gravura înrămată cu catedrala din York, plapuma din petice și pisica tărcată dormind, până când n-au mai rămas decât cămașa ei de noapte, fața și părul deschise la culoare și sunetul glasurilor noastre. Era destul de întuneric când cineva a venit să mă conducă din nou spre luminile din Gabrovo. Deslușeam doar fluturarea de rămas-bun a unui braț ridicat, cu mânecă albă. M-am întors în oraș sub rotocoalele liliecilor, și uitarea pune capăt scenei.

ACEEAȘI UITARE STĂPÂNEȘTE și călătoria de a doua zi, și orășelul Dreanovo; o cruciuliță abia vizibilă făcută cu creionul pe harta zdrențuită, veche de aproape trei decenii, îmi sugerează că probabil am petrecut o noapte acolo. Deodată, imaginea se limpezește din nou spre sfârșitul după-amiezii celei de-a doua zile, bănuiesc, pe când urmam un cot al drumului pe sub o faleză abruptă. Vârât între această pantă verticală a lanțului muntos și un pinaclu înalt, monolitic, din stâncă de pe partea cealaltă, încadrând priveliștea ca și când te-ai fi uitat prin gaura cheii, la câțiva kilometri mai înainte se afla orașul Tîrnovo. Se ridica dintr-un defileu ca o emanație, un rând abrupt de case urcau în valuri de-a lungul buzei unei prăpastii care se îndepărta ușor și apoi se apropia la loc trasând trei sferturi de cerc. Pe măsură ce orașul căpăta înălțime, peretele falezei se prăbușea dedesubt într-un hău cu stânci ca tuburile de orgă, toate accentuate și împovărate de umbre, spre cotul sinuos al râului Iantra. Acoperișurile din olane ale acestei răzvrătiri înaripate de case erau dominate de clopotnițe

și de frunzișul copacilor, iar stâncile cele mai înalte, din punctul cel mai îndepărtat al semiamfiteatrului, la ieșirea din oraș, erau presărate cu biserici. Orașul acesta aerian deborda de balcoane orientale cocoțate pe grinzi diagonale deasupra prăpastiei și sute de ochiuri de geam oglindeau soarele înserării în straturi de țechini arzători, de parcă înăuntru ar fi izbucnit o vâlvătaie.

Am înțeles pe dată entuziasmul Nadejdei. Și al meu creștea cu fiecare pas și s-a transformat în exaltare când am pornit pe scara lungă și îngustă a unei străzi principale care urca în nesfârșite meandre. Vița-de-vie, încărcată cu ciorchini, se încolăcea deasupra ușilor, sub cornișele late, și atârna pe zăbrele peste dale și caldarâm. Aleile care se desprindeau la dreapta, spre vale, unde etajele superioare din lemn și tencuială, cu un aspect ce amintea de stilul Tudor, înaintau spre exterior de parcă ar fi vrut să-și unească balcoanele cu casele de pe partea cealaltă, se terminau pe cer, ca niște trambuline stâncoase. Opinci, brâie stacojii și căciuli din blană de oaie se îngrămădeau pe trepte și se amestecau cu turme, măgari și catâri, care urcau și coborau strada abruptă, amintind de zarva de pe scara lui Iacob. Un preot uriaș cu o barbă cârlionțată dăduse de necaz cu calul; ținea bine umbrela și frâiele și, chinuindu-se să călărească animalul care derapa și se cabra pe pietrele alunecoase, căciula cilindrică îi căzuse într-o parte și cocul i se desfăcuse, iar acum părul îi flutura pe spate într-o spirală lungă, aproape răsturnând tava cu borcănele de lut cu iaurt așezată în echilibru pe capul unui lăptar în trecere pe-acolo.

Într-un loc, tot acest du-te-vino de oameni și animale era stăvilit de o căruță lungă, aflată de-a curmezișul străzii, în fața unei crame. Căruța era un soi de jgheab rudimentar de lemn pe roți, iar înăuntru doi bărbați, cu pantalonii suflecați până la coapse, călcau și striveau un terci din struguri. Alți oameni aduceau permanent struguri proaspeți și colectau șiroaiele de suc care țâșneau dintr-un robinet în niște vase de tablă pe care

le cărau înăuntru și le vărsau în butoaie și carafe. Puțin mai departe, niște bărbați cu șorțuri pătate de sânge meștereau cu satâre și cuțite la carcasa unui porc, care, pe când trăgea să moară, nu cu mult timp înainte, trebuie să fi asurzit cartierul. Un băiețel cam sinistru, care stătea ghemuit pe pietrele stacojii, înconjurat de pisici și de muște, primise intestinele ca sarcină sau ca jucărie. Cu obrajii umflați, sufla într-unul, și cu fiecare suflare mai umfla o porțiune sinuoasă de intestin, până când acesta s-a întins tot, elastic, semănând acum cu un serpent dintr-o fanfară sătească de odinioară. De pe aleile lăturalnice, razele aproape orizontale ale soarelui palid al înserării vărgau toată această babilonie. Există momente (și acesta este unul dintre ele) în care târgurile de deal din Balcani par de hăt departe, din Tibet.

Un nor a întunecat puțin toate aceste detalii. În buzunar aveam doar echivalentul în leva a câțiva șilingi, iar bocancii mei, deși nu mai erau un instrument de tortură, ca în trecătoarea Șipka, erau distruși. Scrisesem din Plovdiv și dădusem Tîrnovo drept următoarea adresă la care să-mi fie trimiși bani din Anglia, de data aceasta câteva lire, căci nu mai dădusem o adresă de când poposisem la Sofia. Mai demult așteptam ca aceste lire primite săptămânal să se adune cât mai multe posibil, ca să le primesc pe toate odată, în loc să le las să aștepte, separat, în orașe alese la voia întâmplării de pe hartă, în speranța că vor coincide cu itinerarul meu vag anticipat. Era mult mai bine să aștept până când recomandata de pe tejgheaua de la post-restant însuma trei sau patru bancnote maro – înainte să pornesc la drum, mi se păruse calea cea mai înțeleaptă pentru a transfera aceste sume mici, și așa s-a și dovedit. (Pe durata întregii călătorii, nici măcar o dată nu s-a pierdut nici una.) Bancnota de cinci lire, cu hârtia subțire, frumos caligrafiată și cu foșnet plăcut, era o sumă mare, care trebuia schimbată odată și care se evapora cu atât mai repede, așa că era bine să trag de fiecare bancnotă cât mai mult posibil, înainte s-o schimb în guldeni,

mărci, şilingi, pengő*, lei sau leva – dar nu la băncile din România sau Bulgaria; la cursul de pe piaţa neagră, pe care mi l-ar fi oferit orice băcan, brutar sau zaraf de la colţ de stradă, puteam obţine aproape dublu decât la cel oficial. Un funcţionar bancar milos, văzându-mă, din cauza naivităţii mele, în pragul unei erori financiare uriaşe, mi-a şoptit pentru prima oară acest secret la ghişeu. Pentru un om care călătorea aşa de modest ca mine – îmi plăcea să fumez, dar puteam renunţa la fumat fără probleme (deşi acest lucru pare acum atât de improbabil), şi să beau (cu o plăcere la care puteam renunţa la fel de uşor, tot atât de improbabil astăzi) – traiul nu costa aproape nimic. Era deja prea târziu să mai dorm afară – nu mai mergea să mă ghemuiesc sub un copac sau sub un pod –, dar adăposturile sărăcăcioase pe care le frecventam nu erau deloc scumpe, şi cât de des ajunsesem sub un acoperiş oferit cu prietenie fără să dau o leţcaie! Înainte de război, valoarea lirei era de trei ori mai mare decât acum, poate mai mult. Dacă la aceasta adăugăm şi faptul că viaţa în Balcani la vremea aceea era incredibil de ieftină – un călător obişnuit putea trăi foarte bine cu trei-patru şilingi pe zi şi se putea ospăta cu multe feluri cu doar şase penny –, lumea va crede că necazul meu de a trăi cu o sumă nu foarte diferită de cea cu care trăia un pelerin medieval nu era un motiv de compătimire chiar aşa de mare cum pare. Îmi fusese greu să mă descurc cu o liră pe zi în Europa Occidentală şi Centrală, chiar şi cu traiul meu modest; dar aici, un belşug straniu şi foarte relativ s-a revărsat asupra mea, un bizar corn al abundenţei.

Dar acum, chiar în acest moment, era pe cale să se sfârşească. Mai aveam vreo doi şilingi şi ultima scrisoare în care mai ceream bani era aşa de recentă, încât întârzierea poştei bulgare ameninţa să mă lase să aştept fără un gologan în buzunar. Dar în seara aceasta nu mă apăsau numai perspectiva sumbră a

* Pengheu, veche monedă din Ungaria, înlocuită de forint în 1946.

penuriei și starea bocancilor mei. Mă tot gândeam la Plovdiv și la Nadejda cea bună și amuzantă. În mulțumirea de emigrant a domnului Crane se simțise o anume tristețe. Mojicia locuitorilor și căruțașilor din trecătoarea Șipka, deși neglijabilă, lăsase o urmă, și o mâhnire posomorâtă umbrise farmecul glasurilor blânde ale rușilor din Armata Albă întâlniți la mănăstire. În Gabrovo, o amărăciune nemărturisită îngreuia discuția la ceasul amurgului cu femeia suferindă din Yorkshire. Plecarea berzelor, mai mult decât orice, însemna sfârșitul unui anotimp. Zilele erau încă luminoase și văratice, dar în aurul lor se strecura paloarea autumnală. Toate aceste neplăceri mărunte, adunate, îmi dădeau o stare de deprimare generală și, în timp ce urcam acea stradă romantică, mi-au văduvit pasul de sprinteneala lui obișnuită.

Am cumpărat o jumătate de pâine caldă de la o brutărie și am intrat într-o băcănie să cumpăr o felie de brânză din aceea delicioasă de capră pe care ei o numesc *sirine* și o alta, galbenă, numită *kașkaval*. (Presupun că seamănă cu *caciocavallo* italian – „brânză de pe spinarea calului", deși nu știu dacă cuvântul bulgăresc este varianta slavizată a celui italienesc sau invers. Aș spune că e prima variantă, dar deseori instinctul mă-nșală.) Planul meu era să-mi duc această comoară într-un ungher liniștit, să tai câteva cepe din rucsac cu pumnalul meu uriaș, să presar niște boia și apoi să dorm undeva la adăpostul unui pinten muntos din afara orașului, încropindu-mi un soi de bârlog stâncos până când mă aranjam. Luminile orașului începeau să licărească la fiecare fereastră, soarele scăpătase, iar perspectiva acestei chilii demne de Sfântul Ieronim era destul de sumbră, mai ales în comparație cu interiorul scânteietor al băcăniei: butoiașele cu hamsii, jamboanele atârnate, lumina lămpii refractată printr-o droaie de sticle, smochinele uscate înfipte în țepușe de bambus, butoaiele, lăzile, borcanele și piramidele cu mărfuri din Germania și Austria, feliatorul de șuncă roșu, cu discul lui strălucitor, roțile uriașe de brânză și

movilele cubiste de halva. Locul cu pricina scânteia precum peștera lui Aladin.

Dar prăvălia era pustie. Un băiat cam de vârsta mea, care stătea în prag citind o carte, s-a ridicat și m-a urmat înăuntru. De unde eram? Și încotro mergeam? Aceste întrebări au fost însoțite de un zel voios și de o privire prietenoasă. Când ne-am împotmolit lingvistic, lucru care s-a întâmplat imediat ce cunoștințele mele modeste de bulgară s-au epuizat, am dat-o pe nemțește, limbă pe care o vorbea bine, cu un ciudat accent slav. După aceea ne-am cocoțat pe marginea unor butoaie, am dat noroc cu paharele de *slivo* și ne-am împărtășit detalii despre viața noastră. Gacio era fiul băcanului și îngrijea de prăvălie cât timp tatăl lui era la aniversarea unor ofițeri în retragere, reuniunea unor vechi camarazi din Războaiele Balcanice. Gacio, care învăța la Höhere Handelsschule din Varna, venise în vacanță în orașul său natal, fapt destul de obișnuit; se dusese acolo după ce terminase studiile la liceul din Tîrnovo, ca să se pregătească pentru o slujbă în prospera firmă de import-export din Sofia pe care o deținea fratele bunicului său. Asta însemna, poate, să călătorească, să vadă lumea, orice loc în afara Bulgariei: Budapesta, Viena, München, Paris, poate. Eu cunoșteam orașele astea? Köln, Düsseldorf, Rotterdam? Era momentul meu de glorie, și am profitat. În mai puțin de o oră, mi-am dus calabalâcul în camera fratelui său (plecat în armată la Berkovița, *der arme Kerl*[1]) și o jumătate de oră mai târziu stăteam într-o cameră luminată de o lampă, din spatele prăvăliei, cu Gacio și cele două surori mai mici ale lui, mă înfruptam dintr-o tocană delicioasă gătită de mama lui Gacio, o femeie voinică și veselă, și aflam despre poezia bulgară, Hristo Botev, poetul național, și Ivan Vazov („un Wordsworth bulgar"). Totul se schimbase. Nu mă mai gândeam la versantul rece al muntelui.

1. Bietul de el.

Fusesem inspirat să intru în prăvălia băcanului. Am avut parte de un pat și, ca de obicei, de o masă cu familia lui Gacio. De asemenea, unul dintre unchii lui era cel mai bun cizmar din Tîrnovo. Gacio i-a dus bocancii mei ponosiți și rupți și mi i-a adus înapoi a doua zi, fără să mă fi costat un sfanț, ca noi, și cu tocurile întărite cu niște mici potcoave, cu tălpile strălucitoare de la crampoanele profesionale care aruncau scânteie pe caldarâmul și dalele din Tîrnovo. Dar era mai bine să-i păstrez pentru șosele și munți: încălțările sport erau mai potrivite pentru aleile acestea abrupte. Mica odaie a fratelui lui Gacio, cu o icoană a Sfântului Nicolae în colț, era o mană cerească. Am stat întins în pat citind câteva ore în fiecare zi ghemuit ori pe burtă – doar pentru asta era loc – în micul balcon, sprijinindu-mă în coate și trudindu-mă să-mi aduc la zi jurnalul.

Carnetele tocite, cu copertele tari groase de un țol, în care am mâzgălit cu atâta vrednicie – ce n-aș da să le am acum, să înzestrez aceste fraze izvorâte din memorie cu limpezimea consemnării la cald. Totuși mai păstrez câteva frânturi: munții dimprejur care se retrăgeau din ce în ce și coturile râului de dedesubt și, mai aproape, zidurile abrupte care se îngrămădeau pe o parte, iar pe cealaltă parte acoperișurile caselor, care parcă se prăvăleau ca etajele unui castel din cărți de joc. Olanele multora dintre ele erau populate de cuiburile goale care așteptau, ca niște case de vacanță în stațiuni litorale la modă, venirea primăverii și întoarcerea locuitorilor lor. (Oare se instalaseră deja, îmi amintesc că m-am gândit, sau încă mergeau anevoie spre sud, având deja Ecuatorul în spate, privind în jos la pădurile și marile fluvii lenețe, făcând un ocol ca să evite un luminiș presărat cu colibe care le evoca șuierul săgeților, și mergând mai departe, până când un ciorchine de acoperișuri, geometria pădurilor, așezărilor și râurilor pe care și-o aminteau și cuiburile din iarna precedentă, recunoscute, la o privire mai atentă, le spuneau că au ajuns acasă? De cât timp

se deplasau oare păsările între cele două puncte? Câte generații de berze trecuseră? Orașul era locuit de mult. Fusese capitala imperială a celui de-al doilea imperiu bulgar în secolul al XII-lea, dar un oraș înflorise acolo mult mai devreme. Și ce era cu călărețul acela cioplit în relief pe peretele muntelui în afara orașului, care probabil data din vremea lui Alexandru? Probabil că găsiseră locuințe pe care să se cocoațe; cu numai o mie două sute de ouă în urmă și aproximativ în linie directă. Numai în etapa europeană, o duzină de religii se eliminaseră unele pe altele, vreo douăzeci de imperii se ridicaseră și se prăbușiseră și o sută de războaie avuseseră loc pe sub itinerarul acestor migratoare indiferente. Formidabil drept de posesiune! Predicile pe care mi le ținuse Gacio despre istoria orașului său nu rămăseseră fără ecou.)

Gacio s-a dovedit a fi un prieten bun și nimerit. Avea toane: acum era vesel, entuziast și extrovertit, acum era tăcut și melancolic, în așa măsură încât aproape își intimida familia; dar, din fericire, nu era așa și cu mine. În orașul Tîrnovo se simțea o atmosferă relaxată, ca de vacanță. În prima dimineață, am fost trezit de un bubuit ca de tunet al unor butoaie care se rostogoleau la vale. M-am uitat de pe balcon și am surprins chiar la țanc unul care o zbughise din cărucior și sărea din treaptă-n treaptă, ca un animal fugar, înspăimântând măgari, răsturnând tarabe cu fructe și ratând la mustață locuitorii, într-un tărăboi demn de căderea Ierihonului.

Mi-am amintit astfel că era vremea culesului viilor, și a urmat o excursie cu bicicleta la o fermă aflată la vreo câțiva kilometri, care aparținea unei alte rude a lui Gacio, ca să fim prezenți la tescuit. Locul cu pricina era un vechi ciflic* turcesc, casa unui bei de mult dispărut, înconjurată de câmpuri și podgorii și umbrită de niște platani formidabili și de un șir răcoros de plopi care vesteau prezența unei ape. Prin aer și pe

* În timpul Imperiului Otoman, proprietate agricolă situată în apropierea unui sat sau a unui oraș.

luciul râului pluteau smocuri de puf de la ciulinii ofiliți. Se strânseseră aici vreo cincizeci de oameni, iar în mijloc erau trei bărbați desculți, fără opinci, nojițe și obiele, care, ca și cei pe care-i văzusem cu o noapte în urmă, călcau fructele cu picioarele într-o cadă uriașă și puțin adâncă, împroșcând zeamă în jur. Fiecăruia îi venea rândul, iar sentimentul pe care-l aveai când strugurii explodau și-i striveai sub tălpi – sentiment pe care l-am încercat și eu din nou, ori de câte ori am avut ocazia, de mai multe ori în Grecia și în Creta – era nemaipomenit. Terciul clocotea în jurul gleznelor noastre, ajungându-ne aproape până la genunchi. Era o adunare sărbătorească. Mustul nou a început să iasă din struguri, iar cel vechi să curgă râuri din damigene. Kebapul fumega pe frigările lungi, iar tescuitorii, unii cu mâinile pe umerii celorlalți, loveau țărâna, îmbibată acum de strugurii scăpați pe jos și de vinul vărsat, prinși într-un dans clătinat și cu fluierele picioarelor vineții, pe muzica unei viori și a unui instrument cu coarde ciudat, oval, cu gât gros, cioplit grosolan dintr-o singură bucată de lemn, ca o scripcă neolitică, pe care instrumentistul o ținea sub bărbie și drept în fața lui, cântând cu un arcuș scurt, semicircular. (O numeau *țigulka* sau *gadulka*; era înrudită cu *gŭzla* muntenegreană, după cum am aflat mai târziu, și pe departe cu *lyra* cretană.) În cele din urmă, toată lumea s-a așezat pe covoare roșu cu galben întinse sub un platan uriaș, ale cărui crengi de jos atârnau aproape de pământ, împovărate de recipientele din lemn și de ranițele oaspeților, ca să mănânce, să bea și să cânte în continuare. Totul mirosea a struguri striviți și era lipicios la pipăit; roiau muștele, viespile și gărgăunii amenințători cu maro și portocaliu, dar nici măcar acest vălmășag zumzăitor nu a stricat buna dispoziție a adunării, și nici nu a tulburat somnul greu care a urmat când, unul câte unul, stând turcește, ne-am lăsat moleșiți pe-o parte și-am sforăit care pe unde.

Când m-am trezit printre rădăcinile încolăcite, nu mi-am dat seama unde sunt. Totul se schimbase. Umbrele lungi șiroiau

în josul poienii. Bărbații, încălțați și cu pantalonii aranjați la loc, dar cu pasul și gesturile îngreunate de o neîndemânare ce trăda urmele sărbătorii, îndemnau animalele ceva mai departe și le împovărau cu burdufuri de vin făcute din piele de capră, care arătau ca niște năluci de animale, chele, umede și umflate, căci erau întoarse pe dos, cu cioturile picioarelor ieșind țepene în afară. Și erau și multe musculițe. Gacio mă scutura de umăr. Dacă nu ne întorceam la Tîrnovo, întârziam la o petrecere a studenților. Ne-am recuperat bicicletele și am pornit-o din nou spre oraș clătinându-ne printre podgoriile prăfoase, în lumina amurgului.

O dată în plus, acest anotimp părea să aibă zile libere din belșug, petreceri și sărbători religioase, care ne țineau treji până târziu și dimineața ne dădeau dureri de cap. Gacio mi-a demonstrat cum puteam afla dacă a doua zi era sărbătoare, printr-o metodă la fel de exactă ca prevestirea sosirii unui străin citind în frunze de ceai. Mi-a găsit calpacul din blană de oaie prin mormanul de haine de pe pat; un simț al ridicolului latent mă împiedicase să-l port în ultimele două săptămâni, probabil pentru că mă tachinase Nadejda. S-a repezit vesel la el, strigând: „Hai să vedem dacă mâine e *prazdnik*" – sărbătoare –, apoi l-a ridicat deasupra capului și l-a aruncat pe podea, iar calpacul a căzut cu o bufnitură surdă. Sprâncenele i s-au încrețit de nedumerire. A repetat operațiunea de câteva ori. Dacă pica drept pe scânduri, a explicat el, căciula ar fi scos un zgomot puternic, ca o pungă de hârtie pe care-o umfli și-o spargi.

— Asta e, a spus el. Toate bune. E *prazdnik* mâine.

Și așa a fost.

La o astfel de petrecere, spre ziuă, ne-am trezit în tovărășia câtorva dintre tinerii de vază ai orașului Tîrnovo într-o colibă la periferia orașului, unde am fumat hașiș. Frunzele uscate și mărunțite erau vârâte într-un tub din foiță de rulat din care niște degete pricepute scoseseră cu migală tutunul. După ce l-am aprins și ni l-am trecut solemn din mână-n mână, până

când norii de fum ne-au învăluit cu un iz vegetal dulceag, ne-a dat o stare ușoară de amețeală și accese generale de râs prostesc. Cel mai mic cuvânt sau gest era de-ajuns să ne arunce din nou în brațele paroxismului, până când ni se tăia răsuflarea și obrajii ni se udau de lacrimi. Se pare că Bulgaria era una dintre cele mai bogate grădini naturale de hașiș din lume. *Cannabis indica* crește aici într-o abundență stânjenitoare. Cultivarea sa, deloc necesară, și consumul, mi-au explicat tovarășii mei printre fumuri, erau strict interzise: „*Mnogo zabraneno.* Ha! Ha! Ha!" Dar interdicția părea aproape la fel de eficientă ca legislația împotriva hasmațuchiului sau a urzicilor. Cei care fumau în mod obișnuit erau puțini. Intra în scenă doar ca sursă de distracție ocazională. Tânjeam să pot spune: „Petrecerea a fost trăsnet!"*, dar nu m-ar fi-nțeles. Totuși, asta nu m-a împiedicat s-o spun și apoi să mă prăpădesc de râs că fusesem așa de spiritual.

Șederea la Tîrnovo, care era deja destul de agreabilă, a luat o turnură și mai plăcută odată cu sosirea banilor. După câteva zile la post-restant, acolo era recomandata pe care o așteptasem cu atâta nerăbdare, în dreptunghiul ei de pânză cu o cruce albastră și – cât de departe părea în spațiu, timp și atmosferă! – cu marca sa poștală din Holland Park; iar înăuntru, și mai bine, fascinanta acumulare de bancnote încă noi și foșnitoare. Modesta răsplată pentru ospitalitatea lui Gacio, drumul deschis până la Marea Neagră, o cămașă nouă, vreo două perechi de șosete, încă un carnet de însemnări, hârtie, creioane, o gumă de șters, țigări, tutun și un săpun care să înlocuiască cojița de care trăgeam, o periuță de dinți nouă, mâncare, vin, *slivo* – de fapt, un adevărat lux. M-am întors la băcănia tatălui lui Gacio plutind parcă.

---

* În original, *The party went with a bhang*: joc de cuvinte pornind de la expresia *the party went with a bang* – petrecerea a fost trăsnet, a fost foarte reușită –, în care interjecția *bang* este înlocuită cu substantivul *bhang*, cânepă, hașiș.

Datorită tuturor acestor sărbători, trecuseră pe nesimțite trei zile, dar bisericile pe care le aveam drept pretext pentru această amplă abatere prin nord rămăseseră încă nevizitate. Ne-am făcut provizii de brânză, salam și sardele de pe îmbelșugata tejghea paternă și am pornit la drum dimineața târziu. Creasta pe care era construit orașul urca în continuare până când casele se răreau și dispăreau, apoi pornea arcuită spre dealul unde erau adunate toate bisericile pe care le zărisem de pe drum înainte să ajung în Tîrnovo. Ruinele zidurilor crenelate împrejmuiau această stâncă aproape inaccesibilă și un pod turcesc o lega de creastă. Dedesubtul platformei vântoase din vârful dealului, peretele stâncos cobora abrupt în vale, pe alocuri drept ca o perdea. Dintr-un loc anume de pe buza acestei prăpăstii erau aruncați odinioară prizonierii și răufăcătorii, și de aici se vedea turnul circular singuratic în care Balduin de Flandra, unul dintre cei patru împărați franci ai Constantinopolului în timpul acelei stranii domnii occidentale care a urmat după cucerirea Bizanțului cu prilejul celei de-a patra cruciade, a fost întemnițat de țarul bulgar, a suferit mulți ani și apoi s-a stins.

Țarii celui de-al doilea imperiu bulgar, Asanii (posibil vlahi la origine), ale căror vestigii de piatră acopereau această colină stâncoasă, erau o familie aprigă și severă. Imitatori și rivali ai Bizanțului, acești Petru, Ivan, Andronic și Caloian sunt la fel de greu de imaginat sau de reînviat – așa de puține sunt documentele și așa de convenționale cronicile care le consemnează trădările, faptele nobile, masacrele și cuceririle – ca personajele din frescele ce împânzeau pereții tuturor bisericilor și mănăstirilor, multe dintre ele aproape o ruină acum, cu care au presărat din belșug înălțimile dimprejur. Numai una dintre aceste mănăstiri mai era locuită, de o mică comunitate de călugărițe. Una dintre ele, o fată palidă și drăguță cu un veșmânt negru și un potcap negru acoperit cu un batic tot negru, înnodat sub bărbie, ne-a oferit sfioasă cafea și o lingură de dulceață într-o odaie de oaspeți spoită cu var alb.

Am mers de la o biserică la alta. În unele dintre ele, fiecare centimetru gol de perete era pictat cu scene biblice sau cu un martiriu. Am văzut regi și prinți cu chipuri albe, războinici palizi, minunat înveșmântați în straiele și armurile acelor curți obscure și ale acelor războaie greu de imaginat. Totuși, faptele unuia dintre acești misterioși țari din secolul al XII-lea, Petru Asan II, care a extins granițele statului bulgar în apus de pe țărmul Mării Negre drept prin Peninsula Balcanică spre Adriatica și în sud tocmai până la Marea Egee, au lăsat Bulgariei o moștenire dureroasă, visul unui imperiu dispărut, care de atunci frământă mintea bulgarilor. Alături de Biserica Ortodoxă, iredentismul este singurul lucru care a supraviețuit din vechea Bulgarie după catalepsia nimicitoare a ocupației turcești. Această lovitură, care a măturat coroane și sceptre, pe țarii, prințesele și boierii cu blănuri și brocarturi, s-a abătut asupra orașului Tîrnovo în 1393, cu șaizeci de ani înainte ca înfrângerea Bizanțului să ducă la prăbușirea imperiilor și regatelor creștine din Europa de Răsărit vreme de mai multe secole. Bulgaria a fost prima supusă de către turci și aproape ultima care a fost eliberată.

Cât îi urau bulgarii pe bizantini, exact cum urmașii lor îi detestă pe grecii de astăzi – și cu câtă dărnicie le este întoarsă ura! Cu câtă plăcere mi-a tradus Gacio în Biserica celor Patruzeci de Mucenici inscripțiile care comemorau victoria lui Ivan Asan asupra oștilor bizantine și capturarea lui Teodor Comnenul! Ura s-a cristalizat de ambele părți în gestul unui împărat bizantin, Vasile Bulgaroctonul, care a orbit complet o armată de zece mii de bulgari capturați, lăsând un singur ochi câte unui soldat din o sută, pentru ca ceilalți să poată orbecăi ajutați de ei până acasă, la țar: un spectacol atât de înfiorător, încât atunci când a sosit jalnica procesiune țarul a murit de durere și de groază. Această cumplită faptă medievală este încă o sursă de sumbră mândrie pentru aprigii dușmani ai Bulgariei din zonele rurale ale Greciei și, dacă judecăm după istorie, de atunci bulgarii au tot încercat să reechilibreze balanța.

Dintr-un motiv sau altul, bulgarii şi-au detestat dintotdeauna toţi vecinii. Ura le ţine de cald.

Am hoinărit ore-n şir prin interioarele boltite şi pictate, privind pereţii splendizi şi lungind gâtul să cuprindem arcadele, cupolele şi domurile. Într-una dintre biserici, Gacio mi-a arătat o coloană adusă acolo de întemeietorul său din familia Asan, împodobită cu o inscripţie a hanului Omurtag, un conducător de demult al Bulgariei, din secolul IX. Era din vremea dinainte ca ţarul Boris să adopte creştinismul ca religie de stat: o venerabilă relicvă din anii în care bulgarii, o hoardă asiatică de călăreţi mongoloizi păgâni, şamanici, cu căciuli de blană, veniţi de dincolo de Volga, au pătruns prima oară în ţară, au cucerit-o şi au condus-o şi, după ce i-au dat numele lor, au fost absorbiţi de slavii mai blânzi care se aşezaseră acolo cu două sau trei secole mai devreme. Sonorităţile aspre ale limbii lor asiatice, probabil înrudită cu ramura fino-ugro-turanică a limbilor uralo-altaice, au fost înecate de cele slave, mai blânde, ale populaţiei înconjurătoare şi în cele din urmă s-au pierdut. Poporul bulgar apăruse odată cu ţarul Krum, în timpul primului imperiu bulgar, care încă aparţinea unui neam necruţător de cuceritori, şi cu ierarhia lui hirsută de boieri moşieri. O jumătate de secol mai târziu, ţarul Boris a devenit creştin, marele conducător Simeon I şi-a extins şi şi-a consolidat imperiul, pornind nesfârşitul conflict cu Bizanţul.

Convertirea bulgară avea să lase o amprentă de durată asupra creştinătăţii răsăritene şi asupra întregii lumi slave, exceptând Polonia, Boemia, Moravia, Slovenia şi Croaţia, care au primit mesajul creştin prin mijlocirea occidentului catolic, având latina drept limbă liturgică. Dar creştinismul pe care l-au adus în Bulgaria Sfinţii Chiril şi Metodie – şi adaptarea literelor greceşti la vocalele slave moi (pe lângă sunetele *j*, *ş*, *şt*, necunoscute grecilor) – a dus la apariţia alfabetului chirilic, care a devenit alfabetul Bulgariei, Serbiei, Rusiei şi, până la reforma din ultimul secol, chiar şi al României latine, deşi ortodoxe. Astfel, slavona, o limbă exclusiv liturgică, mai apropiată de

bulgară decât de oricare altă ramură a grupului de limbi slave, a devenit *lingua franca* religioasă a tuturor ortodocșilor slavi (până când naționalismul a înlocuit-o puțin câte puțin cu limbile vernaculare), așa cum latina a devenit limba liturgică universală a creștinătății apusene.

Exemple ale acestui frumos scris, cu o caligrafie ștearsă și degradată, însoțeau imaginile regilor și sfinților pictați pe pilaștrii și pe pereții din jur sub formă de epigrafe complexe, care se găseau pe niște cartușe jucând rolul bulelor de text din benzile desenate, cele mai de seamă cuvinte ale lor fiind astfel lăsate în mâinile stâlpnicilor și martirilor. În timp ce le descifram și Gacio mi le deslușea în germana lui grăbită, profeții, paladinii, schimnicii, atleții sfinți și călăii ne întorceau privirea prin zece mii de ochi ficși. E ciudat să-ți închipui acest locșor ca vai de lume cu câțiva ani înainte de Crécy. Atunci era nou, iar interiorul, abia o împletitură de schele, scări și raze de soare, în care călugării stăteau atârnați ca niște păianjeni sub arcele și emisferele pe jumătate golașe, mărunțeau cinabru pentru un cuptor încins sau pentru distrugerea Sodomei și amestecau albușuri de ouă pentru mâinile și mai subțirele ale modelelor lor celeste, ridicate toate în semn de binecuvântare, avertisment sau dojană. Dalele de sub ei, abia aduse de la carieră, trebuie să fi fost presărate cu coji de ouă, de parcă o puzderie de pui tocmai ieșiseră din găoace și-apoi își luaseră tălpășița.

Lumina slabă a acestei lumi boltite de nimburi întrepătrunse devenea și mai slabă. De fapt, mult prea slabă pentru acest ceas al amiezii. Cerul decupat de arcadă în capătul ultimei biserici pe care am vizitat-o căpătase o culoare stranie. Când am ieșit, am observat că era acoperit cât vedeai cu ochii cu un capac electric albastru-verzui. Umbrele se estompaseră, aerul era greu, netulburat de vânt, dar în defileul de dedesubt – care părea aproape la același nivel cu punctul nostru de observație din amfiteatrul dealurilor – un șir amenințător și compact de nori

mărşăluiau spre noi purtaţi de briza lor, ca o procesiune de mănuşi de box purpurii, care, pe măsură ce se apropiau, se umflau, ajungând cât nişte cimpoaie, apoi burdufuri, vite, o turmă de elefanţi, un grup de balene, până când pe cer s-a întins parcă acoperişul uriaş şi lăsat al unui cort întunecos, cu o puzderie de stâlpi pe cale să se prăbuşească.

De-a lungul cursului sinuos al râului Iantra, copacii neclintiţi au început să se învolbureze ca nişte cârpe scuturate. Nori furioşi de praf s-au ridicat până la înălţimea ulmilor, siluetele micuţe de jos s-au repezit la adăpost şi brusc, cu un vuiet, vântul ne-a biciuit de parcă ar fi vrut să ne izbească de fresce şi să nimicească biserica străveche pe prispa căreia ne adăposteam. Cu un şuierat, dealul prăfos, împovărat de ruine, dimprejurul nostru a fost imediat pătat de picături uriaşe, negre, iar peste încă o secundă această revărsare s-a condensat în scânteieri ce jucau peste tot, apoi într-o sută de bâltoace dănţuitoare şi apoi, dintr-odată, în năvalnice pârâiaşe verzui. În câteva clipe, picăturile de ploaie s-au transformat în grindină, cu pietre mari cât boabele de coacăze şi de agrişe, care săreau şi ricoşau printre stânci şi loveau olanele slavo-bizantine de deasupra cu un vacarm ca de mitralieră. Apoi au dispărut, şi o perdea compactă şi perpendiculară de ploaie ne-a scufundat într-o lume submarină. „*Regen!*"*, spusese Gacio cu un glas temător, când căzuseră primele picături şi „*Hagel!*"**, când bătuse grindina; şi pe bună dreptate; iar când primul fulger ca o furcă a străpuns aerul apos, cu trosnetul simultan al unui tunet, care a bubuit şi s-a propagat în defileu stârnind ecouri în biserica din spatele nostru, „*Donner und Blitzen!*"***

Presupun că trebuie să fi plouat o dată sau de două ori în vara şi în toamna aceea, dar eu nu-mi amintesc. Am senzaţia că a fost mereu vreme uscată, cu soare arzător, aproape secetă;

---

* Ploaie (germ.).

** Grindină (germ.).

*** Tunete şi fulgere (germ.).

cu siguranţă, nimic care să se compare cu această furtună apocaliptică. Asurziţi de salvele tunetelor, am stat sub arcada din secolul al XII-lea de pe prispa bisericii, privind potopul cenuşiu, ascultând foşnetul căderii sale, bolborositul pârâiaşelor de pretutindeni şi ciocnirea pietricelelor. Fiecare străfulgerare ne oferea o imagine tremurată a oraşului, a văilor şi a munţilor într-un prim-plan ciudat focalizat care sfida distanţa şi dimensiunile. Ne simţeam izolaţi şi naufragiaţi printre ruinele acestui deal, de parcă restul lumii s-ar fi înecat; sau mai degrabă, după cum am hotărât noi în timp ce ne terminam picnicul, trecându-ne sticla de vin de la unul la altul şi aprinzându-ne ţigările cu un ochi la anacronicul amurg de ploaie torenţială, de parcă am fi fost nişte scafandri de mare adâncime care explorau o catedrală scufundată, o peşteră din corali pe un pinaclu de pe fundul oceanului – sau poate domurile şi cupolele formau un clopot de scufundare? – în vreme ce mai multe escadre se încleştau deasupra noastră, făcându-se fărâme într-o luptă de la mică distanţă: Lepanto*, Trafalgar, Navarino, Iutlanda. Ne-am imaginat, în timp ce ceaţa leneşă plutea pe lângă noi în prăpastie, o navă-amiral ce se prăbuşea cu tunurile, comorile şi oamenii înecaţi – unii dintre ei, dacă bătălia era destul de străveche, încă legaţi cu lanţuri de bănci într-un haos geometric de vâsle – într-o spirală împodobită cu vârtejuri de bule argintii şi spumă.

Sau, presupunând că dealul acesta era muntele Ararat, ca în numeroasele scene ale potopului din frescele de pe pereţii

* Lepanto, vechea denumire a oraşului Nafpaktos din Grecia, este locul în care s-a desfăşurat în 1571 o importantă bătălie navală între creştini şi otomani din timpul campaniei otomane de cucerire a insulei Cipru. Este bătălia în care Miguel de Cervantes s-a rănit la mâna stângă, ceea ce i-a atras porecla „ciungul de la Lepanto". În golful Navarino din Grecia a avut loc pe 20 octombrie 1827 o bătălie decisivă din Războiul de Independenţă al Greciei împotriva Turciei. Între 31 mai şi 1 iunie 1916 în apropiere de Iutlanda a avut loc singura bătălie importantă din Primul Război Mondial dintre escadrele britanice şi germane.

pronaosului, restul lumii ar fi fost înghițit de acest al doilea potop și numai piscul nostru sacru ar fi fost cruțat, alături de cei doi locuitori ai săi – linia de plutire s-ar opri la baza crestelor? Da, dar cum ar rămâne apoi cu repopularea? După o pauză, în care acest gând sumbru a prins rădăcini, ne-am întors unul spre celălalt în același timp și ne-am spus pe același ton acuzator: „*Schade, dass du nicht ein Mädel bist*"[1]. Faptul că nici unul din noi nu era fată condamna semințiа la pieire. Cum rămâne cu sirenele? a sugerat Gacio, desfăcând o a doua sticlă cu un pocnet; dacă o mulțime de sirene frumoase ar aluneca pe mal cu harpele lor și s-ar așeza împrejurul nostru ca un harem acvatic? Ah, dar cum să le abordăm, cum să le asediem pântecele solzoase și neprihănite? Trebuie să fi existat unele cu coada bifurcată, ca o fustă-pantalon, nu? Oare erau vivipare sau ovipare? Și cum ar fi puiul? Uman până la genunchi? Apoi cu solzi scânteietori până la gambă, iar nepoatele noastre, până la gleznă. Dar, date fiind viața lungă și vigoarea de nezdruncinat – care cu siguranță nu ne-ar fi refuzate –, mai aveam speranță. Poate că o strănepoată s-ar apropia de paturile noastre de moarte cu grijă, în vârful aripioarelor, și ne-ar arăta cu mândrie și spre plăcerea ochilor noștri bătrâni mult râvnitele unghii de la picioare ale poverilor lor plângăcioase, un băiat pentru Gacio și o fată pentru mine sau viceversa: și ne-am da ultima suflare știind că am pus din nou omenirea pe picioare: o frumoasă rasă amfibie de subnereide și criptotritoni, fără nimic care să le trădeze originea acvatică, în afară, poate, de o revelatoare, dar deloc nepotrivită lumină verzuie în buclele blonde, un popor priceput la cățărările pe faleze, la pescuitul cu undița și la cântatul la harpă, și care – întrucât nici o arcă n-ar salva jivinele de pe uscat sau păsările trăitoare în copaci – s-ar hrăni sănătos, cu ouă de pescăruș și cu propriile lor rude îndepărtate din adâncuri.

1. Ce păcat că nu ești fată (germ.).

Furtuna s-a oprit la fel de discret cum începuse. Biciuirea potopului s-a domolit și vălul s-a ridicat. Norii, acum zdrențăroși și goi, s-au destrămat și s-au îndepărtat în șuvițe tremurătoare pe un cer turcoaz curat și liniștit. Totul se schimbase, lanțurile muntoase cu pereți ascuțiți făcuseră un pas mare în față, acoperișurile și zidurile orașului de dedesubt reflectau pieziș lumina soarelui, ochiurile de geam se aprindeau și peste tot se înălțau din nou clopotnițele diafane. Curățate de lunga ploaie torențială, sute de pâraie trecătoare curgeau foșnind la vale, unindu-se cu apele umflate ale Iantrei. Monocromia verii se acoperise cu o ghirlandă sinuoasă de abur. Acești aburi cârlionțați au transformat pentru o foarte scurtă clipă pâlcurile de copaci într-un fel de crânguri mezozoice. Terenurile arabile povârnite, brune, erau acum ciocolatii, podgoriile, de un verde năvalnic, iar stâncile și pietrele desprinse pe care le împrăștiase ploaia semănau cu niște pepite multicolore, poliedre și piramide minerale strălucitoare. Tufele, florile și ierburile se treziseră dintr-o lungă transă: aerul era scăldat într-o învălmășeală de arome, înăbușite de când lunile de secetă alungaseră primăvara. Copacii păreau de metal, frunzele strălucitoare erau legate de ei cu fire de argint, iar dincolo de defileu, ca o arcadă hispano-maură ce trasa un cerc incomplet, atârna un curcubeu destul de solid și de strălucitor încât să-l înfioare și pe cel mai îndrăzneț și mai puțin circumspect dintre pictori.

Poate era o iluzie, dar părea că limpezirea adusă de ploaie schimbase rezonanța acestor prăpăstii, făcându-le să răspândească ecouri mai ascuțite. Retrezirea fiecărui sunet – un clopot de la gâtul unei capre sau atârnat într-un turn, un behăit, un răget de măgar sau glasul unui păstor care urca din prăpastie – făcea să urce până la noi note mai clare. La întoarcere, o anume calitate prismatică a aerului, ca un milion de dantele de apă suspendate, arunca o înșelătoare transparență vrăjită asupra acestui peisaj postdiluvian, populând pantele strălucitoare cu măgărași de diamant și capre șlefuite din cristal.

Poteca spre oraşul străveziu era un vârtej dezordonat de câini de sticlă, ameţiţi de învălmăşeala de mirosuri.

LA FEL CA ÎN PLOVDIV, locul de întâlnire din Tîrnovo era un restaurant în aer liber cu ring de dans, un disc de ciment înconjurat de mese şi salcâmi obosiţi pe un promontoriu al falezei pe care era construit oraşul, aşa că de la balustrada de pe margine puteai vedea lumea de mai jos printre straturi plutitoare de vânturei, drepnele şi porumbei. Dar, spre deosebire de Plovdiv, care semăna mai mult cu o metropolă, aici rareori se găseau şi fete. Erau câţiva negustori şi ţărani care veniseră la târg, dar cei mai mulţi erau tinerii de seamă ai oraşului, elevi de liceu din anii mai mari şi grupuri de tineri ofiţeri cu cămăşi ruseşti albe, chipie cu bandă roşie şi pinteni, ţinând în mână săbiile cu ciucuri şi mâner răsucit, în timp ce-şi beau cafelele minuscule sau *slivo*, ascultând tangouri milităreşti elegante şi foxtroturi. Aveam obiceiul ca după-amiaza târziu să scriu în jurnal acolo, să buchisesc câte-un text de Vasil Levski sau de Ivan Vazov[1], uneori doar intuindu-le înţelesul, în timp ce Gacio citea lent poemele lor cu glas tare, sau să-i expun acestuia necoaptele mele idei despre literatura engleză. Singurii autori de care auzise erau aceiaşi care păruseră să se impună în mod deosebit prin întreaga Europă Centrală, graţie traducerilor în germană sau Editurii Tauchnitz: Dickens, Wilde şi H.G. Wells şi apoi, după o pauză, Galsworthy, Somerset Maugham, Charles Morgan şi, în mod surprinzător, Rosamond Lehmann. Sperietoarea lor, din cauza piesei *Armele şi omul*, era Bernard Shaw.

Într-o seară, zumzetul domol al discuţiilor a fost brusc întrerupt de un strigăt de la intrare. I-am văzut pe cei de la mesele cele mai apropiate ridicându-se şi strângându-se entuziaşti în jurul unui vânzător de gazete care-şi purta marfa în culmea extazului. Orchestra s-a oprit şi toată lumea s-a alăturat grupu-

1. Vasil Levski (1837–1873) şi Ivan Vazov (1850–1921) au fost nişte renumiţi revoluţionari bulgari care au luptat împotriva stăpânirii otomane.

lui. Un student pe care-l cunoșteam a citit cu glas tare coloanele de sub titlurile uriașe cu respirația întretăiată de bucurie. Îl înconjurau fețe concentrate și radioase, iar din când în când câte un ascultător îl întrerupea cu o ovație sau cu un râs admirativ și neîncrezător, până când era redus la tăcere de ceilalți, ca să poată continua lectura. Gurile se căscau nerăbdătoare, ochii se făceau mari, iar entuziasmul creștea pe măsura revărsării nestăpânite de silabe. Ce se întâmplase? Înțelegeam doar câte un cuvânt ici-colo: Serbski Kral, atentat, Marseilles, Franțuzki, Trianon, Malko Entente, Makedonski iar și iar. Când s-a terminat pagina, au izbucnit urale și toată lumea vorbea, râdea și tropăia, îmbrățișându-și, sărutându-și sau bătându-și pe spate vecinii. În cele din urmă am reușit să-l întreb pe Gacio ce s-a întâmplat. Cu fața radioasă de încântare și zâmbind larg, a spus: „*Man hat den serbischen König getötet! Heute! In Frankreich! Und es war ein Bulgare, der hat ihn umgebracht!*" – „L-au ucis pe regele Serbiei! Azi, în Franța! Și cel care i-a venit de hac e bulgar!"

Din frânturi incoerente, când îl puteam scoate din babilonia aceea, am aflat că regele Alexandru al Iugoslaviei[1] sosise la Marsilia în dimineața aceea într-o vizită de stat în Franța. Cel care-l primise fusese Louis Barthou, ministrul de externe și astfel, din oficiu, partenerul său în Mica Antantă[2] și în Tratatele de la Trianon și Neuilly, care reduseseră granițele Bulgariei după război. În timpul ceremoniei de pe chei, un asasin țâșnise din mulțime spre mașina descoperită și-și descărcase

1. Regele Alexandru I al Iugoslaviei a fost împușcat de un revoluționar bulgar pe nume Vlado Cernozemski, care a fost străpuns imediat de sabia unui polițist și apoi omorât în bătaie de mulțime. Barthou a murit din cauza rănilor câteva ore mai târziu.

2. Mica Antantă, creată în 1921–1922, considera o alianță între Cehoslovacia, România și viitoarea Iugoslavie, cu sprijinul Franței, drept o modalitate de a stopa o posibilă agresiune ungară sau germană. Tratatul de la Neuilly (1919) redusese drastic granițele Bulgariei, în favoarea Greciei, Serbiei și României.

revolverul în cei doi pasageri, ucigând-i pe amândoi. Și, de parcă acestea nu erau vești îndeajuns de bune, asasinul era un bulgar, un macedonean; este drept că a fost ucis de poliție pe loc, dar ce realizare! (Mai târziu, în ziare au existat speculații că asasinul nu era deloc bulgar, ci un membru Ustașa, un grup separatist catolic din Croația, cu simpatii occidentale, care se opunea categoric includerii provinciei lor în noul și mai înapoiatul regat balcanic al Iugoslaviei – speculație care i-a înfuriat pe bulgari; în definitiv, mi-a spus unul dintre ei indignat, asasinul avea tatuat pe braț *svoboda ili smert* – Libertate sau Moarte, vechea deviză a Comitetului Revoluționar Macedonean. Numele lui era Vlado Cernozemski și era din Strumița – croat, într-adevăr!) Relatarea fragmentară a lui Gacio s-a oprit, căci se intona *Șumi Marița*, înflăcăratul imn național al Bulgariei. Au zbierat refrenul până când li s-au umflat venele pe frunți: *„Marș! Marș! S'generala naș! V boida letim, vrag da pobedim – dim – dim – dim. Marș"*[1] și da capo.

De la mesele din jurul discului de ciment izbucneau râsete vesele, discuții aprinse și glasuri care mai cereau *slivo*. Oare aceasta era atmosfera și la Belgrad, mă întrebam, când grupul pro-Karagheorghevici i-a asasinat pe Alexandru Obrenovici[2] și pe regina Draga și le-a aruncat cadavrele de la fereastra palatului?; sau chiar când Princip i-a împușcat pe arhiducele Franz Ferdinand și pe ducesa Hohenberg la Sarajevo? Clinchetul unui pahar de *slivo* aruncat pe ringul de dans a declanșat o ovație. În curând, au urmat și altele, zbârnâind și izbindu-se peste tot. Apoi a venit rândul paharelor de apă și de vin, iar când o carafă plină a străpuns aerul și a explodat în centru cu

1. „Mărșăluim! Mărșăluim alături de generalul nostru! Pornim năvalnic la război ca să strivim inamicul!"

2. Regele Alexandru I Obrenovici al Serbiei și nepopulara sa regină au fost asasinați de o facțiune a armatei în 1903. A fost înlocuit pe tron de prințul Petru, capul casei regale Karagheorghevici, care era de mult în conflict cu familia Obrenovici.

un trosnet și o stea întunecoasă de vin vărsat, toți s-au ridicat și s-au înghesuit pe ring, luându-se pe după umeri și încingând o *hora* uriașă pe ring, cu care muzicanții încercau să țină pasul. Până și colțul ofițerilor era gol, mai rămăsese un vălmășag de săbii abandonate; cizmele lor cu pinteni se petreceau și tropăiau alături de celelalte, strivind cioburile și făcându-le și mai mici în iureșul dansului. Mesele erau goale, în afară de un preot bătrân, care zâmbea blând în cuibul senin și cârlionțat al bărbii lui și ținea ritmul cu umbrela, și de mine, care făceam notă discordantă stând retras la bar și cu fața lungă. Cineva scrisese pe perete cu litere de tipar îngroșate, ținând creta la orizontală, ca să le facă mai mari: „Regele sârb a murit!"

Mai târziu, l-am văzut pe Gacio împleticindu-se printre mese, la braț cu încă vreo șase studenți; smulgeau fețele de mese cu o cascadă de pahare și tacâmuri care supraviețuiseră și le legau în jurul capului ca pe niște turbane, cântând un cântec care, în anul acela, îi înnebunise pe toți tinerii Bulgariei: *„Piem! Peem! Pușim!"* zbierau. *„Damageani sușim! Da jivaiet tarikatite!"* – „Hai să bem, să cântăm și să fumăm, până golim damigeana! Așa fac băieții!" Patronul localului, îngrijorat de distrugeri, s-a dus grăbit spre ei, dar o diversiune și mai gravă l-a făcut să-și schimbe direcția. Un țăran dintr-un grup găsise o masă gata aranjată lângă balcon. O apucase de două picioare și o ridicase deasupra capului. Patronul s-a repezit la el, dar a ajuns prea târziu. Cu un țipăt și în aplauzele și uralele generale, țăranul a aruncat-o peste margine, iar masa s-a tot rostogolit, într-o nebuloasă de cuțite, furculițe, linguri, carafe, pahare, oțetare, felii de cârnați, hamsii și chifle, până când s-a lovit de peretele de stâncă de jos și a tot ricoșat la vale, făcându-se bucăți în prăpastie.

CÂTEVA ZILE MAI TÂRZIU, am pornit spre nord printre dealurile autumnale unduioase dintre Tîrnovo și Dunăre, nu spre est, la Marea Neagră, cum plănuisem. În Tîrnovo, în timp

ce-mi alcătuiam în linii mari traseul spre est pe hartă împreună cu Gacio, văzusem ispititoarea linie a Dunării în nord și, dincolo de ea, irezistibilul cerc triplu care marca Bucureștiul. Din nou, această buclă era o abatere de câteva sute de kilometri de la itinerarul meu și la propriu diametral opusă țintei mele, Constantinopolul; dar de ce nu? Gacio se împotrivise: el se întorcea la Varna cam peste vreo săptămână; de ce să nu merg și eu acolo, să stau la el, iar apoi s-o pornesc spre sud, către Turcia? Dar puteam face asta, am argumentat eu, după ce plecam de la București, tot spre sud, prin Dobrogea. Adevăratul motiv era ura lui față de vecinii de la nord ai Bulgariei. Românii sunt un popor groaznic, a spus el: mincinoși, tâlhari, hoți, răi, imorali. I-am spus că n-au cum să fie chiar așa de răi.

— Ne-au furat Dobrogea, a spus încruntându-se. Tot teritoriul dintre Delta Dunării și Marea Neagră. Este în întregime bulgăresc.

Am spus că voiam doar să văd cum sunt, la ei acasă, nu cum îi văzusem prin ochii maghiarilor în Transilvania.

— Și pe asta au furat-o! a strigat el.

Eu nu eram observator politic, am continuat; mă interesau popoarele, limba, felul de-a fi al oamenilor: biserici, cântece, cărți, ce poartă, ce mănâncă, cum arată, la naiba! Cu siguranță că el, care era interesat de literatura străină, de republica artelor, și voia să vadă lumea din afară – exact ca mine – putea să înțeleagă asta, nu?

— Mănăstiri, temple, picturi, am continuat, lanțuri muntoase, artă, istorie.

— Asta e istorie! a exclamat înflăcărat, marcând un punct important.

Am tăcut amândoi. Trebuia să recuperez terenul pierdut.

— Să presupunem că ar fi fost ucis regele României, am spus, ai fi ovaționat și ai fi dansat cum ai făcut noaptea trecută pentru regele Alexandru al Iugoslaviei?

Gacio a râs.

— Sigur că da. Și aș fi bătut și clopotele la biserică.

Lucrurile mergeau cum voiam eu.

— Și, am spus cu calmul perfid al celui care întinde o cursă, dacă era regele Greciei?

Gacio a râs disprețuitor:

— Nu există. Deocamdată. Ar trebui să știi. Dar sigur că da.

Se alesese praful de capcana mea.

— Știu de ce pui toate întrebările astea. Anglia este aliata Franței. Tu ești de partea Franței, de partea Micii Antante.

Am protestat pătimaș că iubeam Franța, că aveam cu toții nevoie de ea dacă nu voiam să ajungem niște barbari, dar că nu-mi păsa nici cât negru sub unghie de politica Franței în Balcani, și nici de a Angliei; cu siguranță, nu e obligatoriu ca cineva să fie atașat de politica țării lui, nu?

— Ba da, a răspuns Gacio. Pentru voi e bine în Anglia, cu imperiul vostru uriaș. Voi n-ați fost niciodată invadați sau cuceriți. Pentru că sunteți o insulă.

— Ba am fost!

— A, serios? Când?

I-am spus data, destul de neconvingător:

— Acum nouă secole!

— Vezi?

— Mă rog, am zis, voi vă urâți oricum toți vecinii, Grecia, România și Iugoslavia. Și Turcia?

Ei sunt cei mai răi, a spus el, cei care au distrus în primul rând Bulgaria. Aproape șase secole de ocupație. Într-adevăr, era groaznic să te gândești la această îndelungată perioadă care se întindea de la Chaucer până la Dickens și cuprindea aproape jumătate din istoria țării de când se formase ca națiune.

— Dar i-am bătut o dată, în Primul Război Balcanic.

— Cu ajutorul românilor, sârbilor și grecilor, am adăugat.

A fluturat din mână, indiferent la aceste vechi alianțe.

— Și i-am putea bate din nou. În definitiv, aproape că am cucerit Constantinopolul!

După o pauză de gândire, l-am întrebat dacă exista vreo țară străină care să-i placă cu adevărat. După o altă pauză lungă a spus:

— *Russland.*

N-am fost așa de surprins cum aș fi putut fi că Gacio iertase Rusia de aversiunea lui generalizată, în ciuda faptului că una comunismul cu patimă. Nu de-acolo venea speranța într-o rezolvare a problemelor iredentiste ale Bulgariei. Într-adevăr, deși n-avea pic de simpatie pentru regimul actual al Germaniei, uneori se întreba pe un ton speculativ dacă, în privința a ceea ce el numea *realpolitik*, Bulgaria n-ar trebui să privească spre Germania pentru o îndreptare a lucrurilor. (Desigur, exact asta a făcut Bulgaria câțiva ani mai târziu; și pentru o scurtă perioadă de un an sau doi, ca aliată a Germaniei, s-a extins brusc alipindu-și felii mari de la vecinii ei.) Dar, departe de preferințele politice, în întreaga Bulgarie mistică exista o simpatie profundă și instinctivă față de ideea de Rusia. Deoarece în trecut fusese campioana ortodoxiei slave, acționase ca o contragreutate la disprețuita supremație ecleziastică greacă din Constantinopolul sub ocârmuire otomană. Rusia lui Alexandru II i-a eliberat din îndelungata sclavie și, să spunem așa, a creat Bulgaria modernă; iar bulgara și rusa, dintre toate limbile slave, se înrudeau cel mai mult. Ostilitatea profundă a actualei Uniuni Sovietice față de Rusia țarilor, care le adusese toate acestei beneficii, nu era, în mod straniu, o piedică în calea simpatiei profunde. Mai puțin în rândurile comuniștilor, unde nu se-ntâlnea o asemenea ambiguitate, aversiunea politică și atracția etnică coexistau în ciuda oricărei logici; marele magnet slav făcea Bulgaria să reacționeze și să devieze de la adevăratul nord, la fel cum busolei trebuie să-i lași o marjă pentru nordul magnetic. Era un exemplu de *le cœur a ses raisons*. Însă această părtinire instinctivă nu a împiedicat Bulgaria ca în Primul Război Mondial, mânată de un oportunism mărginit, să fie inamica foștilor ei binefăcători, cu rezultate dezastruoase pentru țară. (Aceleași motive, din nou, i-au așezat în tabăra

învinșilor în al Doilea Război Mondial, iar rezultatele au fost și mai rele; deși poate că dezastrul final s-ar fi abătut – cum s-a și întâmplat din nefericire și cu celelalte țări est-europene – indiferent de ce parte s-au situat.) Bulgarii au un talent bolnăvicios de a lupta de partea greșită a baricadei. Dacă s-ar fi lăsat conduși mai mult de inimă și mai puțin de mintea politică, Grecia de obicei par să-i fi lipsit în egală măsură principiile și abilitatea, ar fi putut avea o istorie mai fericită.

N-am spus nimic din toate astea – adică din tot ce putea fi spus la vremea aceea –, pentru că se așternuse o liniște destul de apăsătoare, de parcă ar fi zburat îngeri pe deasupra noastră. Gacio stătea în cafenea cu mâinile în buzunare, cu o încruntătură de încăpățânare pe fața lui frumoasă, cu ochii ațintiți asupra mesei și cu părul negru pe frunte. Restul zilei a fost dominat de aceeași stânjeneală care nu ne lăsa să ne privim în ochi. Dar seara situația s-a îmbunătățit. L-am întrebat dacă făcusem sau spusesem eu ceva ce-l supărase. Nu, a răspuns el, deloc. Era doar una din stările acelea proaste care, cum văzuserem, îi speriau pe cei din familia lui. Și-a cerut iertare, arătându-mi că-i pare sincer rău. Mai târziu, când discutam despre prietenii și cei de-o vârstă cu Gacio care ne fuseseră tovarăși de escapade în ultimele zile, m-a întrebat, menționându-l pe ultimul dintre ei:

— Ce crezi despre Vasil?

— Nu-mi prea place, am recunoscut.

— Nici mie, a spus Gacio. Și nici el nu te place pe tine.

— De ce?

— Crede că ești spion.

Prima mea reacție a fost un hohot de neîncredere. Gacio a râs și el.

— Cred că s-a gândit la asta pentru că te vede mereu aplecat deasupra hărții, a spus, arătând spre harta zdrențuită *Reisekarte* de la Freytag deschisă pe masa din fața noastră.

— Dar sigur nu arăt a spion, am protestat.

— Ah! a răspuns Gacio. Spionii nu arată niciodată a spioni.

M-am întrebat dacă ideea lui Vasil începuse să-i trezească aceleaşi suspiciuni şi lui Gacio, şi mi se părea de-acum că observasem o uşoară reţinere la tovarăşii noştri în ultimele două zile, o umbră de răceală.

— Sigur că nu cred, a spus el vehement, şi nici unul dintre ceilalţi nu crede.

Apoi, după un moment de pauză şi deloc încurajator, a adăugat:

— În orice caz, de ce n-ai fi?

Văzând că încep să protestez, să mă supăr şi să tăgăduiesc uluit, mi-a pus mâna pe umăr şi a mai strigat după nişte vin. Era rândul meu să afişez o posomoreală rănită, şi toată seara, printre cântece, am reluat subiectul, cu o exasperare autentică, deşi din ce în ce mai slabă.

După un incident de la graniţa cehoslovacă, era prima ocazie, din numeroasele de mai târziu, în care m-am lovit de pericolul ce-i pândeşte uneori, mai ales în vremuri tulburi, pe călătorii în Balcani, inclusiv în Grecia. Furia pe care i-o trezeşte celui acuzat este şi mai deznădăjduită din cauza neputinţei sale. Din fericire, acuza pare să se evapore cu aceeaşi uşurinţă neserioasă cu care a apărut, risipindu-se ca o speculaţie fără temei. Durează până perfecţionezi oftatul obosit şi zâmbetul sfâşietor, momentul culminant al manevrei. Dar la început, chiar şi după ce e retrasă, lasă întotdeauna o urmă neplăcută, aşa cum locul unde te-a înţepat o albină te mănâncă şi după ce-ai scos acul. Gacio era sincer supărat pentru că şi supărarea mea era atât de evidentă. A doua zi, când am plecat la drum, m-a pus să promit iar şi iar că voi sta cu el la Varna în drum spre sud.

4
Spre Dunăre

REGIUNEA PE CARE O TRAVERSAM mi se părea neschimbată, dar asupra ei acționaseră niște forțe perfide. Orice urmă de brumă văratică fusese alungată de pe cer și strălucirea lui pălise, dându-i doar o limpezime translucidă de culoarea lămâii, cu umbre mai plăpânde. Spre sud, lanțurile muntoase din depărtare erau dăltuite și străbătute de văi, iar întinderea Balcanilor, care porneau spre nord și apoi coteau la est de poteca mea, era vizibilă până la cea mai mică stâncă. Pe unele dintre aceste podișuri, petice roșii de flăcări și dâre de fum indicau locurile în care ciobanii dădeau foc tufelor ca să curețe pământul pentru pășunatul de anul viitor. Se-ntâmpla rar să nu fie nici un nor pe cer: conopide care pluteau pe deasupra capului meu, trăgându-și după ele umbrele răsucite și arcuite de prăpăstii, amintind de ancorele unor corăbii, pe suprafețele acelea unduite, ca niște balene, sau înaintând prin trecătorile din munții înalți, ușoare ca penele de struț, ori înclinate la orizont precum florile de creasta-cocoșului. Soarele la apus le preschimba pe fiecare în coada unui retriever uriaș. Acolo unde pantele se înclinau până păreau aproape orizontale, ploaia le acoperise cu o spumă verde de ierburi crude. Firele tinere țâșneau din pământul negru, presărat cu ciclame și brândușe de toamnă. Dar frunzele erau încă verzi printre crengi și nu-ncepuseră să cadă; numai o ușoară nuanță aurie a viței-de-vie trăda anotimpul în care ne aflam (acolo unde fuseseră stropite cu sulfat de cupru, dealuri întregi erau acum de culoarea coclelii): vița-de-vie, dar

și nucii care începeau să-și îmbrace ramurile în cenușiu, și plopii de lângă albiile râurilor, care aveau să-și lepede frunzele verzi aurii începând de jos, până ajungeau ca niște năluci înalte cu un ultim puf strălucitor în vârf, precum flacăra unei lumânări.

Vița era încă plină de ciorchini neculeși. Când am coborât într-o vale și, înainte să apară coșurile, olanele și paiele, pânglicile palide de fum m-au anunțat că mă apropiam de un sat, am mâncat o mulțime de struguri, mere și pere minunate. Femeile își umpleau șorțurile cu gutui pentru *slatko*, din care le oferau oaspeților cu lingurița. Erau o mulțime de meri și peri sălbatici cu fructe mici, tari și destul de acre cât să-ți lase o ușoară înțepătură în gingii. În sate apăruseră o mulțime de nuci, și am mâncat câteva cu o linguriță de miere, apoi mi-am umplut și buzunarele, ca să le decojesc și să le mănânc pe drum. La periferia unui sat am întâlnit o prisacă ciudată, cu stupi ca niște conuri înalte de pământ, precum colibele anumitor triburi din Camerun. Într-unele dintre aceste cătune erau întinse la uscat pe tufele de mărăcini sau pe pământ niște pături viu colorate, acoperind o suprafață de vreun acru cu dungi și zigzaguri de culori minunate. Peisajul pașnic era presărat cu siluete care tundeau crengile, curățau pomii de uscături, le strângeau și le dădeau foc, înjugau bivoli, mânau măgari sau își strigau oile și câinii.

Al doilea echinocțiu din călătoria mea se încheiase, iar această nouă buclă spre nord într-o zonă pe care nu plănuisem niciodată s-o văd părea, după primele ploi purificatoare, o lungă, limpede și tihnită oază printre turmele ale căror clopote răsunau până departe. Din cer s-a cernut liniștea. Rândunelele nu plecaseră încă; zburau în cerc și jos, prin sate; dar pe dealuri erau o mulțime de coțofene, care traversau iar și iar poteca sau stăteau pe câmpurile arate, întunecoase. Acestea, împreună cu ciorile cenușii sau de câmp și, din când în când, câte-o bufniță, au fost păsările pe care le-am văzut sau auzit cel mai des în restul călătoriei. Adesea, în timp ce stăteam așezat sau întins sub un copac, eram trezit din toropeală de un păcă-

nii, și o lăcustă uriașă cu ochi strălucitori și antene rotitoare îmi mângâia pe genunchi. Noaptea se lăsa mai devreme acum – aceste schimbări, deși sunt un proces care se instalează ușor și continuu, îți atrag dintr-odată atenția și devin, pentru o vreme, un element surpriză, ca atunci când joci statuile și te întorci brusc –, dar fazele după-amiezii târzii, ale apusului și amurgului se prelungeau, dând naștere unei ceremonii mai elaborate, datorită noii prezențe a norilor: auriu, alb-albăstrui, roșu-aprins și stacojiu peste unduirea vestică a Marelui Lanț Balcanic spre Plevna – leghe întregi de fir de aur, bancuri și lagune, zboruri dezlănțuite de heruvimi, escadre în flăcări și distrugerea în talanți a Sodomei.

Pentru a evita plictiseala drumului principal spre nord, am luat-o pe poteci de la poalele dealurilor la est de el sau direct peste câmpuri. În a doua seară, am urcat și am coborât într-un astfel de apus pe o potecă îngustă de pe panta muntelui, însoțit de un câine negru prietenos. În zadar i-am spus să se ducă acasă. Mi s-a mai întâmplat asta de câteva ori în această călătorie; din lipsă de companie, uneori se ținea după mine cu orele. Un apus minunat de soare s-a topit, amurgul cenușiu s-a întunecat și, chiar înainte să se lase de tot întunericul, de după un cot al potecii s-a arătat o lună plină enormă. A apărut din spatele dealului abrupt, albă, strălucitoare, iar dacă aș fi fost patruped probabil că aș fi urlat de uimire, asemenea câinelui negru de lângă mine. Acesta a luat-o la fugă înainte, apoi s-a oprit, lătrând de pe loc, ca și când ar fi vrut s-o pună pe fugă. Dar peste câteva minute, când poteca a coborât într-o adâncitură, luna s-a scufundat odată cu dealurile. Câinele s-a mai potolit, dar a izbucnit din nou când peisajul a lăsat iar loc lunii. S-a repezit înainte, urmat de umbra lui enormă și neagră, speriind-o și făcând-o să coboare sub linia orizontului, în timp ce panta îi răspundea ascunzând-o, apoi s-a năpustit din nou spre mine dând din coadă și căutându-mi aprobarea. Timp de o jumătate de oră, luna s-a înălțat și a coborât de cel puțin zece ori în acest peisaj care se schimba așa de vizibil, de fiecare

dată cu același efect asupra câinelui. Când s-a eliberat în cele din urmă în înaltul cerului, a durat până ca lătratul furios al tovarășului meu să lase locul unui mârâit dezaprobator. Poteca ducea acum într-o râpă lată și împădurită, prin care se încolăcea un pârâu scânteietor. I-am urmat meandrele printr-un univers de frunzișuri strălucitoare. După vreo doi-trei kilometri pe cursul pârâului, am ajuns la un luminiș străjuit de tei, iar de o parte a acestuia era o mică moschee dărăpănată, împrejmuită cu tufe de mure. O jumătate de ceas am cules și am mâncat din ele, însoțit din când în când de urlete la lună.

Probabil că moscheea era pe jumătate în paragină de mulți ani. Cupola și pereții erau aproape intacți, dar tencuiala căzuse în mare parte, iar minaretul era spart în diagonală la bază, lăsând la vedere în lumina lunii șerpuirea scării în jurul pilonului central, precum spiralele unui amonit strivit. Părea un loc straniu în care să ridici o moschee, așa de departe de orice sat. Poate era mormântul sau chilia unui derviș singuratic de acum câteva secole. Și de data aceasta am descoperit încastrată în zid o placă misterioasă de marmură, pe care se așterneau multe șiruri de caractere arabe. O potcoavă ruginită, firele de fân de pe podeaua scăldată în lumina lunii, un vechi taler de tinichea, un morman de nuiele și urmele negre de fum de pe pereți sugerau că locul cu pricina adăpostea uneori peste noapte călători călare. Era bârlogul perfect pentru o ceată de haiduci, acei bandiți de felul lui Robin Hood care au jucat un rol așa de important în viața bulgarilor în timpul stăpânirii otomane. Am cercetat micul luminiș. Șase monoliți cu turban deasupra, acoperiți cu mușchi, erau aproape năpădiți de ferigi, buruieni și rugi de mure, iar unul dintre ei era spart la jumătate și capitelul său ornat cu pliuri zăcea în iarbă. O piatră mare și netedă înainta în pârâul strălucitor.

Acest loc minunat părea să se afle la mulți kilometri de un sat, așa că am dormit acolo. Am făcut un foc mare înăuntru cu bine-venitele nuiele și câțiva bușteni arși pe jumătate pe care i-am descoperit puși la păstrare în ruinele mihrabului și

am împărțit un cârnat unguresc și o jumătate de franzelă cu câinele – care, întâi în patru labe, apoi în șezut și în cele din urmă culcat, a stat lângă foc de parcă n-ar fi trăit niciodată altundeva – și am încheiat cu niște pere și nuci; după aceea, am pornit spre piatra cea mare de lângă pârâu ca să fumez. În drum, eram gata să călcăm pe o bufniță care probabil stătea în iarbă. A zburat spre copaci fără un sunet. Odată ajuns lângă pârâu, am amânat mersul la culcare de la o țigară la alta, în timp ce luna își urma calea printre norii desenați ici-colo. Locul avea o aură sfântă și fermecată. Vraja aceasta era doar puțin tulburată de câinele negru, din fericire împăcat deja cu fenomenele de deasupra noastră, la cea mai mică boare de agitație nocturnă țâșnea în lăstăriș cu blana ridicată pe spate ca părul periei, se întorcea mereu gâfâind, cu fălcile goale și cu limba mărnată între buzele care păreau să schițeze un zâmbet, și se arunca pe mal cu o privire de nebun ațintită în sus în căutarea unei povețe sau a unei aprobări, iar când îl mângâiam pe ceafă, pe blana care de-acum nu mai era zburlită, părea doar în parte mulțumit. Coada lui făcută covrig rămânea un întunecos semn de întrebare. Am poposit sub frunzele acelea argintii, ascultând clipocitul apei din apropiere, cam cât a durat călătoria lunii, apoi ne-am întors la moschee. Pe când stăteam întins lângă nuielele care trosneau, cu capul pe obișnuita mea pernă, rucsacul, și câinele, ca al unui cruciat, lenevea la picioarele mele, în curând adâncit într-un somn pe care nici o pradă fantomatică nu l-a tulburat, am trăit din nou unul din acele dese și intense momente de fericire prilejuite de această călătorie: conștiința faptului că nimeni de pe lumea asta nu știa unde sunt, iar acum nici măcar eu nu eram prea sigur. Mâna mea întinsă deasupra mărăcinilor aprinși a desenat o uriașă mână de umbră peste lumina palpitândă a focului în scobitura cupolei, înconjurată de cercuri concentrice precum canelurile unui urcior de ulei, până în vârf, chiar deasupra capului meu. Bufnița a țipat dintr-un copac din apropiere.

Când m-am trezit, câinele dispăruse. Foarte bine, dat fiind că, dacă m-ar fi însoțit mai departe, poate că s-ar fi rătăcit: dar mi-a părut rău. Chiar în acel moment alerga probabil spre casă. În afara moscheii, zorile strălucitoare se răspândeau prin vale, măturând roua dimineții precum câinii Hipolitei. O tumă păștea pe pajiștea de pe partea cealaltă a pârâului, iar pe ruinele acoperite cu tufișuri cădea lumina dimineții, un fel de pozitiv luminos al negativului întunecos și argintiu de acum câteva ore. Răspândind umbre lungi pe iarba umedă, razele aproape orizontale ale soarelui dezvăluiau ceva ce strălucirea înșelătoare a nopții ascunsese: confetti de ciuperci peste tot în jurul moscheii și pe câmpul de dincolo de ea, adunate în ciorchini. Înainte să pornesc la drum, am umplut cu ele o eșarfă mare și roșie.

AICI APARE O PROBLEMĂ. Așa cum se vede pe harta mea, distanța dintre Tîrnovo și Rusciuk ar putea fi parcursă cu ușurință pe jos în mai puțin de o săptămână. De fapt, în această parte a călătoriei sunt numai cinci cruciulițe marcate cu creionul, care indică locurile unde am înnoptat. Poate că am uitat să trec câteva. Totuși, din câte sugerează două dintre cele douăsprezece date certe din această călătorie – asasinarea regelui Alexandru și o ștampilă a vămii de la granița bulgară –, drumul a durat treisprezece zile. Nimic neobișnuit; nu era nici o grabă, iar în Transilvania uneori îmi luase mult mai mult să parcurg distanțe mult mai mici de-atât. Dar în Transilvania avusesem motive întemeiate să zăbovesc – tovarăși extraordinari, biblioteci, cai, prieteni, angajamente sentimentale, și mi-amintesc de parcă le-aș fi văzut acum trei minute mobila din fiecare cameră, cărțile și privelișteа de la fereastră, fiecare chip și fiecare nume, inclusiv pe cele ale vecinilor și slugilor, ale cailor și câinilor. Dar nu și aici. De ce am fost așa de încet? Poate m-a reținut un eveniment formidabil, de care-mi voi aminti cu o strălucire în clipa în care paginile acestea vor ajunge iremediabil pe mâini străine. Dar deocamdată, oricât m-aș

concentra, totul este începețoșat, mai puțin câteva oaze lucide de memorie recuperate de pe aceste trasee nebuloase. Dar în cazul cartușelor de memorie care mi-au rămas, precum cele din ultimele câteva pagini, în care fiecare detaliu răsare brusc, ca o torță ce dezvăluie un basorelief într-o peșteră, încă simt gustul murelor, aud din nou țipătul bufniței și simt textura blănii acelui câine negru. Într-adevăr, având în vedere cât de des m-am gândit de-atunci la ceasurile acelea de monotonie, în detrimentul altor o mie, stimulat de vederea unei păduri familiare cu pur și simplu din senin, în plină cină ori așteptând un tren, faptul că am reușit să le comprim în așa măsură este o mare reușită.

Poate că unul dintre motivele care explică imprecizia următoarelor zile are legătură cu contururile regiunii. Spre deosebire de coborârea abruptă din sud, toată partea bulgărească a Balcanilor de la nord de cumpăna apelor coboară într-o succesiune de terase în valuri, care se înclină treptat până la albia Dunării într-un șir de podișuri, fiecare amplă treaptă a scării devenind mai blândă, până când cea mai joasă se unește imperceptibil cu întinderea cuminte a câmpiei; și cu fiecare treaptă linia cumpenei apelor înaintează și mai mult spre sud: nu se zăresc peaproape culmi diamantine care să-ți rămână-n minte, dealurile și amintirea se estompează cu fiecare pas și toate se afundă în cele din urmă în tabula rasa a câmpiei.

Ruinele acelea peste care se revărsa lumina lunii ar fi putut juca un rol însemnat într-un basm, la fel și următoarea nălucă ce mi-a rămas, ultimul dintre minunatele poduri otomane din această călătorie, în zborul său peste apă – probabil pe deasupra aceluiași curs care întorcea roata morii de mai jos –, un semicerc abrupt din zidărie gri, acoperită de pânze de păianjen. Peste aceste zile începețoșate guvernează atmosfera poveștilor populare. Apropierea unui sat era deseori anunțată de întâlnirea cu o bătrână infirmă și știrbă care strângea lemne de foc, cocârjată sub o povară uriașă de surcele, desprinsă parcă din rândul personajelor de poveste, care, dacă aș fi fost al treilea fiu neisprăvit și i-aș fi luat la spinare povara, poate mi-ar fi îndeplinit trei

dorințe și m-ar fi acoperit cu aur. Dar schimbul nostru de cuvinte se rezuma la *„dobîr vecer, gospoja“*[1] din partea mea sau *„dobîr den“* din partea lor.

Un alt moment: o icoană a Sfintei Irina, în lăcașul acoperit cu geam al unui iconostas de piatră de pe marginea drumului, și o pasăre care plutea fluturând din aripi pe deasupra lui, apoi ciugulea cu zgomot, de parcă ar fi fost hotărâtă să-l spargă și să intre. Acum mă gândesc, deși atunci n-aș fi știut, că se poate să fi fost un pietrar, căci de fiecare dată când își înălța aripile îi zăream coada și corpul de un alb strălucitor, acoperite la loc când își cobora iar aripile, mai închise la culoare. Vechiul muc de lumânare dinăuntru trebuie să fi semănat cu o bucățică de pâine sau cu un limax. Zece minute l-a asediat ciugulindu-l și zbătându-se, până când atacatorul s-a dat bătut și a plecat cu ciocul gol. Următorul diapozitiv care intră în lăcașul său este o lăptărie dintr-un sat, unde am mâncat dintr-o farfurie mică de lut mâncarea mea preferată din Bulgaria: iaurtul. (Privind retrospectiv, ai zice că am trăit numai cu așa ceva; presăram zahăr pe crusta cu gropițe și apoi îl înfulecam. Încă nu învățasem să storc o lămâie deasupra, până se topea zahărul, cum fac unii atenieni ingenioși. Eram și mai departe de delicioasa metodă cretană, care te învață să trasezi un cerculeț de miere rotind vârful lingurii și apoi să presari pe vârtejurile criselefantine bucățele de nuci decojite. Este nespus de bun.) Bulgarii sunt considerați cei mai buni producători de iaurt din Peninsula Balcanică; de fapt, priceperea lor ca lăptari nu e întrecută decât de cea de legumicultori. Însă în mod straniu, cuvântul iaurt nu este folosit niciodată în Bulgaria; ei îl numesc *kisolo mleko*, lapte acru.

La masa alăturată stătea un grup de șase inși: toți erau țărani, cu haine țesute în casă, cu încălțări de piele netăbăcită și cu brâie, dar doi aveau pălării cu boruri largi din paie împletite, iar ceilalți, șepci de pânză. Păreau dintr-un aluat mai fin decât

1. Bună seara, mamaie.

obișnuitul țăran bulgar și aveau un glas domol, priviri pline de curiozitate, dar prietenoase, un zâmbet senin și riduri brăzdate de veselie în jurul ochilor și la colțurile gurii. Răspândeau cu toții un farmec greu de definit. Oricine s-ar fi simțit liniștit și fericit în prezența lor. După cum ghicisem, mai mult după veșminte decât după cuvintele deloc familiare din discuția la care am tras cu urechea, erau un grup de apicultori itineranți, călătoreau prin toată regiunea și pregăteau stupii pentru iarnă. M-am întrebat cum se descurcau cu acele curioase conuri de pământ pe care le văzusem; păreau străine oricărui apicultor. Mana vocației lor, fină ca polenul, și-a revărsat și peste mine harul – o schimbare bine-venită în acest regat feroce în care „vorbele de pace se preschimbă-ntotdeauna în măcel" (după cum spusese poetul Kapetanakis); mă gândesc la ei, înarmați cu o inofensivă afumătoare, văzându-și de-ndeletnicirile lor bucolice; nu se ocupau decât de albine, de ceara pentru sculptori, cizmari și lumânări și de mierea pentru toată lumea; cu gluga de muselină pe cap, aranjau, senini, fagurii și rătăceau cu roiurile de albine prin cătunele risipite.

ÎN ACEASTĂ CĂLĂTORIE mă trezeam de obicei în zori sau la scurt timp după aceea, mai puțin când aveam noroc și trăgeam la cineva, sau când împrejurările îmi ofereau un confort ieșit din comun; dar nu întotdeauna. Uneori, stăteam întins în pat pe un așternut mizerabil de paie și citeam până la amiază, iar odată am stat așa toată ziua, până la ora cinei. Nu că aveam de ce mă plânge în adăpostul meu din orășelul Borița, unde îmi tocmisem o odaie pentru o noapte într-un soi de mansardă deasupra atelierului unui rotar. Când mă uitam prin trapa de lângă patul meu, în josul scării, vedeam peticul chelios de pe creștetul capului rotarului, care, afundat până la glezne în surcele și înconjurat de butuci, spițe, obezi și orcicuri în neorânduială, bătea cu ciocanul, rindeluia sau tăia niște scânduri cu un ferăstrău pătrat, ca din timpurile biblice, cu lama prinsă în chingi într-o ramă pătrată de lemn, sau cioplea și tăia un bloc cu o

teslă cu ciocan la capăt ori lovea cu maiul. Toate uneltele lui păreau din vremuri nazaritene. Rumegușul dansa în razele soa relui care cădeau pe uneltele împrăștiate, iar mirosul de lemn proaspăt tăiat cu ferăstrăul urca pe scară, întrecut numai de cel care se-mprăștie din brutării când se scot lopețile cu fran zele din cuptor. Sub fereastra mea, copitele și roțile țăcăneau și scârțâiau pe caldarâm, iar dincolo de ele se-auzea un cor de broaște.

Dar aceste impresii nu ajungeau la mine decât când și când eram la jumătate cu lectura *Fraților Karamazov*, pe care o-ncepu sem cu o seară înainte și-o continuasem toată noaptea; prima mea întâlnire cu Dostoievski, în traducerea franțuzească a con telui Prozor, o carte cu coperte galbene. Vrăjit fără leac, din jumătate-n jumătate de oră tot amânam să mă ridic din pat, deși afară era o dimineață luminoasă de toamnă. Dar pe la un sprezece lumina și-a pierdut strălucirea pe pagină. S-au adunat norii și în curând cerul s-a lichefiat. S-a pornit o ploaie moca nească. Asta îmi oferă o scuză, m-am gândit cu încântare, instalându-mă mai comod ca să văd ce mai face Alioșa, și am coborât scara doar la două, destul de rușinat că păream un loca tar așa de trândav. Am stat într-un birt toată după-amiaza, alun gând lenețele muște tomnatice care tândăleau pe tipăritură, prea puțin atent la răpăitul ploii, întrerupt din vreme-n vreme de exclamațiile prietenești ale proprietarului, care stătea la cealaltă fereastră și-și alunga muștele de pe frunte.

— Citești mult, remarca el din oră-n oră – *mnogo* [mult].

— *Da*, răspundeam eu fără greș.

Nu mai erau acolo decât doi polițiști încruntați, care au stat preț de o oră la masa alăturată, în liniște, cu puștile între genunchi, fixându-mă supărător. Mi se strângea inima. În cele din urmă, unul s-a ridicat, a salutat și m-a întrebat politicos dacă aveam să le dau lui și amicului lui câte o țigară din acelea englezești de care fumam. Le-am oferit mai multe, ușurat. (În nesăbuința mea, cumpărasem două pachete de Player's Navy Cut din Tîrnovo.) Mă gândisem că poate cineva din Tîrnovo

anunțase poliția să-mi ia urma, întrucât auzisem la a nu știu câta mână bănuielile lui Vasil cum că eram *spion*. N-am lăsat cartea din mână toată cina, până la ora închiderii, și, la lumina lumânării, până la trei și jumătate dimineața, când am terminat-o în sfârșit, stors de puteri și entuziasmat.

De atunci, Dostoievski, sau simpla pomenire a numelui său, mă duce imediat cu gândul la ploaie și la lemnul proaspăt tăiat.

URMĂTOARELE ZILE AU FOST PRESĂRATE cu ploi intermitente, care au îmbibat câmpiile și pâlcurile tot mai mari de sate. Am rămas la drumul principal, am văzut trecând câte o mașină și, mai tentant, autobuze cu inscripția PYCE în față – Ruse, numele bulgăresc pentru Rusciuk. Abia dacă mai zăreai și altceva în afară de căruțe, cu jugul semicircular, și nelipsiții țigani, femeile în rochiile lor cu multe volane fluturându-le în jurul gleznelor și cu părul ud, lipit de obraji. Toți erau desculți, iar în dosul căruțelor se vedeau mulți puradei goi pușcă, printre oale, coșuri pe jumătate împletite și prăjini pentru corturi. La un moment dat, m-am trezit în mijlocul unor manevre militare de amploare: prin ploaie își croiau drum niște plutoane încărcate cu ranițe uriașe din piele de vacă în jurul cărora își înfășuraseră așternuturile. Mai multe tunuri trase de cai înaintau scârțâind pe drumul drept și neted, și la un moment dat o trupă de cavalerie a trecut strada la trap și apoi s-a îndepărtat în galop peste câmpie, cu săbiile săltând în sus și în jos pe spinările cailor puternici și nețesălați. Erau impresionanți și-mi aminteau de desenele cât toată pagina înfățișând Războaiele Balcanice, din tomurile legate din colecția *Illustrated London News*. Soldații purtau acum uniforma de iarnă. Și eu mă schimbasem în nădragii și jambierele pe care le ținusem mult timp împăturite, și luasem chiar și mantaua militărească, scoasă din uz luni de zile și care-mi servise doar ca învelitoare noaptea.

Pe una din aceste întinderi străbătute pe o ploaie fină, m-am împrietenit cu un tovarăș drumeț care mergea și el spre nord, un frizer tânăr din Pazargic pe nume Ivancio, cu o față ca de

iepure și haine jerpelite, dar politicos. De unde eram? *Anglicianin? Ciudesno!* – „Minunat!" Această dezvăluire a fost urmată de o avalanșă de cuvinte care nu aveau nevoie de răspuns. Le rostea cu o asemenea iuțeală, încât abia dacă înțelegeam unul le pronunța cu nerăbdare, parcă făcându-mi o confidență, strident și fără cea mai mică urmă de punctuație, însoțindu-le din belșug de gesturi, zâmbind în permanență și rotindu-și ochii aceia de iepure în toate părțile, de parcă ar fi fost slobozi în găvane. A ținut-o așa kilometri întregi, până când am început să am amețeli și dureri de cap. Am încercat să mă detașez și să mă gândesc la ale mele, abia mormăind câte un *Da* sau un *Nè* când se isca o pauză. Dar acestea nu erau întotdeauna răspunsurile corecte, și tovarășul meu se pornea din nou, prinzându-mă de cot și împungându-mă cu degetul arătător cu o patimă îndoită; mergea vioi și se abătea ca un crab de la drum, împingându-mă mereu spre margine, aproape pe câmp, până când țâșneam pe după el și-o luam iar prin mijloc, dar mă înșfăca încă o dată și mă mâna pe partea cealaltă, turuind întruna cu aceeași patimă zâmbitoare și cu o privire hipnotică, pe care părea imposibil s-o contracarez. Uneori mergea în fața mea, dar cu spatele, aproape dansând, și de pe buze i se revărsa, printre zâmbete, un șuvoi neîntrerupt și fără stavilă. Odată am făcut o buclă, și el a dansat rapid în jurul meu făcând o buclă și mai mare și continuând să vorbească, tot mai repede. Am încercat să contraatac zbierând cât mă țineau plămânii *Stormy Weather*, dar era prea lentă. A plonjat printre măsuri, așa că am trecut la *Lincolnshire Poacher*, *Lillibulero*, *On a Friday Morn When We Set Sail* și *Valentine* a lui Maurice Chevalier. Ori de câte ori încerca să înfigă câteva cuvinte când mă opream să-mi trag sufletul, făceam mai mult zgomot în timp ce mărșăluiam înainte cu o hotărâre exagerată, din ce în ce mai repede, privind fulgerător drept în față. Când am tăcut după un crescendo strașnic, ca să văd dacă ieșisem învingător, a izbucnit un ropot de aplauze însoțit de un râs ascuțit, și mareea de cuvinte a lovit din nou. Mă îngenunchease. După încă o oră, m-am oprit, am fluturat mâinile spre cer strigând: „Te rog! Te rog,

Ivancio! *Molia! Molia!*" La un moment dat, cred că l-am apucat și l-am scuturat de umeri, dar singurul lui răspuns a fost un hohot de râs și un milion de silabe. Am mers mai departe ca un somnambul sau ca un condamnat, cu capul în pământ și cu ochii închiși, dar potopul pătrunzător de cuvinte s-a revărsat asupra mea nestânjenit. Îmi crăpa capul de durere și tânjeam după mormânt și liniștea eternă. Deseori fusesem hărțuit că sunt palavragiu, mai ales când eram nițel cherchelit. De-ar fi văzut criticii mei caznele astea!

Aveam o singură speranță. Ivancio aparținea unui soi de breaslă panbulgară a frizerilor – îmi arătase un fel de legitimație tocită cu o poză lipită pe ea –, și în două sate din apropiere, pe lângă care trecuserăm înainte să realizez cum merge treaba, intrase într-o frizerie, arătase legitimația și ieșise cu un pumn de leva. În următorul sat la care am ajuns, mi-am luat discret tălpășița și am fugit pe drum cât m-au ținut puterile. Când m-am uitat înapoi, l-am văzut ieșind, mi-a zărit silueta din ce în ce mai mică și a pornit în urmărirea mea. Dar aveam un avans considerabil și distanța s-a mărit. Am mers mai departe năvalnic, ca un cerb, cu inima tot mai ușoară, și în cele din urmă, când drumul s-a derulat pustiu în urma mea, am luat-o mai încet, în sfârșit liber. Dar câteva minute mai târziu o mașină care mergea spre nord a încetinit și Ivancio a sărit de pe scară, făcându-mi cu degetul ca o dojană-n glumă.

Soarta mi-era pecetluită. Toată seara și toată cina chinul a continuat, până când, în sfârșit, m-am dus clătinându-mă la culcare, dar n-am pus geană pe geană toată noaptea. Însă din fericire, cum nu aveau camere destule, am tras în locuri diferite. După câteva ore bântuite de coșmaruri, m-am trezit pe întuneric, am plătit, m-am strecurat afară înainte de micul dejun și-am șters-o. Dar nu străbătusem nici un stânjen când o umbră care pândea s-a desprins de un copac. Un glas vesel, împrospătat de somn, mi-a urat bună dimineața și o mână prietenoasă m-a bătut pe umăr. Ușor-ușor, se crăpa de ziuă.

Uluit și suferind, am prins o ocazie la începutul după-amie zii. Ne adăposteam de ploaie și beam ceai rusesc cu un strat de zahăr de un țol în *krecima* unui sat mare. Cât de vie e amintirea acelor *krecima*: nișa din colț cu balustradă de lemn, unde sticlele erau aliniate pe rafturi, mesele de tablă, scaunele șubrede, poate un berbec împiedicat într-un colț și vreo câteva găini vii legate laolaltă de picioare, zgomotosul comerț ambulant și jeturile de scuipat, o babilonie slavă, picioarele înfășurate în obiele trecând prin băltoace, căruțașii care beau cu biciul în mână și mirosul de *slivo*, cafea, ceai dulce, tutun acriu, haine țesute-n casă, jilave, sudoare, cărbune, câini și grajd. Îmi plăceau atât! Se petreceau întotdeauna așa de multe lucruri. Un autobuz ca vai de lume era oprit afară, iar șoferul bea cu niște tovarăși la o altă masă. Am plecat pretextând că trebuia să merg la toaletă și, afară, am făcut un gest implorator spre șofer prin geamul ușii. A venit la mine și mi-am spus, cu poticneli, necazul. Auzise și văzuse zgomotoasa companie de la masa mea; poate îmi citea în priviri că avea de-a face cu un suflet chinuit.

Când m-am întors în sala principală, i-am făcut lui Ivancio trădătoarea sugestie că ar trebui să luăm autobuzul spre Rusciuk ca să ne ferim de ploaie: plăteam eu drumul. Era drăguț să cumpere el biletele, dat fiind că eu vorbeam așa de prost bulgara? I-am întrebat dându-i banii. A încuviințat volubil, cu entuziasm. La ușa autobuzului s-a iscat agitație: insista să urc eu primul. Ne-am războit, iar șoferul a strigat nerăbdător. Am reușit să-l împing înăuntru, iar șoferul a tras de maneta care închidea ușa și pe-aci ți-e drumul. Îl vedeam pe Ivancio gesticulând și strigând, dar în zadar. Ochii lui de iepure m-au privit jigniți, eu i-am făcut cu mâna, și-apoi i-a înghițit ploaia. Peste câteva minute, am luat-o pe o potecă lăturalnică peste un câmp jilav de floarea-soarelui. Nu voiam să-mi asum riscuri, așa că am făcut o buclă mare, îndepărtându-mă de pericolele șoselei principale. Remușcările pe care mi le dăduse privirea plină de reproșuri a lui Ivancio aproape că au reușit să-mi strice

sentimentul plăcut de ușurare și eliberare de mai apoi, dar nu prea rău. N-ar fi reușit asta nici măcar vântul aspru din est, neabătut ca un tren expres.

În noaptea aceea m-a năpădit unul din rarele momente de întristare și-ndoială care răpeau din când în când din farmecul și bucuria acestor călătorii. Deși în parte se datora regretului pricinuit de fuga mea nițel cam rușinoasă de chinuitoarea povărășie a lui Ivancio, care parcă nu se mai sfârșea odată, deprimarea care s-a abătut asupra mea a fost încununată de ploaia torențială ce cădea necontenit, preschimbată în furie neiertătoare și mizantropă de vântul implacabil din nord-est, care părea să bată fără nici o oprelişte tocmai din Siberia, cum probabil se și întâmpla. (În definitiv, acum, că bariera Balcanilor era departe în sud, de partea aceasta a Uralului nu exista nici o piedică în calea vântului care să-i oprească năvala.) Vijelia amenințătoare și ploaia făcuseră ca fiecare pas din drumul anevoios pe potecile pline de noroi să fie un supliciu, care s-a prelungit până târziu după lăsarea întunericului.

Și după câte toate, să fiu bănuit c-aș fi spion! Deprimarea generalizată m-a făcut să prind ciudă pe toți bulgarii, *in vacuo*. Toate calitățile lor evidente, curajul și scrupuloasa lor onestitate, cumpătarea, stăruința, vrednicia și pasiunea pentru carte (mi se spusese până la saţietate că, dintre toate țările balcanice, Bulgaria avea procentul de analfabetism cel mai scăzut) – toate acestea fuseseră date uitării sau bagatelizate și, odată cu ele, ospitalitatea, ciudatele și frumoasele lor cântece, aplecarea către muzică și, în multe cazuri, o anume seriozitate atrăgătoare și un pic melancolică. Gacio, pe care-l simpatizam cu adevărat, și Nadejda, pe care o adoram (în orice caz, era pe jumătate grecoaică, aș fi argumentat eu), erau excluși ca excepții și, alături de ei, la un nivel mai jos, mulți bulgari pe care-i îndrăgisem sau care fuseseră amuzanți sau buni, ori și una, și alta. Lăsând deoparte aceste lucruri, cât de nesuferiți, de grosolani și uneori de însetați de sânge păreau (deși, având o imagine așa de romantică despre Balcani, nu mă deranja pe cât ar fi trebuit această ultimă

caracteristică, de altfel comună tuturor vecinilor Bulgariei, iar rolul lor politic de răi ai Europei le dădea o aură întunecată, dar atrăgătoare). Nu găseam nici o justificare în ocupația barbară care i-a împovărat și i-a ținut pe loc vreme de jumătate de mileniu, nu le recunoșteam meritul de-a se fi rupt, în compensație, de feudalismul medieval, ci mai degrabă le reproșam că nu păstraseră din vremurile-acelea nici relicve, nici tradiții; de asemenea, nu le arătam îndurare pentru că n-avuseseră parte de Renaștere și de secolul al XVIII-lea și nici nu-i felicitam pentru că n-avuseseră o Bastilie pe care s-o asedieze sau o Revoluție Industrială la care să fie supuși. În schimb, le imputam pragmatismul fără pic de imaginație, ca o pâine necrescută, ca un pachet de cărți de joc fără joker. Poate pe nedrept, această ultimă acuză este singura care, dintre toate invectivele proferate-n întuneric, încă mi se pare că are o anume substanță.

Fundalul pe care se derulau aceste gânduri rele și mohorâte nu făcea decât să le exacerbeze, din cauza pasiunii mele masochiste pentru viața mizeră – pasiune care încă nu mi s-a stins pe de-a-ntregul. Întorcându-mă la drumul principal, străbătusem bezna udă de ploaie, ca un răufăcător ce caută adăpost, spre prima fereastră luminată de la marginea primului sat. (Se poate să fi existat un indicator pe care scria Dolni Pasarel – îmi amintesc de numele acesta, și de vecinul lui, Gorni Pasarel, Satul de Sus și Satul de Jos, dar oare acesta care era? N-aș risca să aleg.) Străbătusem o curte noroioasă plină cu cocini și m-am oferit destul de nepoliticos, poate pentru că eram ud și obosit, să plătesc ședereа de o noapte. Mi-a fost acceptată oferta cu jumătate de gură, probabil fiindcă nu era nevoie și nici nu mi se ceruse să plătesc; și astfel am ajuns în cea mai primitivă casă rustică pe care o văzusem pân-atunci. Pe ploaie, toate casele păruseră ciudat de scunde, de parcă s-ar fi scufundat în pământ sub acoperișurile de paie, ne-ngrijite și aproape în paragină. Erau vârâte în pământ până la o treime din înălțimea lor, așa că atunci când intrai, coborai câteva trepte ca să ajungi în unica încăpere, fără ferestre, parcă din casa unor troglodiți,

cu podea de pământ jilav și cu o laviță de jur împrejur. Pereții erau din împletitură, văruiți pe dinafară, dar la interior mortarul, paiele și nuielele erau descoperite și umflate. Tavanul jos era din bambus, sprijinit pe niște grinzi grele, acoperit de pânze de păianjen, înnegrit și soios de la funinginea care se așternuse decenii la rând. Nu se zărea nici un coș: dacă stăteai în picioare, capul îți era învăluit într-un strat plutitor de fum, și te aplecai la loc cu ochii roșii și tușind: o neplăcere care le impunea celor șapte locuitori ai odăii să meargă și mai cocârjați decât de obicei, ca ursul. (Aflat pentru a suta oară într-o locuință rustică din Europa Răsăriteană, m-am gândit cât de mult lipsește aici intimitatea. Nimeni nu este niciodată singur, fie că procreează, naște sau moare; încăierările nocturne, moșitul neolitic, chinurile morții și bocetele sunt, toate, la o aruncătură de băț.) Îmbucaserăm o supă de spanac, de post, și niște brânză făcută parcă din beton și apă, într-o liniște provocată probabil de posomoreala mea, ceea ce mai târziu mi-a dat un motiv în plus de vină, și apoi ne-am dus la culcare.

În timp ce stăteam întins pe laviță în odaia scufundată în penumbră, iar vântul și ploaia de afară se luau la-ntrecere cu vorăiala polifonică dinăuntru – un cor înspăimântător care varia din când în când cu o schimbare de ton sau când vreunul dintre cei șapte cântăreți nocturni amuțea brusc –, deslușeam, după licărul icoanei sau după lucirea tot mai stinsă a butucilor în fața cărora îmi pusesem la uscat bocancii, haina și jambierele întinse ca o ghirlandă, câteva repere distincte pe laviță și pe podea: o mustață ițită, o gură căscată, vârful întors în sus, ca de canoe, al unei opinci din piele de vacă la capătul unui picior întins, înfășurat în nojițe din piele netăbăcită. Trebuie să se fi produs puține schimbări din vremea lui Omurtag. Era lumea lui Gurth și a lui Wamba*, coliba unui porcar saxon chiar

* Omurtag a fost mare cneaz al Bulgariei între 815 și 831. Gurth este un porcar, iar Wamba, un bufon, amândoi personaje din romanul *Ivanhoe* al lui Walter Scott, a cărui acțiune se petrece în secolul al XII-lea.

după ora stingerii. Nu se poate să fi fost mai mult de ora zece, iar eu încercam să dibui un purice, sau poate doi, pe sub ea, masa umedă, şi eram tot aşa de departe de somn cum eram de orice reper familiar, fie el geografic sau psihologic. (E singura dată când pomenesc de paraziţi în această istorisire, deoarece călătorii prin Balcani au tratat acest subiect cu prisosinţă. Îi de-ajuns să spun că m-au pricopsit cu multe nopţi albe.) Dar nu ăsta era necazul, şi nici măcar gândul înrudit că nu făcusem baie de câteva săptămâni, dacă nu pun la socoteală câte o bălăceală într-un iaz sau un pârâu; nici vremea, nici neplăcerile mărunte de pe drum şi nici aerul îmbâcsit sau claustrofobia.

Şi nici măcar diferenţa dintre locul în care trăsesem şi castelele Chenonceaux sau Chatsworth, nici amărăciunea care, în anumite anotimpuri printre ruinele Luxorului, în trecătorile din munţii Atlas sau chiar pe colina Partenonului, îi face brusc să se oprească pe călătorii mai sofisticaţi decât mine, îi înşfacă de gât şi le înceţoşează privirea absentă: gândul că trece vremea mazării crude, a cartofilor noi de la începutul verii, a zmeurii cu frişcă sau, în perioada aceasta din an, a potârnichilor; sau a stridiilor, de care nu li se face aşa de tare dor, pentru că, găsindu-se şapte luni din an, nu amintesc atât de limpede cât de repede trece timpul.

Tristeţea mea nu avea cauze precise precum acestea, dar, într-un fel, se lega de două lucruri. Unul din ele e simplu de explicat. De când mă ştiam, ajungeam foarte greu să mă plictisesc, încât aproape că nu se punea o asemenea problemă. În afară de o mână de tipuri fizice şi mentale, de cadre, peisaje, atmosfere şi subiecte de conversaţie, eram imposibil de plictisit, ca o navă de luptă de nescufundat. Nu păream echipat cu instrumentul care le permite celorlalţi să aleagă din împrejurările aleatorii pe cele care pot să-i stimuleze, să-i amuze şi să le-aducă foloase intelectuale şi, concentrându-se pe acestea, să se descotorosească de restul. Necazul cu mine era că aproape totul, nu numai lucrurile şi oamenii cei mai incompatibili, mai

contradictorii și care se excludeau reciproc, ci și multe altele care celorlalți li se păreau dezgustătoare, insuportabile, lipsite de satisfacții și, mai presus de toate, plictisitoare, mie îmi dădea același sentiment de fascinație nestăvilită. Cred că zăpăceala pricinuită de toate aceste surse de entuziasm eteroclite, convergente și complet nedisciplinate era cea care mă băgase așa de des în bucluc. Adesea răbufneau, și apoi urma deprimarea. (Asemenea multor tineri, suferam și eu din când în când de convingerea, pe care înfrângerile deconcertante nu reușeau nici pe departe s-o împrăștie, că, dacă aș avea timp și aplecare, i-aș putea combate pe filozofi, aș conduce armate și țări, aș compune opere, aș picta și aș sculpta mai bine decât Michelangelo, aș bate recordul de escaladare a Everestului, aș scrie în două săptămâni o serie de sonete care i-ar face pe experți să-l reconsidere pe Shakespeare și apoi, după ce-aș descoperi leacul pentru cancer și-aș câștiga cursa hipică cu obstacole Grand National, aș declama versuri și panseuri care ar reașeza bazele poeziei pentru multe generații viitoare.)

Această forță antiplictis, dar aducătoare de năpastă, era foarte activă înainte să pornesc în călătoria de față. În momentul în care am traversat Canalul, o luase la galop, dar, lucru incredibil, fără complicații – cel puțin până acum. Ar fi imposibil să exagerez entuziasmul și încântarea care-mi stăpâneau fiecare secundă. Umblam cu gura căscată la te miri ce, ca o focă gata să-și primească heringul afumat. Nu era aproape nimic detectabil prin cele cinci simțuri care să nu fie amplificat și transformat, sporindu-mi, în mod straniu și miraculos, intensitatea plăcerii prin familiaritate și repetiție. În ciuda nenumăratelor mele șederi în zone rurale, această locuință pe jumătate subterană, în loc să pară, ca astă-seară, o vizuină mizeră și infernală, putea fi plină de tot atâtea minunății ca peștera lui Aladin. Judecând după reacția mea la diferitele fenomene petrecute pe aceste mii de kilometri, ai fi zis că sunt dependent de droguri. Din cauză că s-a scurs atâta amar de vreme de-atunci, euforia este cu certitudine unul din lucrurile pe care narațiunea nu

reușește să le surprindă. Dar ea a intensificat gusturile, a transformat mirosurile, a împodobit chipurile și peisajele cu lumini și fațete iluzorii, a dat o rezonanță sporită sunetelor, a scos în relief suprafețele, formele, texturile și consistențele și a sporit tensiunea în așa măsură, încât uneori dădeam probabil impresia că-mi lipsește o doagă.

Consecința era o deprimare de coșmar, de o intensitate la fel de exagerată, care de obicei sosea pe nepusă masă, dar din fericire nu prea des, iar în ultimele luni și mai rar. Însă mă lovise în seara asta. Stăteam întins pe întuneric, mă scărpinam, urând tot ce era prin jur. Ce loc uitat de Dumnezeu! Chiar dacă aș fi vorbit bine limba, în locul bălmăjelii aceleia volubile, ce puteam să discut cu mojicii ăștia care hibernau înfofoliți, întinși care pe unde în chichineața asta sufocantă, și mai și sforăiau? Despre recolte? Războaie? Creșterea porcilor? Dovlecei? Vârcolaci? Vampiri? Nu auzisem destule despre ei în ultimele câteva luni? Printre umbre au început să scânteieze tot mai multe închipuiri paliative, fragile și foarte convenționale, ca niște baloane de săpun unduitoare și cu irizații vremelnice: Oxford sau Cambridge, care acum adăposteau așa de mulți colegi de școală și prieteni, unde talentul necăznit la greacă, latină, istorie și literatură mergea mână-n mână cu minunate momente demne de *Sinister Street**. Un semestru sau două la Heidelberg, înconjurat de ferestre cu vitralii, halbe cu capac, conifere și iuncheri cu cicatrici și nume cu rezonanța unei lovituri de tun din depărtare? Poate, dar mai ademenitoare decât aceștia, Sorbona, unde dezbăteam cât era noaptea de lungă cu tovarăși extraordinari și sclipitori cum să publicăm volume de versuri sau stăteam cu fete frumoase pe terasele cafenelelor, la umbră, sau în ateliere ca din ilustrații? O scenă de vânătoare urca o clipă tremurat spre tavan și se risipea fără zgomot.

Am observat că transformasem asemenea scene într-un hibrid ciudat. Protagonistul acestor povești de succes efemere și

* Bildungsroman al autorului britanic Compton MacKenzie, publicat în două volume în anii 1913 și 1914.

absurde era un soi de super-eu mai mare cu zece ani, sau mai mult, cu aplombul mundan demn de o reclamă Moss Bros* (un tânăr comodor în permisie?), dar de asemenea cu o mină europeană şi cosmopolită: proaspăt îmbăiat, stând tolănit şi relaxat într-un fotoliu la gura sobei, sub rafturi întregi de cărţi cu cotor aurit, luminate discret de dedesubt, şi bând whisky cu sifon dintr-un pahar greu de cristal. Apărea din nou – acum era zece şi jumătate în bordeiul ăsta întunecos – la terminarea cinei, înconjurat de o peliculă fină de fum de trabuc, o combinaţie uluitoare de matur şi tânăr, ager, atotştiutor şi spiritual, într-o constelaţie de flăcări de lumânare şi pahare de coniac – baloane în pântecele altor baloane –, se oprea în timp ce cobora scara unei săli de bal cu o pădure de candelabre, însoţit de o frumuseţe rece şi enigmatică spre care de jos, de pe o rază de o sută de metri, se-ndreptau rafale de priviri visătoare ricoşând prin atmosfera luminată ca nişte săgeţi ce se lovesc de un scut. Şi începeau să plutească, mai degrabă decât să danseze, cu pleoapele lăsate, tăcuţi, graţioşi şi rezervaţi; privirile nostalgice se înfăşurau ca o infinitate de fire pe fusul lent şi rotitor al trupurilor celor doi dansatori, până când, în sfârşit, porneau în sens invers acelor de ceasornic spre uşile de sticlă, iar firele desfăşurate cădeau din nou când cei doi se pierdeau din vedere printre copaci. Bărbatul acesta pe jumătate străin devenise deja aşa de insuportabil de fermecător, încât pierduse orice asemănare cu stăpânul şi creatorul său, aşa că eu am rămas de izbeliţe, alături de ceilalţi invidioşi care stăteau cu feţele lipite de ochiurile de geam. În tot cazul, observasem cu oarecare surprindere, pe când se îndepărtau, că el era cu vreo treizeci de centimetri mai înalt decât mine, cu părul brunet, o mustaţă subţire şi o aluniţă pe tâmpla stângă. Dar m-am răzbunat făcându-l să dispară.

M-am gândit mult la aceste femei pe care nu le întâlnisem. În astfel de momente, când eram dezgustat de mojicia balcanică,

* Moss Bros, firmă celebră de haine bărbăteşti din Marea Britanie.

figura abstractă dominantă tindea, drept reacție – asemenea alter egoului nimicit înainte să scape de sub control –, să fie elegantă și rafinată, iar hainele îi foșneau ușor când se mișca. Toate erau frumoase, și romantice până la ultima; la un capăt era o fată destul de sălbatică, interesată cât de cât de literatură, de pictură sau de una dintre arte, care știa – sarcină nu prea anevoioasă – la fel de multe ca și mine sau, în mod ideal, niţel mai puțin. La capătul celălalt era o fată asemănătoare cu prima, dar care știa mult mai multe; era mult mai calmă și mai pricepută într-ale lumii, probabil cu câțiva ani mai mare, și ea avea acum întâietate în mintea mea, dar păstra destule lucruri în comun cu cealaltă încât să fie aceeași persoană, la distanţă de câțiva ani; amândouă râdeau cam la fel.

Odată cu trecerea nopții, aceste gânduri, sau altele asemănătoare, au înlocuit mâhnirea inițială, iar entuziasmul stârnit de relația imaginară cu o femeie a cărei față nu o văzusem niciodată era prea mare: prea mare și prea plin de nerăbdare; căci nu-mi mai ajungea să zâmbesc indiferent pe întuneric și apoi să încerc să trag un pui de somn; acumularea de informații scosese situația de pe tărâmul ipoteticului și o adusese foarte aproape de realitate. (După cum s-a dovedit, nu mă înșelam, pentru că șase luni mai târziu, la mult timp după momentul în care se sfârșește această carte, chiar a devenit, în mod miraculos, realitate.)

Inevitabil, nălucirea s-a risipit repede, fără să-mi producă suferință. Pe măsură ce se apropiau zorile, frontierele Europei Apusene, care se contopiseră într-o harababură nostalgică și scoseseră la iveală așa de întortocheat gândurile familiare din ultimele ore, punându-le amprenta lor geografică, își reluaseră locul, capitalele se descâlceau, iar podurile și debarcaderele orașelor de provincie se reflectau pe luciul apei. Majoritatea necunoscute încă, mă așteptau acolo, la celălalt capăt al nopții. Distanța părea uriașă. Oare vântul acesta scitic, care încă biciuia cu ploaie pereții de nuiele, avea să străbată câmpiile și

lanțurile muntoase din drumul său și avea să pună în mișcare toate giruetele Occidentului, cu o mie de scârțâieli împrăștiate?

Mai devreme, gândurile despre Occident îmi aduseseră-n minte o altă problemă, mai generală și mult mai tulburătoare, care mă asalta numai în momentele de depresie și rezistență scăzută: ce dumnezeului făceam eu aici? O întrebare stânjenitoare, căreia voi încerca să-i găsesc răspuns până la ultima pagină. Dar acum totul se schimbase. Dusă era mohoreala; interiorul colibei, negru ca smoala dacă nu puneai la socoteală lumina scânteietoare din colț, era armonios și sobru; sau să fi fost dâra apoasă a zorilor ce împrejmuia ușa? Printre cei care dormeau s-a stârnit o ușoară agitație, iar eu trebuia să mă-ntorc în curând pe drumul spre Rusciuk.

A DOUA SEARĂ, când am ajuns acolo, mi s-a părut un oraș destul de atrăgător, cu magazine luminate și felinare electrice, cu o mulțime de cafenele, trăsuri cu coviltirul ridicat, chiar și câteva taxiuri și, în capătul străzilor luminate de felinare, Dunărea cu debarcaderele ei, cu depozitele, macaralele și ambarcațiunile ancorate, inclusiv trei canoniere, nucleul dur al marinei bulgare.

În ochii mei plini de nesaț, toate acestea împrumutau micului port riveran o aură aproape metropolitană. Am auzit de la alți călători că este considerat un loc urât, lipsit de farmec. Că n-ar avea nimic dinainte de sosirea turcilor și foarte puține lucruri mai vechi de secolul al XIX-lea. Dar eu nu-l vedeam așa. Pe alocuri, lăsa impresia unei lumi victoriene ponosite; și mai bine de-atât, mulțumită marelui fluviu pe al cărui curs era construit, un amestec discret, dar limpede și destul de seducător de arome ale Mitteleuropei îi mai tempera uniforma notă balcanică. Erau acolo chiar și o librărie și chioșcuri de ziare cu gazete străine, în special germane și austriece: *Neue Freie Presse*, *Frankfurter Zeitung*, *Hannoverscher Anzeiger*, *Berliner Tageblatt*, și-apoi *Pesti Hírlap* – care din nefericire nu-mi era de folos –, *Le Matin* și, da, *The Times*, *The Continental* și *Daily Mail*.

M-am întrebat cine ar putea fi cititorii lor reali și presupuși. Mai mult de-atât, mai era și un teanc de numere mai vechi nevândute. Am cumpărat un braț din acestea și, după o cafea vieneză uriașă, am citit din scoarță-n scoarță toată tragedia veche de două săptămâni a asasinării regelui Alexandru și a lui Barthou. Nimeni nu părea să pună sub semnul întrebării pretențiile bulgarilor. Probabil că Gacio era încântat. Apoi, deși băltoaca de sub masă, din jurul bocancilor mei, se făcea tot mai mare, m-am lăsat pe spetează și am început să fumez vesel, tușind, un trabuc din acela austriac aproape negru, bucurându-mă de lumini, de încăperea uscată, de apă și de plăcutul amestec de agitație și trândăvie. Mă simțeam ca un călător expert prin Balcani, prin Europa Centrală și prin Rusia din povestirile și romanele lui Saki*. Mă uitam la strada luminată de afară, lichefiată și fragmentată ca o pictură pointilistă din cauza picăturilor de ploaie care se izbeau de geamuri și se scurgeau pe sticlă refractând lumina și savuram întinderea de mese grele cu blaturi de marmură (acea minunată suprafață pe care poți desena pe ascuns cu creionul sau, și mai bine, cu un stilou) și, în apropierea ușii, la construcția fragilă din cutii de bomboane de ciocolată cu fundă, împodobite, multe dintre ele, inexplicabil, cu câte un copil din celuloid sau o marchiză pudrată, cu crinolină de satin – căci mă aflam într-un stabiliment *europaiski*, unde nu se servea cafea turcească și unde ai fi produs leșinuri dacă ai fi pomenit de narghilea. Aceasta din urmă îmi intrase la inimă imediat, și am petrecut ore în șir bolborosind, prins în mreaja ei, *Rubaiatele* lui Omar Khayyam (le știam aproape pe toate pe de rost dintr-o ediție de buzunar pe care mi-o trimisese mama) în cafenele mai modeste, cu zăbrele. Dar aceasta, în afară de sofisticatele aranjamente de prăjituri

* Saki, pe numele său adevărat Hector Hugh Munro (1870–1916), este un scriitor și publicist de origine scoțiană, considerat un maestru al prozei scurte. Patrick Leigh Fermor pomenește despre pasiunea lui pentru povestirile lui Munro (*The Interlopers*, *The Wolves of Czernogratz*, *The Unbearable Bassington*) și în volumul *Între păduri și ape*.

occidentale, de cornuri pufoase, lucioase, cu cremă și mac și presărate cu chimen și de covrigi ca din *Struwwelpeter**, nu era așa de europeană încât să excludă o varietate de dulciuri orientale, în special *cataif*, o prăjitură din tăiței foarte mărunți, însiropați, și mult mai gustoasa baclava. De mai multe ori trăsesem cu ochiul în pivnițe călduroase și văzusem cum, în zori, cofetarii stăteau așezați turcește în cerc pe niște platforme mari de lemn, presărate cu făină, întinzând niște membrane aproape transparente de aluat cu o circumferință de câțiva metri, după care le împătureau, ungeau fiecare strat cu miere sau sirop, le presărau cu migdale sau nuci tocate, le puneau în niște tăvi întinse, mari cât un scut troian, și apoi, după ce le tăiau cu îndemânare în cerc cu niște cuțite lungi, le strecurau pe niște prăjini lungi în cuptoarele cu răsuflare ca de balaur. Ies ca niște discuri cafenii fărâmicioase și sunt tăiate după aceea cu un soi de mistrie în bucățele delicioase din care picură lichid, asemănătoare după consistență, dar nu și după gust, cu millefeuille. Aceste triumfuri ale savorii și încântării simțurilor se găsesc peste tot în Balcani și în Levant și, deși sunt considerate turcești, probabil că sunt, asemenea multor lucruri pe care le-au moștenit otomanii de la înaintașii lor, de origine bizantină. Eu cred că le erau cunoscute logotheților și sebastocratorilor cu mult timp înainte ca vreun pașă să-și înfigă dinții-n ele. Sunt invariabil tăiate sub formă de romburi; de fapt, în greaca demotică, în rândul dulgherilor de la sate, au dat numele tuturor tipurilor de construcții din zăbrele. Iar un afacerist din Balcani care iese o clipă din biroul său dimineața târziu se duce mai probabil să îmbuce o baclava decât să bea ceva.

Am studiat într-o doară prizele circulare răspândite la întâmplare pe pereții cafenelei sau adunate ici-colo ca niște constelații aglomerate și mulțimea de vârfuri și capete atârnând

* *Der Struwwelpeter* (1845) este o carte pentru copii scrisă de autorul german Heinrich Hoffmann. Într-una din ilustrațiile povestirilor în versuri din această carte, Kaspar, un băiețel poznaș, este înfățișat ținând în mână un astfel de covrig împletit, *brezel*.

în afara cablurilor electrice care se iteau prin tencuială ca niște mustăți, mândre simboluri ale victoriei din întreaga Peninsulă Balcanică asupra întunecatelor vremuri de demult ale gazului și cerii. (Numeroase alte mărturii ale modernității, chiar dacă rugineau acolo din vremea țarului Ferdinand, erau țevile de canalizare lăsate la vedere și abandonate, gâlgâind și expunându-și cicatricile nevindecate acolo unde intrau sau ieșeau din camerele caselor conectate la instalația de apă.) Și aici atârnau deasupra abajururi sferice albe, opace – în cafenelele mai elegante erau globuri mate din alabastru, spânzurând de trei lanțuri metalice –, întunecate în partea de jos de mușchiul care-și dăduseră obștescul sfârșit acolo de-un deceniu încoace. În ultimele câteva luni, petrecusem nenumărate ceasuri feerice în aceste refugii citind și scriind, și le cunoșteam bine tipicurile și meritele. Căutam încă un element nelipsit: fotografia victoriană de mari dimensiuni a întemeietorului localului, și iată-l, cu un guler înalt ieșit din comun și mustăți lucioase, răsucite ca ale kaiserului; de asemenea, portretele atârnate ale reginei Giovanna și țarului Boris[1], cel din urmă cu mustăți impecabile, trist și arătos în uniforma lui albă, cu mâinile odihnindu-i-se pe mânerul sabiei. (Întotdeauna mă surprindea când bulgarii cunoscători îmi aminteau că pe linie masculină familia lor regală – Saxa-Coburg și Gotha – este aceeași cu a noastră. Țarul Boris era foarte îndrăgit și, din câte se spune, pe bună dreptate.)

Erau în plină desfășurare două partide de cărți, și fiecare carte, când îi venea rândul, era aruncată ca o mănușă ce provoacă la duel: se amestecau piesele de domino, se rostogoleau zaruri, se auzeau una după alta plesniturile cărților și bătăile energice și iuți din palme prin care erau chemați chelnerii. Era

1. Țarul Boris III s-a căsătorit cu Giovanna, fiica lui Victor Emanuel III al Italiei, și a urcat pe tronul Bulgariei în anul 1918. A murit în 1943, otrăvit poate de Hitler, pentru că ezitase să intre în război în sprijinul Axei.

limpede că mă găseam în centrul vieții mondene din Rusciuk, locul frecventat de negustori, de micii comercianți mai descurcăreți, de doctori, avocați, spițeri și ofițeri. La o masă erau o mulțime de tineri ofițeri de marină care aveau atârnate la brâu pumnale cu montură de aur; mai era și un *vladika* în rasă neagră ca pana corbului, învolburată, și purtând un toiag episcopal cu măciulie de argint și o cruce pectorală de aur, care – după cum am aflat – le ținea o predică primarului și secretarului municipal; barba albă i se revărsa sub urechi, sub nas, pe obraji și parcă ieșea chiar și din ochii care te fulgerau de sub sprâncenele cărunte, fără astâmpăr. În timp ce-și sublinia șuvoiul retoric cu un deget arătător uriaș și expresiv, aproape că i vedeam cuvintele rostogolindu-i-se din gură, în șiruri succesive de litere chirilice cu anluminuri, pe pergamentul paginii din cartea de rugăciuni. Nu-mi puteam stăpâni admirația față de statura impunătoare a acestui prelat, aceeași admirație pe care o simțisem și văzându-i pe clericii de rang înalt din Sofia și din Rila. Mai târziu, în Grecia, mi-a venit ideea că probabil episcopii ortodocși sunt promovați după criteriul staturii; mitropoliții sunt înalți cu toții, arhiepiscopii, și mai înalți, iar patriarhii, uriași. Un prieten priceput la aceste lucruri crede că înălțimea izvorăște mai târziu, din statura spirituală: înaintarea în rang îi face să se lungească asemenea unor telescoape. Părul lung și barba aceea stufoasă par să simbolizeze puterea, ca în cazul lui Samson, transformându-i în niște atleți pletoși ai lui Dumnezeu; sunt opusul smereniei monastice pe care o exprimă obrajii rași și scalpul tuns scurt în Occident. Probabil că din același motiv are barbă chiar și clerul catolic mirdit din nordul Albaniei. Pentru că în lumea greco-ortodoxă aceste bărbi simbolizează superioritatea și măreția divină, asemenea norului care l-a învăluit pe Zeus în Tenedos*.

* Autorul face probabil referire aici la cetatea Argos: acolo Zeus s-a îndrăgostit de o tânără muritoare, Io, și, ca să nu fie descoperit de Hera alături de ea, s-a învăluit într-un nor; numai că zeița și-a dat seama de

Multe dintre ziarele din stative erau nemțești, și cititorii lor pălăvrăgeau între ei cu accent austriac. Cititorii armeni dezbăteau în armeană, iar sefarzii bălmăjeau în ladino. Îmi imaginez că, fiind negustori sau agenți locali, aveau cu toții legătura, într-un fel sau altul, cu comerțul pe Dunăre. În aceste locuri intram într-un fel de transă. Mi se părea imposibil să mă desprind de fascinația adormitoare a acestui continuum într-o lină desfășurare, de ipoteticele permutări și exfolieri, de biografiile imaginate și de relațiile tainice implicite în această viață care se scurgea aproape fără urmă de neprevăzut. O dată sau de două ori stătusem așa jumătate de zi – mai mult decât țăranul lui Horațiu care contempla râul, aplecat peste pod* –, dar acum trebuia să caut un hotel. Și-am reușit să mă desprind.

„TE-AI MURAT DE TOT!"

Deja destul de ud, pornisem în grabă, fără haină, profitând că se domolise puțin ploaia, dar mă prinsese potopul. Cuvintele erau rostite cu o îngrijorare prietenească, în germană, și, câteva clipe mai târziu, cât îi luase să-mi aducă un prosop, cineva a-nceput să mă șteargă bine pe cap, compătimindu-mă și țâțâind ca și când m-ar fi certat.

Hotărâsem să înnoptez într-un loc puțin mai elegant, reprimându-mi obișnuita înclinație spre stilul mizer, și să fac în sfârșit o baie în primul popas unde mă nimeream. Țarul Ferdinand? Hristo Botev? Bulgaria? Balcanii? Am găsit un hotel mic, nu foarte departe de fluviu, dar nu-mi mai amintesc cum se numea. O femeie care părea de treabă, cu un șorț curat și scrobit, cosea

---

șiretlic, astfel că Zeus a trebuit s-o metamorfozeze pe Io într-o junincă albă și să i-o dăruiască Herei.

* Autorul face aici aluzie la două versuri dintr-o epistolă a lui Horațiu (epistola a doua, cartea I, vv. 42–43), citate și în volumul *Între păduri și ape*: „E țăranul care-așteaptă apa-n vad să se termine. / Dar ea curge și va curge și-n veci nu s-o sfârși" (Horațiu, *Opera omnia*, vol. 2, Editura Univers, București, 1980, p. 189).

pe un scaun de răchită într-un mic birou cu o ilustrată cu arhiducele Otto pe perete. A început să-mi pună întrebările în germană. De unde veneam? Plouase toată ziua. Ce-mi trebuia mie era o baie fierbinte. Avea să mi-o pregătească ea imediat. „Uită-te și tu la tine!"

Era o întâmplare rar întâlnită; agitația pe care o stârnea de obicei cererea mea de a face o baie a fost de data aceasta mai mare decât era nevoie. Extraordinar. Cât mi-am căutat hotel, mi-am lăsat rucsacul în cafenea, dar femeia mi-a spus că numai bine până mă duceam să-l aduc apa avea să fie fierbinte. Am pornit euforic pe străzile ude, dar în curând a trebuit să-mi șterg zâmbetul de pe față. Rucsacul dispăruse. Îl lăsasem lângă un cuier de lângă ușă. Nu văzuse nimeni când dispăruse, deși atrăsesem atenția când intrasem prima oară acolo, leoarcă și cu rucsacul în spate. Întrebările mele au fost în van și în cele din urmă proprietarul a insistat să meargă cu mine la postul de poliție; am dat amănunte, mi-a fost înregistrată adresa și toată lumea și-a exprimat pesimismul, așa că m-am întors la hotel posomorât.

Era cel mai rău lucru care se putea întâmpla. Aveam acolo pașaportul și banii, ar fi fost o pacoste să-mi pierd hainele, iar cât privește caietul de schițe, în care desenasem tot mai puțin, ar fi fost o pierdere mult mai mică decât acum câteva luni. Dar cele care contau erau însemnările făcute în zece luni. De ce dumnezeului nu le trimisesem în Anglia? Nu cântăreau mult. De ce nu-i dădusem rucsacul slujbașului din cafenea? De ce nu...? Numeroasele posibilități erau exasperante și descurajatoare. Într-un fel, întreaga mea viață păruse să graviteze în jurul acelor caiete cu coperte cartonate; obișnuința de a le ține la zi căpătase farmecul și misterul unei religii secrete, practicată zilnic și uneori de mai multe ori pe zi; iar caietele în sine deveniseră obiecte de cult, care conțineau jurnalul detaliat al călătoriei, descrieri ample, conversații, însemnări fugare și eseuri elaborate, versuri, „gânduri", adrese, schițele costumelor,

clădirilor, uneltelor, armelor, harnașamentelor, motivelor decorative, hărți schematice, planuri, glosare, primele lecții de germană, maghiară, română și bulgară, frânturi de romani și idiș, versurile multor cântece, încercări de traduceri de versuri din franceză și latină, limerickuri, puzzle-uri și jocuri de cuvinte numai ale mele – toate lucrurile relevante, dar temporar inutilizabile, lăsate deoparte pentru un moment mai nimerit (dar aproape niciodată folosite), toate mâzgălelile născute din combinația de singurătate, trândăvie, hârtie și creion. Sorbeam din priviri aceste caiete, le întindeam pe paturi, le cântăream pe rând în mână și le mângâiam copertele marmorate. Pierderea celuilalt rucsac la München mi se păruse ireparabilă la vremea aceea, dar atunci se adunaseră numai însemnările făcute timp de o lună. Cu câtă patimă avusesem grijă la început de înlocuitorul său! Această a doua pierdere era ca o amputare.

Când am ajuns din nou la hotel probabil că arătam și mai jalnic decât prima oară. Femeia cu șorț alb și-a dat imediat seama că se întâmplase ceva grav. I-a luat doar o clipă să-nțeleagă.

— Nu-i nimic. Sigur o să-l recuperezi.

Mi-a spus de mai multe ori că tremuram și, fiindcă-mi plângeam de milă, m-am lăsat în seama solicitudinii ei. A scos o sticlă de șnaps austriac și m-a pus să înghit câteva pahare, timp în care eu deplângeam disperat și obsesiv pierderea caietelor. Cum m-aș fi bucurat altădată de baia care mă aștepta! Era încălzită cu ajutorul unui cazan din acela cilindric din bronz forjat, tipic în Europa Centrală, în care era aprins focul special pentru fiecare persoană care se îmbăia. Când m-am dus în odaia mea – înfășurat într-un prosop și cu hainele într-o mână – nu mi-a venit să-mi cred ochilor: pe noptieră se găsea o veioză! De obicei, era doar un bec golaș în mijlocul tavanului. Dar aici aveam și un dulap maiestuos din mahon, care se reflecta într-o oglindă, și un pat mare Biedermeier – de negăsit de obicei în hotelurile și hanurile modeste la care trăgeam eu – cu cearșafuri strălucitor de albe, cel de sus închis cu nas-

mi, după moda din Mitteleuropa, adăpostind o plapumă moșu-aprins. Pe perete erau atârnate oleografii care înfățișau Alpii în zori, lacul Maggiore, insulele Borromee (ceea ce mi-a trezit amintiri din copilărie) și o scenă de dragoste din *Orlando furioso*, cu un cântăreț la lăută. Pe plapumă era întinsă o cămașă de noapte albă, demodată. M-am îmbrăcat cu ea și m-am strecurat în așternuturi. Imediat am atins cu tălpile suprafața unui vas uriaș de lut plin cu apă fierbinte. Era incredibil! Disperarea m-a părăsit, și, prădat de lucrurile mele, am stat întins pe spate, cu o senzație de plutire, melancolie și liniște. Simțeam ceva din ușurarea și neputința pe care ar putea-o încerca un bandit care zace în infirmeria închisorii, prins după o lungă urmărire prin mlaștini. Dar numai puțin; în rest, era ca în *O mie și una de nopți*.

Am fost smuls din starea aceea când am simțit apăsarea unei tăvi:

— Ridică-te în capul oaselor și bea cât e fierbinte!

Apoi a plecat din nou. Îmi adusese niște supă delicioasă, o carafă cu vin și o chiflă fierbinte înfășurată într-un șervețel, unt, piper și sare. Peste cinci minute, această femeie minunată s-a întors cu o omletă cu unt și cu o pară. S-a așezat și și-a împreunat mâinile în poală.

— Am fost la poliție cât ai făcut baie, a spus ea, și le-am zis că ești un scriitor englez celebru, deși atât de tânăr; *weltberühmt**, ca John Galsworthy, dar mai tânăr. O să facă tot posibilul.

Binefăcătoarea mea (pe nume Rosa) era camerista-șefă a hotelului, de fapt acum singura, și în realitate și directoarea. Hotelul cunoscuse și vremuri mai bune, dar proprietarii nu se interesau de el; ea făcea tot ce putea. Deseori era gol, ca și acum (eram singurul musteriu), așa că putuse să-mi dea camera cea mai bună. În rest, era un loc destul de trist și de pustiu. Holurile golașe! Nici urmă de covoare! Și era nevoie de atâtea reparații!

* De renume mondial (germ.).

— *Ayi, mayi!* a oftat ea, trăgându-și în poală împletitura la care lucra. Dacă m-ar lăsa pe mine să-l aranjez! Ai vedea!

Rosa era din Rusciuk, dar la șaptesprezece ani stătuse la Viena ca servitoare în familia reprezentantului unei firme de tutun, și după ce aceasta s-a întors ea a rămas acolo și a avut diferite slujbe la familii austriece, fiind mai mulți ani camerista soției unui bancher vienez. Se măritase cu un austriac care bea vârtos și care în cele din urmă a murit, nu înainte de a cheltui tot, din câte am dedus, căci nu mi-a spus ea direct. Se întorsese în Bulgaria abia în urmă cu un an, când stăpâna ei murise în America, unde avusese de gând să i se alăture și ea. Călătorise prin toată Europa Centrală cu stăpâna ei și fusese chiar și la Milano și la Paris. Așa se explicau manierele ei degajate, stilul, eficiența și finețea discretă. Avea în jur de patruzeci de ani, era destul de plinuță, cu părul strâns într-un coc rotund la ceafă și cu o față frumoasă care, atunci când tăcea, exprima o sobrietate relaxată, iar când vorbea era dezarmant de deschisă, întregul chip luminându-i-se de bună dispoziție și interes.

Era o povestitoare înnăscută. În câteva ore, știam numele stăpânilor ei și pe ale tuturor fiilor, fiicelor și prietenilor lor, cunoșteam întocmai atmosfera din casa lor din Ringstrasse și din cea de la țară, din Stiria, feluritele personaje din oficiul servitorilor și amănuntele fascinantei rețele de gâlcevi, aventuri amoroase, ochi dulci și crize din ambele locuri. Deborda de încredere și bunătate. Aș fi putut s-o privesc cum coase cu pricepere și să-i ascult poveștile fascinante tot restul zilelor. Multe dintre ele erau așa de amuzante, încât auzeam cum răsună hotelul de hohotele mele. Le spunea dozând exact parodia și imitația. Îi fuseseră foarte dragi acești oameni, în special stăpâna ei, care părea încântătoare; dar gustul ei pentru absurd le rezerva, inevitabil, roluri comice. După vreo oră, și-a strâns lucrul, mi-a aranjat cearșafurile și m-a acoperit cu o pricepere de infirmieră-șefă. Am implorat-o să-mi mai spună povești din acestea. Dar a zis: „Mâine, acum la culcare. Nu uita să stingi lumina."

A ieşit cu tava încărcată, a închis uşa trăgând-o expert după el cu cotul şi cu piciorul şi oprind-o cu umărul să nu se trântească. Eu eram încă aşa de absorbit de aventurile şi de năpastele lui Hansi, Max, Friedrich, Konrad, Teresa şi Liselotte şi aşa de curios, încât nu m-am gândit la nenorocirea din ziua aceea până să mă ia somnul. Îmi oferise un exemplar legat din *Max şi Moritz* să-l citesc. Perfect.

CÂND M-AM TREZIT, lângă patul meu stătea un poliţist voinic. Rucsacul! Mi-l găsiseră! Hoţul fusese prins, gonea pe drumul spre Dobrogea cu rucsacul meu. Nu ştia amănunte. După ce mă dădeam jos din pat, eram bun să trec pe la post ca să semnez anumite documente şi să dau o declaraţie?

— Nu acum, e bolnav, a răspuns Rosa din spatele lui. Gata, ai văzut? mi-a spus triumfătoare.

Poliţistul a ieşit şi s-a întors cărând familiara povară pe care o purtasem după mine atâtea luni. Trebuia să-i verific conţinutul. Groaza din ultima clipă mi s-a risipit imediat: erau toate caietele, aşezate pe margini, să ocupe mai puţin spaţiu. Hoţul, indiferent cine-o fi fost el, trebuie să se fi grăbit prea tare ca să se descotorosească de ele. Le-am scos bucuros şi cu adâncă uşurare. Poliţistul a salutat şi a plecat. În timp ce eu eram în al nouălea cer că-mi recuperasem avuţia, Rosa scotocea prin restul, aruncând unul după altul trofeele boţite şi mizerabile, ţâţâind îngrozită, ţinând cu două degete o cămaşă nespălată sau o şosetă fetidă plină de găuri şi strigând: „Pfui!" şi „Uită-te la asta!", *„Ich frage Sie!"* Lucrurile de pe fundul rucsacului, pe care nu le mai văzusem de câteva săptămâni, au ieşit cu o cascadă de coji de nuci, mere pe jumătate putrezite, plante uscate pentru ceai, un suport de aluminiu pentru ouă cu sare la un capăt şi boia la celălalt, vreo două cepe, cătei de usturoi împrăştiaţi (din care nu mâncam niciodată), cioturi de creioane, gume de şters, praf, firimituri, ţigări rupte şi frunze de tutun; de asemenea, o comoară, un pachet îndoit, dar cu ţigări

care încă se puteau fuma, de la Nadejda. În sfârșit, a ieșit hoț râtă din cameră, cu un morman în brațe.

Conținutul varia mereu câte puțin, ca urmare a unui pro ces lent prin care mă descotoroseam de unele lucruri și făceam rost de altele. Dar acum cred că erau în linii mari următoarel o pereche de pijamale, două cămăși gri de flanelă și vreo două albastre cu mânecă scurtă, două cămăși albe de bumbac car puteau fi purtate cu cravată în caz de necesitate, două perech de pantaloni gri de pânză, dintre care pe una o țineam de bun nișteșosete, o cravată bleumarin și una roșie, folosită cel mai adesea drept curea, un pulover alb pe gât, gros și moale, și mult batiste de diferite culori vii, începând cu unele cu buline roșii și albe, de felul celor în care își pun mâncarea muncitorii în construcții. Marea comoară vestimentară dintre aceste haine era o jachetă de tweed, subțire, ușoară și frumos croită, de culoare gri. Fusese cules dintr-un dulap și apoi îmi fusese oferită de către o miloasă doamnă unguroaică din Transilvania, al cărei nepot era în Argentina de zece ani („E așa de bogat, încât n-o să-i simtă lipsa"). Fusese făcută de un foarte bun croitor din Budapesta, și m-am simțit altfel din clipa în care am îmbrăcat-o, pregătit aproape pentru orice. Cu cea mai bună pereche de pantaloni ai mei călcați cum trebuie, puteam deveni aproape prezentabil, deși îmi doream să am un costum foarte subțire, albastru, cu care să fac impresie în elegantele cercuri urbane, în rarele ocazii în care mă aventuram în mijlocul lor. Toate acestea erau însă trădate, jos, de oribilii pantofi de pânză cumpărați din Orșova, a căror alternativă, în afară de o pereche de încălțări sport, erau bocancii mei cei greoi.

La acestea se adăugau hainele pentru vreme rea pe care le purtasem: jacheta maronie de piele, care devenise moale și minunată, nădragii cei comozi, care de asemenea făcuseră bine față la purtat, vechi deja de un an când am pornit la drum, cu bretele care la început erau foarte deschise la culoare, dar acum nu se mai deosebeau de restul; și o curea lată de piele, destul de elegantă, cu o cataramă de alamă, de care eram foarte ata-

gat. Bocancii aceia cu crampoane, eroii acestei călătorii, care căpătaseră tălpi noi și fuseseră peticiți, puteau să mă țină la nesfârșit. Jambierele aveau probabil un aspect cam ridicol și pseudomilităresc, dar erau minunate pe o vreme ca asta și-ți dădeau sentimentul că nu se uzează niciodată. Mai era și haina soldățească atârnată de ușă, care rezista la orice. Voiesem dintotdeauna s-o vopsesc. (Dar ce culoare?) În ultimul rând, în colț era sprijinit bastonul unguresc greu, frumos echilibrat, pe care îl primisem în Alföld, sculptat în totalitate cu un model din frunze de stejar răsucite: puțin cam ostentativ, dar mai bun decât cel de frasin cumpărat din Sloane Square, cu care plecasem la drum și pe care-l pierdusem, împodobit cu un *Stocknägel* strălucitor de aluminiu, plăcuțele acelea figurative pe care le vând librarii din toate orașele germane și austriece oricărui *Wanderer**. Până acum bastonul acela ar fi devenit pe cât de strălucitor, pe-atât de stânjenitor, și-aș fi fost sătul până peste cap de el, deși sentimentalismul nu mi-ar fi îngăduit să-l abandonez. Aveam un mare respect, fetișist, pentru înlocuitorul lui. Singura podoabă pe care o mai aveam era vechea medalie de argint, puțin tocită, de dimensiunea unui penny, pe care o găsise Nadejda pe fundul cufărului și mi-o legase în jurul gâtului cu un șiret de piele. Pe o parte avea o corabie care plutea pe mări agitate în vreme de furtună, iar pe cealaltă, un sfânt călare, care-și înfigea sulița într-un balaur: Sfântul Gheorghe sau Sfântul Dumitru. (Era imposibil de spus care din ei – în iconografia bizantină îi poți diferenția numai după culoarea armăsarilor: cenușiu în cazul unuia, dereș în cazul celuilalt.)

Pe masă mai erau întinse și alte lucruri scoase la iveală de Rosa: calpacul care ghicea zilele de *prazdnik*, un brâu împletit cu model roșu din Arad, făcut sul, fluierul unui păstor din Transilvania, la care nu reușeam să cânt decât două note vagi și îndoielnice, o pipă austriacă spartă, decorată cu o capră-neagră,

* Drumeț (germ.).

și una bulgărească cu un căuș subțire de lut și tub de bambus, ca un calumet scurt, din care pufăisem rușinat vreo două săptămâni, un taler din vremea Mariei Terezia, un vas rotund pentru *slivo*, din lemn sculptat, câteva bricege și pumnalul bulgăresc în teaca lui, o busolă mică, caietele de desen, cele trei buincioase pentru scris (creioane de la HH la BB) și cele două minunate hărți ale Europei de Est de la Freytag, din Viena. (O am în față chiar în clipa aceasta pe una din ele, acum fâșii, unica supraviețuitoare a acelui talmeș-balmeș de lucruri. Pe-atunci nu remarcasem că probabil erau dinainte de război, întrucât Bosnia și Herțegovina făceau parte din Austria. Și granițele Bulgariei prezentau una din temporarele lor excrescențe.) Apoi, în afară de caietele de însemnări, mai erau și câteva dicționare de buzunar și niște hărți de care m-am descotorosit când n-am mai avut nevoie de ele. Dar, mai presus de toate, era *Crime et châtiment*. Cam atât, cred. Erau destul de voluminoase. Minunatul rucsac bavarez nu numai că le cuprindea pe toate, dar, având cadrul căptușit și curelele late, părea ușor. Nu era nevoie să mă cocârjez. În orice caz, unul dintre avantajele acestui tip de călătorie era că-ți dădea o sănătate de fier. Mă simțeam transpirat și ars de soare până la os, subțire, musculos, plin de forță și de energie și în stare de absolut orice, cu o stare de bine și o vigoare asupra cărora nici măcar fumatul din belșug și lipsa somnului nu păreau să aibă vreun efect.

Ținând seama de aceste lucruri, mă consideram ca un impostor pentru că zăceam în pat, și i-am mărturisit și Rosei asta. Dar de ce nu? A spus că încă ploua și că era bine să aibă și ea ceva de făcut. În timp ce se lupta cu rufele, eu m-am delectat la gândul că-mi recuperasem lucrurile și-am scris în caietul de însemnări; iar când a terminat a adus o rochie pe care o croia și a lucrat la ea pe masă, depănându-mi și alte povești fascinante, în timp ce tăia și făcea bucăți materialul cu niște foarfece uriașe. Cred că-i plăcea să aibă companie în această clădire mare și lăsată în părăsire, iar eu m-am desfătat cu minu-

natul răsfăţ, ca-n copilărie, bucurându-mă de încântătoarea conversaţie şi de bunătatea Rosei, asemenea unui călător naufragiat de curând într-o oază neaşteptată. Ea a trebuit să iasă după prânz, iar eu am început *Crimă şi pedeapsă* acompaniat de răpăitul ploii şi de o sirenă care se auzea uneori de pe Dunăre. M-am ridicat în capul oaselor şi am văzut fluviul cenuşiu şi mohorât prin ploaie, dar cu toate acestea magnific, cu şiruri de barje şi plute care lunecau în aval. Părea că se lăţise foarte mult de când îl văzusem ultima oară, la Lom Palanka, acum un secol, deşi Jiul şi Oltul erau singurele râuri mari care i se alăturaseră de atunci, amândouă din România. În depărtare se aflau oraşul Giurgiu, din România, şi câmpia întinsă pe care erau presăraţi câţiva copaci. Văzusem marele fluviu de atâtea ori începând cu acel prim râu îngust din Ulm, încât simţeam că deţin şi eu o parte din el.

N-aveam astâmpăr, aşa că m-am ridicat, am rătăcit pe cheiuri pe lângă depozite şi apoi m-am întors în oraş. Mă surprindea numărul firmelor armene de deasupra prăvăliilor, nu numai pentru că mi-au plăcut dintotdeauna, dar mai aveam un motiv anume. Michael Arlen[1] se născuse aici, cu numele de Dikran Kouyoumdjian. Am întrebat într-o prăvălie armenească pentru aprovizionarea navelor dacă ştiu ceva despre el. „Da, da, da, stai să văd", a murmurat bătrânul prăvăliaş. „Kouyoumdjian... desigur! Erau câţiva pe vremuri! Dar nu mai sunt de foarte mulţi ani..." Da, auzise că unul era un mare scriitor în Europa, da, da...

Evreii sefarzi erau o altă minoritate etnică din Rusciuk. Prosperaseră în timpul otomanilor, iar pe vremuri turcii făceau, cred, mare parte din afaceri prin intermediul lor; erau consideraţi mai de încredere decât nesupuşii bulgari; asemenea evreilor din Plovdiv, vorbeau spaniola şi aveau toate motivele să le fie

1. Michael Arlen (1895–1956), autorul romanului *The Green Hat* şi al altor romane de dragoste, foarte apreciat în anii '20 la Londra, unde a şi locuit. PLF îi adorase romanele la şcoală.

recunoscători turcilor, întrucât Imperiul Otoman și Toscana au fost cam singurele locuri care i-au primit cu brațele deschise după ce au fost expulzați din Spania în 1492 de către Ferdinand și Isabela. Cel mai distins membru al acestei mici comunități este Elias Canetti, autorul cărților *Masele și puterea* și *Orbirea*; dar el, asemenea Rosei, a plecat la Viena la vârsta de șase ani și a devenit vienez. (L-am întâlnit cu două luni înainte să scriu aceste rânduri, am stat sub același acoperiș prietenos de pe insula Evia care îmi oferă adăpost chiar în acest moment. Am vorbit despre Rusciuk, dar, lucru lesne de înțeles, amintirile mele erau mai proaspete decât ale lui.)

Pe când mă plimbam mi-a atras atenția afișul unui film: o fotografie prost realizată cu o fată blondă în frac, cu o țigară și un joben așezat într-o parte. Dedesubt scria cu litere de tipar uriașe „ÎNGERUL ALBASTRU" cu Marlene Dietrich și Emil Jannings. Era prima proiecție și începea peste o oră. Am dat fuga acasă și m-am războit cu obiecțiile Rosei. Nu aveam timp de pierdut. Am fost destul de impresionat de tonul meu autoritar. Planul acesta a făcut-o să roșească de plăcere, a pregătit pe fugă o omletă și s-a schimbat. Mi-am luat pe mine haina frumos călcată și am plecat. Filmul apăruse de câțiva ani. Știam toate cântecele și totul despre el, dar, în mod straniu, dată fiind pasiunea mea pentru această stea de cinema, căreia îi făcea concurență numai Greta Garbo, îl ratasem. Rosa îl văzuse cu prilejul unei călătorii la Frankfurt pe Main când a fost lansat, dar își dorea să-l revadă. Am ajuns la țanc.

La întoarcere, cucerit de film, deopotrivă deprimat și în culmea fericirii, am trecut pe lângă cafeneaua în care îmi lăsasem rucsacul.

— Hai să bem ceva! am zis.

Dar ea mi-a răspuns:

— Nu, nu, nu. Te rog! Nici vorbă. Nu suntem la Viena. Aici se strânge toată *Hochbürgertum** din Rusciuk.

---

* Marea burghezie (germ.).

Am stăruit. Era prima oară când n-o vedeam pe Rosa complet stăpână pe sine. Stătea foarte dreaptă, cu mâinile afundate-n buzunarele paltonului, iar mie mi se părea că arată mai bine și este mai discret îmbrăcată decât oricine altcineva. Am băut trei coniacuri, am fost ultimii care am plecat și ne-am întors la hotel cântând melodiile din film. M-am gândit să încerc trucul meu ridicol cu cântatul invers: *Falling in Love Again* era melodia la care apelam mereu cu încredere; nu încercasem niciodată în germană. M-am gândit în timp ce ea vorbea și apoi am spus:

— E mult mai bine așa. Ascultă:

Chi nib nov Fpok sib Ssuf
Fua Ebeil tlletsegnie
Nned sad tsi eniem Tlew!

Rosa era uluită. Ne-am oprit sub un felinar. Engleză, franceză sau rusă; pe acestea le cunoștea. Era suedeză? Finlandeză? Letonă? I-am spus.

— Mai cânt-o o dată, foarte rar, te rog, a spus ea.

Așa am făcut, și ea a ascultat cu atenție. Când am ajuns iar la *sthcin*, cu o notă languroasă, a scos un hohot de râs, mi-a aruncat o privire compătimitoare, s-a atins pe tâmplă cu arătătorul și a spus, cu un accent austriac voit exagerat:

— Mă tem că ești complet dus. (Ea a spus: „*Leider, ganz deppert.*") Și-acum încă o dată, în ritmul obișnuit…

CÂND M-AM AȘEZAT, mi s-au oferit o țigară și o cafea turcească, am semnat pentru primirea rucsacului și a conținutului lui în biroul șefului de post și am încercat să aflu ce se-ntâmplase. Era vizibil jenat că se petrecuse așa ceva în Bulgaria și nu mai știa cum să-și ceară scuze. Se găseau peste tot oameni răi… Era o greșeală… Își flutura mâinile prin aer. Vorba Rosei cum că eram OM DE LITERE părea să fi dat roade, dacă judecam după deferența lui încurcată. În mijlocul acestor explicații încâlcite, se auzeau oameni trecând prin încăperea adiacentă,

şi ofiţerul s-a întrerupt brusc să le spună să închidă uşa. În mijlocul acelei încăperi era un chip cunoscut, inconfundabil. Nu-i puteau aparţine altcuiva ochii aceia de iepure şi părul roşu! Mă simţisem vinovat că mă purtasem cu el ca un trădător în drum spre Rusciuk. Am făcut cu mâna şi am strigat un salut entuziast şi fals.

— Ce mai faci, Ivancio?

— Îl cunoaşteţi? a întrebat uimit ofiţerul.

I-am spus că eram vechi prieteni şi m-am ridicat să-l salut. Niciodată nu e prea târziu să îndrepţi lucrurile. Am văzut că purta cătuşe. Atunci am înţeles totul.

Mi-am imaginat, gândind cu o viteză neobişnuită, că probabil mă văzuse când intrasem în cafenea, sau pe fereastra cafenelei, şi locul unde-mi lăsasem rucsacul, iar când am plecat s-a strecurat înăuntru şi a şters-o cu el. Nu era de mirare că acum era mai puţin volubil decât de obicei!

Arăta groaznic, era palid-verzui la faţă, avea o tăietură urâtă la o buză şi un început de vânătaie la ochi. Auzisem despre duritatea sistematică a poliţiei, nu numai în Bulgaria, ci aproape în toate ţările vecine. Avea un aspect aşa de jalnic, încât liniştea lui era aproape sinistră. Mi-am amintit că ajunsesem de mult la concluzia că nu era în toate minţile. Rucsacul era din nou la mine, în siguranţă, şi eu mă distram de minune. De asemenea, mă gândeam că fusesem aşa de des la ananghie şi că el era într-un bucluc şi mai mare, încât prezenţa mea printre autorităţi părea o farsă; mai ales printre autorităţi care-i maltratau pe cei arestaţi. Într-o secundă am trecut de partea lui.

M-am prefăcut şi eu o dată că vorbesc bulgara mult mai prost decât în realitate. M-am agăţat de cuvintele ofiţerului cum că fusese o greşeală. Fusese o greşeală *strașni*; cumplită! Am arătat uluit spre cătuşele lui Ivancio şi m-am uitat revoltat de la unul la altul. Ofiţerul şi cei doi poliţişti care erau cu Ivancio păreau la fel de uluiţi. Am repetat că probabil nu-l adusese la hotelul la care trebuia, uitase numele, şi m-am încruntat cu tâlc la Ivancio, sperând că-mi va face jocul. Apoi, după ce-am spus

că era mare păcat că nu vorbeam mai bine bulgara, am plecat, după ce l-am bătut prietenește și ostentativ pe umăr pe Ivancio și le-am zis să aștepte să mă întorc cu cineva care putea explica mai bine.

Rosa tocmai terminase de călcat. Toate lucrurile mele erau impecabile, așezate teanc. A ascultat cu atenție cât i-am explicat ciudata poveste și și-a luat haina pe ea. I se părea o prostie să intervină. În definitiv, mi-l furase. Dar dacă eu păream așa de îndârjit... Îl cunoștea pe șeful de post și a spus că vorbește ea cu el mai întâi și apoi vine să mă ia. M-am instalat într-o cafenea aflată la câteva străzi de-acolo. S-a întors peste o oră.

— Ei bine, a spus ea zâmbind, s-a rezolvat. Am zis că vorbești germana doar un pic mai bine decât bulgara, că este un prieten căruia i-ai cerut să-ți ia rucsacul și că el nu mergea spre hotelul care trebuia când a fost prins. M-am simțit un pic cam prost – doar acum două nopți am insistat atâta că trebuie să-l găsească. Prietenul tău a prins ideea și a spus ce trebuie – prea multe. M-am prefăcut că sunt și eu la fel de zăpăcită ca ceilalți. Nu știu cât de convinsă a fost poliția, dar cu siguranță i-am nedumerit. Le-am spus din nou cât de celebru ești și cred că se bucură că scapă de toată povestea asta.

— Crezi că-i dau drumul?

— A, deja i-au dat drumul. I-am spus că-l duc eu înapoi la hotel.

Când mi-a văzut aerul consternat, a râs:

— N-avea grijă, am scăpat de el. I-am spus că ai plecat. E în drum spre Pazargic. (A făcut o pauză.) Ai dreptate că e nebun. Când i-am zis că știu tot ce s-a-ntâmplat de fapt, m-a privit sincer uimit. Era convins, așa că n-am insistat. E bine mersi.

Am râs amândoi. Era o femeie minunată.

În seara aceea am luat bacul să traversez Dunărea. Vremea se înseninase. După ce mi-am pus în rucsac toate lucrurile renăscute, am plătit factura la hotel. Pe principiul că berzei chioare îi face Dumnezeu cuib, Rosa îmi făcuse un total aproape indecent

de mic. Am mers cu o trăsură ca din vremea lui Sherlock Holmes la o tavernă pe o faleză joasă deasupra fluviului, așezată printre plopi în plină perioadă de năpârlire și castani comestibili. Afară era un mic ring de dans din beton, acum plin de noroi și frunze. Era închis în această perioadă, dar vizitiul s-a dus să-l cheme pe proprietar de la una dintre căsuțele din apropiere, și am mâncat privind Dunărea și întinderea Câmpiei Valahe. Vântul zdrențuia norii și făcea razele de soare și umbrele norilor să gonească unele după altele, formând o hartă mereu în schimbare pe frumoasa și trista panoramă a fluviului și a pădurii. Aceste rafale înălțau spirale de frunze pe lângă ochiurile de geam ale ferestrei tavernei goale. Toate emoțiile dimineții și, încă o dată, iminența plecării au stânjenit puțin discuția la început, dar nu conta. Simțeam că o cunosc pe Rosa de-o veșnicie. Însă după câteva pahare de *slivo* pe care le-a dat pe gât repede și cu o grimasă, de parcă ar fi fost o doctorie îngrozitoare, și cu mult înainte să terminăm carafele acelea cu vin, pe care în mare măsură le-am băut eu, vorbeam, iar eu râdeam, mai degajați decât oricând. După aceea am găsit și am strâns o mulțime de castane, care ieșeau din cojile lor ghimpoase și căptușite parcă cu fetru peste tot pe iarba jilavă de ploaie, am stat pe un buștean, privind în susul fluviului, și mă întrebam câte zile durase până ca partea austriacă a fluviului care curgea la picioarele noastre să ajungă aici din Passau, Linz, Krems, Viena și Bratislava și, la o adică, de la izvorul său din Pădurea Neagră?

Se făcea târziu, așa că am strigat la vizitiu. Omul a ieșit șontâcăind din căsuțe, a sărit pe capră, a trosnit din bici și a pornit în plin galop. Mare parte din drum, am cântat cântece austriece. Vizitiul a scos o sticlă din buzunar și a fluturat-o-n spate.

— Mai bine că pleci, a spus Rosa, altfel aș sfârși într-o instituție pentru alcoolici.

Wien a fost urmat de *Adieu mein kleiner Gardeoffizier, In einer kleinen Konditorei, Sag beim Abschied leise Servus, Kaiserjä-*

germarsch, Ich bin von K. u. K. Infanterieregiment, Gute Nacht, Wien și *Zu Mantua in Banden der treue Hofer war.*[1]

— Cântă *Ich bin von Kopf bis Fuss*[2] invers, a spus ea când am intrat hurducăind în Rusciuk.

Bacul părea să se miște. I-am plătit vizitiului din mers și ne am luat rămas-bun când a oprit. Era aproape întuneric.

Am ajuns la chei exact la timp. Au așteptat o clipă, plângându se nemulțumiți, până am urcat la bord, iar vizitiul mi-a aruncat rucsacul peste golul tot mai mare care se căsca între noi.

— Să nu-l mai pierzi iar! a strigat Rosa râzând.

Mi-a făcut cu mâna și mi-a zâmbit. Mâna cealaltă și-o ținea în buzunarul adânc al paltonului albastru, și i-am imitat și eu gestul, până când micul vapor a ajuns în larg și nu ne-am mai văzut fluturând din mâini. Când a fost aruncată ancora pe țărmul românesc, în aval se zărea un cer verzui.

---

1. *Viena*, urmat de *Rămas-bun, micul meu ofițer din corpul de gardă, Într-o cafenea micuță, Când pleci, spune-mi dulce rămas-bun, Marșul de vânătoare al kaizerului, Sunt din regimentul de infanterie cezaro-crăiesc, Noapte bună, Viena* și *În Mantua a fost capturat credinciosul Hofer.*

2. *Sunt îndrăgostit lulea.*

5
Câmpia Valahă

LA ÎNCEPUT MI S-A PĂRUT CIUDAT să mi se spună *dom nule** în loc de *gospodin*, să trec iar de la bulgara mea rudi mentară la româna rudimentară și să văd pe masă, în loc de un păhăruț de *slivo*, *țuică* într-un clondir triunghiular cu gâ cilindric; în ziare și în reclame, în loc de litere chirilice, șiruri de caractere latine cu diacriticele agățate de ele – un accent circumflex sau o semilună întoarsă-n sus care nazaliza vocalele sau le făcea guturale, iar dedesubt niște semne amintind parcă de cureaua de care se agață pasagerii în autobuz, ca niște sedi le care transformau s-ul în sh și t-ul în tz. Ca o confirmare a schimbării, dacă mai era nevoie – căci diferența de atmosferă era imediat sesizabilă chiar și fără aceste indicii limpezi –, pe perete se afla figura inteligentă și destul de bucălată a regelui Carol[1], cu un nimerit coif în stilul Hohenzollernilor (uneori cu un vultur deasupra, alteori cu o cascadă de păr alb de cal) și dedesubt o platoșă strălucitoare, iar pe umăr purtând Ordi nul „Mihai Viteazul". Lângă el, invariabil, era o fotografie cu prințul și fostul rege Mihai, pe care tatăl lui, întors pe neașteptate

---

* Cuvintele în limba română folosite de autor vor fi marcate, ca și în volumul *Între păduri și ape*, cu caractere cursive, unele cu mici modificări față de forma din original.

1. Regele Carol II (1893–1953), controversatul suveran al României între 1930 și 1940. Deși era moștenitorul de drept al tronului, și-a cedat viitoarea coroană fiului său, prințul Mihai, în urma unei relații nelegitime, dar cinci ani mai târziu s-a întors și l-a detronat. În 1940, generalul Ion Antonescu l-a forțat pe Carol să abdice, și Mihai a revenit pe tron

tate din exil, l-a detronat (rămânând rege un deceniu sau mai mult, după care rolurile s-au inversat din nou): un băieţel frumos, cu ochi blânzi, cu un pulover sau o cămaşă deschisă, în nasturi, şi cu părul brunet frumos pieptănat.

Uneori, nu prea des – din cauza relaţiilor reci dintre rege şi mama lui, cum ţi se spunea întotdeauna –, vedeai şi trăsăturile frumoase, destul de pline ale reginei Maria, cu ochii imenşi şi strălucitori, în contrast cu boneta albă ca de călugăriţă şi comănacul prins sub bărbie, care-i încadra faţa. Dar nu era nevoie de aceste însemne pentru ca schimbarea să fie clară, nici de tricolorul diferit de deasupra gheretei de la vamă, nici de vulturul de pe bancnotele de *lei* din buzunarul meu, care înlocuise leul rampant de pe leva. Oamenii din jur erau mai iuţi, mai ageri, mai tăioşi şi mai expansivi – poate mai volubili –, foarte diferiţi de cei de care tocmai mă despărţisem, care aveau o robusteţe aspră şi domoală. Era trecerea de la lumea slavă la cea latină. Întunecoasa întindere a Dunării de afară, cu colierul scânteietor al Rusciukului de pe malul celălalt (oare ce făcea Rosa? Lua cina? Citea? Lustruia? Cosea?), având pe mijloc linia punctată imaginară care marca graniţa, era un abis mult mai adânc decât o arăta întinderea sa geografică.

Pe malul opus, la câteva zeci de kilometri în amonte, în aceeaşi zonă din Rusciuk în care luaserăm prânzul, cam pe unde văzusem cum se risipesc ultimele rămăşiţe de lumină, avusese loc bătălia de la Nicopole, din 1396, unde Sigismund al Ungariei, mai târziu împărat al Sfântului Imperiu Roman, împreună cu o mare forţă de cavaleri francezi sub conducerea lui Ioan fără Frică, fiul lui Filip II cel Îndrăzneţ de Burgundia, aflaţi în campanie în răsărit pentru a opri ameninţarea otomană, au fost înfrânţi şi capturaţi de Baiazid Fulgerul, care i-a luat prizonieri în Turcia până le-a fost plătită răscumpărarea. (Şase ani mai târziu, Baiazid însuşi a fost învins la Ankara de către Timur Lenk şi vârât într-o cuşcă, iar treisprezece ani mai târziu mulţi dintre aceiaşi cavaleri au luptat la Azincourt.) Rareori întâlneşti asemenea iruperi ale lumii apusene în acest straniu şi

aparent tenebros *no man's land* format din principatele ortodoxe şi ţaratele slave, care se întindeau între graniţele Imperiului Roman de Răsărit şi Sfântul Imperiu Roman la Dunărea de mijloc. Dar cu câteva sute de kilometri mai la sud, cu trei secole în urmă, au devenit frecvente cu prilejul cruciadelor, a căror primă înaintare a avut loc prin nordul Mării Egee, traversând Macedonia spre Asia Mică. Straniul traseu a declanşat o migraţie apuseană care, în cele din urmă, a presărat prin tot Levantul mănăstiri, arene pentru turniruri, clopotniţe, creneluri pe care se odihneau vânturelii şi săli de banchet claustrate şi, încet-încet, i-a transformat pe paladinii normanzi din Sicilia în nişte satrapi printre iasomii: figuri cu veşminte de brocart, cu turbane şi şoimi pe mână, amintind mai degrabă de o miniatură persană decât de tapiseria de la Bayeux.

ÎN CIUDA NUMELUI SĂU ROMÂNESC – Muntenia, ţara munţilor –, Valahia este în linii mari o zonă de şes. Mai în nord, o traversează şiruri de dealuri care, în cele din urmă, se înalţă formând marele lanţ impunător al Alpilor Transilvaniei, ramificaţia meridională, spre vest, a Carpaţilor, dincolo de care se află Transilvania, unde petrecusem aşa de mult timp în anul acela. Dar mlaştinile sud-dunărene de aici erau diferite de partea bulgară, unde terenul coboară spre fluviu în terase domoale şi pe mal se opreşte, formând o faleză. Fluviul se termină, începe câmpia şi, lucru des întâlnit pe această întindere monotonă, depărtările sunt înceţoşate de porţiuni de teren mlăştinos, unde mişună păsări de baltă arătând exact ca semnele convenţionale prin care sunt reprezentate pe hărţi.

Şoseaua principală pe care înaintam cu greu – acum n-avea rost s-o apuc pe o potecă lăturalnică – se întindea dreaptă ca o săgeată cât vedeai cu ochii. Peste tot păşteau turme enorme. Ţăranii şi păstorii purtau familiarele încălţări de piele netăbăcită – *opinci* în România, *ţervuli* în Bulgaria –, dar în rest, ca şi în Transilvania, erau îmbrăcaţi complet în alb, cu ii încinse la mijloc, care le veneau aproape până la genunchi, ca

niște cămăși purtate peste pantaloni. Din nou, aveau cu toții *cojoace*, hainele acelea din blană de oaie, cu partea îmblănită la interior și cu cea netedă în afară, cu o sumedenie de modele și cusături; și în loc de calpacele drepte, ca de husar, ale bulgarilor purtau *căciuli*, niște conuri înclinate din blană de oaie neagră sau cafenie. La fiecare câțiva kilometri găseai un sat sărăcăcios cu case spoite în alb și cu acoperișuri de trestie, punctele de întâlnire ale căruțelor lungi trase de cai sau de bivoli, apoi câmpia. În română se spune „*stânga*" și „*dreapta*". Cred că pe acest drum am observat pentru prima oară cu ce cuvinte strigă țăranii români la bivoli. „*Hăăăis!*" spun ei pe un ton jos și lungind cuvântul – și animalele pornesc clătinându-se ușor spre stânga; „*cea!*" – și-atunci fac la dreapta. Caravanele țiganilor erau mult mai frecvente decât pe celălalt mal al Dunării, iar pe marginea drumului găseai mai multe tabere. Le ținusem companie de mai multe ori unor astfel de nomazi, dar de obicei îmi luam tălpășița după vreo doi-trei kilometri. Niciodată nu păream s-o nimeresc, lucru cu atât mai umilitor când îmi aminteam cu câtă ușurință păreau să se împrietenească cu ei alți călători prin Balcani. Un an sau doi mai târziu, în Moldova, am ajuns să cunosc destul de bine mai mulți țigani români, dar erau niște comunități sedentare, vorbeau romani și se stabiliseră în sate în care locuiau de multe generații – de la abolirea iobăgiei feudale de pe marile moșii, la mijlocul secolului trecut. Cu nomazii, am impresia că nu eram în stare să trec de bariera cerșitului, obicei pe care ei se simt datori să-l păstreze.

Mai la est, câmpia aceasta se transformă în adevărata stepă a Bărăganului, care se întinde de-a lungul marii bucle a Dunării spre nord și trece în partea cealaltă, în Dobrogea: stearpă, pustie și foarte frumoasă în felul ei sinistru. Acolo nu crește nimic altceva în afară de ciulini, iar aceștia se usucă și plutesc prin stepă, unindu-se cu alții și formând mari sfere care se rostogolesc, ca un puf de scai uriaș. Am traversat-o o singură dată, cu mașina, în toiul verii. Vântul purta aceste sfere și, pe

măsură ce se înteţea, le aduna alături de praful dimprejur, de beţele şi gunoiul căzute din căruţele care treceau pe-acolo şi de câteva bucăţi de lemn putred. Spiralele acestea din gunoaie se-nălţau şi se răsuceau cu o viteză ameţitoare, devenind nişte diavoli de praf înalţi de sute de metri, întunecoşi şi învolburaţi în direcţii felurite, ca nişte ciubuce uriaşe, până când, sus de tot, se-mprăştiau. Toate gunoaiele care fuseseră smulse de vârtej şi urcate în spirală erau atunci risipite de vânt. Alte trei izbucniseră în acelaşi timp şi se-nvârteau, măturând şi secerând totul, cu un şuier, pe întinderea sălbatică, aplecate în aceeaşi direcţie, şi parcă gesticulau frenetic din vârfurile lor dezlânate şi tot mai întinse. Câmpia era încă plină de miraje; aceste patru coloane străbăteau apusul, iar perdeaua plutitoare de praf refracta lumina, dând naştere unui amestec dezlănţuit de portocaliu, chihlimbariu, roşu-sângeriu şi violet, care se destrăma în depărtare. Din câte se povesteşte, căruţe întregi au fost luate pe sus de asemenea demoni învolburaţi, cu tot cu oi şi bivoli. Ţăranii vorbesc despre păstori singuratici care alergau pe câmpie urmăriţi de ei, înhăţaţi, răsuciţi prin aer şi găsiţi mai târziu ca nişte sperietori de ciori strivite şi schiloade. Nu e de mirare că aceste lucruri dau naştere legendelor; dacă e vorba doar despre legende…

Câmpia pe care o străbăteam eu nu era nici pe departe aşa; dar nefericita tendinţă era latentă şi pe întinderea aceasta monotonă, pustie şi destul de frumoasă care mă-nconjura şi de-o parte, şi de alta. Stepa e învăluită într-o melancolie şi-o deznădejde profundă. În afară de fântâni, pe marea porţiune dintre fluviu şi munţi nu se găseşte nimic care să-ţi atragă privirea, nici un schelet de stâncă nu se iţeşte de pe suprafaţa netedă, nimic nu sugerează varietatea care însufleţeşte lumea de piscuri şi frunziş din Transilvania. Vara e mai frumos, când e înveşmântată în lanuri întinse de grâu şi de porumb, dar chiar şi-atunci domneşte melancolia. Satele se ivesc pe suprafaţa ei cu ceva din incertitudinea unui miraj, iar glasurile şi expresia locuitorilor sugerează o docilitate blândă, pasivă. De parcă istoria le-ar fi

răpit orice urmă de substanță. Conduși de principi ortodocși, deseori tiranici și abuzivi, și exploatați de compatrioții lor moșieri, cu excepția câtorva răscoale eșuate, fuseseră privați chiar și de acea răzvrătire față de cuceritorul străin, care acționase ca stimul și balsam asupra răsculaților din Grecia, Bulgaria, Serbia și Muntenegru și a părții creștine din populația Bosniei, Herțegovinei și Albaniei; și, deși creștinii din Balcani îndurau împreună sclavia la care erau supuși de către otomani, erau cu toții în aceeași barcă și s-au eliberat de iobăgia locală care stăpânea la nord de Dunăre și pe care moșierii înșiși au desființat-o în timpul manifestărilor liberale din secolul al XIX-lea. Existaseră personaje romantice de felul lui Robin Hood – în special în munți –, dar, încă o dată, pandurii și haiducii, când erau ceva mai mult decât tâlhari din munți, se războiau cu nedreptățile locale mai degrabă decât cu celălalt inamic concret, universal, cu turban, cum procedau clefții și comitagii, mai la sud. Asta pentru că stăpânirea otomană directă se oprea la malurile fluviului. Dar, de secole, cele două voievodate, Valahia și Moldova (care abia la jumătatea secolului al XIX-lea au fost unite sub numele de România), erau vasalele Turciei, și una dintre sarcinile de seamă ale principilor care ocupau vechile tronuri al lui Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare era să strângă uriașul bir anual pentru sultan și (datorie pe care și-o luaseră singuri) să se îmbogățească și ei în același timp. Este greu de spus cu certitudine dacă această supunere la lăcomia turcilor a fost mai împovărătoare, în general, pentru cele două voievodate decât jugul otoman de la gâtul țăranilor din Balcani, mai apropiat și mai opresiv.

La mijlocul secolului al XIX-lea, când s-au unit, cele două principate au fost conduse pentru scurtă vreme de Alexandru Cuza, urmat de Carol de Hohenzollern, care mai târziu a devenit regele Carol I. Acest vechi regat – față de cel nou, format din toate provinciile care au revenit României după Marele Război prin tratatul de la Trianon – era Regatul: România prin excelență. Noile provincii alipite din motive etnice acestui vechi

miez, dintre care multe fuseseră separate vreme de secole, erau Dobrogea, de la sud de Deltă, pe care o revendicau bulgarii; Basarabia, care fusese a Rusiei o sută de ani și mai bine; Bucovina, în nord, care fusese un colțișor îndepărtat al Imperiului Austriac; Transilvania și Banatul, la sud-vest, mai demult parte din Ungaria – mărind astfel foarte mult teritoriul țării, sporindu-i avuția și ațâțând furia iredentistă a vecinilor, mai ales a Ungariei și a Bulgariei.

Era imposibil de spus în ce măsură cele câteva secole groaznice care trecuseră – sau toată istoria lor fusese groaznică? – contribuiseră la melancolia fatalistă pe care mi se părea întotdeauna c-o observ la țăranii români și mai ales la cei de la șes, ori în ce măsură o alinaseră numeroasele reforme agrare, fărâmițarea repetată a marilor moșii și distribuirea lor treptată. În afară de alte motive de nefericire, analele românești alcătuiau un lung inventar de dezastre: invazii biblice ale insectelor, distrugerea recoltelor, boli ale animalelor, cumplite molime care secerau necontenit populații întregi, năvălirea armatelor străine, jafuri și incendii. Mai presus de toate, de-a lungul a multe secole fără izvoare scrise, înainte ca primii călugări să-și scrie cronicile și după ce ultimele legiuni romane (care, împreună cu autohtonii daci, sunt strămoșii direcți ai românilor) fuseseră rechemate la Roma, aceste câmpii au fost un loc de popas și tabără, vastul pustiu în care își struneau caii toți barbarii care veneau spre vest din Asia, străbătând sălbăticia scitică de la nord de Marea Neagră – goții, hunii, avarii, maghiarii, bulgarii, cumanii și pecenegii – înainte să pornească spre sud și sud-vest, peste Dunăre, ca să grăbească prăbușirea Romei, să doboare zidurile Bizanțului și, poate, să prindă rădăcini în Balcani; sau să pornească spre vest, chiar printre blândele triburi nomade de slavi, ca să provoace creștinătatea occidentală, să amenințe Parisul, să cucerească și să repopuleze Spania sau, asemenea maghiarilor, să se statornicească în Câmpia Panonică.

Dar, indiferent de nenorocirile și vicisitudinile istoriei, este greu de crezut că aceste câmpii inerte, aparent nemărginite,

cu suprafața lor peticită și prăfoasă vara, cu întinderea de zăpadă iarna, cu cerul vast și frumoasele apusuri zilnice ca de sfârșit de lume, ar putea fi mediul propice pentru un optimism dezlănțuit, pentru veselie sau măcar pentru dârzenie în fața sorții. Limba română este bogată în cuvinte care exprimă nuanțele tristeții; cuvântul monosilabic cu vocală lungă *dor*, care exprimă o tristețe și un alean greu de definit, o frământare fără cauză precisă (deși poate fi folosit și în sensul strict de tânjire din dragoste), surprinde exact acest lucru: „*mi-e dor*", „am un *dor*", „tânjesc sau mă prăpădesc după"... fără un obiect sau un motiv exact, se află adesea pe buzele țăranilor. Un alt cuvânt care mi s-a părut dintotdeauna cel mai frumos pe care l-am auzit vreodată pentru a exprima tristețea iremediabilă este *zbucium*, pronunțat *zboochoum*, un spondeu disperat de întristare profundă, acea amărăciune moldo-valahă. „*Mi-e zbucium...*" (Deși nu există nici o legătură între cele două cuvinte dincolo de sonoritatea asemănătoare, cuvântul acesta mă duce întotdeauna cu gândul la un alt cuvânt românesc – *bucium* –, care desemnează „un corn lung de metal", de trei-patru metri, susținut pe umeri rezistenți, întors la un capăt – foarte asemănător cu cele folosite de preoții budiști și în lamaserii –, în care suflă păstorii și văcarii ca să-și cheme turmele sus, în munții Carpați, lansând detunături uluitoare, prelungi, sinistre și mâhnite, pline de *zbucium*, pe povârnișurile văilor Oltului și Bistriței.)

Însă acesta este un tărâm înșelător. Știm totul despre melancolia stepelor și despre tristețea câmpiilor datorită numeroaselor și pitorești relatări de călătorii: tânjirea și *Sehnsucht** inspirate de spațiile ample, sufletul țărănesc care-și găsește expresia în muzică, și sute de alte amănunte pe care o voce dulceagă, urmărind silueta profilată pe fundalul apusului unui păstor ce-și mână turma, le-au folosit până la saturație, depășind orice limită acceptabilă. Mi-aș dori să nu fi fost așa, pentru că o asemenea descriere este valabilă în special aici, și aproape niciunde

* Nostalgia (germ.).

altundeva. Muzica și cântecele românești, pe care le adoram, întruchipau în mare măsură toate aceste lucruri, și mai ales un fel de cântec numit *doină*. Nu are nimic de-a face cu schimbările bruște de ritm, de la galeș la un iureș amețitor, la care sunt experți țiganii, sau cu lamentația orientală și gama diferită din Balcani, sau cu bocetele ascuțite, tremurătoare, din inima peninsulei Mani. Este o emanație a satelor, a lanurilor, a câmpiilor, de o lentoare infinită, cu pauze lungi și armonii imperceptibile, de o frumusețe fascinantă, pe care o auzi de la fereastra unui tren sau din spatele unei căpițe de fân după ce secerătorii au tăiat ultima brazdă, sau când te apropii la pas de-un sat, la lăsarea nopții, cum făceam eu acum; te oprești, asculți și înțelegi că ordinea și metrica pe care au impus-o aceste cântece de jale sunt singura cale de a face suportabilă o stăruitoare impresie că toate lucrurile care-ți frâng inima se găsesc aici și că toate sunt în zadar.

SINGURUL LOC UNDE PUTEAM SĂ DORM în primul sat stăpânit de *doine* în care m-am oprit în noaptea aceea a fost băcănia unui evreu, care era și han. Băcanul era un bărbat roșcovan, plin de viață, foarte diferit de sefarzii din Plovdiv și Rusciuk: un așkenaz pe care sătenii îl numeau *domnul David*. Cu familia lui vorbea în idiș, iar cu mine, într-o germană de modă veche, nazală, *Judendeutsch*. Din nefericire, spre deosebire de bătrânul rabin din Banat, nu știa prea multe despre scriptură. Mi-aș fi dorit să-l întreb care era diferența exactă dintre Tora și Talmud, pe care le încurcam întotdeauna, și despre Golem și hasidism. A spus că aici erau doar mici comunități izolate. Trebuia să merg în nordul Moldovei, departe, în orașe precum Botoșani și Dorohoi – locul de baștină al domnului David –, care erau aproape în totalitate evreiești. (Și exact asta am făcut vreun an mai târziu.)

Fie datorită agerimii evreilor, fie din cauza nepriceperii la comerț a românilor, fie probabil din amândouă motivele, aproape toți băcanii din sate erau evrei, și tot ei se ocupau de

comerț și în orașe, mai puțin în Delta Dunării, unde grecii – în special la Constanța, la Galați și la Brăila – jucau rolul cel mai important în treburile negustorești, mai ales în comerțul fluvial pe Dunăre cu șlepurile, sursa multora dintre averile lor. Agenții și administratorii marilor moșii erau aproape întotdeauna greci. Poate de-asta nu erau mereu îndrăgiți. Dar acesta este un defect minor în comparație cu adânc înrădăcinatul și aproape universalul antisemitism pe care-l nutreau românii față de cei aproximativ un milion de evrei care locuiau în țară. Prejudecata era și mai puternică decât în Ungaria. Nu numai că toate năravurile erau puse în seama hangiilor, băcanilor și negustorilor din sat; acest sentiment avea o intensitate aproape mistică. Țăranii încă dădeau crezare legendelor despre crimele rituale. Dar în rândul celor mai educați maghiarii păreau și mai obsedați de această chestiune decât românii. Cărțile lui Jean și Jérôme Tharaud – *La fin des Habsbourgs*, *Quand Israël n'est plus roi* etc. – îmi erau adesea oferite ca să înțeleg rolul jucat de evrei în revoluția lui Béla Kun. Îi auzeam frecvent pe oameni vorbind despre planul de stăpânire a lumii – a cărui falsitate a fost de mult dovedită – cuprins în *Protocoalele înțelepților Sionului*. (Acest plan, din câte spunea un moșier interesat de genealogii, era pus în aplicare generație după generație, prin infiltrarea evreilor, prin căsătorie, în întreaga aristocrație din Europa Occidentală, cea franceză fiind în frunte, iar cea engleză pe locul al doilea. Pentru a-și întări afirmațiile, mi-a arătat un volum rar care era deseori citat, dar rareori văzut, cu titlul *Semi-Gotha*. Volumul gros și compact, alcătuit de cineva care, asemenea lui M. Galtier-Boissière, urmărea probabil un unic scop, avea formatul și caracterul unitar al celor trei volume ale Almanahului Gotha, pare-se unica lectură a unora dintre moșierii care abia dacă se interesau de alte ramuri ale cunoașterii: *Hofkalender* cu coperte roșii, despre familiile regale, vasale și princiare, *Gräfliche* cu coperte albastre și *Freiherrliches Taschenbuch* cu coperte verzi. Un al patrulea volum, tipărit de un

particular, avea coperte galbene; şi, în loc de coroanele şi di-demele caracteristice ale celorlalte, avea imprimată în relief o Stea a lui David aurie. Pentru a ilustra răspândirea în lume a evreimii şi improbabilele înfăţişări sub care pândea, a subliniat moşierul cu degetul mic, subţire şi armorial, şi cu o expresie de un triumf melancolic la fiecare nume. Winston Churchill a fost primul pomenit, lordul Rothermere[1] al doilea, lucru des-tul de trist, întrucât pe vremea aceea lordul Rothermere era considerat marea speranţă a revizionismului maghiar. Aşa că nu se ştie niciodată, a spus el. A fost uimit şi jignit că m-am îndoit de importanţa şi acurateţea cărţii lui preferate.)[2]

Ostilitatea era mult mai bine înrădăcinată în nord, unde în o sută treizeci de ani populaţia evreiască crescuse de la vreo două mii de familii la aproape un milion de persoane, pentru că majoritatea fugiseră de condiţiile groaznice din Polonia şi din zona de rezidenţă din Rusia, astfel că acum în mai multe oraşe mari din Moldova, printre care şi Iaşi, capitala Moldovei, îi depăşeau numeric pe români şi monopolizau negoţul provinciei. Nu e de mirare că această explozie demografică greu de digerat a provocat spaimă, resentimente şi ostilitate în rândul localnicilor; situaţia lor de aici nu se compara cu cea armonioasă şi aşezată a rafinaţilor şi mult mai puţin numeroşilor sefarzi din lumea otomană; de asemenea, nu era de mirare nici că evreii, cărora le era refuzată cetăţenia deplină şi aproape orice altă cale spre progres sau onoruri, se dezvoltau şi excelau în singurul domeniu pe care nu li-l interziceau prejudecăţile. Îndepărtatul principat în care au început deodată să prospere

1. Harold Harmsworth, prim-viconte de Rothermere (1868–1940), fondator al ziarului *Daily Mirror*, era un susţinător al pretenţiilor Ungariei de revizuire a Tratatului de la Trianon, din 1920, şi de restabilire a graniţelor ţării. O statuie a acestuia se află încă la Budapesta.

2. În ciuda descrierii depreciative a lui PLF, *Semi-Gotha* era un studiu imparţial asupra acelor familii nobile europene de origine evreiască. Mai târziu, naziştii l-au folosit ca să le identifice.

nu avea clasă de mijloc; societatea rurală nu știa că poate să existe ceva între feudalismul medieval al moșierilor – boierii mari și mici, dintre care mulți rareori puneau piciorul pe întinsele lor moșii – și numeroasa și intens exploatata țărănime. Nu exista clasă de mijloc urbană și, în special în Moldova, pe măsură ce țara se extindea, populația evreiască a devenit o burghezie pe jumătate străină formată din mijlocitori și negustori cu amănuntul.

Toată lumea recunoștea fără prea mare tragere de inimă că evreii făceau afaceri onest, deși erau necruțători și își respectau înțelegerile. De asemenea, am observat că aproape oricine, indiferent cât de pornit era, avea un prieten evreu care „nu era ca ceilalți", excepții care, adunate, dădeau probabil un total semnificativ. Doar în călătoriile de mai târziu din Moldova și Bucovina am ajuns să cunosc, să discut și chiar să mă împrietenesc cu evrei care nu erau izolați în marea de ne-evrei. Întrucât nu fuseseră nevoiți să-și armonizeze obiceiurile cu ale străinilor, viața lor era complet neschimbată: caftane lungi și negre, pălării negre de catifea cu boruri largi, tichii, bărbi negre, roșcate sau blonde, favoriți răsuciți (precum cei ai gazdei mele din pădurea din Banat și ai fiului său), o limbă idiș în mare măsură nealterată de limba română, dar bogată în cuvinte poloneze, rusești, și de asemenea ebraica, pe care o studiau rabinii și elevii de la seminar. Și aici auzeai tonalitățile nazale și observai gesturile orientale în toată puritatea lor, precum ridicatul din umeri și mâinile fără astâmpăr care se înălțau cu palmele în sus. Din aceste regiuni și mai ales din Cernăuți, capitala Bucovinei (care a rămas sub conducerea habsburgilor până la sfârșitul Primului Război Mondial), se trăgeau mare parte din evreii talentați care, odată ce au ajuns în America, au triumfat pe scenă, pe ecran, în muzică și arte, având și o anume pornire umoristică de negăsit la alte națiii, o adevărată dovadă de geniu, și care au oferit lumii toate poveștile lor evreiești amuzante.

De când stătusem la rabinul acela din Banat, eram interesat să aflu cât mai multe despre istoria evreiască, şi la Sofia scotocisem prin enciclopedii şi cărţi de referinţă în toate limbile pe care le înţelegeam. Vizitasem deja, dar prea pe fugă, o sinagogă aşkenază din Bratislava, iar un prieten evreu îmi tălmăcise obiceiurile, care pe un străin îl copleşesc fără doar şi poate. În Plovdiv, după ce ascultasem o slujbă fascinantă de prăznuire a unui sfânt în biserica armenească, zăbovisem mult timp în faţa unei sinagogi sefarde, dar, nefiind însoţit de nici un prieten, nu îndrăznisem să intru. (Abia douăzeci de ani mai târziu, împins de fascinaţia pentru cântările ortodoxe şi cânturile gregoriene – şi de probabila lor origine, mai ales a psalmilor, în liturghia marilor temple din Antiohia şi Ierusalim de pe vremea apostolilor –, am auzit cântecele sefarde, minunat interpretate în frumoasa sinagogă portughezo-olandeză de stil carolingian din Artillery Row, în City.) Aşa că ştiam multe în acest domeniu: de ce evreii din nord vorbeau un dialect german şi purtau nume de origine germană – Schwartz, Weiss, Abendstern, Weintraub, Blumenblatt, Goldberg, de exemplu, sau nume cu terminaţii slave, precum Moiski sau Rabinovici – în loc de străvechile lor nume iudaice. Domnul David, cu care-am stat de vorbă, după ce s-au dus ceilalţi la culcare, în magazinul său universal care era în acelaşi timp şi han, nu m-a ajutat prea mult cu informaţii despre macabei, exilul babilonian, distrugerea Templului, diaspora şi khazari; nu ştia mai mult decât ar şti un băcan englez, m-am gândit, despre Danegeld* şi Witenagemot**; dar îl amuza interesul meu.

Însă înainte să tragă obloanele a spus ceva ce mi-a rămas în minte. Comparam religia iudaică şi cea creştină.

---

* Tribut plătit în Anglia anglo-saxonă invadatorilor vikingi în timpul domniei lui Ethelred II.

** Consiliu anglo-saxon care se reunea pentru a-l sfătui pe rege în chestiuni administrative şi juridice.

— Am să-ți spun care este marele avantaj al religiei noastre față de a voastră: nimeni nu poate să practice creștinismul așa cum trebuie și să ducă o viață obișnuită. Voi, creștinii, nu reușiți să fiți niciodată ceea ce ar trebui să fiți, asta dacă nu sunteți sfinți; nu sunteți nici măcar o clipă drepți, sunteți mereu vinovați, mereu nefericiți, mereu în dizgrație, oricât v-ați strădui. Religia iudaică este făcută pentru oameni: sunt câteva reguli simple pe care nu avem voie să le încălcăm, și atâta tot. Putem să ne practicăm religia fără cusur și să trăim totuși ca niște oameni obișnuiți. E simplu să fii un bun evreu, dar imposibil să fii un bun creștin. Totuși, creștinii nu sunt mai virtuoși decât evreii, nu-i așa? Cam la fel? Și-atunci, la ce bun? Și care e rezultatul? Noi suntem fericiți în sânul religiei noastre, voi sunteți nefericiți, și asta-i tot. Noi avem multe alte necazuri, dar religia nu e unul dintre ele. *Gott sei dank.** Nu ne atacă pe la spate, cum li se întâmplă goilor.

AICI ESTE NEVOIE DE O EXPLICAȚIE, și această mică întrerupere, în timp ce eu mă aflu pe un pat de fier, sub calendarul fără file, murdărit de muște, al lui Iacob Bercovici, negustor de cereale din Galați, care o înfățișează pe Iudita înaintea lui Olofern**, este tocmai locul potrivit.

În ultimele pagini se găsesc mai multe referințe care sugerează că am cu România o legătură mai îndelungată decât îmi puteau oferi lunile de vară petrecute acolo, când m-am aflat exclusiv printre maghiari, sau scurta perioadă din această buclă transdanubiană. Situația stă așa. În cei cinci ani de la terminarea acestei călătorii și până la izbucnirea războiului, m-am întors de mai multe ori în toate țările pe care le-am traversat

* Slavă Domnului (germ.).

** În Cartea Iuditei, din Vechiul Testament, se povestește cum Dumnezeu o alege pe Iudita, văduva lui Manase, pentru a-și salva poporul de asediul armatei asiriene ucigându-l pe conducătorul ei, generalul Olofern.

până acum, cu excepția Bulgariei, pe care, după încheierea acestui an, din pură întâmplare, n-am mai vizitat-o. Dar dintre toate aceste țări, în Grecia (care, deși nu intervine în narațiune, pândește de dincolo de ultima pagină) și în România am ajuns și am locuit cel mai adesea. În România am stat de două ori câte un an. (Aș fi putut sta mult mai mult dacă izbucnirea războiului n-ar fi pus capăt ședерii ca o minunată vacanță de vară și nu m-ar fi târât înapoi la ceea ce percepeam ca pe gratiile cu piroane ale unui lung trimestru de iarnă în curtea centrului de pregătire pentru infanteriști, plină de zăngănit, tropăit și strigăte.) Pornind din văile din nordul Moldovei, unde locuiam, am călătorit prin toată țara, până în Deltă, Bucovina, m-am întors în Transilvania, în Dobrogea, în Basarabia și la București, de multe ori. De aceea, peste primele mele amintiri se suprapun multe altele, și când scriu despre aceste prime întâlniri mi-e greu să înlătur lucrurile aflate după aceea: ar însemna să arborez o falsă inocență. Va fi dificil să separ experiențele ulterioare de aceste prime întâlniri cu Regatul. Aproape că nu mă pot abține să nu strecor câteva astfel de bule de mai târziu în paginile care urmează. Este un proces riscant, dar dacă găsesc ocazia potrivită – un posibil final de paragraf sau un gol ademenitor în nerafinata lucrătură a acestei cărți – este posibil să mă dedau cu entuziasm acestei sarcini, dar nu fără a-l avertiza pe cititor. În definitiv, poate că n-o să mă mai întâlnesc cu o astfel de ocazie în vreo altă carte, și am multe impresii despre această extraordinară țară, de mai târziu, pe care aș vrea să le recuperez. O să văd cum merge.

Prin propoziția ciudată de mai sus înțeleg că foarte curioasa și plăcuta sarcină de a compila această arheologie personală este amenințată de două probleme principale. Prima este neașteptata ceață a memoriei incerte, o porțiune din traseu se întinde lipsită de evenimente, și nici un semn în creion de pe hartă nu-mi vine-n ajutor. Mi s-a întâmplat de mai multe ori, și fără-ndoială că se va mai întâmpla. La început astfel de blocaje mă necăjeau mult. Mă uitam când la pagină, când la

hartă, din ce în ce mai nefericit pe măsură ce se scurgeau minutele şi nimic, absolut nimic nu ieşea la suprafaţă. Nu şi acum. Acest blocaj este pentru mine un semn că nu se găsea nimic demn de ţinut minte care să-mi fie de folos. Nici o reflecţie despre peisaj, sate, chiar oraşe – sau despre locuitorii lor. Deseori probabil că trecusem pe lângă, ratasem la mustaţă sau pur şi simplu nu-mi aminteam din cauza unui defect de-al meu, clădiri teribil de-nsemnate (pe care acum aş da poate orice să le văd), lanţuri muntoase pline de istorie şi minuni naturale, tendinţe şi evenimente politice de o importanţă capitală. Ultima apreciere mă face să cred că, şi după atâta timp, aceasta trebuie să fie cartea de călătorii cu cele mai puţine informaţii în exclusivitate din câte-au apărut vreodată. Scuza mea este că nu avem de-a face nici cu un îndreptar cultural, nici cu un ghid, nici cu un raport politic sau militar. (Dar nu e deloc înţelept să stărui asupra lipsurilor.) Fericitul revers al tuturor acestor lacune este că ne salvează pe toţi de la înecul în puhoiul fără repere al memoriei perfecte.

A doua problemă este exact opusul: în timp ce pun cap la cap fragmente care au zăcut netulburate vreme de două decenii şi mai bine, deodată iese la suprafaţă un detaliu care acţionează la fel de puternic ca gustul madlenei ce i-a readus lui Proust în memorie întreaga copilărie. Avalanşa de amănunte irelevante, secvenţele întrepătrunse de gânduri şi asocieri mentale, ecourile ecourilor reverberate şi ricoşate sunt copleşitoare, astfel că, în speranţa de a ajunge la o izbăvitoare umbră de simetrie şi echilibru, mare parte din această captură irelevantă trebuie aruncată înapoi în smârcurile în care-a zăcut în tot acest timp. Pentru un scriitor care este şi cel mai rău redactor al său, e o sarcină chinuitoare. În asemenea momente, aproape că mi se pare că teancul de foi albe din stânga conţine, în cerneală invizibilă, tot ce mă pregătesc să scriu şi că fiecare foaie se acoperă cu o înlănţuire de detalii, uitate până în acea secundă, imediat ce ajunge în faţa mea, de parcă vârful peniţei ar fi alimentat cu o soluţie de developare, nu cu cerneală; iar când

ajunge în teancul din dreapta al manuscrisului, bulele formate din gândurile tardive adăugite textului sunt destul de mari încât să poarte hârtia până la tavanul văruit în alb al casei mele de pe insula grecească, şi multe (sau majoritatea) trebuie înţepate sau dezumflate dacă vreau să obţin cât de cât echilibrul sau armonia.

Şi mai există şi o a treia problemă: dorinţa de a prezenta o impresie veridică asupra unei ţări, şi prin asta nu mă refer la o imagine veridică în termeni absoluţi, în cazul în care e posibil aşa ceva, ci la una fidelă impresiei generale, în care s-au îmbinat, când venea vremea să plec, nenumăratele frânturi de experienţe: o sinteză extrem de personală care ar fi utilă doar cuiva aflat în căutarea unui absolut ipotetic, iertând orbirea, subiectivitatea şi cunoştinţele incomplete ale scriitorului. Dar cred că dacă aş limita paginile de faţă la experienţele din această primă vizită m-aş îndepărta de ţintă. De aceea, sunt tentat să strecor câteva evenimente postdatate. Dar deocamdată nu trebuie să ne preocupe acest lucru. În ciuda oricărei porniri nestăpânite care pândeşte în diversele straturi de amintiri din România, detaliile sosirii mele la Bucureşti îmi sunt foarte limpezi; aşadar, să purcedem.

6
București

BUCUREȘTIUL PLUTEA DEASUPRA orizontului neted al după-amiezii târzii, o masă întinsă și dezordonată care în curând, odată cu lăsarea nopții, și-a pierdut orice formă sau contur și, într-un fel, a dispărut din nou. Vreo două siluete de clădiri înalte, abia ghicite în depărtare, și o mulțime de coșuri de fum se cufundau în întunericul ce se-ntindea la periferie, iar vălul ușor și necontenit de ploaie i-a estompat și mai mult conturul amorf. Granița dintre sat și oraș, o trecere lină pentru cei care călătoresc pe jos, nu era nicăieri mai neclară decât aici. Se deslușeau câteva case. Șoseaua noroioasă s-a transformat, pe nesimțite, într-o arteră asfaltată, cu marginile zgrunțuroase, întreruptă de o rețea de gropi imense pline cu apă. Reflexiile zdrențuite ale focurilor, flăcărilor și ferestrelor se descompuneau prin labirintul de băltoace și asfalt împestrițat de ploaie; apoi, deodată, totul a rămas o vreme cufundat aproape complet în întuneric, până când, printr-un pâlc de salcâmi șiroind de apă, s-au ivit luminile unui mic imobil, iar puțin mai departe, ferestrele unei fabrici cu săli pustii și strălucitoare în care se putea ghici zumzetul dinamurilor. Grinzile la vedere, tencuiala căzută și crengile care creșteau prin crăpăturile zidurilor și geamurilor dădeau impresia de ruină. Dincolo de o mică așezare precară înjghebată din butoaie de kerosen înăuntrul cărora pâlpâiau mucuri de lumânare, ca-n niște felinare din napi*, se-nălțau ici și colo

* În Marea Britanie, cu prilejul sărbătorii de Halloween, copiii își făceau în trecut felinare nu din dovleci, ci din napi scobiți.

case moderne construite pe jumătate, iar contururile lor colțu roase erau înconjurate de o harababură de bare metalice rupt nite, ieșind ca niște mustăți din betonul armat care căpătase deja fisuri și pete roșcate. Colibele și corturile, într-o neorânduială și mai mare, împreună cu păcăniturile și zornăiala unei fierării sugerau că aici trăiau țigani.

Era o zonă fluidă; nimic nu stătea pe loc; totul era rudi mentar sau incomplet. O stradă elegantă cu prăvălii desena o rigla de lumină prin întuneric și apoi se pierdea într-un cimitir, o groapă de gunoi sau o pădure care abia se zărea.

O pisică tigrată a tras cu ochiul într-o cutie de conservă și și-a vârât capul să lingă resturile dinăuntru, de parcă ar fi pro bat un coif. Geometria unei cărămidării, un cuptor încins, șase cai priponiți sub un văl de frunze din care picura apă. Apoi, a trebuit să-mi croiesc drum printre sute de carcase de mașini, mii de cauciucuri și un milion de roți de bicicletă, și deodată locuințele luminate au lăsat loc circumferinței unui vast mai dan, pe care drumul îl tăia în diametru, șerpuit; pe margine se vedeau o mulțime de prăvălii și birturi formând un arc tot mai amplu de lumini în care jucau picăturile de ploaie și care, privite din întunericul din centru – traversat de un șuvoi dezor donat de camioane, automobile (câteva nesperat de arătoase) și de nelipsitele căruțe țărănești lungi ce se opinteau dintr-o groapă într-alta ca niște corăbii pe marea agitată –, semănau cu luminile dimprejurul unei lagune.

Pe partea cealaltă, printre răzlețe firme strălucitoare se ițea un pâlc de clădiri înalte bine conturate în lumina orașului din spatele lor. Chiar în centru, în mijlocul drumului, era un punc tuleț pâlpâitor care, pe măsură ce m-am apropiat, s-a tot mărit, vădind un foc de tabără păzit cu nădejde în burnița din ce în ce mai slabă, iar împrejurul lui, așezați turcește, adăpostindu-se sub niște triunghiuri mițoase din blană de oaie în chip de pe lerine și sub conurile înalte și bulboase de blană pe care le purtau pe cap, o ceată de boari mâncau în liniște, iar siluetele

lor ciudate desenau dâre de umbră pe asfaltul presărat cu gropi, prin noroi și pe spinările bivolilor adormiți. Chiar când treceam agale pe lângă ei, șoferul unui Packard, cu un chipiu care scânteia de deasupra volanului, a claxonat, a virat înjurând și, în urma dârelor piezișe ale farurilor, a derapat spre noroiul de pe marginea drumului, strigându-le să se destrăbălează cu mama diavolului – „*mama dracului!*" –, în timp ce fețele luminate de flăcări mestecau mai departe netulburate, ca rumegătoarele pe care le păzeau, de parcă și-ar fi așezat peste noapte tabăra în inima munților Pamir sau în deșertul Gobi. După cum arătau, aceste tentacule meridionale ale capitalei s-ar fi potrivit la fel de bine și-n Samarkand, și în Detroit.

Am pornit, ca un fluture de noapte, către strălucirea ademenitoare a orașului, dar probabil că m-am rătăcit, căci, deși acum străzile erau luminate, mă găseam încă într-un labirint întunecos și haotic. La răstimpuri câte-un tramvai traversa hodorogind o intersecție, dar nu prin apropiere. Băgam capul într-o băcănie sau o cârciumă și-ntrebam cum se-ajunge în centrul orașului: „*La centru de oraș, mă rog?*" Dar mă abăteam mereu și mă afundam și mai mult în sălbăticia de dărăpănături. În cele din urmă, am trecut un pod peste un râu care nu putea fi decât Dâmbovița și am ajuns la o stradă lungă și aglomerată, dar la fel de părăginită. (Să fi fost oare Calea Moșilor?) Prăvălii cu nume românești, printre ele multe firme scrise cu caractere ebraice și câteva cu caractere armene, huruit de tramvaie și, dintr-odată, un furnicar de oameni. Se făcea târziu. Înfometat după un drum așa de lung, m-am instalat într-un birt afumat care părea promițător; se numea *La Pisica Veselă**.

* Un birt cu același nume este pomenit și în volumul *Între păduri și ape*, nefiind însă localizat în București, ci în Banat, pe șoseaua Caransebeșelui, pe unde autorul a trecut în prima parte a călătoriei sale. Este fie o suprapunere întâmplătoare, fie o scăpare în reconstituirea, la decenii distanță, a itinerarului călătoriei pe baza notițelor din caietele cu însemnări.

Mare parte din fum se ridica dintr-o sobă pe a cărei plită se frigeau nişte crochete în formă de fus, după ce un bucătar cu aer blajin le rula cu pricepere între palmele lui uriaşe.

Am dat de dușcă nişte *ţuică*, am înfulecat o mulţime de *mititei* şi am băut vin cu nemiluita. Toate erau delicioase, şi nu vedeam nici un motiv pentru care să mă opresc din mâncat sau din băut vin. Din câte am aflat mai târziu, exista în Bucureşti un loc unde mititeii erau nemaipomenit de buni fiindcă, din câte se zvonea, bucătăreasa, o ţigancă, îi rula pe coapsă. Cele mai curioase personaje din încăpere erau doi bărbaţi voinici care beau ceai. Păreau voinici în mare măsură datorită caftanelor vătuite de catifea reiată albastru-închis cu negru, încinse la brâu cu o curea şi coborând apoi spre podea în cute ample (din care se iţeau nişte cizme uriaşe, până la genunchi), şi pe deasupra bine închise cu nasturi metalici de la gât până la tiv, ca sutana unui abate. Unul purta o căciulă înaltă de blană, altul o şapcă neagră cu cozoroc mic. Bicele sprijinite de perete sugerau imediat că aveau legătură cu cele două trăsuri mari, cu coviltir şi capră înaltă, la care erau înhămaţi nişte cai ce aşteptau răbdători în noroiul de afară. Dar nu veşmintele celor doi mi-au atras cel mai mult atenţia. Ci ochii lor mici, albaştri şi aspri pe feţele late, fără barbă, cu piele flască, acoperită de riduri şi cute fine. Discutau cu glasuri ciudat de ascuţite într-o limbă care la început mi s-a părut că seamănă cu bulgara, dar care, judecând după vocalele schimbătoare şi sunetele lichide, s-a dovedit a fi rusa. Când au plecat şi au pornit în grabă la drum, am schimbat o privire cu bucătarul. Mi-a zâmbit şi a spus: „*Muscali*" – moscoviţi –, apoi s-a pierdut la loc în sfârâială şi fum.

Pornirea mea de a ajunge în centrul oraşului îşi pierduse din avânt. După încă vreo câteva sute de metri de dezordine şi ruină, străzile erau mai puţin întunecoase pe o suprafaţă de câteva hectare, şi în curând am tras concluzia – având în vedere intrările luminate, figurile celor care rătăceau pe-acolo, mersul şovăielnic al civililor şi-al soldaţilor şi portiţele din gardurile şubrede de lemn care duceau spre alte curţi luminate,

unde se vedeau mai multe siluete stând cu coatele sprijinite pe pervazuri, sub copaci – că eram într-un cartier cu bordeluri modeste și fără pretenții. Totuși, și aici se simțea pregnant atmosfera ciudată care domină acest soi de cartiere. Strada noroioasă și scândurile deteriorate ale gardurilor contrastau în mod straniu cu odăile luminate, în care strălucirea becurilor golașe cădea pe rochiile lucioase și pestrițe ca niște bomboane și pe câte-o figură cu plete oxigenate la rădăcina cărora se ițea culoarea naturală, castanie. O curte era traversată de o ghirlandă de becuri colorate întinsă printre crengi. Vizitatorii se foiau distrați pe lângă lumini și pe lângă siluetele care le făceau semn, șovăielnici ca peștii din acvariu, și, morocănoși, cumpărau nuci de la un vânzător orb care stătea ghemuit lângă vasul cu mangal de sub salcâm. Pentru că uneori mă pasiona drojdia societății, mă bătea gândul să dau și eu o raită pe-acolo, dar cu rucsacul, bastonul și haina mea se vedea prea lesne că sunt străin ca să pot adopta rolul de spectator – mai degrabă decât de actor – la care aspiram: un observator cu un coif al lui Hades, un personaj literar precum Siegfried sau Perseu, invizibil printre straiele rudimentare de cânepă. În tot cazul, se-nnopta și era vremea să scap de calabalâc și să mă afund în inima acestui nou oraș.

Puțin mai departe, am văzut un hotel mic care părea de nivelul meu, în ciuda numelui intimidant. Se numea Savoy-Ritz, sau, cum scria pe scândura de sub felinarul de la intrare, Savoi-Ritz. O femeie în vârstă cu nas coroiat m-a condus într-o cameră surprinzător de veselă și confortabilă pentru acest cartier sărăcăcios. Apă caldă și rece: *confort moderne*! Uimitor, vorbea franceză, cu un accent care s-a vădit a fi rusesc. Am întrebat-o de unde este: Chișinău, mi-a spus, capitala Basarabiei, care, deși oficial aparținea Moldovei, fusese cedată Rusiei cu mai bine de un secol în urmă.

— Nu se poate! am exclamat eu, etalându-mi cunoștințele căpătate după ce citisem o carte de referință la Sofia. Orașul în care a fost exilat Pușkin?

— Întocmai, a spus ea, destul de impresionată.

M-am spălat pe cap și m-am pieptănat cât am putut de repede, brusc avid de luminile strălucitoare din centrul orașului.

— *Un merveilleux poète, madame**, am spus cu căldură, deși nu citisem nici măcar un cuvânt scris de el.

— *On le dit*, a spus ea. *Je l'ai très peu lu***...

Am întrebat-o cum aș putea ajunge cel mai ușor în centrul Bucureștiului. A părut destul de jignită: Așa de repede? M-a rugat să mai stau să pălăvrăgim. *On s'amuse bien ici!**** Nu vreau să-mi țină de urât?

— Nu, nu, mă așteaptă cineva, am mințit eu.

A părut nedumerită și amuzată, dar m-a lăsat să plec. Câteva străzi mai departe, am oprit o trăsură din acelea elegante. Vizitiul era unul din moscoviții de la Pisica Veselă.

Apoi, cu uimire, m-am trezit că mă plimb în sfârșit pe Calea Victoriei. Uimit, entuziasmat, buimăcit și aproape perplex. Eleganța trecătorilor, splendoarea mașinilor, taxiurile lustruite, toate cu o dungă din pătrățele galbene și negre desenată pe caroseria neagră, sclipitor de curată, vitrinele prăvăliilor cu firme cochete și moderne deasupra – una chiar foarte șic, cu o sticluță de parfum strălucitoare așezată pe o piramidă discret luminată de catifea cu ape, pe fundalul unei bucăți de mătase plisată, galben-lămâie –, fațadele de beton armat, hățișul multicolor de reclame, chioșcurile pline de ziare în diverse limbi, treptele joase și acoperite cu covoare moi care duceau spre ușile turnante de sticlă ale hotelurilor de o splendoare inimaginabilă, o sumedenie de cafenele mari, de lux, cu încăperi sclipitoare, un iureș de claxoane stârnit de un ambuteiaj, un Rolls-Royce cu câțiva diplomați în smoching, pe a cărui apărătoare – am observat eu cu o emoție de nedescris – flutura, în capătul unui bețigaș de metal, un steguleț cu leul și inorogul: toate farurile,

---

* Un poet minunat, doamnă (fr.).

** Așa se spune. Nu l-am prea citit (fr.).

*** Ne simțim bine-aici (fr.).

vitrinele magazinelor, ferestrele cafenelelor și reclamele luminoase care-și proiectau pe asfalt și pe pavaj reflexiile colorate – toată această vânzoleală, fastul și senzația de siguranță deplină, demnă de zeii Olimpului, erau copleșitoare. Uitasem că există și astfel de lucruri. Sofia este așa de mică; umbra muntelui, clădirile joase și strălfulgerările câmpiei la capătul străzilor lungi îl fac pe nou-sosit să se simtă într-un târg de provincie, nu într-o capitală. În rest, ultimul mare oraș pe care-l văzusem fusese Budapesta, în aprilie. Acum era cea din urmă săptămână din octombrie. Trecuseră șapte luni și parcursesem peste o mie cinci sute de kilometri – distanță care în mintea mea părea mult mai mare –, prin păduri și munți, în mare parte din timp dormind în aer liber sau în case țărănești: o viață cu un ritm complet diferit, care-mi plăcuse nespus, deși uneori proasta dispoziție mă făcea să mă plâng de el, cum mi se-ntâmplase în drum spre Rusciuk. Acum, întrucât ajunsesem pe nepusă masă în mijlocul acestui tumult urban, mă simțeam străin, dezrădăcinat, copleșit de uimire, singur pe lume, cum s-ar simți un om de la țară aflat într-o situație similară.

De fapt, după cum am observat hoinărind pe străzi, orașul nu era o aglomerare modernă de clădiri înalte – și, în paranteză fie spus, nici una dintre ele nu era așa de înaltă cum mi se păruse la-nceput. Noii monștri răsăriseră într-un oraș în care se-mpleteau multe stiluri: stuc și tencuială în stilul anilor 1900, un echivalent est-european al aceleiași formule pariziene; stilul epocii victoriene de mijloc, stilul Second Empire, stilul moldo-valah bogat în ornamente, stilul neobizantin, ici-colo câteva case fermecătoare cu coloane și – imediat ce te îndepărtai de străzile din centru – o dezordine plăcută dată de întrepătrunderea tuturor acestor tendințe, care se juxtapuneau într-o sinteză ostentativă, plină de robustețe și în același timp de ruină. Pe străzile lăturalnice, discrete, întâlneam ici-colo siluete care-mi făceau cu ochiul și-mi aruncau invitații șoptite, și pretutindeni, în piețe, pe sub copaci ori traversând sprintene asfaltul sau caldarâmul, cu zăngănit de potcoave, șfichiuit de bice

și strigăte în falset, treceau trăsurile acelea cu coviltir și felinare, mânate de vizitii cu caftan și căciulă de blană.

Inevitabil, am fost ademenit înapoi pe Calea Victoriei. La porțile Palatului Regal stăteau de strajă santinele cu tunici albastre și căciuli înalte de blană neagră, iar mai jos – sau poate pe o stradă care se desprindea la dreapta? – am privit uluit un mare palat din stuc străjuit de multe suporturi cu lumini, iar la-nălțime, de o parte și de alta a ușii ornamentate, doi lei de piatră uriași și impunători, din ochii cărora scăpărau raze. Cred că era un minister, dar, cum am aflat mai târziu, inițial fusese construit de unul dintre numeroșii prinți Cantacuzino, cel poreclit, datorită averii sale fabuloase, Nababul. Fusese mulți ani prim-ministru conservator, iar ceilalți membri ai augustei și înzestratei sale familii nu i-au iertat niciodată această uluitoare faptă. Însă mie îmi plăcea.

Cafenelele se găseau la tot pasul. Am încercat multe dintre ele într-un fel de pelerinaj urban, intrând, arucând o privire-n jur și-apoi ieșind, de parcă le-aș fi luat pe rând temperatura cu un termometru unor pacienți – și m-am instalat în cea mai pompoasă. Gemea de lume. Totul era splendid, iar mușteriii ei, prea interesanți ca să le poată face concurență ziarele pe care le cumpărasem de la un chioșc. Locul avea impactul unui coșmar fascinant. Primul lucru pe care l-am remarcat a fost frumusețea femeilor – ochii lor enormi! – și apoi hainele lor sofisticate. Și nicăieri la est de Paris nu cred că mai găseai o asemenea junglă de pălării, tocuri mai înalte sau un asemenea rafinament al pliseurilor, al croielii și al detaliilor. Straturile groase de machiaj ce aminteau de vopselurile din Tyr și parfumurile puternice și ametitoare care se războiau în aer... Oare erau ridicol de exagerate, sau de vină erau doar ochii mei invidioși, de mojic? Îmi foiam cu stânjeneală bocancii plini de noroi pe covorul acela neobișnuit pentru mine. Bărbații au ieșit și mai prost din această inspecție subiectivă: uriașii umeri falși și reverele late, strălucirea inelelor și a acelor de cravată, luciul lacului din părul negru cu reflexe albăstrii, ca o cască,

paloarea de Pierrot a fețelor; expresiile de lupi hămesiți, strălucirea cinică, de crupier, din priviri păreau să sugereze că toți oamenii și toate lucrurile aveau un preț, inclusiv ei înșiși. Chipurile mai bătrâne păreau niște alegorii ale celor șapte păcate capitale. Oare ceea ce mă tulbura atât, după chipurile rustice, asprite de vânt, singurele pe care le văzusem timp de câteva luni, erau paloarea ca de talc, moliciunea aceea urbană, ochii ca bistrul[1] și mulțumirea aceea de sine artificială, cabotină? Păreau lucioase și comerciale, în ciuda obrajilor ca hârtia de orez. Aveam senzația că discuțiile din această babilonie elegantă și cu tapiserii încărcate constau numai în rânjete sarcastice. Dar nu-mi erau adresate mie. (Poate cu excepția chelnerului în livrea albă cu galoane aurii, când mi-a trântit paharul pe masa rotundă de alamă – sau doar mi se păruse?) Cu toții, strânși în nenumărate bisericuțe, păreau să participe la un maraton de rânjete batjocoritoare, sprijiniți pe un umăr și cu o sprânceană ridicată, cu buzele crispate, fluturând din mână și scoțând câte-un *he! he! he!* strident, lipsit de armonie. Îi uram. De ce naiba făceau atâta tevatură și zgomot? Parcă era o halucinație groaznică. Poate că mă-mbătasem fără să-mi dau seama, în peregrinările mele? Chiar și-așa, stând singur și-mbufnat, simțeam că reacția mea pedantă la toate câte se-ntâmplau în jurul meu era exagerată. Cât de surprins și de neîncrezător aș fi fost dacă aș fi anticipat ce mult aveam să mă atașez mai târziu de România, deși recunosc că nu de aceasta.

Posomoreala mi-a fost risipită de un bărbat mărunțel, cu părul bogat și cu ochelari cu rame de corn, care înfuleca niște sendvișuri la masa alăturată: putea să se uite puțin pe ziarele mele? După ce le-a răsfoit, a-nceput să vorbească în engleză și apoi să turuie în franceză – un om cu gesturi cam smucite, dar foarte prietenos. Era ziarist la *Dimineața* și călătorise mult: în Turcia, Egipt, Persia, India, Ceylon, unde primise un talisman,

1. Bistru: pigment de culoare maronie, cunoscut mai ales pentru utilizarea sa ca cerneală pentru pictură.

un fildeș de la un pui de elefant mort la naștere, pe care de-atunci îl purta la gât. Uite! Și-a descheiat cămașa de mătase mov cu galben și mi l-a arătat, lung de vreo zece centimetri, atârnând de un lanț de aur printre cârlionții deși de pe piept. Ce făceam? A! Rătăceam prin lume! *Magnifique!* Îmi plăcea opera? Am spus că da. (Fusesem de patru ori în viața mea.) Bine, bine. Mâine era prima reprezentație a operei *La Bohème* și apoi avea loc o petrecere pentru actori. Ne-ntâlneam aici? Trebuia să se întoarcă degrabă la gazetă. După ce ne-am luat la revedere călduros, și-a pus pe cap pălăria tiroleză verde și s-a repezit afară.

Puțin mai târziu, când am ieșit, uitasem complet numele străduței mele îndepărtate; dar, din fericire, m-am întâlnit pentru a treia oară în noaptea aceea cu același vizitiu. M-a lăsat de unde mă luase, dar, întrucât firma nu mai era luminată, am trecut pe lângă Savoy-Ritz de trei ori până să dau de el. Femeia cu nas coroiat a crăpat ușa și a zis: „*Ah, c'est vous, monsieur!*", după care m-a lăsat să intru. Închiseseră, a spus ea, era ora două, dar să vin și să beau un pahar cu vin sau un ceai înainte de culcare; toată lumea lua cina. Mi-am dat seama (deși bănuiam) că făcusem deja obișnuita greșeală din literatura comică, în special franceză, să poposesc, fără voie, într-o *maison de passe**, mai răsărită decât stabilimentele grosolane de pe aceeași stradă, dar în nici un caz de soi. Madama Tania, care părea amuzată, pricepuse și ea același lucru și mi-a explicat situația. Dar nu trebuia să-mi fac griji; foarte rar, ce-i drept, aveau și călători de bună-credință. Se auzea o pălăvrăgeală veselă. Patru fete destul de drăguțe, în halat sau chimono, stăteau împrejurul mesei din bucătăria cochetă, cu o icoană-n colț, iar pe o farfurie aveau pui și cartofi, și am dat ceremonios mâna cu toate. Frumusețea românceior, care mă impresionase în seara aceea, îmi sărise-n ochi și înainte, în aproape fiecare sat din Transilvania și din Banat. Mi-au oferit un scaun și un pahar cu vin, apoi au început cu toatele să taie bucățele de piept

* Casă de toleranță (fr.).

de pui și să-mi dea să mănânc cu furculițele lor, cu o solicitudine prietenoasă. S-a auzit închizându-se ușa de la intrare, și o a cincea fată a coborât treptele tropăind cu saboții, mi-a strâns mâna, s-a așezat, și-a dat pe spate pletele negre, și-a făcut cruce și-a-nceput să mănânce. După o zi de lucru, acum se instăpâneau voioșia și relaxarea.

Tania le-a povestit despre încurcătura mea și a imitat de minune discuția noastră de la-nceput, provocând râsete ca niște clinchete de clopoței. O fată a râs așa de tare, încât am crezut c-o să-i cadă capul în farfuria cu pui și morcovi. Ce atmosferă plăcută, în comparație cu sinistrele mașinațiuni de la cafenea. Erau femei simple. Tania mi-a spus de unde venea fiecare: o bucovineancă, o moldoveancă, o transilvăneancă și o blondă cu ochi albaștri din Sibiu, sau Hermannstadt, unul dintre acele orașe medievale fortificate, săsești, din trecătorile din Carpați, despre care o legendă romantică spune că ar fi împrumutat naționalitatea și dialectul german al copiilor ademeniți departe de Hamelin de fluierarul vrăjitor. (După ce fuseseră înghițiți de coasta muntelui, apăruseră ca prin minune în acest principat împădurit.)* Safta, cea de-a cincea, care era cea mai tânără și avea un aer destul de sălbatic și de neobișnuit, era ținta tachinăriilor și alinturilor celorlalte patru, spre vădita ei mulțumire. Tania mi-a spus că o tachinau din cauză că vorbea româna cu niște greșeli amuzante. Era găgăuză din Dobrogea: una dintre acele fascinante minorități de descendenți ai invadatorilor cumani, amestecați cu neamul tătar, care în Evul Mediu făcuseră prăpăd pe Dunărea de jos și care, potrivit cronicilor bizantine, beau sângele victimelor din cranii. Acum vorbeau turcește, dar erau creștini. Am privit-o cu respectul

* Autorul face referire pe larg la această legendă în volumul *Între păduri și ape*, unde redă și câteva versuri din *Fluierarul pestrit din Hamelin* de Robert Browning, în care se pomenește despre Transilvania și despre „neamul străin" ajuns acolo din Braunschweig (v. *Între păduri și ape*, intr. de Jan Morris, trad. și note de Mariana Piroteală, Humanitas, 2016, pp. 189–190).

unui ornitolog care vede un ferestraș mare în insula Auckland.* Așa că, întrucât Tania venea tot din Basarabia, cum a subliniat chiar ea, locul acela era o Românie postbelică la scară mică. A spus că sunt niște fete minunate și serioase (deși nu păreau, m-am gândit eu aruncând o privire în jurul mesei); cu o lună în urmă, când căzuse la pat bolnavă, se purtaseră cu ea ca niște îngeri. De-ar găsi o casă undeva mai aproape de centrul orașului!; mai presus de toate, departe de acest cartier groaznic! *Le quartier est terriblement mal famé.* Se numea Crucea de Piatră și-și luase numele după o veche cruce de piatră dispărută odată cu extinderea orașului.

— Să pomenești numai de Crucea de Piatră, a continuat ea, să vezi ce zice lumea!

Și și-a plecat pleoapele grele, a nemulțumire. I-a spus moldovencei, Viorica, să-i mai toarne băiatului niște vin. Încercam încântătorul sentiment că mă aflu în spatele scenei – că pot ajunge în foaierul artiștilor – și ceva din emoțiile lui Clodius la sărbătoarea zeiței Bona: dar un Clodius aflat în cârdășie cu preoteasa, un Acteon teafăr și nevătămat.** M-am întrebat întotdeauna cum ar fi viața în culisele unui asemenea loc; nu mi-o închipuiam așa de veselă ca aici. Nu era nici urmă de cochetărie profesională în buna lor dispoziție din afara orelor de program. Am fost tratat cu o prietenie cordială și, pentru că-mi făcusem intrarea acolo cu atâta inocență, aveam să fiu

---

* Aceste păsări înrudite cu rațele au dispărut din insula Auckland, ultimele exemplare fiind întâlnite acolo în anul 1902.

** Autorul se referă întâi la sărbătoarea zeiței Bona organizată de către Pompeia, soția împăratului Iuliu Cezar. Clodius, supranumit Pulcher (Frumosul), senator roman susținător al lui Cezar, participă la sărbătoare, deghizat în femeie, pentru a o întâlni pe Pompeia. Cei doi sunt descoperiți, dar Clodius se dezvinovățește spunând că nu se afla la Roma în timpul sărbătorii, și Cezar divorțează de Pompeia, considerată singura vinovată. Iar vânătorul Acteon, personaj din mitologia greacă, a fost preschimbat în cerb de zeița Artemis, pentru că a privit-o scăldându-se dezbrăcată, și apoi a fost sfâșiat de propriii lui câini.

considerat cea mai bună glumă de care avuseseră parte în ultimele luni. Multe dintre discuțiile fetelor constau în imitarea manierelor și stilului de a vorbi pompos și afectat al vizitatorilor de peste zi, deși mulți dintre ei căpătau calificativul „*un veritabil domn*". Despre ofițeri aveau o părere bună, dar nu despre toți. Dar avocații păreau să ia notele cele mai mari la capitolul conduită. Era un fel de competiție între ele, poate și ceva lăudăroșenie. Și mi se părea foarte amuzant să mă aflu de partea cealaltă.

În tinerețe, Tania se-ndeletnicise cu cântatul prin cabarete și cu aceeași activitate care se desfășura acum în casa ei.

— N-ai fi crezut niciodată, c-o asemenea trompă, a spus ea, atingându-și în glumă nasul cu arătătorul osos, dar eram favorită. Îi făceam să râdă.

În rătăcirile ei dinainte de război, ajunsese foarte departe de Chișinău, peste tot prin Ucraina și în sudul Rusiei: Taganrog, Cetatea Albă, Kiev, Ekaterinoslav, Ialta, în Crimeea, și, timp de doi ani minunați înainte de revoluție, la Sankt-Petersburg, la Moscova și în aproape miticul oraș de vilegiatură Yar. Totul părea minunat. Când i-a trecut vremea, a ajuns a doua la conducerea unui stabiliment din Odessa care era o splendoare, mai degrabă un palat. Desigur, acolo se desfășura tot comerțul cu grâne din Ucraina, acolo erau negustorii bogați din Grecia și din întreaga lume și o clientelă de seamă, cu adevărat de primă mână: dragoni, ulani, husari, *chevaliers*, *gardes* – doar erau la locul lor la Sankt-Petersburg –, conți, baroni, prinți, chiar și guvernatori. Muzică țigănească... votcă... icre negre... șampanie. Și-a lăsat lucrul pe care-l tricota în poală și a ridicat mâinile într-un gest prin care părea să susțină toată gloria apusă a țarilor. Și fetele! Frumuseți din toată Rusia, frumuseți adevărate, mai ales din Caucaz și din Georgia. Tiflis era o comoară. Atunci mi-am amintit că-ntâlnisem cuvântul *vengerka* în *Frații Karamazov* (în rusă însemna „unguroaică", dar în limbajul colocvial înseamnă „femeie de stradă"). Erau multe

unguroaice acolo, în Rusia? O mulțime, a spus Tania, peste tot, dar mai mult în nord, în special în cabarete; cuvântul se folosea încă. „*Curvă*", mi-a spus ea coborând puțin glasul, era cuvântul românesc folosit în mod obișnuit. (Câțiva ani mai târziu, o prietenă româncă bogată, care tocmai se-ntorsese dintr-o călătorie cu mașina prin Italia, mi-a spus că indicatoarele uriașe de pe drumurile șerpuite de munte, *serie di curve*, ar însemna în română „un șir de târfe", și șoferul ei român se amuzase așa de tare, încât era să dea de necaz de mai multe ori.)

Lăudându-mi minunățiile Odessei, Tania mi-a spus că acolo erau trei teatre de operă, și am profitat de prilej să-i spun că am fost invitat la Operă a doua zi. La Operă? S-a uitat la jambierele mele pline de noroi întărit, la nădragii tociți și la bocancii cu crampoane; cu ce-aveam să mă îmbrac? Am pomenit de hainele mai respectabile din rucsac: nu erau perfecte, dar oricum mai bune. O să le punem pe fete să le calce, a spus, căci ea trebuia să meargă la cumpărături. Apropo de Rusia, am întrebat-o cine dumnezeului erau moscoviții aceia ciudat îmbrăcați, cu glasuri ascuțite, care mânau toate trăsurile? A-nceput să râdă și a întrerupt discuțiile celorlalte ca să le traducă întrebarea în română. Și toate au izbucnit în râs: *muscalii! Scopiții!* Viorica a plescăit de două ori și a făcut repede în aer un gest cu arătătorul și mijlociul, imitând foarfecele. Tania mi-a explicat că erau membri ai unei secte religioase răspândite în Basarabia și în sudul Rusiei, iar în România se stabiliseră la Galați, în Delta Dunării. După ce se căsătoreau și făceau unul sau doi copii, nu știa exact, bărbații se castrau, de-aceea nu le creștea barba, aveau glasuri ascuțite și corpul masiv și, în general, arătau ca niște eunuci. Din câte am aflat, soțiile lor se supuneau și ele unei ceremonii la fel de ciudate. Unii spuneau că femeilor începea să le crească barbă. (Această uluitoare informație – cel puțin în ceea ce privea castrarea bărbaților – era adevărată. Mai târziu am vizitat o stradă plină de astfel de oameni la Galați. Peste tot prin Regat îi întâlneai ca vizitii. Iar la Galați erau apicultori sârguincioși. Din câte-am

auzit, una dintre credințele lor era aceea că țarul Pavel I, fiul Ecaterinei II, care fusese asasinat, se va întoarce într-o bună zi ca Mesia.)

— Sunt oameni arțăgoși, a spus Tania, mereu le sare mușțarul. Dar nu mă miră, a adăugat cu un zâmbet larg. Desigur, nu ne vizitează prea des pe-aici…

GRETA GARBO, MARLENE DIETRICH, Leslie Howard, Ronald Colman, Gary Cooper, Fred și Adele Astaire și câteva vedete din Europa Centrală – Lilian Harvey, Willy Fritsch, Anny Ondra, Brigitte Helm, Conrad Veidt – ocupau pereții din fața patului cu fotografiile lor lucioase. A doua zi dimineață m-am uitat la ei prin lumina soarelui autumnal. Erau și câteva actrițe românce celebre la Paris: Elvira Popesco, Alice Cocea – Madame de la Rochefoucauld – și decupaje din ziare cu niște politicieni foarte arătoși, printre care și Grigore Gafencu, care peste un an avea să devină ministru al afacerilor externe. Odaia mea aparținea unei a șasea locatare, pe nume Niculina, care se dusese câteva zile acasă, la Ploiești (acea curioasă regiune bogată în puțuri petroliere cu o flacără arzând în vârful unui triunghi isoscel de fier), la botezul unei nepoate. Sub fereastră, bucovineanca striga găinile și le arunca porumb. Mai departe, cartierul dărăpănat se-ntindea în lumina și strălucirea de culoarea lămâii. Un panou publicitar mare de vizavi făcea reclamă la țigările Dorobanți, iar un altul, la selectele vinuri de masă ale prințului Știrbey. Am asistat la cearta stridentă și neobrăzată dintre două gospodine care stăteau fiecare în pragul casei ei, cu mâinile-n șolduri, bălăbănindu-se și stropșindu-se una la alta. Dracul – căruia i se mai spune și *„dragon"* – și mama dracului erau adesea pe buzele lor în multe contexte deloc curtenitoare. Erau exemple tipice de voci de *mahalagioaică*, un ton teribil, propriu periferiei orașelor, *mahala* sau *margine de oraș*, din toată România. Atât de diferite de glasurile blânde de sub acoperișul care mă adăpostea pe mine.

Safta fusese trimisă sus să-mi ia hainele la călcat, şi le auzeam vorbind despre cărbunii pentru fierul de călcat şi despre cum ar trebui să dispară cutele de pe haina şi pantalonii lui Petrică, o formă neodacă a prenumelui meu*. Au fost discuţii cine să mânuiască fierul. Viorica l-a înşfăcat în cele din urmă şi a subliniat pericolul care-l paşte pe copilul cu prea multe moaşe, traducându-mi mai târziu acest proverb: „*Copilul cu mai multe moaşe rămâne cu buricul netăiat.*"

Cât de bine şi cât de entuziasmat mă simţeam dimineaţa, când mă trezeam, în această călătorie! Întotdeauna în alt loc, mândru stăpân – care împrăştia prin odaie rotocoale de fum pufăind dintr-o ţigară matinală – al unui obiect unic şi imposibil de anticipat: ziua care mă aştepta, faţetă cu faţetă, strat cu strat. Astăzi însă, nu prea matinală. Era aproape de amiază, în mod evident momentul preferat al zilei pentru celelalte locatare, care se trezeau căscând şi se relaxau câteva ceasuri înainte să se înarmeze pentru bătălia de după-amiază. Viorica şi săsoaica jucau cărţi pe palierul însorit, printre umbrele proiectate pe siluetele lor de o perdea din mărgele, ca o mână de confetti; bucovineanca cosea; iar moldoveanca stătea pe scări şi-i citea tare dintr-o revistă ilustrată Saftei, care nu numai că vorbea prost română, dar nici nu ştia să citească şi să scrie; asculta cu atenţie, odihnindu-şi în pumni pometii înalţi, tătăreşti. Au renunţat imediat la feluritele lor îndeletniciri şi au luat hainele frumos călcate.

— Ah, a făcut Tania când s-a înapoiat cu un coş plin de cumpărături, hai să te vedem!

Mi-a îndreptat cravata cu un gest expert şi a spus că o să mă descurc de minune; nimeni n-avea să-mi observe pantofii. Mi-a spus să încerc să mă întorc la timp pentru cină. Aveau să facă paste din acelea despre care spusesem că-mi plăcuseră aşa

* De fapt, în această călătorie autorul se prezintă cu numele Michael (vezi *infra* însemnarea din 4 februarie din Jurnalul verde), revenind la numele lui adevărat abia mai târziu, la rugămintea Bălaşei Cantacuzino.

de mult, încă și mai gustoase. Apoi am ieșit în mahalaua scăldată-n soare, bucuros de încurajarea Taniei, care-mi făcea la revedere cu mâna, de parcă aș fi fost un talisman al casei, plecat la drum.

ACUM, CĂ CERUL ERA SENIN, orașul se transformase. Toamna se făcea simțită mai mult decât în Bulgaria: frunzele erau aurii și întregul loc avea un aer însorit și fermecător. O trupă de lăncieri călare pe niște frumoși cai negri, cu uniforme albe, panașuri din păr alb de cal pe coifuri, platoșe și lănci cu flamuri, mergeau la trap pe Calea Victoriei.

Aveam câteva scrisori la post-restant și un magic plic de pânză cu niște bani. Le-am ridicat și-apoi am intrat într-un bar. Lucrurile mergeau din ce în ce mai bine. Le scrisesem câteva scrisori de la Giurgiu unor oameni pe care-i cunoscusem în vara aceea în Transilvania, când stătusem la o rudă de-a vărului lui Pál Teleki, vecin cu el. Pare destul de complicat. Ruda aceasta, un bogat nobil de țară maghiar și, cred, diplomat înainte de război, cercetase după încheierea războiului îndepărtatele origini româno-transilvănene ale familiei sale; fiind singur printre potentații maghiari din Transilvania, nu numai că acceptase noile frontiere ca pe un *fait accompli*, dar se rupsese de izolarea autoimpusă și de boicotul celorlalți moșieri transilvăneni și, spre nemulțumirea vecinilor săi, acceptase o importantă funcție la Curtea Regală din București, devenind un personaj influent în noua sa patrie. Casele lui, și de aici, și din Transilvania, erau mereu pline de diplomați și oaspeți de vază. Doi dintre aceștia îmi spuseseră dintr-o pornire ospitalieră sinceră, socoteam eu, să-i anunț când ajung la București, în caz că aveam nevoie de găzduire. Amândoi răspunseseră cu bunăvoință, iar unul – Josias von Rantzau – îmi spusese să-i telefonez de cum ajungeam. I-am telefonat, și m-a invitat să mă mut la el imediat. Era perfect. Dar am amânat până a doua zi dimineață, ca să mai petrec încă o zi de o libertate totală în oraș, cum

încercam să fac întotdeauna (de obicei cu succes), și în același timp pentru că mi se părea că o plecare prea bruscă din refugiul meu actual ar fi putut părea cam nepoliticoasă după bunătatea cu care fusesem tratat.

Am petrecut o după-amiază frumoasă rătăcind prin oraș, m-am dus la cafeneaua din noaptea precedentă și mi-am așteptat cunoștința amatoare de operă. Mușteriii cafenelei erau cam aceiași. Dar perspectiva mea se schimbase considerabil. Acum mi se păreau doar pompoși și pitorești, tipic latini, perfect normali, probabil – mi-am spus eu semeț. În pofida verdictului favorabil al Taniei, încă-mi făceam griji pentru cum arătam; însă prietenul meu ziarist, care s-a năpustit îmbrăcat cu un costum albastru elegant și o cravată galbenă de satin, m-a liniștit:

— *Quand on est jeune, vous savez! D'ailleurs nous serons tous très bohèmes – comme il sied.*[1]

Mă simțeam bine în loja lui, care cred că era plină de ziariști și de soțiile sau iubitele lor, deși restul publicului era mult mai bine îmbrăcat. De ce părea totul așa de copleșitor de ciudat și de incitant? Vocile, salutările, hainele alese, complimentele și sporovăiala, luminile strălucitoare și – după cum socotea ochiul meu nepriceput – luxul orbitor al clădirii Operei în sine? Zgomotele orchestrei care își acorda instrumentele, bubuitul contenit al contrabasurilor și numeroasele lovituri de arcuș în *détaché*, acordurile abia schițate, scârțâitul unei ancii, șuierul și apoi zumzetul unui cinel, pocnetul repede înăbușit al unei tobe, toate se împleteau amintind de murmurul înfundat al unei grădini zoologice. Nu mai fusesem la teatru de când plecasem din Anglia. Am urmărit fascinat, ca-n transă, întreaga reprezentație, care părea extraordinar de reușită, iar de ușoara neliniște aproape că am scăpat bând din sticla de buzunar pe care prietenul meu o trecea pe rând, la adăpostul penumbrei, tuturor celor din lojă.

---

1. Când ești tânăr, știi cum e! În plus, o să facem cu toții pe boemii, cum se cuvine.

Petrecerea de după reprezentație a început destul de greoi: artiștii și-au făcut apariția în ropote de aplauze, primadona având încă în brațe buchetele de flori, după care au urmat interminabile prezentări și sărutări de mâini; dar curând toată lumea s-a destins. Alături de prietenul meu, ziaristul, și de încă vreo câteva persoane, m-am trezit că mănânc dintr-o farfurie așezată în echilibru pe genunchi ceva ce s-a dovedit a fi o porție de caviar trântit cu lingura, de parcă ar fi fost piure de cartofi. După o vreme, totul s-a legat într-o atmosferă foarte plăcută. Eram înconjurat de mai multe fete, de un tânăr ofițer într-o ținută splendidă, de un gazetar francez aflat în vizită și de încă vreo alte două persoane. Gazetarul m-a întrebat unde stau, și i-am spus că la Savoy-Ritz. A dat amabil și respectuos din cap, și-mi amintesc că m-am gândit ce mare avantaj e să ai o adresă cum se cuvine. Ocrotitorul meu trebuia să plece să scrie articolul pentru *Dimineața*, și a dispărut de tot. Când petrecerea a-nceput să lâncezească, am plecat, împreună cu ceilalți din grup, care se refugiaseră într-un colț, către apartamentul cuiva. Probabil aparținea unui pictor, judecând după obiectele care se găseau acolo și după luminile atârnate în coșuri de pescuit. Am început să dansăm și să cântăm, impulsionați de șuvoaiele de coniac turnat cu tot mai mult elan, care deja nu mai era deloc necesar. Încet-încet, totul s-a estompat plăcut, coșurile cu lumini s-au preschimbat în niște sori subacvatici, și ne-am avântat cu toții – dar mai ales o fată roșcată într-o dispoziție de zile mari, ofițerul (un băiat puțin mai mare decât mine, nesăbuit și amuzant, cu siguranță aghiotantul cuiva), francezul, care era un dinam viu, și cu mine – într-o dezlănțuită întrecere de cântece și dansuri. Două cântece bulgărești zgomotoase au înregistrat un succes neobișnuit. Fata exuberantă improviza singură un dans sălbatic, când un vecin care ne-a bătut tare în ușă ne-a făcut să ne potolim și să ne lansăm în niște discuții lungi, pasionate, foarte plăcute, inexacte și, bănuiesc eu, destul de repetitive despre artă, literatură

și istorie, pe un fond muzical în surdină, fiindcă cineva vârâse două perechi de șosete în pâlnia gramofonului.

Următoarea frântură de amintire – o rază matinală care cădea pe paharele golite pe jumătate și pe o învălmășeală de discuri – mi-a dat un pustiitor sentiment de mâhnire și pesimism; se făcuse din nou dimineață... Dar în aceeași lumină am zărit și cizmele cu pinteni care se iteau la capătul unui divan acoperit cu velințe țărănești, semn că acolo se odihnea un soldat, apoi, unul peste altul, doi cilindri negri și strălucitori, cu mici rozete aurii la genunchi, pantaloni bleumarin strâmți, brodați cu galon negru cu ramificații, apoi bretelele stacojii, o cămașă albă și, în cele din urmă, chica ciufulită a tânărului ofițer care dormea; și, tolănit pe un alt fotoliu, gazetarul francez. Când fata roșcată, care părea să locuiască aici, a adus cafeaua, am aflat că nucleul dur al petrecăreților rezistase până-n zori, ceea ce mă consola puțin. Apoi, Pierre, tânărul ofițer, s-a întors proaspăt bărbierit, și l-am urmărit oarecum invidios cum se căznea să se dezmeticească: războindu-se, cu mâini tremurătoare, cu închizătorile gulerului înalt de astrahan de la tunica albastră și cu manșetele tot de astrahan, netezindu-și suitașele de husar de pe piept, aranjându-și mânecile dolmanului negru cu albastru, legându-l cu șnururile groase pe umărul stâng și potrivindu-l, înclinat, la spate.

Apoi și-a lustruit cizmele frumos croite cu o perniță, și în sfârșit s-a privit încântat într-o oglindă, o siluetă fragilă și chipeșă, în uniformă de cornet.

— Crezi, m-a întrebat în engleză, cu voce tristă și tărăgănată, că arăt a ofițer și gentleman?

I-am răspuns că da, fără-ndoială.

— Să sperăm, a murmurat el cu un aer sumbru.

Era pe jumătate scoțian; mama lui, mi-a mărturisit, era o anume domnișoară Douglas; lucru surprinzător, avea în buzunarul dolmanului un exemplar din *The Pickwick Papers*, în colecția „Everyman's Library".

Am ieșit pe Calea Victoriei, orbitoare, unde aproape că nu reușea să răspundă la saluturi.

— E groaznic, a bombănit el.

Îi înțelegeam prea bine supliciul. Dar se întrezărea o scăpare. A intrat pe una din porțile laterale ale Palatului. Și, după chinul de a-i răspunde santinelei îmbrăcate în blană de urs, care i-a prezentat arma, a fost în siguranță. Mi-a aruncat de dincolo de gard un zâmbet melancolic, de eliberare, și a traversat țanțoș, țăcănind cu cizmele pe caldarâm, curtea de paradă pustie...

Când m-am întors la Savoy-Ritz, Tania a știut exact de ce am nevoie; mi-a venit în ajutor un vechi leac de la Odessa sau Chișinău care nu dădea greș niciodată: două ouă crude sparte într-un pahar. Mi-a spus să le dau pe gât. Celelalte plescăiau din limbă, compătimindu-mă. Impresia pe care și-o formaseră inițial despre mine, cum că eram un nătăfleț, în stare de o gafă precum cea de la început, și faptul că mă întorsesem într-un asemenea hal le stârneau o dorință nestăpânită de a mă ocroti. M-au potopit cu avertismente în legătură cu primejdiile Bucureștiului – era mult mai bine să stau cuminte acasă și să mă feresc de necazuri. Nici mie nu-mi era ușor să le părăsesc, împreună cu locul retras ca un harem și cu lumina filtrată a dimineții târzii. Le-am făcut cu mâna peste coviltirul coborât al trăsurii moscovitului, iar ele, din pragul ușii, și-au fluturat brațele delicate precum brațele anemonelor-de-mare.

JOSIAS VON RANTZAU, care se oferise cu atâta promptitudine și ospitalitate să mă găzduiască, locuia într-un apartament liniștit și confortabil care se învecina cu misiunea diplomatică germană, unde lucra ca secretar. Era cât se poate de diferit de un aristocrat prusac așa cum și-l închipuia un străin. Făcea parte dintr-o familie la fel de veche precum analele ducatului Holstein, recunoscută în istoria Germaniei de nord și a Danemarcei, și care s-a distins datorită unei succesiuni de

oameni de stat, militari, curteni și diplomați. Un înaintaș de-al lui, care se numea exact la fel, fusese mareșal al Franței, alături de Condé*, în Războiul de Treizeci de Ani. Aceste lucruri, pe care mi le relatase în vară gazda noastră din Transilvania, avuseseră un efect pe măsură asupra sentimentelor mele socio-istorice, dacă o asemenea impresie se poate ascunde de sub o etichetă așa de inofensivă. Înalt, arătos, civilizat, blând, cu un farmec care-i atrăgea simpatia pretutindeni, bun vorbitor de engleză și franceză, reprezenta o minunată schimbare de temperatură și climat după ultimele câteva zile. Dacă ai fi fost străin și te-ai fi nimerit vizavi de el în tren, singurul indiciu după care ți-ai fi putut da seama de unde venea era o cicatrice diagonală căpătată într-un duel cu spada, pe bărbia deja despicată de la natură. În Transilvania mă-ntrebasem unde se pricopsise cu ea. La Heidelberg, am aflat, cu Saxo-Borussia – societatea studențească prusaco-saxonă –, un fel de Club Bullingdon de pe malul Rinului.** Josias a râs când mi-a spus pățania, și cred că a roșit puțin, de parcă scormonisem indiscret o faptă nesăbuită din tinerețe, care mai bine ar fi fost dată uitării. Noaptea aceea, când am dormit în camera de oaspeți discret luminată, cu un raft de cărți care străluceau formând

---

* Este vorba despre mareșalul Josias von Rantzau (1609–1650) și despre Ludovic II de Bourbon (1621–1686), cel mai cunoscut reprezentant al casei de Condé, ramură a familiei Bourbon, care s-a distins ca general al Franței în timpul Războiului de Treizeci de Ani, fiind de aceea supranumit Marele Condé.

** Saxo-Borussia, denumire prescurtată pentru Das Corps Saxo-Borussia Heidelberg, societate studențească de la Universitatea din Heidelberg, fondată în anul 1820, activă până în 1935 (când a fost condamnată de regimul nazist) și reînființată în 1952. Bullingdon Club a fost înființat în 1780 la Oxford University. La început era un club exclusivist de vânătoare și crichet, apoi membrii săi (numai fii de nobili) au început să fie cunoscuți pentru întâlnirile și acțiunile lor extravagante, care uneori scandalizau opinia publică. Clubul este activ și astăzi, dar nu mai aparține oficial de Oxford University.

o perspectivă promițătoare, cu *Some People* și *Peacemaking* de Harold Nicolson lângă sticla de apă minerală de pe noptieră, a fost o binecuvântare. Dintr-o fotografie mă privea binevoitor tatăl lui Josias, în straie de șambelan al Marelui Ducat de Mecklenburg-Schwerin, dispărut.

Nu există mângâiere mai mare într-o capitală străină, după ce-ai călătorit în condiții nu tocmai comode sau la voia-ntâmplării, decât să locuiești în apartamentul unui diplomat burlac (deși cel al unui arheolog ar fi la fel de bun), mai ales dacă este ospitalier și primitor, ca gazda mea de acum. („Te rog să te servești", spunea făcând semn cu mâna spre niște cutii uriașe cu țigarete și spre o masă strălucitoare cu băuturi, „noi le luăm aproape gratis. Și, pentru numele lui Dumnezeu, încearcă și trabucurile alea, nu știu ce să mă fac cu toate. Și te rog să-i spui Mariei dacă vrei ceva – dacă ai rufe de spălat, dacă vrei să iei prânzul –, se-ntristează dacă nu are nimic de făcut...") Fiind pustiu toată ziua, apartamentul lui era refugiul de vis în care să scrii și să citești, enciclopediile stăteau teanc pe divanele din camerele încălzite dând spre strada liniștită, cu copaci tomnatici. Voiam să învăț cât mai multe despre România și, ținând seama de viața socială atât de bogată, m-am descurcat destul de bine; toată *Istoria românilor* de Seton-Watson, fragmente din Nicolae Iorga și Alexandru Xenopol și, ca să-nțeleg atmosfera generală, doi scriitori complet opuși: prințesa Martha Bibescu și Panait Istrati: *Isvor*, *Cathérine-Paris* și *Le Perroquet vert* ale celei dintâi și *Oncle Anghel*, *Les chardons du Baragan* și *Kyra Kyralina* ale celui de-al doilea. (Cât de neplăcută și de nepotrivită li s-ar fi părut această alăturare de nume și prințesei Bibescu, și duhului bietului Istrati! Prima reprezenta, într-o franceză fermecătoare, spuma lumii românești francizate; iar celălalt înfățișa, într-o limbă pe care o-nvățase singur, mult mai puțin reușită, nefericirile, sărăcia și subterfugiile celor umili. Spațiul dintre acești doi autori părea neexplorat din punct de vedere literar.) Limba română (poate cea mai simplă dintre

limbile romanice, în pofida miraculoasei supraviețuiri a terminațiilor cazurilor latine, care în toate celelalte s-au pierdut) a început la rându-i să-și dezvăluie tainele. M-am luptat cu poeziile lui Eminescu, Alecsandri și Octavian Goga, înarmat cu dicționare și gramatici, și am făcut progrese cu poeziile în limba franceză ale lui Carmen Sylva și ale Elenei Văcărescu, *Le Rhapsode de la Dâmbovița*. Tot ce avea legătură cu România a-nceput să exercite asupra mea o vrajă contradictorie și puternică.

Plăcerea de căpătâi din aceste momente de desfătare și huzur a fost compania lui Josias: când se întorcea de la slujbă, stăteam lângă foc și vorbeam, uneori împreună cu alți oameni, români, englezi și francezi mai adesea decât germani, iar noaptea târziu, când ne întorceam de la dineuri, uneori aceleași, ascultam muzică sau beam whisky și sporovăiam. Am devenit buni prieteni.

Figura lui contemplativă și foarte frumoasă avea o umbră de tristețe, care se risipea când râdea, dar se așternea la loc în curând. Acum îmi doresc să-l fi întrebat despre Germania și ce credea el că ne rezervă viitorul, dar, întrucât eram oaspetele lui, mă codeam s-o fac. În orice caz, era întotdeauna destul de complicat să-i pui unui diplomat asemenea întrebări; indiferent de convingerile personale, de rezervele sau de opiniile lor, au, în definitiv, datoria, chiar și în discuțiile particulare, să exprime opiniile oficiale ale țării pe care o reprezintă; nu poți decât să le completezi cu ceea ce a rămas nespus, proces niciodată exact, dar întotdeauna fascinant. Povestea cu umor despre toate personajele distinse din București, dar era prea blând din fire ca să le desființeze. Am aflat cu încântare că, asemenea tuturor, îl plăcea și-l admira pe ministrul nostru plenipotențiar (pe vremea când încă nu erau înființate pretutindeni ambasade). (Nu peste mult timp, i-am întâlnit pe bunii ocupanți ai Rolls-Royce-ului cu stema regală pe care-i văzusem în noaptea când sosisem.) L-am întrebat ce părere are despre plenipotențiarul german. A șovăit și a spus, dând gânditor din cap:

— Foarte inteligent, într-adevăr.

Apoi, pe un ton diferit, a-nceput să-mi vorbească despre predecesorul acestuia, contele von der Schulenburg[1], plenipotenţiar în funcţie când fusese el numit la Bucureşti. Fostul său superior devenise după aceea ambasador la Moscova. Îl adorase, mi-a mărturisit: fuseseră foarte buni prieteni şi stătuseră adesea până noaptea târziu de vorbă, exact cum stăteam noi acum. Josias îi admira cunoştinţele vaste, lecturile, cultura şi stilul – „o altă lume" –, precum şi vederile lui largi asupra Europei, istoriei, politicii şi diplomaţiei. Mi-a spus toate astea pe un ton destul de nostalgic, şi am dedus că era mai puţin fericit în administraţia actuală. Mi-ar fi plăcut să-l întreb în ce fel se simţea afectat, în calitate de diplomat de carieră, cu destui ani vechime – Josias trebuie să fi avut cel puţin treizeci de ani –, de importanta schimbare care se petrecuse în Germania cu un an în urmă. (Am uitat numele lui *Graf* von der Schulenburg – cu o excepţie, când, după vreun an, l-am regăsit văzând în Corfu un monument de secol XVII închinat unui înaintaş de-al său, mercenar în slujba Veneţiei* – până în timpul războiului, când cariera lui neconvenţională a ieşit la lumină.)

Într-o seară, când stăteam de vorbă de ceasuri bune, Josias mi-a spus, după un moment de tăcere, destul de serios şi fixându-mă cu ochii lui mari şi albaştri:

— Am o întrebare ridicolă. Crezi în vorba „Fie că are dreptate, fie că se înşală, e ţara mea"**?

---

1. Contele Friedrich Werner von der Schulenburg (1875–1944) s-a folosit de abilităţile sale de diplomat pentru a încerca să consolideze pacea dintre Germania şi Uniunea Sovietică. A fost executat pentru complicitate la complotul din iulie împotriva lui Hitler.

* Este vorba despre Johann Matthias von der Schulenburg (1661–1747), care în 1716 a participat în slujba Veneţiei la luptele pentru apărarea insulei Corfu împotriva invaziei otomane.

** Parte dintr-o replică celebră atribuită comandorului american Stephen Decatur Jr. (1779–1820): „Our Country! In her intercourse with

M-a luat pe nepregătite, și am spus că eu cred că da. (Însă presupun că ar exista niște condiții: doar *in extremis* sau în cazurile în care ar fi în joc supraviețuirea națiunii. Întrebarea este mult prea generală.) A dat meditativ din cap de mai multe ori și apoi discuția a luat o cu totul altă turnură. Întâmplarea mi-a venit mai târziu în minte, ca semn al contradicțiilor care probabil îi frământau pe mulți germani precum Josias la vremea aceea: dilema unor oameni ca el, onorabili, buni, culți, care aparțineau, asemenea lui Schulenburg, unei tradiții occidentale a civilizației și gândirii și aveau un stil și un fel de a fi mai apropiate de vremea Congresului de la Viena decât de al Treilea Reich, condus de un regim ale cărui manifestări trebuie să fi părut cu fiecare zi tot mai abominabile. Nu știu cum s-au împăcat cu situația; când m-am întors anul următor, Josias fusese mutat pe un alt post. Cât am stat la el, ne-am petrecut multe seri în compania unei fete pe nume Marcela Catargi, fiica unui mare boier, cum erau numiți, care era foarte atașată de el. S-a sinucis în timpul ultimei schimbări definitive de putere din Europa de Răsărit.

La câteva zile după sfârșitul războiului, aflat la comanda unei trupe a Forțelor Speciale de Recunoaștere ale Aliaților, am dat peste dărâmăturile și cenușa Hamburgului (o imagine și un miros care ne-au amuțit pe toți și care au umbrit un timp beția victoriei) și am ajuns în Flensburg, în nordul landului Holstein. Pe hartă, în apropiere de orașul Itzehoe, era marcat „Schloss Rantzau", și a doua zi am pornit într-acolo, ajungând la lăsarea întunericului, să aflu dacă după atâția ani aveau vești despre Josias. Era o clădire mare, medievală, cu turnuri solide, mai degrabă fortăreață decât locuință, care se înălța într-o pădure. Proprietarul, *Graf* Rantzau, un bătrân cu părul alb tuns scurt, lua cina la lumina lumânării cu familia, cu servitorii și cu

---

foreign nations may she always be in the right; but right or wrong, our country!" („Țara noastră! Fie ca în raporturile cu alte națiuni să aibă întotdeauna dreptate; dar, fie că are dreptate, fie că se înșală, e țara noastră.")

mulţi oameni pe care bombardamentele îi alungaseră din Hamburg. Era doar un văr de-al doilea. S-a ridicat şi a ieşit în curte.

— Dragul de Josias? a spus el trist. Da, era pe undeva prin Europa de Răsărit. Nu mai avem veşti de la el de multă vreme. *Ich glaube, die Russen ihn geschnappt haben*... a spus, arătând undeva spre est. Probabil că l-au prins ruşii...

S-a dovedit că aproape toţi oamenii din cartea aceasta erau legaţi de dâre de pulbere care deja ardeau nevăzute, urmând să explodeze în următorul deceniu şi jumătate în deznodăminte nefericite.

CA UN CONTRAPUNCT AL REFUGIULUI sibaritic în apartamentul plin de cărţi al lui Josias, am început să duc o frenetică viaţă mondenă. Întotdeauna este plăcut să fii „adoptat", alintat şi copleşit cu atenţii, şi cam aşa mi se-ntâmpla mie acum, cred că din trei motive: a) datorită profundei şi universalei ospitalităţi a românilor faţă de străinii care le trec pragul, b) din bunătate, căci ştiau că duc lipsă de bani; n-aveam nici o şansă şi nici nu avea vreun rost să încerc să-i răsplătesc şi c) pentru că întreaga mea întreprindere li se părea amuzantă. În acea sferă a lumii româneşti în care mă aflam eu acum exista o puternică pornire boemă, îndreptată împotriva convenţiilor şi solemnităţii, o tendinţă care domolea şi în acelaşi timp, în felul său, sporea nevoia de a căuta *l'élégance* şi pretenţiile în alte direcţii. Mulţumită tuturor acestor factori, am descoperit în curând că nimănui nu-i păsa câtuşi de puţin de aspectul neîngrijit; pofta mea burgheză de a-mi cumpăra o nouă pereche de pantofi s-a stins, deşi aceştia încă mă ademenesc, strălucitori, în vis. (Îmi doresc să nu fi renunţat; cineva mi-a spus că aş fi putut să mi-i fac pe comandă, cu o liră. „Dar", a adăugat, „dacă-ţi cumperi o pereche, atenţie la scârţ". „La scârţ?" „Da. În unele cercuri este foarte apreciat. E un semn de eleganţă şi opulenţă. *Cu sau fără scârţâit?* întreabă cizmarul. Cu scârţ costă mai mult...")

Dacă întotdeauna este plăcut şi palpitant să fii „adoptat" când eşti tânăr, măcar pentru o vreme, contrastul de acum cu

viața sărăcăcioasă pe care-o dusesem în ultimul timp îmi amplifica înzecit această plăcere. Semăna întru câtva cu încântarea barbarului păşind cu ochii căscați şi poftind la lux şi depravare prin palatele şi curțile cu fântâni ale lui Dioclețian, sau cu cea a unui part în Antiohia. Remarcați schimbarea semnificativă de natură etică pe care o suferisem de la oroarea resimțită în primele ceasuri. Aceasta era de departe cea mai civilizată şi mai sofisticată pătură socială a României, şi, într-un fel, cea mai bizară societate pe care o cunoscusem vreodată. La-nceput, aspectul cel mai ciudat în legătură cu marii boieri de aici mi s-a părut faptul că limba lor maternă – deşi erau cu toții cel puțin bilingvi – nu era româna, ci franceza, ba chiar, după cum sesiza până şi urechea mea rustică, una deosebit de curată, nonşalantă şi fermecătoare, şi aşa se-ntâmpla de şase sau şapte generații. Ştiam oarecum că înainte de război limba franceză prinsese rădăcini adânci la anumite niveluri în Rusia, Polonia şi România, dar în primele două cazuri – judecând după discuțiile pe care le surprinsesem între rușii albi sau între polonezii de acelaşi rang cu cei de aici – aceasta nu dusese la eliminarea limbii materne.

Iată ce se-ntâmplase – nu pot să nu spun câteva cuvinte despre istoria României, ca să fie totul limpede. Când România a ieşit din haosul Evului Mediu, pentru care aproape că nu se găsesc consemnări, sub forma a două principate, Valahia şi Moldova, domnii lor – voievozi sau *hospodari* – şi-au format curți şi administrații rudimentare, precum ale țarilor bulgari şi ale acelor *kraj* din Serbia, copii în miniatură, semibarbare, ale Bizanțului, şi şi-au administrat pământurile prin intermediul marilor boieri, atotputernica oligarhie feudală de ostaşi şi proprietari de moşii, din care făceau şi ei parte. Deşi oficial domnii erau aleşi, puterea rămânea de obicei în familie; în Țara Românească, de exemplu, în ciuda intrigilor, asasinatelor şi răzmeriților de la palat, tronul a rămas în mâna

familiei Basarab vreme de trei secole. Toţi aceşti domnitori – cu supranume ciudate precum Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Rău, Petru cel Crud*, Vlad Ţepeş, Vasile Lupu – au trebuit să se confrunte, cu un succes mai mare sau mai mic, cu expansiunea Turciei, în special a familiei Murad şi a lui Baiazid.

Ies în evidenţă două personaje impresionante: Ştefan cel Mare al Moldovei, care a purtat cincizeci de bătălii şi chiar l-a înfrânt pe Mahomed II, cuceritorul Bizanţului; şi Mihai Viteazul al Valahiei, care a reuşit pentru o vreme să unească nu numai cele două principate, ci şi toate teritoriile de dincolo de frontierele lor în care locuiau români. Dar în perioada de izolare de după ce Bulgaria, Serbia şi Bizanţul au căzut sub stăpânirea turcilor România a fost şi ea forţată să se supună; însă nu ca parte integrantă a Imperiului Otoman, ci ca teritorii vasale, conduse încă de domni ortodocşi ce plăteau tribut unui sultan care nu era suveranul, ci suzeranul lor. Dar, deşi pentru o vreme cele două tronuri au fost ocupate de boieri români precum Brâncoveanu şi Cantemir, mituirea Sublimei Porţi devenea deja cheia pentru a ajunge la conducerea principatelor; curând, le-au luat locul grecii din Fanar, din Constantinopol, sediul patriarhiei ecumenice, care deseori erau la origine albanezi elenizaţi, sau Cantacuzini din familia împăratului Ioan VI. Prin căsătorii şi asimilare, în scurt timp aceştia s-au identificat complet cu România. În timp ce alegerile deveneau tot mai venale, oprimarea, mai necruţătoare, iar domniile, mai scurte (deseori acestea se sfârşeau cu decapitarea), fanarioţii de mai târziu – o mână de familii care-şi treceau tronul de la una la alta – au rămas greci în simţire şi şi-au păstrat limba, iar în secolul al XVIII-lea greaca a devenit limba curţii la cele două divane domneşti de la Bucureşti şi

* Probabil că autorul se referă la un alt personaj, deoarece Petru cel Crud a fost rege al Castiliei şi Leonului, între 1350 şi 1369. Un domnitor român care ar putea figura în această serie, datorită supranumelui său, ar fi Petru Şchiopul.

Iași. Boierii români s-au elenizat și ei mai mult sau mai puțin, astfel încât prima lovitură serioasă împotriva turcilor în Războiul de Independență al Greciei a fost dată în Moldova de prințul Alexandru Ipsilanti, împreună cu rudele și prietenii săi fanarioți.

La începutul secolului al XIX-lea, când, prin intervenția marilor puteri, cele două principate au pus capăt regimului fanariot și au reînceput să-și aleagă domni – din familiile Ghika (românească deja de secole), Bibescu, Știrbey și Sturdza – care au avut domnii mai îndelungate și mai liberale, limba greacă a fost abandonată, iar franceza a devenit limba de conversație în rândul aristocrației formate din boieri români și din descendenți ai fanarioților (care se uniseră prin căsătorii mixte). Renunțând la vechile metehne orientale, au luat drept far călăuzitor Franța și liberalismul francez. Absorbind prin toți porii civilizația franceză, principatele au început să se desprindă de despotism și de abuzurile sale cumplite, au garantat abolirea iobăgiei, au extins dreptul la vot și au pregătit calea spre o constituție occidentală și spre instituții democratice. După unirea celor două principate sub conducerea principelui Cuza și după ruptura definitivă de orice supunere față de Sublima Poartă, s-a născut România modernă, condusă – lucru paradoxal – de un principe ales din familia Hohenzollern, care a devenit regele Carol I. Hegemonia culturală a regiunii nu mai fusese niciodată totală din timpul Imperiului Roman, iar rezultatul a fost că întreaga elită conducătoare vorbea limba franceză. O consecință a occidentalizării României a fost în cele din urmă fărâmițarea, prin reforma agrară, a uriașelor proprietăți feudale ale boierilor. O alta a fost o scindare a societății care făcea ca boierii – mai puțin atunci când țineau discursuri în parlament sau se adresau servitorilor – să vorbească, la propriu, o altă limbă.

Eram fascinat și oarecum obsedat de acești domni și boieri, portretizați în frescele de pe pereții mănăstirilor pe care le întemeiau întotdeauna cu pietate – figuri încoronate și băr-

boieri care țineau, împreună cu prințesele lor, o copie miniaturală a bisericii cu pricina, iar în spatele lor, îngenuncheați, în trepte ierarhice, fiii și fiicele lor, în straie de brocart. Alte portrete, mai târzii, dar și mai încântătoare, atârnate în casele descendenților lor – unele realizate de artiști locali necunoscuți care au călătorit prin principate la începutul secolului al XIX-lea –, înfățișau mari boieri din divanele domnești, bărbați care purtau titluri extraordinare, majoritatea de origine bizantină, iar altele slave: mari bani ai Craiovei, domnițe, beizadele, mari logofeți, *hospodari*, spătari și paharnici, îmbrăcați cu toții în straie minunate, cu căciuli în formă de glob sau înalte, de blană, pene prinse în agrafe cu diamant, colane la gât și hangere cu plăsele încrustate cu bijuterii. Bărboși ca niște profeți, se deslușesc din umbre, la fel de îndepărtați ca niște nobili dintr-un basm persan, și singurul lucru care sugerează că ar fi vorba despre Europa feudală este, poate, un blazon încoronat, în care corbul negru*, simbolul Valahiei, străpunge bourul moldovenesc. Și sonoritatea numelor lor părea să sugereze splendoare și tărâmuri îndepărtate: Șerban Cantacuzino, Constantin Basarab, Furtună Văcărescu, Alexandru Mavrocordat, Scarlat Callimachi, Dimitrie Cantemir, Duca, Racoviță, Sturdza, Suțu, Caragea, Mavrogheni, Bibescu, Știrbey, Rosetti, Roznovanu, Moruzi, Balș, Kretzulescu: stranii sonorități. În acest punct, cititorul ar putea trage concluzia pripită că sufeream de un acut acces de invidie de clasă. Aș putea să-i dau dreptate, deși, evident, nu m-aș grăbi așa de tare. Și probabil că va fi și mai rău de-atât.

ISTORICII I-AU ÎNFIERAT, CU TOȚII, pe fanarioți. Aceștia au moștenit oprobriul care mai demult era asociat cuvântului „bizantin", căci sugera firea alunecoasă, prefăcătoria, lipsa de scrupule, lăcomia și tirania. Dar există semne că și fanarioții

* Deși în textele cronicarilor se vorbește despre corb, pasărea reprezentată în stema Țării Românești este de fapt vulturul pleșuv negru.

sunt reevaluați treptat. S-ar putea argumenta că lăcomia și depravarea se împleteau în cazul lor cu fervoarea față de credința ortodoxă și că implicarea lor în afacerile externe ale otomanilor, pe care ultimii sultani li le-au încredințat în mare măsură și fără chibzuință, a fost dictată aproape în egală măsură de preocuparea pentru cauza creștină și de ambiția personală. Este posibil ca fără maleabilitatea și geniul lor în materie de compromis principatele să fi sfârșit prin a fi supuse complet jugului otoman; ca toate fostele instituții naționale, în loc să degenereze, să dispară complet, cum se-ntâmplase în restul Europei de sud-est. Aproape fiecare familie dădea câte un domn cu virtuți care, în oarecare măsură, compensau viciile consanguvinilor săi. După sfârșitul lungii lor stăpâniri, mulți dintre descendenții acestora au fost figuri devotate și marcante în viața României, și în faza conservatoare, și în cea reformistă. Dar, indiferent care le-au fost cusururile, în epoca lor de glorie, secolul al XVIII-lea, au excelat într-o privință: erau singurul popor civilizat din sud-estul Europei. Fanarul era și el ultima rămășiță a unui Bizanț dispărut, iar curțile de la București și Iași, cel din urmă ecou slab, abia auzit, al agoniei imperiului.

Oligarhia lor nu se baza doar pe bogăție, ci și pe cunoașterea limbilor străine și pe largile lor vederi europene, într-o lume dominată de barbaria fanatică. De la început, când au devenit mari dragomani ai Porții, au fost iubitori de literatură și artă; prima Biblie în română a fost tălmăcită din porunca lui Șerban Cantacuzino, domn al Valahiei, și, în ciuda neajunsurilor sale, un om la fel de cultivat ca Alexandru Mavrocordat, prieten al lui Byron și al lui Shelley și unul dintre liderii revoluției grecești, nu ar fi putut apărea pe un alt tărâm est-european. Au studiat la Veneția, Padova, Viena, Paris și Sankt-Petersburg și au contribuit din plin, prin cultura lor cosmopolită, la pătrunderea ideilor occidentale în România. Însă se poate ca influența ideilor franceze și hegemonia lingvistică absolută a Franței în rândul elitelor să fi mers prea departe; au provocat, fără-ndoială, efecte secundare regretabile

în sânul societății; dar pe de altă parte au adus un suflu occidental vital, un fel de renaștere tardivă în izolarea medievală sufocantă de care România tocmai se lepăda.

Toate aceste influențe felurite, am înțeles mai târziu (căci pe-atunci știam prea puțin sau chiar nimic despre aceste chestiuni), avuseseră drept rezultat o societate care era o combinație între Bizanțul târziu și Franța proustiană. Din punct de vedere arhitectonic, după ce se desprinsese de începuturile sale orientale, Bucureștiul era un amalgam de Second Empire și Fin de Siècle, cu o urmă de opulență specifică începutului de secol XX. Clădirile moderne erau adăugiri ulterioare irelevante. Atmosfera socială era dominată inconfundabil de miresmele tari ale unei perioade anterioare, climat care fusese de asemenea modificat discret în ultimele câteva generații de o armată severă de dădace și guvernante englezoaice. Dar influența franceză adânc înrădăcinată în rândul boierilor a rămas neatinsă, consecința a o sută de ani de studii la liceele din Franța și la Sorbona și de sejururi la Paris, considerat o a doua capitală. În vremurile complicate ale enormelor moșii dinainte de reformele agrare, mulți dintre acești boieri care astăzi aproape că par niște figuri mitologice locuiau în Franța, complet integrați, iar adesea pătrundeau, prin căsătorie, în cercuri de un rafinament și o grandoare fără seamăn: o existență precum cea a familiilor Montesquiou sau Castellane, combinată cu o pornire hedonistă care evocă lumea desenelor umoristice și, în multe cazuri, piesele de Feydeau sau de Flers et Caillavet: haite de câini de vânătoare în Normandia, favoriți, jobene cu bor arcuit, monocluri și țigarete aprinse cu gesturi molcome din tabachere Fabergé de aur cu coroane închise și diademe, plimbări în trăsuri precum cele pe care le pictau cu atâta artă Constantin Guys și Lautrec. Soțiile și fiicele lor, și în închipuirea mea, și în realitate, poartă pălării împodobite cu pene și au langoarea și eleganța modelelor care le pozau lui Helleu, lui Boldini și lui Jacques-Émile Blanche și frecventează Longchamp, Le Grand Vefour, Maxim's,

Le Rat-Mort* și *la tournée des Grands Ducs*[1], amintind de personaje exotice precum La Païva, La Belle Otero, Émilienne d'Alençon, Cléo de Mérode și Liane de Pougy**.

Aceeași viață, la o scară mai mică, o regăseai și la București; vestigiile sale cele mai convingătoare erau plușul, alama și candelabrele de la restaurantul Capșa. Nu mă mai săturam de poveștile despre această epocă încă nu de tot apusă. Deși nu mi-ar fi plăcut în ruptul capului să trăiesc într-o asemenea perioadă istorică, simt o mare atracție față de indubitabila vulgaritate a strălucirii căreia i-a fost pradă Europa în acele decenii. Și duelurile, care jucaseră un rol important în România și deopotrivă în restul Europei, cu excepția Angliei – rol pe care, într-o mai mică măsură, încă-l jucau – exercitau asupra mea o fascinație morbidă, hrănită cu lecturi din Dumas. Armele, adesea fatale, erau pistoalele sau floretele, ceea ce făcea ca duelurile cu săbii din Austria și Ungaria – unde era permis doar să-ți zgârii adversarul, nu să-l străpungi – să pară mult mai inofensive. Ai fi zis că ești pe o altă planetă.

Ceea ce-i deosebea pe acești oameni, atunci și mai târziu, de aristocrații hedoniști din restul Europei era refuzul filistinismului: o pasiune scrupuloasă pentru erudiție de dragul erudiției, pentru literatură, pictură, muzică, sculptură și viața ideilor, care le transforma casele în sălaș al academicienilor. (Asemenea Franței, din nou, România a fost dintotdeauna o țară în care, datorită inteligenței, spiritului, frumuseții sau ospitalității lor, câteva femei au jucat un rol mai important decât în alte țări.)

---

* Longchamps – companie franceză de produse de lux din piele; Le Grand Véfour – primul restaurant de lux deschis în Franța, sub numele Café de Chartres (1784); Maxim's – bistro deschis în 1893, care a devenit apoi unul dintre cele mai elegante și mai populare restaurante din Paris, faimos mai ales pentru decorul său Art Nouveau; Le Rat Mort – legendară cafenea din Paris, frecventată de scriitori și artiști.

1. Presupusul circuit al marilor duci ruși prin cluburile de noapte la modă.

** Dansatoare și curtezane celebre din secolul al XIX-lea.

Devotamentul faţă de litere, în special, depăşea cu mult dilentismul literar şi în multe cazuri a avut drept rod opere de o mare valoare. Însă din nefericire nu în limba română, ar putea spune oftând un şovin. Dar cel puţin aceste reuşite extrateritoriale le-au eliberat de vâltoarea naţionalismului patriotic, de care este indisolubil legat geniul poetic şi literar al naţiunilor renăscute. La urma urmelor, nu este puţin lucru să ai succes la Paris. Nu e de mirare că Proust era aşa de profund interesat de românii de la Paris şi că le căuta prietenia. Pe mine mă fascina şi mă impresiona să aud numele Marcel rostit cu atâta uşurinţă şi naturaleţe şi să aflu că Anna, care părea să fie verişoara tuturor, era contesa de Noailles; că Paul, dacă nu era Morand, care se căsătorise cu Hélène Suţu, era Valéry; că Jean era Cocteau şi că Léon-Paul era Fargue: indicii presărate într-un joc de urmărire, care puteau fi analizate mai târziu.

Insist de atâta timp asupra acestei teme pentru că totul era aşa de diferit de ce-ntâlnisem în împrejurări similare în capitalele dunărene din amonte. În Ungaria, discuţiile la lumina lumânării de la sfârşitul cinei priveau mai degrabă vânătoarea şi caii, ori scrupuloasa cântărire a meritelor cizmarilor şi şelarilor din Londra, sau erau lungi conversaţii despre anexare, căsătorii morganatice, drepturile primogenitului, *Hoffähigkeit**, gradul exact de rudenie dintre familiile Festitich şi Fürstenberg şi numărul pogoanelor de pământ deţinute de familia Esterházy. Bine-nţeles, ar fi putut să se-ntâmple la fel şi la Bucureşti, mutatis mutandis, dar nu pentru mult timp. Totuşi, nu cred că în capitala maghiară aş fi ajuns prea des să discut despre Saint-Saëns şi despre fraţii Goncourt, despre lucrurile pe care le aveau în comun Villiers de L'Isle-Adam şi Barbey d'Aurevilly, despre legătura dintre Lautréamont şi suprarealism sau despre ce-i spusese abatele Mugnier unuia dintre oaspeţi cu privire la convertirea lui Huysmans ori despre ceea ce eliminase autorul din portretul său din *En route*.

---

* Dreptul de a fi primit la curte (germ.).

BUCUREȘTIUL NU ERA DE FAPT așa de mare cum mi se păruse la sosire. După vreo săptămână, timp în care probabil am cunoscut mai mulți oameni decât cunoscusem în toată viața mea de dinainte, simțeam că trăiesc acolo de-o veșnicie. A fost, de asemenea, o vreme a distracției, a petrecerilor, a prânzurilor și cinelor formidabile, dacă nu cumva așa era mereu în orice caz, în acest proces de „adopție" sau de împărțire a responsabilității, m-am trezit invitat la o sumedenie dintre aceste evenimente. Am fost dus de două ori la Mogoșoaia, vechiul palat în stil românesc și bizantin al Brâncovenilor, din afara Bucureștiului, căruia Martha Bibescu îi redase splendoarea de odinioară: un fundal fantastic pentru fascinanta sa proprietăreasă. Se înălța pe malul unui lac mare și trist cu trestii înalte, foșnitoare și cu stoluri de păsări de apă care se așezau sau se avântau pe deasupra oglindirii pădurii. Mi se părea cel mai frumos loc pe care-l văzusem vreodată. Întrucât am vizitat România de mai multe ori, mi-e greu să-mi amintesc dacă majoritatea acestor întâlniri s-au petrecut atunci sau mai târziu, dar, fiindcă m-am întors aici în repetate rânduri, pe unii am ajuns să-i cunosc foarte bine, și unul anume mi-a devenit cel mai bun prieten. Sub aripa acestor binefăcători, priveam uluit figurile care se conturau în depărtare: Titulescu, ministrul de externe, înalt, cu înfățișare de mandarin, dar cu niște splendide gesturi histrionice și evident un geniu comic de primă mână; Grigore Gafencu, unul dintre cei mai arătoși bărbați pe care i-am văzut vreodată, un om de un farmec și de un curaj extraordinar, care i-a urmat lui Titulescu anul următor și care avea o soție franțuzoaică amuzantă și fermecătoare pe nume Nouchette (acum înțelegeam de ce absenta stăpână a odăii mele din casa Taniei îi decupase fotografia și i-o lipise pe perete); Anton Bibescu, o figură rezervată, cu un aer nemțesc, leonin, sardonic și, mi se părea mie, chiar ușor sinistru, care era căsătorit cu Elizabeth Asquith și avea o fiică de vreo paisprezece ani, Priscilla, copil precoce, cu o privire pătrunzătoare și extrem de talentată, care mi-a devenit o bună prietenă mai

târziu, după ce a reuşit să fugă din România la Beirut în timpul războiului; deja aproape mitica Maruca Cantacuzino, care s-a căsătorit cu Enescu, compozitorul; Rose Covarrubias Nano – o mexicancă frumoasă, roşcată, cu un aer tragic; Paul Zănescu, un tânăr diplomat strălucit, amuzant, foarte talentat şi neconvenţional (din nefericire, ultimii doi s-au sinucis câţiva ani mai târziu) şi soţia sa, Hélène Iurievici, care mai apoi a emigrat în Anglia; Elisabeta Cantacuzino şi soţul ei, George, cel mai bun arhitect din ţară, care tocmai se-ntorseseră dintr-o lungă călătorie prin Persia, relatări care m-au făcut să mă gândesc la o posibilă schimbare de traseu după ce ajungeam la Constantinopol; Dimitrie Sturdza, cu un nas, o bărbie şi o încruntătură demne de un Malatesta*, peltic, un virtuoz al criticilor caustice, dar comice şi un om de o mare bunătate. Mai erau acolo şi domnul Poklevski-Koziell, ministrul plenipotenţiar rus la Bucureşti din timpul războiului, pe care revoluţia îl aruncase aici cu cruzime, şi Grigore, diplomatul acela rafinat, cu monoclu, fratele lui Ion Duca (asasinat cu un an în urmă de Garda de Fier).

Eram pe cale să pomenesc din nou de frumuseţe, căci, pe măsură ce se lungeşte acest inventar, sunt uluit de figurile superbe care se profilează în lumina lămpii cu fiecare nume pe care-l scriu: frumoase sau arătoase majoritatea, măşti acviline sau de o urâţenie atrăgătoare celelalte... În asemenea societăţi, există întotdeauna un cuplu favorit din lumea diplomaţiei. Cu un an în urmă fuseseră soţii Hauteclocque, fratele viitorului general Leclerc şi soţia acestuia. Acum erau spaniolii Perico şi Lili Prat, lucru lesne de-nţeles. Să continui...

Dar, desigur, nu pot. Nu pentru că ar semăna cu o listă din *Tatler***. Dimpotrivă, mi-aş dori să continue mult mai

---

* Probabil că autorul se referă la Sigismondo Pandolfo Malatesta, numit şi „lupul din Rimini", membru al unei familii de seniori de Rimini din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, al cărui portret corespunde acestei descrieri.

** Revistă britanică de *lifestyle* adresată aristocraţiei.

mult. Dar aș vrea să respect regula „fie departe [de România] fie mort“[1]. Dintre numele pomenite mai sus, șase fac parte din prima categorie, nouă din a doua. Dintre numele celor care încă se aflau în România și care ar trebui să completeze această listă, unul sau doi s-au pierdut în neant, fără să lase vreo urmă; ceilalți, despre care prietenii lor au vești, trăiesc într-o mare nefericire și sărăcie, condamnați de geografie, de ordinea postbelică și de conducătorii ei. Dacă aș insista asupra acestui subiect complicat ar însemna să schimb complet scopul narațiunii de față. În orice caz, nimic din toate acestea nu se-ntâmplase pe-atunci: sunt cu toții vii încă, liberi, și fiecare ține câte un pahar în mână.

Printre cei mai tineri, doi păreau să iasă în evidență ca modele de perfecțiune: Nicky Chrissoveloni și Constantin Sutu. din fericire, amândoi plecaseră din România, unul la Atena (l-am văzut acum câteva zile). Ceea ce mă uimește la aceste reîntâlniri la două decenii distanță nu sunt schimbările care au survenit între timp, ci lipsa lor, mai ales ținând seama de teribilele vicisitudini care au intervenit. Sunt exemple încurajatoare de extraordinară rezistență fizică și mentală, în ciuda oricăror așteptări. Nicky era pe jumătate englez și studiase în Anglia, și amândoi, și el, și Constantin, se-ntorseseră de curând de la Oxford, unde, am aflat cu încântare, Constantin nu-și angajase un valet, cum se practica în înalta societate edwardiană, ci, spre uimirea tuturor, o fată-n casă româncă. Fiecare în stilul său – Nicky, înalt, brunet, cu un glas blând, iar Constantin, blond, cu ochi albaștri și extravertit –, păreau niște oameni plini de duh, cu o energie molipsitoare și cu o bucurie de a trăi fără margini. Amândoi pilotau avioane – căci, îmi pare bine că pot spune asta, nu toată lumea falimentase în urma reformelor agrare. Nicky deținea și conducea banca familiei. Constantin locuia într-o casă din acelea vechi și pline de far-

1. La vremea la care PLF scria aceste rânduri, România era supusă unui regim comunist brutal, astfel că ar fi putut să pună în pericol persoanele aflate încă în viață ale căror nume le-ar fi pomenit.

mec pe care le admirasem cu ocazia primei mele expediții prin oraș, numită Palatul Suțu, unde am stat când patul meu din apartamentul lui Josias a fost cedat unei rude venite în vizită. (Camera pe care am ocupat-o, plină de mobilier în stil Empire, era complet circulară, singura de acest gen în care dormisem vreodată, cu excepția unui cort rotund, a unei colibe din Camerun, pe-atunci francez, a unei uscătorii de hamei transformată și a unei camere de la Hôtel La Louisiane, din Paris.) Prima mea amintire cu Nicky Chrissoveloni este dintr-o noapte, de la o petrecere tinerească și sălbatică, unde toată lumea căuta un cuvânt în șarade.

— *J'y suis*, a spus el – noi rămăseserăm cu toții fără idei –, *concupiscence!*

Jucam în franceză, cu subtilități comice și deplasate. O altă amintire timpurie îl înfățișează pe Nicky jucând năvalnic o *sârbă* pornită spontan în jurul ringului de la Arizona, care se golise degrabă în acest scop, în timp ce pe estradă țiganii cântau îndrăcit. Exact așa ar trebui să fie un bancher!

La fel ca la Budapesta, mă simțeam puțin vinovat că acceptam atâta bunătate și ospitalitate; dar poate nu îndeajuns de vinovat pe cât ar fi trebuit. În casele oamenilor era altfel; dar cum rămânea cu cluburile de noapte, unde se-ncheiau adesea serile? Sau cu mesele de la Capșa, cu icre negre din belșug și cu acel minunat pește de Dunăre numit cegă? (Mâncarea din România era nemaipomenită, un nucleu local extrem de original, influențat de tot ce au mai de soi Rusia, Polonia, Turcia, Austria, Ungaria și Franța.) Din fericire, orice fel de mâncare costa cam un sfert din echivalentul său din Europa Apuseană. În astfel de momente, când aveam mustrări de conștiință, fluturam frenetic bancnote de două mii de lei; dar, slavă Domnului, întotdeauna era inutil. Aceste două bucăți de hârtie au căpătat rolul simbolic de bancnote de recuzită.

SINAIA. ACESTE TREI SILABE stârnesc o undă de nedumerire. Dintr-o cameră a vilei cu încălzire centrală, mă uitam afară, la aleea, acoperișurile și copacii celorlalte vile elegante.

Mă simțeam amorțit ca o muscă toamna, apăsat de amărăciune. Undeva dincolo de tufișurile îngrijite se aflau un teren de golf și pajiști înverzite urcând spre o vâlvătaie de fagi tomnatici și apoi spre mai multe șiruri de brazi. Un fel de Sunningdale* montan. Nu aflai prea multă consolare nici în interior: salonul modern, fără cărți, doar cu *Vogue*, *Harper's Bazaar* și, pe un bufet dintre două statuete în formă de capre negre, *Carte de la San Michele*, *Ashenden* și o traducere franțuzească a *Neprețuitei otrăvi*; o gravură înfățișând-o pe Maria Antoaneta cu Delfinul în brațe, copie după Vigée le Brun, și o alta după *L'Escarpolette*** al lui Fragonard; iar de la cele două mese luminate de lămpi, câteva frânturi de conversații de seară. „*Deux piques.*" „*Passe.*" „*Un drink?*" „*Oh, que vous êtes malin!*" „*Un petit high-ball.*" „Pas." „Scotch?" „*Tiens, partner?*" „*Très faible – assez, assez!*" „*Comme j'adore la campagne!*" „*Et beaucoup de soda... encore!*" „*Est-ce que vous bridgez chez Julie mardi?*"... „*Oh, merci, vous êtes un ange...! Trois trèfles... turni tome.*" Peste câteva ore, costumele cu croială elegantă aveau să fie înlocuite de culoarea neagră și de perle și, după încă o masă delicioasă savurată în tihnă, cu rolul de pauză între două robere, începea adevărata muncă a serii. Jucătorii erau români, francezi și englezi. Totul era încântător de civilizat și de pașnic...

Trecătorile din bariera muntoasă de afară fuseseră, poate, căile de acces prin care, în 1241, hoardele lui Genghis Han năvăliseră spre Europa, cu gând s-o treacă prin foc și sabie. Mă simțeam de-al lor. Prin apropiere nu se găsea decât castelul regal Peleș, situat la o distanță de vreun sfert de ceas, o aglomerare de creneluri, bârne de lemn și turnuri cu unghiuri ascuțite, ca un îndrăzneț Balmoral din Carpați. A doua zi, am izbutit să-mprumut de la gazdele mele (care erau foarte cumsecade)

---

* Oraș din burgul regal Windsor and Maidenhead, pe teritoriul căruia se află castelul Windsor, reședință regală britanică. Este un loc faimos pentru locuințele de lux și pentru cluburile sale de golf.

** *Leagănul.*

enormul Packard cu care veniserăm de la București, condus de un șofer înalt, cu livrea gri-deschis și ghetre, și am pornit într-o plimbare romantică printr-o zonă montană cu multe serpentine, printre păduri atât de strălucitoare, încât păreau în flăcări, la finalul căreia am ajuns la Brașov, micul oraș medieval săsesc ridicat într-una din trecătorile adânci din paravanul de munți care separă Transilvania de Regat. De asemenea, mi se părea foarte straniu să văd în jur mari arce germanice sprijinite pe coloane solide, cupole în formă de bulb, turnuri cu șindrilă, firme în încâlcita *deutsche Schrift** deasupra prăvăliilor și să aud un dialect german pe străzile pietruite; la fel de ciudat era și faptul că simțeam că m-am întors în Transilvania, hotarul răsăritean al principatului străjuit de munți în care trândăvisem aproape toată vara.

Germanii aceștia, care au fost asociați, fantezist, cu copiii din Hamelin, erau de fapt din Renania, iar alții, flamanzi; fuseseră chemați aici de regii Ungariei în secolul al XII-lea și se stabiliseră în șapte fortărețe din Carpați să păzească granițele de răsărit; așa se explică denumirea germană a Transilvaniei: *Siebenburger*. (La mijlocul secolului, au fost urmați de nesupușii cavaleri teutoni, care, alungați câțiva ani mai târziu, au pornit spre nord și spre est, unde au pus bazele puterii militare prusace.) Când noile doctrine ale lui Calvin și ale lui Luther au început să se răspândească spre răsărit, prinzând definitiv rădăcini în anumite zone maghiare, aceste orașe au devenit avanposturi ale protestantismului, și așa au rămas de-atunci: cel mai îndepărtat colț răsăritean al Reformei. Mai la nord în această curbură vestică a Carpaților, regii maghiari au așezat o altă populație stranie de coloniști, chiar mai înainte de saxoni, pentru a apăra hotarul nord-estic al Transilvaniei: secuii. Deși maghiari la origine, aceștia sunt de atâta timp separați de compatrioții lor – izolați într-o mare copleșitoare de români –,

* Scriere gotică (germ.).

încât au păstrat multe obiceiuri vechi, tribale și particularități lingvistice pe care rudele lor din marele bloc național maghiar aflat mai la vest le-au pierdut cu mult timp în urmă. Sunt destul de diferiți încât să se fi crezut, în trecut, că erau descendenți ai invadatorilor huni ai lui Attila. Asemenea sașilor, acești apărători ai granițelor s-au bucurat de multe privilegii și dispense. Și secuii, ca și sașii, aveau în frunte un conte; dar, spre deosebire de sași, secuii au fost înnobilați până la ultimul, ceea ce i-a scutit de orice dări. Aceste grupuri, alături de populația maghiară aflată mult mai departe în vest, au fost cele trei elemente care – mai întâi sub conducerea conților lor, apoi a principilor maghiari ai Transilvaniei, apoi a regilor Ungariei și, în sfârșit, a monarhiei dualiste a Habsburgilor – au dominat Transilvania din secolul al XIII-lea până în secolul XX. (Sarcina trasării frontierelor României a fost atât de dificilă și de nesatisfăcătoare tocmai din cauza agregatelor arbitrare de populații.) În acest lung răstimp, românii, care-i depășeau numeric pe toți ceilalți laolaltă și care acum conduceau țara, nu numai că n-au avut nici un cuvânt de spus în guvernarea Transilvaniei, dar, mai mult, nici nu existau oficial; jugul iobăgiei, atât aici, cât și în Ungaria, apăsa și mai greu asupra țărănimii maghiare și române decât în principatele de la est de lanțul muntos.

Aici, toate orașele au trei nume, cel românesc, cel maghiar și cel german. Pentru români și pentru maghiari, orășelul povârnit care mă-nconjura se numea Brașov, respectiv Brassó; sașii se agățau geloși de primul său nume teuton, Kronstadt. Nu doar numele și arhitectura orașului erau germane, ci și limba și înfățișarea locuitorilor. Părea greu de crezut că posesorii acestor fețe îmbujorate și ai acestui păr blond, ai ilicelor, jiletcilor și pălăriilor de fetru nu mai avuseseră legături cu rudele lor îndepărtate de șapte secole. Am umblat fără țintă pe alei și m-am afundat în cârciumi și taverne, și aproape că nu-mi venea să-mi cred ochilor și urechilor. Frumoasele covoare turcești din bisericile masive și imaculate aminteau că orașul ocupa o poziție

importantă în trecătorile prin care se desfășura odinioară comerțul răsăritean cu Europa de nord și de vest. Dar mai ceva decât piața te atrăgeau cârciumile și străduțele lăturalnice. În timp ce trăgeam o dușcă împreună cu doi văcari într-o crâșmă de la marginea orașului și le ascultam ciudatul dialect, îmi doream să fi ajuns aici pe jos, să-mi fi lăsat calabalâcul și acum să cercetez de unul singur locul, în tihnă, să-i iau pulsul pe bâjbâite, fără nici o grabă, căscând bine ochii și urechile, cum făceam întotdeauna la-nceputul șederilor solitare într-un oraș nou. Oriunde coteam sau ieșeam pe furiș dintr-un *Gastwirtschaft**, întrebându-mă ce urmează, acolo, în fața elegantului hotel Schwarzer Adler, șoferul în gri-porumbel stătea neclintit la volanul marii limuzine și căsca. Se făcuse târziu. M-am simțit ca un impostor când șoferul a sărit de pe scaunul lui, m-a salutat, m-a-nvelit cu o pătură de blană și apoi a demarat imensul automobil lunguieț, care a-nceput să toarcă discret pe caldarâm. Când am ieșit din oraș, a trebuit să așteptăm după o turmă de vite, pe care sunetul prea melodios al claxonului n-a reușit să le-mprăștie. Văcarul era unul dintre cei cu care băusem cu un ceas în urmă. Când ne-am apropiat, s-a uitat la noi foarte uimit cu ochii lui albaștri. I-am făcut vinovat cu mâna, ca un Hārūn-al-Rashīd** dat în vileag.

Lunecam din nou pe șoseaua regală – lipsită de gropi –, în mijlocul pădurii incandescente, în vreme ce amurgul cobora încet pe coasta muntelui, și mi-am aprins unul din fantasticele trabucuri pe care mi le oferise Josias la plecare. Lumina farurilor se-nălța prin culisele înfrunzite și motorul scotea un zgomot ca un oftat nesfârșit. În curând, printre umbrele cu mireasmă de havană, ace de pin și santal nu mai licărea decât

---

* Local (germ.).

** Autorul îl pomenește pe califul abbasid Hārūn-al-Rashīd și în volumul *Între păduri și ape*. În anul 802, i-ar fi trimis lui Carol cel Mare un elefant în dar, pe nume Abulabaz, pe care împăratul l-a păstrat în parcul său din Aachen; însă drumul pe care a fost trimis darul a rămas necunoscut (vezi *Între păduri și ape*, ed. cit., pp. 71–72).

inelul incandescent despărțind scrumul păstrat cu grijă de capătul cilindrului aromat – speram că-l țin cu nonșalanța cuvenită, sprijinindu-mi leneș, hedonist mâna al cărei contur palid aproape că nu se mai distingea pe cutele moi ale blănii. O călătorie de satrap, plăcuta istoveală a unui tânăr miliardar. Probabil că numai în asemenea condiții se putea medita în tihnă la originile sașilor și secuilor... Când am ajuns înapoi, nimic nu se schimbase. Murmurul intermitent și clinchetul cuburilor de gheață încă-și țeseau cântecul de leagăn: „*Nous sommes en déroute, partner.*" „*Tout est perdu fors l'honneur.*"* „*Deux cœurs.*"

Ziua de luni mi-a adus eliberarea. Parte dintr-un mic convoi, maiestuosul automobil ne-a purtat spre șes și printre câmpurile petrolifere dintre Câmpina și Ploiești. Sondele și-au etalat pe kilometri întregi flăcările ce le vesteau prosperitatea, ca o puzderie de faruri călăuzitoare, iar în curând am ajuns din nou în miezul viciilor și desfătărilor Bucureștiului.

CÂTEVA ZILE MAI TÂRZIU m-au asaltat mustrările de conștiință pentru viața de sibarit pe care-o duceam, astfel că, după ce am fost dus din nou cu mașina la prânz la un club de pe malul lacului Snagov, la câțiva kilometri în afara Bucureștiului, mi-am propus să mă întorc pe jos. Era un drum de câțiva kilometri, mai întâi printre păduri singuratice, toate învești mântate în vâlvătăi tomnatice, apoi pe șoseaua neabătută, pe lângă aerodromul Băneasa și în sfârșit în capitală, pe un bulevard minunat străjuit de copaci, șoseaua Kiseleff. Ce deosebire față de paraginile din zona de sud, pe unde venisem eu cu câteva săptămâni în urmă! La intrarea în oraș, această frumoasă șosea este mărginită de case mari și luxoase în multe stiluri diferite și uneori comice, vaste tabernacule de început de secol, pline de verdeață în spatele porților cu coloane, suficient de mari

* „Totul este pierdut, în afară de onoare" (fr.), cuvintele pe care regele Francisc I al Franței i le-a scris mamei sale, Louise de Savoia, după înfrângerea în bătălia de la Pavia, din 1525.

încât să poată trece lejer printre ele trăsurile cu patru cai, cabrioletele şi victoriile.

ERA ADEVĂRAT CĂ PLECAM peste câteva zile. Ne aflam în a doua săptămână din noiembrie şi, din cauză că mă abătusem spre nord, Constantinopolul era la fel de departe ca-ntotdeauna, ba chiar şi mai îndepărtat. În Plovdiv, fusese aproape la o aruncătură de băţ. Nu aveam nici un plan riguros şi nici o limită de timp; dar îmi încolţise-n minte, fără să vreau, că Revelionul ar putea fi un reper potrivit pentru importanta sosire la Constantinopol – aşadar, cam peste vreo lună şi jumătate –, lucru perfect realizabil, deşi timpul era scurt, având în vedere ritmul lent în care înaintam. Trebuia să recunosc că mă abătusem cu sute de kilometri de la itinerarul meu; această călătorie prin România avea izul unei escapade năstruşnice, precum acea *Lustfahrt** pe care o făcusem de la Bratislava la Praga.

Călătoria la pas avea să mă poarte prin stepa Bărăganului şi apoi prin cea a Dobrogei, de cealaltă parte a Dunării, o întindere pustie şi puţin populată (deşi foarte ciudată şi frumoasă, cum aveam să aflu mai târziu). Pe vreme ploioasă, era aproape imposibil de traversat pe jos, şi nu prea aveam de la cine să cerşesc un cal, cum făcusem în împrejurări similare în Marea Câmpie Ungară. Atunci, de ce să nu iau trenul spre Varna, pe malul bulgăresc al Mării Negre, chiar vizavi de frontiera României? Un bilet la clasa a III-a nu costa mult, iar distanţele pe care le mai aveam de parcurs pe jos depăşeau cu sute de kilometri acest drum cu trenul; nu că aş fi avut reţineri de ordin moral să fac autostopul pe distanţe mici – la urma urmei, indiferent de scop (chiar, ce urmăream?), nu-mi propusesem să dobor vreun record sau să câştig vreun pariu; dar făcusem de atât de puţine ori autostopul, încât în sinea mea începeam să mă mândresc cu lungul drum parcurs deja pe jos. Luând trenul,

* Călătorie de plăcere (germ.).

aveam să scutesc doar vreo două sute patruzeci de kilometri, sau chiar mai puțin, o bagatelă în comparație cu totalul pe care-l acumulasem în întortocheatul meu traseu. Tânjeam în secret ca, la sfârșitul călătoriei, să pun cap la cap cu un compas, pe o hartă a Europei la scară foarte mare, distanța parcursă pe jos în fiecare zi, ca să văd exact cât de mult mersesem. Fericit că luasem această importantă decizie, m-am pregătit să mă bucur din plin de cele două zile de lux nemaiîntâlnit care-mi mai rămâneau.

Am avut mare noroc. În noaptea aceea spaniolii Perico și Lili Prat dădeau o petrecere minunată și destul de selectă la misiunea lor diplomatică, în cinstea lui Arthur Rubinstein. Le era bun prieten și stătea întotdeauna la ei când venea să concerteze la București. După cină, a cântat câteva partituri de Chopin, și apoi s-au dezlănțuit dansul și băutura. Nu mai văzusem niciodată, m-am gândit, un om care să se distreze așa de bine, care renunța la dans doar ca să participe la vreo conversație, cu o viteză uluitoare și cu nemaipomenit umor, imitând uneori de minune pe câte cineva, ajutat, ce-i drept, de părul roșcovan și fața albă, fermecătoare. Părea să molipsească pe toată lumea cu veselia și cu buna sa dispoziție. A fost o seară memorabilă și splendidă, prelungită până târziu. Ultimul lucru pe care mi-l amintesc este că le expuneam cu insistență opiniile mele despre literatură lui Julie Ghika și lui Nouchette Gafencu.

Următoarea noapte, ultima, a fost și mai lungă. În cele câteva zile petrecute la București, și mai ales acum, am avut senzația că împrejurările urziseră să-mi îngăduie și să-mi satisfacă, prin contrastul luxului și splendorii, fiecare dintre trecătoarele și destul de prosteștile dorințe care mă asaltaseră în bordeiul unde ajunsesem în noaptea aceea ploioasă, în drum spre Rusciuk. Ezit să consemnez plăcerea pe care am simțit-o când am ieșit din baie și am văzut comorile primite cu împrumut de la Constantin Suțu, întinse pe pat în camera circulară, luminată discret. Butonii împrumutați străluceau în manșetele scrobite, împrumutate și ele, iar valetul cu sprâncene negre și

ieri feroce, angajat probabil după ce plecase fata-n casă de la Christ Church, trecea cu îndemânare prin cataramă și prindea la spate curelușa subțire a vestei și mai subțiri, în timp ce Constantin îl striga de alături și eu mă strecuram în fracul care-mi venea mănușă. (Era a treia oară în viața mea când purtam așa ceva.) Dar cea mai cea a fost intrarea valetului cu înfățișare de asasin, ținând în fiecare mână câte o garoafă de pus la butonieră, în timp ce Constantin se războia în salon cu staniolul și dopul cu sârmă ale unei sticle verde-închis. Apoi, convenind că suntem amândoi niște filfizoni înveterați, am dat gata sticla stând în picioare în fața căminului.

Palatul Știrbey era mult mai vechi și mai mic decât minunatul palat cu stucaturi și cu lei cu ochi scânteietori de care am pomenit; bănuiesc că a fost construit la începutul secolului al XIX-lea, într-un fermecător stil Regency: încăperi lungi cu tavan sprijinit pe stâlpi albi de lemn, de sine stătători, cu capiteluri ionice, cred, și împodobite cu candelabre dintr-o puzderie de mărgele din sticlă în formă de lacrimi strălucitoare; și-mi mai amintesc că podelele cu parchet, în rarele momente în care nu gemeau de dansatori, erau ușor ondulate, încovoiate aproape imperceptibil, precum marchetăria unei casete de bijuterii pe care trecerea anilor a strâmbat-o puțin. Acest cusur care-i sporea farmecul, amprenta infinitezimală, poate, a unui cutremur de mult dat uitării, conferea interiorului o minunată aparență de mobilitate, ceva ce rareori am mai văzut de-atunci: senzația simultană de nemișcare și curgere. Din momentul în care Constantin m-a luat de braț – cât de limpede îți se-ntipărește în minte asemenea gesturi amabile! – și m-a încurajat cu naturalețe prietenoasă, har pe care-l au doar unii oameni, să-i povestesc trecutul meu, amintirile din seara aceea îmi dau impresia că mă aflam undeva în provincie, nu într-un oraș.

O MINUNATĂ TREZIRE, amintindu-mi de un moment asemănător din trecut, printre straiele de împrumut răspândite peste tot, în timp ce aburul îmbătător al cafelei năpădea

încăperea circulară, apoi miros de frunze jilave arse într-un foc în aer liber, zgomotul înăbușit al tramvaielor de afară, copitele cailor și claxoanele, glasurile țiganilor care-și lăudau marfa și, în cele din urmă, inelele ciocnindu-se pe cornize și foșnetul perdelelor care au lăsat să pătrundă lumina ploioasă, și un „bună-dimineața" în șoaptă din partea slujitorului lui Constantin, cu aerul lui de asasin! *Istoria românilor* de Seton-Watson de pe noptieră, *Crome Yellow*, pe care am terminat-o ieri de citit pentru a treia oară, un maldăr de hărți... Desigur! După cum îi cerusem noaptea trecută, Ion, servitorul, îmi pregătea acum haina de piele, pantalonii, jambierele, bocancii mei cei zdraveni, rucsacul gol, bastonul, portmoneul și cochilia – tot calabalâcul unui pelerin la finalul șederii într-un castel –, cu mare grijă, de parcă ar fi fost vreo uniformă exotică. Îl auzeam pe Constantin vorbind la telefon cu un mecanic despre revizia unui avion, plănuind o vânătoare de mistreți, stabilind data unei cine de peste câteva zile, apoi o pauză și un râs zgomotos. Se sfârșise vacanța... La prânz, ploaia bătea cu furie în ferestre. După ce am disecat noaptea precedentă, Constantin mi-a întrebat dacă eram hotărât să pornesc la drum spre Bulgaria a doua zi, pe o asemenea răpăială. De ce nu mai stăteam puțin?

7
Spre Varna

DUPĂ CELE TREI SĂPTĂMÂNI în care dusesem o viaţă semănând atât de puţin cu cea a lui Kim*, banca de lemn, lumina slabă din vagonul de clasa a III-a şi, afară, ploaia care se cernea trist peste câmpie constituiau un contrast deprimant. Trenul a oprit în fiecare gară, uneori aşteptând îndelung lângă peroanele pustii ale haltelor izolate. Nu mai erau alţi călători, în afară de câţiva săteni, toţi cu privirea aceea uluită, de refugiaţi, specifică oamenilor de la ţară care călătoresc cu trenul: femei cu baticuri colorate şi cu boccele în poală, ca Anna Karenina, şi bărbaţi cu mâinile – unelte grosolane, de prisos pentru o vreme – atârnându-le trist între genunchi, fără vlagă, precum aripioarele unei ţestoase. Nu ştiau cum să se poarte, şi eu mă simţeam cam la fel, îmi făceam de lucru cu bastonul lăsat în părăsire atâta timp, iar rucsacul zăcea pe locul de lângă mine, ca un tovarăş de drum în chip de broscoi. Mă gândeam la Bucureşti. Influenţat de tot ce auzisem de la maghiari şi de la bulgari, mă temusem de el, în ciuda fascinaţiei care mă atrăsese acolo: fuseseră incredibil de buni cu mine! Nu-mi venea să cred că-ntâlnisem atâtea chipuri, încăperi şi străzi într-un timp aşa

---

* Kimball O'Hara, personaj din romanul *Kim* al lui Rudyard Kipling, publicat în 1901. Acţiunea romanului se desfăşoară în India la sfârşitul secolului al XIX-lea, pe fundalul luptei dintre Rusia şi Marea Britanie pentru supremaţia în Asia Centrală, iar Kim este un băiat care, rămas orfan de ambii părinţi, duce o viaţă de vagabondaj în India aflată sub ocupaţie britanică, devenind apoi spion.

de scurt. M-am întrebat trist dacă aveam să le revăd, măcar în parte. Ținuturile care se profilau pe fereastră păreau îndepărtate, amorfe și fără nici un reper.

Mult mai târziu, am fost cu toții treziți din moțăială și am ieșit. Numele gării m-a uimit puțin. Giurgiu, pe malul nordic! Eu crezusem că o să traversăm Dunărea mult mai în aval, pe marele pod de la Cernavodă, și că o să coborâm apoi pe țărmul Mării Negre, trecând prin Constanța, Mangalia și Babadag, dar ajunseserăm pe vechiul meu traseu!

Eram singurul pasager de pe feribot. În timp ce traversam fluviul spre luminile Rusciukului și spre familiarul chei, atmosfera a părut să se-nveselească. Am dat fuga la hotel, intenționând să-nnoptez acolo și a doua zi, la o masă minunată pe faleză, să-i povestesc Rosei toate aventurile prin care trecusem. În cele din urmă, o femeie necunoscută, somnoroasă, a coborât scările tropăind. Nu, *gospoja* Rosa era la Sofia pentru o săptămână. I-am lăsat un bilet înlocuitoarei ei și am pornit posomorât spre gară, să trag un pui de somn pe o bancă până pleca trenul, apoi, în cele din urmă, am urcat în vagon ca un somnambul și m-am cufundat din nou în letargie, în hurducături și-n frig. Mă simțeam groaznic. Să fi fost un efect întârziat al atâtor nopți albe și al nenumăratelor pahare de băuturi de toate soiurile, cărora le puseseră capac petrecerea în cinstea lui Rubinstein și balul de la palatul Știrbey, trăite parcă acum un secol? Slavă Domnului, de obicei eram scutit, pe nedrept, să plătesc poliţele cu *katzenjammer* și *gueule de bois**, ca un pifan norocos, ai cărui prieteni cad ca muștele în jurul lui. Totuși, nici una dintre seri nu se compara cu ritmul nopții de după *La Bohème*; iar mahmurelile, deși nedeclarate, ar trebui să-ți fie confiscate din bagaj, ca marfa de contrabandă, când treci granița dintr-un stat suveran în altul, nu-i așa?

Mult mai târziu, m-a trezit lumina zorilor, care urca pe pantele unui lanț muntos în nuanțe bleumarin și se prelingea în

* Mahmureală (germ., fr.).

defileuri străjuite de plopi zdrenţăroşi străpungând vălul de ceaţă, sub un cer limpede, dar apos, căci stătea să plouă, şi brăzdat de dâre gălbui de soare. Pe frunze luceau picuri de rouă. Ca şi în România, dar cu puţină întârziere, cât lipsisem toate pădurile se zugrăviseră în culorile vâlvătăilor. Am mâncat nişte mititei reci pe care-i împachetasem la Giurgiu într-o bucată de hârtie cerată şi am privit Balcanii, mult mai joşi şi mai amorfi decât mai departe, în vest, şi totuşi frumoşi, vălurindu-se spre noi. Era a treia oară când îi traversam, şi-ncepeam să simt că lanţul muntos îmi aparţinea. Tocmai trecusem Dunărea pentru a zecea oară (desigur, fără să pun la socoteală podurile care o traversau între Pesta şi Buda): de mai multe ori în Ulm, aproape de izvoare; la Bratislava, în ambele sensuri; o dată din Cehoslovacia în Ungaria, la Esztergom; la Budapesta; apoi de la Orşova la Vidin, cu vaporul, şi acum de la Rusciuk la Giurgiu şi înapoi. Delta, cu întinsele ei braţe şi cu păpurişurile pline de păsări, şi frumoasele izvoare ale fluviului de la Donaueschingen mi-erau încă necunoscute; dar impresionantul curs de apă, adevăratul erou (sau poate-ar trebui să spun adevărata eroină) al continentului nostru începea să-mi fie familiar. Aceste rudimente de geografie a Europei Răsăritene semănau cu bâjbâiala unui orb care începe să se familiarizeze cu un text complicat în Braille, de parcă aş fi pipăit cu palma asperităţile lanţurilor şi sinuozităţile râurilor.

Trenul a înaintat cu hurducături şi zăngănit prin trecătorile din Balcani. Apoi, peste câteva ceasuri, mergeam agale pe strada principală din Varna şi priveam o-ntindere de apă perlată, încreţită la margine, unduită de mici valuri şi pierzându-se spre infinit: Marea Neagră!

HOINĂREAM PRIN ORAŞ la ceasul la care se aprind felinarele, întrebându-mă unde să dau de Gacio, când m-am auzit strigat de pe partea cealaltă a străzii şi o siluetă familiară a traversat în goană. Ne-am repezit unul la altul precum Oreste şi Pilade. O siluetă familiară, dar atât. Pe cap avea o şapcă înclinată

drăcos, genul acela de chipiu jos purtat în universitățile germane, cu o bandă îngustă negru cu alb pe margine și cozoroc mic și strălucitor. Mi-a observat uimirea și și-a ridicat chipiul cu o comică mină îndurerată, descoperindu-și țeasta complet rasă. Nu mai rămăsese nimic din părul lui negru și bogat. Nu se putea opri din râs. Mai observasem, încă de la sosire, câțiva tipi rași la fel și purtând același gen de șapcă, dar nu realizasem că erau colegii lui Gacio de la Handelsschule. Fără să ne putem stăpâni șuvoiul de cuvinte, am pornit spre o cafenea unde ne-am împărtășit toate aventurile. Lui nu i se-ntâmplase mare lucru, mi-a spus, se-ntorsese la Varna la scurt timp după plecarea mea: eu cu ce mă-ndeletnicisem? I-am povestit despre rucsacul furat și despre minunata găselniță a Rosei.

— Pariez că l-au bătut, a spus Gacio, o treabă pe cinste.

Am evitat o ceartă pe acest subiect (era prea devreme pentru ciondăneală) și am trecut la episodul „București". Șederea mea la Savoy-Ritz a făcut senzație. Gacio zâmbea cu gura până la urechi în timp ce-i povesteam. Amintindu-mi de prejudecățile lui, am preferat să nu insist prea tare pe isprăvile mele lumești, dar le-am luat apărarea românilor: nu erau deloc niște căpcăuni, cum credeau bulgarii. Făcusem cam același lucru și pentru bulgari în România, asemenea șoarecelui săritor din fabula lui Esop*. Însă nu prea dăduse roade. „Niște sălbatici", fusese comentariul indiferent al românilor, și „Tâlhari!" a răspuns Gacio. După un schimb de argumente sterile, am trecut discret la alt subiect, întrebând despre cunoștințele noastre de la Tîrnovo. Două dintre ele erau aici – dar nu și Vasil, vânătorul de spioni, a spus Gacio cu un zâmbet. De fapt, am luat cu toții cina împreună, apoi am dormit într-un pat de campanie în camera lui de închiriat de la marginea orașului. Ce-ar fi fost să rămân și să mă-ntorc cu el la Tîrnovo de Crăciun?

---

* Autorul se referă probabil la fabula *Leul și șoarecele*: un șoricel reușește să roadă funiile cu care niște vânători îl legaseră pe leu și să-l elibereze, răsplătindu-l astfel pentru că la rândul lui leul îi cruțase viața.

— Mă așteaptă Turcia! i-am spus plin de importanță, arătând spre țărm.

Datorită cuvântului „student" de pe pașaport, a-nceput o viață destul de plăcută, și am mâncat numai la un restaurant studențesc frecventat de Gacio și de prietenii lui, unde aveam până și un inel pentru șervet doar al meu. Eram în plin post al Crăciunului, pe care studenții și proprietarii localului îl luau destul de în serios, așa că masa consta în principal în niște ierburi asemănătoare cu spanacul, fetică, varză, conopidă și două dintre preferatele mele, ciorba de fasole și de linte, pe care le-am mâncat cu pâine neagră, foarte bună, și le-am stropit din belșug cu vin.

Când Gacio era liber, hoinăream prin oraș și prin fascinantul cartier unde-și duseseră traiul primitiv tătarii și circazienii. Acești cerchezi fuseseră aduși aici de turci, la mijlocul secolului trecut, și prinseseră rădăcini. Varna nu avea nimic impresionant, în afară de minunata așezare deasupra mării, cu faleze care porneau spre nord și spre sud pe sub o mantie de păduri și, la poalele lor, valurile care se spărgeau pe-ntinderea de nisip și pietriș.

În nordul orașului, printre copaci înalți, se-nălța vila Stancev, iar dincolo de ea, Euxinograd, pe jumătate vilă, pe jumătate palat rustic, unde-și petrecea vacanțele de vară familia regală. La vreo treizeci de kilometri spre nord, de-a lungul aceluiași țărm și de partea cealaltă a graniței, regina Maria a României[1] locuia din când în când în romanticul ei refugiu oriental de la Balcic. Mă-ntrebam dacă aceste două grupuri de verișori din familia Coburg depășeau vreodată prejudecățile supușilor lor și treceau pe furiș granița, cu barca, să bea un ceai împreună.

Gacio și prietenii lui se gândeau numai la *studentkas*, studente care, asemenea lor, veniseră la universitate la Varna.

---

1. Regina Maria (1875–1938), soția regelui Ferdinand I și mai târziu mama înstrăinată a lui Carol II. A fost o importantă ambasadoare a intereselor postbelice ale României. Casele regale ale României și Bulgariei se înrudeau (fiind rude și cu regina Victoria) prin intermediul familiei Saxa-Coburg și Gotha.

Purtau și ele șepci foarte asemănătoare cu ale băieților; uneori le stăteau groaznic, altora le dădeau farmec și o-nfățișare șmecherească. Aproape toate aceste povești de amor erau, cred, platonice, din două motive: pe de o parte, fetele erau păzite cu strictețe, mai întotdeauna sub vigilentul ochi de Argus al bărbaților din familiile lor, iar pe de altă parte, din cauza atitudinii față de virginitate, comună peste tot în Balcani. În cazul fetelor din rândul țărănimii, pierderea acesteia era motiv de repudiere și de vărsare de sânge, dar aceeași prejudecată este la fel de bine înrădăcinată și în rândul intelectualității. Nu este atât o chestiune de etică sau de moralitate, cât un sentiment tribal, probabil în mare măsură moștenirea cumplitei izolări a femeilor care a dominat secole de-a rândul printre ocupanții musulmani. Această fixație fiziologică strict localizată și probele improvizate prin care se dovedește neprihănirea miresei trebuie să fi fost cauza unor nedreptăți fără margini. Gaciot mi-a spus că groaza fecioriei pierdute n-o chinuia numai pe stăpâna ei, ci și pe cel care avea în intenție să i-o răpească, din cauza groaznicei răzbunări din partea familiei (și poate a căsătoriei de urgență – deși se cunoșteau și cazurile unor fete care acționaseră cu rea-credință). Firește că se putea ca pretinsul seducător să se codească, chiar și fără amenințarea unor astfel de pedepse, atunci când venea vorba să-i pricinuiască necazuri pentru tot restul vieții vremelnicei sale binefăcătoare. De aceea, poveștile de amor, chiar și cele mai nevinovate, trebuiau să se petreacă în cea mai mare taină, pentru a evita orice urmă de pericol; rarele ocazii în care erau mai puțin nevinovate necesitau la fel de multă strategie și ingeniozitate precum cucerirea unei cetăți. Chiar și în aceste condiții, când cei doi amorezi depășeau toate pericolele, adormeau toți câinii de pază, să spunem așa, mituiau paznicii și o îmbrobodeau pe însoțitoarea fetei, teribila interdicție de sorginte tribală îi amenința ca o sabie: un blestem care nu putea fi ostoit decât de echivalentul fiziologic al mecanismului prin care un teolog medieval putea încălca spiritul unui text păstrând neștirbită litera sacră.

Ajunşi în acest punct, ca să-l înveselesc pe Gacio, i-am zis cum se numesc în română acele boli cumplite care-mi reţinuseră prima oară atenţia pe firma cabinetului unui doctor din Arad: *Boale lumeşti* (primul cuvânt are două silabe, al doilea, care se pronunţă *loomeshti*, înseamnă, literal, „suferinţele lumii") – cuvinte destul de poetice pentru un lucru care le dă tinerilor frisoane pe şira spinării. „*Boale lumeşti… boale lumeşti!*" Am pronunţat silabele pe un ton tărăgănat, preţios şi aproape visător, de parcă am fi făcut farmece sau descântece. *Weltliche Krankheiten*… bolile lumii…

Discuţia noastră a gravitat în jurul acestei teme şi a altora similare. Gacio ştia că bogomilii dăruiseră limbii engleze, prin câţiva intermediari, cel mai răspândit cuvânt pentru heterodoxia sexuală. Din câte spunea Gacio, această practică era aproape la fel de răspândită aici ca şi în Europa Apuseană; poate doar o idee mai puţin. Cum se-ntâmpla de obicei în Levant, dacă era într-adevăr blamată, şi în orice caz nu prea grav, cauza era pasivitatea; legată nu de considerente morale, ci de renunţarea la prerogativele virilităţii într-o lume în care duritatea este preţuită. Dar aici nu regăseşti acea cruntă ostilitate din Anglia. Ideea că oamenii ar putea fi aruncaţi în temniţă pentru abaterea de la ortodoxia sexuală, dacă nu e însoţită de factori suficienţi să-i asigure temniţa şi unui heterosexual care a călcat strâmb, li se pare barbară, cum ni se par nouă atrocităţile balcanice. În toată Peninsula Balcanică, homosexualitatea evocă o imagine foarte diferită de simbolismul occidental. În locul timbrului vocal subţire şi molatec, cuvântul trimite cu gândul la un bărbat înalt, voinic, deseori cu un retevei în mână, care are o voce domoală, de bas, îşi răsuceşte mustăţile bogate şi ţepoase şi-i cercetează pe ceilalţi bărbaţi cu o privire pătimaşă, şireată şi interesată.

Aşadar, aceste poveşti de amor platonic ale tinerilor aveau două şanse de împlinire. Pe-nserat, când toată Europa meridională se revarsă pe strada principală să se plimbe agale în lumina amurgului, sexele, exceptând petrecerile în familie, sunt separate

la fel de riguros ca-ntr-o biserică, unde stau fiecare de câte o parte a navei, și de obicei merg în direcții opuse, așa încât amorezii sunt la o aruncătură de băț unul de altul doar preț de câteva palpitante secunde și la dus, și la-ntors. Între cele două șuvoaie de oameni ieșiți la promenadă se țese o rețea de ocheade, priviri nostalgice, fluturări de gene, căutături avide și, când nu se uită nimeni, scrisori de amor care trec pe furiș dintr-o mână într-alta. Aceste bilete bine-mpăturite erau cel lalt mod prin care puteau lua legătura. Gacio era și el prins într-o asemenea prietenie prin intermediul scrisorilor și, întru cât m-a uns confidentul lui, dat fiind că eram străin, am avut prilejul să mă minunez de fervoarea exaltată, plină de prețio zitate, a ambelor părți. Suspine, lacrimi, inimi cuprinse de dor mistuitor, amenințări voalate sau fățișe cu sinuciderea, nopți de nesomn cu pernele udate de plâns (Gacio dormea buștean) erau materia obișnuită a acestor scrisori; și poeziile, în care era convocată întreaga natură – rândunica, ciocârlia, pescărușii singuratici și privighetorile care-și rezemau pieptul de un spin până când acesta ajungea să le străpungă inima. Lucru cât se poate de blamabil, Gacio era implicat în trei astfel de povești de amor; două erau exerciții de stil, dar legătura cu eroina celei de-a treia, Ivanka, era mai serioasă. Mi-a arătat-o în timpul promenadei de seară, o fată foarte drăguță, din Șumen, și apoi m-a dus să beau o cafea și un *slivo* acasă la unchiul ei, cu ocazia onomasticii mătușii ei, un prilej perfect pentru schimbul de scrisori.

Partea ciudată în legătură cu toate aceste povești de dragoste era că adesea nu se alegea nimic de ele, darămite să se încheie cu o căsătorie. Căsătoria este aproape întotdeauna o chestiune de zestre și de aranjamente familiale, în care nici una din părți nu are mare lucru de spus, iar sentimentele, de regulă, cântăresc foarte puțin. Aceeași regulă se aplică în toate aceste țări. Și totul pare să meargă foarte bine. Astfel, cântecele de dragoste, o mulțime – mai multe, cred, decât cele care vorbesc despre război –, se-nscriu într-o categorie stranie, teoretică

și abstractă. Niște sentimente care par să se-nvârtă în gol, ca o mașinărie complexă măcinând doar aerul. Gacio a fost de acord cu mine. Dar îl invidiam oarecum că trăia ceva atât de palpitant, corespondența clandestină, sufocanta *Schwärmerei**, subterfugiile și cârdășia care, într-un fel, pot fi un scop în sine.

Erau semne care indicau că vechea ordine începea să se relaxeze și, pentru a-mi șubrezi teoria radicală, Gacio chiar s-a căsătorit cu Ivanka doi ani mai târziu, în ciuda împotrivirii ferme din partea ambelor familii, care aveau alți pretendenți pregătiți, și au trăit fericiți; cel puțin până când am primit eu ultimele vești de la ei, cu un an înainte de război.

MULTE LUCRURI LEGATE DE VARNA mi s-au întipărit în amintire. Printre ele, un bătrân răpus probabil de primul îngheț; în capătul unei alei de la marginea orașului era scos pe o fereastră un obiect lunguieț; un sicriu, cum am văzut când a ajuns cu bine pe umerii celor care-l purtau. M-am lipit de perete, în timp ce preotul în odăjdii și cei îndoliați – câțiva dintre ei, majoritatea femei bătrâne, plângând de-ți rupeau inima – se-nghesuiau pe străduța îngustă. Sicriul a trecut la câteva zeci de centimetri de mine, descoperit, și adăpostea un bătrân cu costum negru și pantofi de lac, cumpărați anume, după cum am aflat mai târziu, și probabil mai eleganți decât toți cei pe care-i purtase cât trăise. În jurul lui erau împrăștiate câteva flori, iar mâinile noduroase îi erau legate laolaltă cu o panglică de satin. Capul, cu obraji supți, ochi adânciți în orbite și o gură știrbă, ușor căscată, părea mai mic decât al unui om viu, de parcă moartea i l-ar fi micșorat; și destul de diferit. I se bălăbănea pe pernă în ritmul pașilor celor care purtau sicriul. Apoi micul alai cu lumânări lungi care se tot stingeau din cauza vântului a dispărut după un colț. Cântările și bocetele au încetat. Cei din urmă au fost doi băieței care duceau capacul

* Dragoste nebună (germ.).

sicriului, prea greu pentru puterile lor, ciorovăindu-se care mai de care, cu aere de superioritate, dacă să-l țină cu fața-n sus sau în jos.

Vreo zece minute mai târziu, pe strada principală a apărut un grup de oameni mai avuți. Trecătorii se opreau, își descopereau capul și-și făceau cruce. Câțiva acoliți cărau crucile procesionale care răspândeau o puzderie de spițe aurii și argintii, răsucindu-le ușor în suporturile lor, așa încât razele metalice se loveau unele de altele cu un fâșâit ca de staniol. În mijloc era purtat agale, aproape la verticală, un sicriu mic și căptușit cu flori, în care se afla o fetiță drăguță de vreo patru ani, în rochie de ocazie, albă și apretată, cu o coroniță de flori albe pe părul negru, pieptănat cu grijă și prins cu funde mari și albe de satin. Paloarea îi dădea aspectul unei păpuși de ceară expuse într-o vitrină unde nimic nu fusese scăpat din vedere, mai puțin roșul din obraji. Cântările erau de data asta în armeană, și întreg alaiul a dispărut în cele din urmă în biserica armenească. (Potcapul preoților armeni se deosebea de cel al ortodocșilor numai la vârf. Amândouă aveau formă cilindrică, dar cel al ortodocșilor era turtit în vârf, în timp ce *katimankia** armenești se terminau cu un con canelat.)

Gacio a rămas cu gura căscată când i-am spus, la scurt timp după aceea, că tocmai văzusem cadavre pentru prima oară în viața mea. Cum de ajunsesem până la nouăsprezece ani fără să fi văzut zeci? I-am explicat că la noi se obișnuia ca sicriele să fie închise. Ce idee ciudată și ce viață ireală trebuie că duceam. Fusesem destul de răvășit.

Domnul și doamna Collas, consulul britanic și soția sa, locuiau într-o casă construită la-nălțime, de unde aveau o priveliște amplă asupra Mării Negre. Am luat masa de câteva ori acolo, într-o atmosferă veselă, am împrumutat cărți și am primit multe dovezi de generozitate din partea lor. Câteva zile

* De fapt, autorul se referă probabil la *kamilavka* (camilafcă).

mai târziu, Judith Tollinton, la care locuisem la Sofia, a venit să petreacă şi ea câteva zile la Varna, şi ne-am plimbat pe faleză, jucând jocul analogiilor şi alte jocuri mai complicate de ghicit, înconjuraţi de frunze moarte care pluteau prin văzduhul rece şi însorit. Într-o seară am stat cu toţii până târziu şi-am jucat, cred, jocuri pe hârtie, iar după un ultim whisky cu sifon m-am întors acasă la Gacio, luând cu mine, ca de obicei, câteva cutii din acelea cilindrice de Player's* pe care mi le dăruiau bunii soţi Collas.

Urmează o-ntâmplare foarte ciudată; aşa de ciudată şi de nelămurită, încât de fapt încă nu ştiu ce s-a petrecut şi ezit să scriu despre ea. Dar nu pot să trec sub tăcere episodul. Am mers pe jos până la locuinţa lui Gacio, unde trăsesem. Era pe la miezul nopţii. Cheia nu era la locul obişnuit. Mi-am dat seama că Gacio uitase de ea. Lumina era aprinsă, aşa că l-am strigat o dată sau de două ori, după care am aruncat cu pietricele în geam. Nu mi-a răspuns nimeni: probabil se culcase cu lumina aprinsă. Aşa că m-am cocoţat pe burlan – camera lui Gacio era la etajul al doilea –, am deschis fereastra şi am intrat tiptil, ca să fac cât mai puţin zgomot. Gacio nu dormea, ci stătea pe marginea patului, îmbrăcat, şi mă fixa c-o încruntătură teatrală. L-am întrebat vesel ce s-a-ntâmplat cu cheia. Dar mi-a strigat:

— Pleacă! Te urăsc!

A spus aceste cuvinte pe un ton aşa de exagerat, încât am crezut că era vreo farsă, am început să râd şi m-am dus în mijlocul camerei. S-a ridicat şi a strigat şi mai tare:

— *Ich hasse Dich!***

Şi-apoi şi mai tare:

— De ce râzi?

---

* Player's Navy Cut, marcă englezească de tutun şi ţigări, foarte populară la sfârşitul sec. al XIX-lea şi la începutul sec. XX.

** Te urăsc (germ.).

Am bătut din palme și am spus:

— Bravo, Gacio!

Atunci, Gacio a luat cuțitul bulgăresc uriaș, cu două tăișuri, care stătea pe patul meu alături de multe alte lucruri, l-a scos din teacă, s-a proțăpit sub lustră și a întins la orizontală brațul în care ținea cuțitul, cu vârful îndreptat în sus, spre mine. Avea fața descompusă de durere – sprâncenele ridicate, ochii ieșiți din orbite și ficși și buzele așa de strânse, încât se vedeau doar ca o linie. În cele din urmă, am înțeles că nu era o glumă și l-am apucat de încheietura dreaptă cu amândouă mâinile. Pentru o clipă, am reușit să-l imobilizez. N-a făcut nici un efort să mă atace cu cuțitul, dar apoi mi-a ținut piept. Am căzut amândoi și cuțitul a zburat cât colo pe podea. Apoi m-am desprins din încleștare, am luat cuțitul și l-am azvârlit în grădină pe fereastra deschisă încă. În focul luptei, am răsturnat *mangali*, mangalul uriaș de bronz cu toarte grele, pe care-l folosea ca să-ncălzească încăperea. Podeaua s-a acoperit de cărbuni încinși. Fără să scoatem o vorbă, ne-am apucat să adunăm bucățelele stacojii împrăștiate cu ce-am găsit la-ndemână și să le punem înapoi în *mangali*, după ce l-am ridicat. Între timp, pe scară s-au auzit pași urcând. Kiril și Veniamin, cei doi prieteni din Tîrnovo care locuiau dedesubt, au dat buzna înăuntru și au întrebat ce era cu zgomotul acela.

— Ce să fie? *Mangali*, am spus noi, fără să ne luăm ochii de la ce făceam. Haideți să ne ajutați!

După ce-am pus la loc toți cărbunii și ceilalți au plecat, ne-am așezat fiecare pe patul nostru fără să spunem nimic, iar Gacio și-a afundat capul ras în mâini. A urmat o liniște prelungă. Apoi ne-am privit unul pe altul uimiți. Când ne-am mai revenit, l-am întrebat ce naiba se-ntâmplase. Gacio a spus:

— Nu știu. Chiar nu știu.

Și, după o pauză:

— Te rog să mă ierți. – Am dat mâna ceremonios. – Nu ți-aș fi făcut nici un rău. Te rog, nu mă mai întreba nimic.

Pentru moment, părea inutil să mai insist. Ne-am pregătit de culcare, ne-am urat un „noapte bună" trist și am stins lumina.

Ce se petrecuse? De un lucru eram foarte sigur. Chiar dacă nu m-aș fi repezit la cuțit, Gacio nu mi l-ar fi înfipt niciodată în beregată. Nu mă atacase, și dăduse imediat drumul cuțitului. Era la fel de puternic ca mine, și dacă ar fi vrut ar fi putut să se lupte mult mai mult. Evident, înșfăcase exasperat cuțitul din cauza râsului meu prostesc și sâcâitor, care fără-ndoială mi se trăgea de la whisky. Totuși, ce-l apucase, de la ce pornise totul? Înainte nu fusese nici o umbră de necaz și ne despărțiserăm binedispuși. Nici vorbă de vreo neînțelegere sentimentală, de vreo rivalitate atâțată de *studentkas* sau de vreo altă divergență. Oare vorbisem prea mult despre România, pe care el o detesta? Mi se păruse că fusesem grijuliu. Sau poate mă lăudasem peste măsură cu noii mei prieteni eleganți de la București? Sunt sigur că am dat dovadă de suficient tact încât să nu greșesc în privința asta. Oare lăsasem impresia că-i părăsesc pe Gacio și pe tovarășii lui în ultimele câteva zile pentru prieteni englezi din cercuri diplomatice elevate? Nu se poate să fi fost asta. Mai eram sigur, de asemenea, că nu-l deranja că întârziam prea mult la el în gazdă, deși ar fi putut să-l deranjeze, în definitiv. (Deodată am început să mă-ntreb dacă nu cumva le dădusem prea mare bătaie de cap în ultimul an atâtor oameni: fusesem oare o pacoste prin toată Europa Centrală? M-a cuprins iar deznădejdea aceea profundă, așa că a fost aproape o ușurare să mă-ntorc la întrebarea de la care pornisem.) Poate că-l reținusem din lucru. Dar exact asta nu făcusem în ultimele două nopți; în orice caz, Gacio era un noctambul și mai împătimit decât mine, în aceeași măsură înclinat spre excese și spre purtări nesăbuite; de fapt, cred că în această privință aveam ceea ce profesorii numeau acuzator „o influență negativă unul asupra celuilalt". În cele din urmă, holbându-mă pe-ntuneric în tavan, am ajuns la concluzia că poate spusesem

ceva nepotrivit, într-un schimb de tachinării, sau poate ceva fără importanță care trecuse neobservat la momentul respectiv, însă mai târziu fusese interpretat greșit: cuvintele acelea spuse fără vreo intenție, dar care provoacă vrajbă nu pot fi îndreptate, șterse sau explicate, și, după ce înveninează sufletul și-l macină, explodează ca o bombă cu efect întârziat. Rezultatul lor poate fi o izbucnire de furie oarbă precum cea a lui Gacio, cum mai văzusem și la alții, asupra cărora făceau prăpăd... Oare eram prea blând cu mine însumi? Deodată, Gacio m-a-ntrebat dacă dorm și și-a cerut din nou iertare. Am spus că sunt sigur că totul era din vina mea.

— Nu, nu, nu!

— Ba da!

Un schimb siropos, dar mult mai bine decât nimic. Apoi ne-am prefăcut amândoi că am adormit.

A doua zi dimineață a fost mult mai bine, dar problema nu se rezolvase de tot. Amândoi ne simțeam stânjeniți și ne feream privirile. În timp ce stăteam ghemuiți lângă *mangali*, împingând în cărbuni două ibrice turcești cu coadă lungă, pentru cafea, am spus:

— Gacio, nu știu prea bine ce s-a-ntâmplat, dar cred că ar trebui să-mi caut altă locuință. Îmi pare rău că am fost o pacoste. (Așteptam din nou poșta.)

M-a apucat de braț, mai-mai să răstoarne iar *mangali*, și a strigat:

— Nu! Te rog, te rog, nu pleca! Gândește-te ce rușine aș păți!

Se gândea că ar fi o crimă la adresa ospitalității balcanice. L-am implorat să vină să luăm prânzul la o cafenea de pe faleză pe care o descoperisem și care devenise cartierul meu general pentru scris și citit în timpul zilei. Dar a plecat, spunând doar:

— Te rog să nu le sufli o vorbă celorlalți. (De parcă aș fi făcut așa ceva!)

În drum spre ieșire, m-am dus să mă uit la burlan. Cuțitul se ițea dintr-un stâlp al peretelui șopronului pentru lemne, unde

se-nfipsese vreo trei centrimetri, așa de tare fusese aruncat. L-am pus la locul lui.

Cafeneaua se afla într-un loc asemănător cu cel în care luasem prânzul cu Rosa la periferia Rusciukului, doar că la picioarele noastre în loc de Dunăre se-ntindea Marea Neagră. Nu părea să aibă alți clienți. Bătrânul *kafegi* a spus că are niște cârnați și că poate să facă rost și de cartofi și să-i prăjească la momentul potrivit. Am petrecut o dimineață tristă acolo, încercând, fără succes, să desluşesc întâmplarea din noaptea precedentă, privind valurile presărate cu picături de ploaie, până când și-a făcut apariția Gacio, călare pe o bicicletă de împrumut. Am dat pe gât un prim pahar de *slivo* și ne-am mai turnat unul. Am început amândoi conversația aproape cu aceleași cuvinte, stânjenitor de smerite. Eu: „Îmi pare cumplit de rău, indiferent ce-am făcut. A fost fără voie." Gacio: „Îmi pare teribil de rău. N-am vrut. Cred că am înnebunit. Hai să nu mai vorbim despre asta", după care a urmat o pauză apăsătoare asupra căreia plutea un semn de întrebare uriaș. Mi-am făcut de lucru cu vinul, și stingherealа discuției s-a risipit puțin. Gacio îmi punea întrebări și eu răspundeam. Reluam rapid aproape toate subiectele despre care vorbiserăm de când sosisem la Varna. Mă asculta tăcut, dând uneori din cap cu o figură serioasă. Mă temeam să nu repet aceeași greșeală, ca-n schițele comice în care un bărbat este invitat din nou într-o casă la câțiva ani după ce a făcut o gafă monumentală și calcă iar strâmb. De-aș fi știut care era problema! Am vorbit destul, dar cu mai multă chibzuință decât de obicei. N-am observat, deși am fost atent, nici un moment în care să dispară dintr-odată toată încordarea, dar atmosfera s-a mai destins. După aceea, scrutând orizontul de pe faleză, mi-am dat seama că mergeam la braț – brusc mi-am amintit de Constantin la bal –, de parcă nu s-ar fi-ntâmplat nimic. Cine știe cum, lucrurile se îndreptaseră.

Totul revenise la normal. Două zile mai târziu l-am întrebat din nou care fusese problema. A spus pe un ton apologetic

că de vină era numai temperamentul lui smintit. Dar eu știam că nu era așa. Spusesem ceva ce fusese interpretat greșit. Odată ce s-a lămurit totul, cred că i-a fost rușine să recunoască banalitatea neînțelegerii.

Am stăruit prea mult asupra acestui ciudat incident. Dar, deși într-o asemenea povestire de multe lucruri trebuie să te descotorosești, pe acesta nu-l puteam omite, indiferent cât de neconcludent ar fi – de-atunci m-am gândit adesea la el, cu aceeași nedumerire –, și odată ce m-am înhămat la această sarcină, dacă-l scurtam, episodul n-ar fi fost prezentat cum se cuvine. Nu era pentru prima oară când răneam atât de rău pe cineva fără voie, am conchis abătut; și din nefericire n-a fost nici ultima. Dar aș vrea măcar să știu motivul.

...la o plimbare lungă prin Saint James' Park. De pe Regent's Bridge, comandamentul marinei semăna cu un palat dintr-o ilustrație din *Basme rusești*, de culoarea perlei și sidefului, cu pinacluri și cupole plutind pe deasupra ceții incredibil de subțiri, dar singurul semn al toamnei erau niște picuri aurii pe frunzele verzi ale unui platan, precum singura șuviță de păr alb a lui Whistler*. Priveam liniștită pelicanii (cum se murdăresc de negreală!), când un vagabond bătrân și prietenos, cu un nas ca muntele Vezuviu în plină erupție și cu o șapcă de cârpă roz și chiar magenta, m-a întrebat dacă sunt...

...și media precipitațiilor din Nepal este cea mai ridicată din Himalaya, 82% pe an, așa că mă voi întoarce cu mare drag în Shimla. Veșmintele regelui și ale oficialilor de la curte

* James Abbott McNeill Whistler (1834–1903) a fost un pictor de origine americană care a trăit și a lucrat în Marea Britanie, reprezentant al curentului estetist și susținător al conceptului de „artă pentru artă". A devenit cunoscut și pentru faptul că avea părul negru, cu o singură șuviță albă pe frunte.

sunt de-a dreptul pitoreşti. Eram desigur interesat de o subdiviziune a sistemului reto-alpin de strat sedimentar nedeformat cu un superstrat de şisturi friabile, falii de gnais şi hornblendă din Jurasic. Trag nădejde că observi...

PROBABIL CĂ ACESTE SCRISORI de la mama şi de la tata, reexpediate de multe ori şi ridicate în dimineaţa aceea, întârziaseră într-una din numeroasele etape parcurse. Scrisorile mamei, scrise elegant şi în mare viteză, erau (şi încă sunt) lungi, fermecătoare şi amuzante. L-am surprins pe cafegiu de mai multe ori cu râsul meu zgomotos până să ajung la final („totul, chiar şi Cromwell Road, trebuie să aibă un sfârşit, aşa că..."*). Alături de scrisori, ca de obicei, era un sul gros de reviste săptămânale şi decupaje cu articole interesante sau amuzante din ziare, alăturări comice, rebusuri din *Times* şi altele. Îi răspundeam cu lungi relatări din călătoriile mele (care, când le-am cerut cu împrumut pentru prima versiune a acestei cărţi, s-au rătăcit, din nefericire, asemenea caietelor de însemnări). Scrisorile de la tata, mult mai scurte, mai ceremonioase şi mai pedante ca formă şi conţinut deopotrivă, erau mai rare. Părinţii mei se despărţiseră cu doisprezece ani în urmă, dar, chiar şi înainte de asta, el se întorcea în Anglia pentru o şedere de şase luni din trei în trei ani, iar drept rezultat, ca-n multe alte familii anglo-indiene (eu nu fusesem niciodată în India, dar mama şi sora mea se născuseră acolo, iar tata a trăit acolo aproape toată viaţa lui), părinţii şi copiii erau aproape nişte străini, în pofida eforturilor susţinute de ambele părţi.

Mi-am petrecut copilăria la Londra, în captivanta companie a mamei mele, cu sora mea, Vanessa, mai mare cu patru ani, asta când nu era şi ea în India: mai întâi, când eu aveam vreo

* Cromwell Road face astăzi parte din artera A4, a doua ca mărime din vestul Londrei. La început strada nu ajungea decât până la Earls Court, dar în anul 1884 a fost proiectată o prelungire a ei, finalizată însă abia în 1941.

cinci ani, în Primrose Hill Studios, unde noaptea auzeai răgetele leilor de la grădina zoologică. Aceste garsoniere erau locuite, toate, de sculptori și pictori, iar mama l-a convins pe Arthur Rackham* să-l picteze pe ușa camerei noastre, care era în același timp și sală de clasă, pe Peter Pan în grădinile Kensington, navigând pe lacul Serpentine într-un cuib de pasăre. Apoi, ani de zile am locuit într-un apartament fascinant de la catul de sus în Piccadilly la numărul 213, de unde, stând întins în pat, vedeam, dincolo de Circus, un panou cu o reclamă luminoasă în care un barman turna un cocktail într-un pahar ornat cu o cireașă – „GINUL GORDON'S, SUFLETUL UNUI COCKTAIL REUȘIT!". Vara, mama închiria o căsuță la țară, în Dodford, Northamptonshire, la marginea unuia dintre cele mai mici și mai izolate sate de pe lume, pe malul unui pârâu care curgea printre crânguri abrupte, populate cu vulpi. Acolo, mama scria piese de teatru sub numele de Aeleen Taafe, dar aceste piese n-au avut niciodată succes cu adevărat, deși mie mi se păreau minunate și teribil de captivante, mai ales când erau citite cu glas tare. În general acțiunea se desfășura în India, erau romantice, pline de aventuri și scrise în cunoștință de cauză.

Familia ei, pe jumătate irlandeză, pe jumătate engleză, locuia în India de trei generații. Bunicul meu, elev-ofițer în marina Companiei Indiilor de Est, sosise acolo în toiul răscoalei șipailor și la debarcare fusese întâmpinat de înfiorătoarea imagine a răsculaților lansați din țeava unui tun în chip de proiectile. Bunicii mei aveau câteva mari cariere de gresie în Bihar și

* Arthur Rackham (1867–1939), celebru ilustrator de cărți pentru copii. În anul 1906 a ilustrat cartea lui J.M. Barrie *Peter Pan in Kensington Gardens*, iar printre alte titluri pentru care a realizat ilustrații se numără *Puck of Pook's Hill* de Rudyard Kipling, *Alice's Adventures in Wonderland* de Lewis Carroll, *A Midsummer Night's Dream* de William Shakespeare, *Fairy Tales of Brothers Grimm*, *Gulliver's Travels* de Jonathan Swift, *Aesop's Fables*, *A Christmas Carol* de Charles Dickens, *The Pied Piper of Hamelin* de Robert Browning etc.

Orissa, iar când erau în India trăiau într-o splendoare demnă de Hickey și Thackeray*, cu o armată de slujitori și cai mai numeroasă decât de obicei: vremuri elizeene de mult apuse. Spre deosebire de mulți anglo-indieni, mama nu numai c-a învățat să vorbească hindi și urdu la perfecție, ci știa și să citească și să scrie, și a acumulat cunoștințe destul de consistente despre India. (Mai târziu, când ea și sora mea începeau dintr-odată să vorbească într-o limbă necunoscută pe când străbăteam vreun câmp desfundat din Midlands, încercam să le acopăr urlând în latină, dar pentru ele latina nu era nici pe departe așa de misterioasă încât să mă pot răzbuna cum se cuvine.) Pe lângă asta, mai erau și lecturile bogate, dar aleatorii, pasiunea pentru echitație și, mai presus de toate, gustul pentru teatrul de amatori, care pare să fi jucat un rol așa de important în viața din Calcutta și Shimla; acele reprezentații i-au trezit mamei durabila prețuire față de arta dramatică în toate aspectele ei (care – și aici mă refer la partea de culise – pe mine m-a umplut dintotdeauna, din nefericire și în mod perfid, de o oroare instinctivă. Poate că-i fac o nedreptate, pentru că m-a salvat odată de la ananghie, în timpul războiului, la Cairo, când intrasem într-un bucluc. Un general în vârstă, destul de amabil, tocmai îmi administra o săpuneală de formă, când, din senin, cu fruntea înnegurată, mi-a spus: „Oare pe mama ta am văzut-o interpretând rolul principal din *The Maid of the Mountains** în Shimla, în 1913? Da? Dragul meu băiat, niciodată n-am putut să uit! A fost minunată! Mă tem că nu-și

---

* William Hickey (1749–1830), avocat englez cunoscut pentru cele patru volume de *Memorii* publicate între 1913 și 1925, în care relatează, printre altele, și numeroasele sale călătorii în India. Romancierul William Thackerey (1811–1863) și-a petrecut primii cinci ani de viață la Calcutta, în India, unde s-a născut, fiind apoi trimis la studii în Anglia.

** *Fata munților*, operetă în trei acte care a avut premiera la Londra în 1917 și a avut mare succes în timpul Primului Război Mondial, alături de alte câteva musicaluri. La sfârșitul sec. al XIX-lea teatrul de revistă

mai aminteşte de un moşneag ca mine, dar te rog să-i trans-miţi salutări din partea mea." Ochii bătrâni i s-au înceţoşat, iar săpuneala s-a dezumflat şi a fost dată uitării. M-am simţit extraordinar de uşurat şi emoţionat la culme.) Traiul acesta post-Kipling*, dedicat lecturii, limbilor străine, întrecerilor sportive şi actoriei, care se desfăşura la umbra deodarilor, era împiedicat, dar în acelaşi timp sprijinit de bunica mea. Era o portretistă destul de bună, adeptă întrucâtva a şcolii Burne-Jones**, şi a lăsat o pictură care o înfăţişa pe mama aşa cum arăta la vremea aceea: o fată frumoasă în rochie albă, cu capul aplecat într-o postură de o sfiiciune complet înşelătoare, în scopul de a pune în valoare, cu multă abilitate, cred eu, pletele ei prerafaelite, ca-zând în valuri de foc.

Această viaţă între Londra şi Northamptonshire, care a coincis cu dezastruoşii mei ani de şcoală, a fost înveselită timp de vreun an de o neaşteptată pasiune a mamei pentru spaţiul aerian, ceea ce a implicat lungi excursii cu maşina la aerodromul din Castle Bromwich şi apoi aşteptări pline de îngrijorare, când eu şi sora mea o priveam cum dispare în câte-un minuscul biplan Tiger Moth şi-apoi, mai rău, singură la manşă. Din fericire, această perioadă s-a încheiat fără nici o nenorocire. Dar mult mai palpitante decât farmecele Londrei şi ale zonei

---

britanic se bucura de o mare popularitate, dar în primele decenii ale sec. XX întâietatea a revenit scenelor americane.

* Rudyard Kipling este considerat un reper în privinţa atitudinii faţă de ideea imperială şi în special faţă de situaţia Indiei ca teritoriu colonial britanic; în romanul său *Kim*, a cărui acţiune se desfăşoară în India sfârşitului de secol XIX, se reflectă încrederea în aspiraţiile imperialiste ale Regatului Unit, comună, până la începutul Primului Război Mondial, în societatea britanică. Imaginile stereotipe ale Indiei coloniale impuse de Kipling nu şi-au găsit ecouri consistente în literatura britanică de după 1914, iar în afara literaturii ideea imperială a început să piardă din popularitate şi să fie privită cu tot mai multă neîncredere.

** Edward Burne-Jones (1833–1898), pictor englez asociat cu mişcarea prerafaelită, cunoscut şi pentru revigorarea artei vitraliilor.

rurale erau călătoriile în Franța și partidele de schi la Berner Oberland*, care ne cuceriseră pe toți. (Mama s-a căsătorit la optsprezece ani, așa că aveam multe să ne-mpărtășim.) Dar și mai mult decât schiul, sau decât Franța, sau decât muzeele și galeriile de artă de la Paris și de la Londra, pe care le cunoștea ca pe propriile ei buzunare și ni le prezenta cu entuziasm, sau decât eternele piese de teatru, mă bucura talentul mamei pentru lectura cu voce tare: multe piese de Shakespeare, poezii și zeci de cărți care acopereau vaste perioade din literatura engleză, uneori câteva ore pe zi – și, întrucât eram cu patru ani mai mic decât sora mea, majoritatea lor abia dacă-mi erau la îndemână, ceea ce le făcea să fie și mai misterioase și să mi se-ntipărească și mai bine în minte, lăsându-mi o impresie mai profundă decât orice altceva din anii aceia. În afară de asta, ne petreceam mult timp recitând versuri, cântând cu acompaniament la pian și deghizându-ne. Extraordinar era faptul că toată distracția, tot entuziasmul și tot decorul acela fermecător erau dobândite cu bani foarte puțini, deși ani de zile n-am știut acest lucru, de către un geniu al improvizației și al punerii în scenă: o miraculoasă și foarte reușită emanație a unei personalități puternice, plină de imaginație și de inventivitate.

Destul de surprinzător, dincolo de joaca sclipitoare și deloc convențională a valurilor de la suprafață, în adâncuri pândeau munți masivi și diamantini de convingeri moștenite și niciodată puse sub semnul îndoielii. Se putea-ntâmpla să frângă chila vreunei corăbii care se aventura cu prea multă îndrăzneală până acolo. Uneori aceste pericole submarine păreau să-și schimbe poziția, ceea ce făcea scena imprevizibilă și-ți dădea sentimentul că n-aveai să deprinzi niciodată subtilitățile artei de a naviga pe astfel de ape. Pe neașteptate, norii începeau să se-ngrămădească mustind de nefericire și tulburare – dar era un preț care merita plătit pentru farmecul, generozitatea,

* Berna superioară, cunoscută regiune turistică din cantonul Berna, Elveția.

entuziasmul, aventura, distracția și emoția care formau climatul obișnuit, ca să nu mai pomenesc de îngăduința și bunătatea față de haotica mea carieră, care pe bună dreptate ar fi adus pe oricine la disperare. Cred că încăpățânarea și nebunia proprii ei tinereți tulburi o făceau să-și îmblânzească generos exasperarea cu o înțelegere nemărturisită față de mine, pe care totuși trebuia să și-o reprime, de dragul bunei-cuviințe. Având o personalitate complexă, stârnea orice reacție posibilă, mai puțin plictisul. Scrisoarea aceea, reflectând perfect stilul ei plin de viață și simțul absurdului, m-a făcut să râd în hohote, fără să mă pot stăpâni, spre uimirea cafegiului bulgar.

N-ar fi o comparație dreaptă dacă aș spune că primul dintre corespondenții mei putea să însuflețească și să dea farmec unei zile londoneze banale, pe când cel de-al doilea putea, într-un fel, să umbrească strălucirea diamantelor și panașurilor de la o curte himalayană. Ar putea indica o schimbare de tempo și de temperatură, dar este interesantă dintr-un alt motiv. Scrisorile mele către tata erau la fel de ceremonioase și de serbede ca ale lui. Din cauză că nu putea părăsi India pentru prea mult timp și că aceste vizite în Anglia nu se prea nimereau în vacanța mea de vară, abia dacă ne cunoșteam. L-am întâlnit când aveam cinci ani, și de-atunci tot restul vieții – punând cap la cap toate perioadele în care-am stat împreună – nu ne-am bucurat unul de compania celuilalt mai mult de șase luni. Întâlnirile acestea n-au fost niciodată prea reușite, și cred că de fiecare dată ne despărțeam ușurați în sinea noastră, deși ne străduiam amândoi din greu. Mi-ar fi plăcut să ne fi-ntâlnit ca doi necunoscuți când am devenit adult, pentru că azi, dacă l-aș vedea stând într-un hotel, să spunem din munții Italiei, mi-aș dori să-l cunosc exact din motivele care la vremea aceea îmi tăiau pofta.

Era extraordinar de înalt și de slab, cu un aer distins și erudit, ochelari cu rame groase, îmbrăcat și echipat, în împrejurarea pe care-o am în minte – de neuitat, dat fiind faptul că ne-ntâlneam atât de rar –, într-un fel care-i trăda fără echivoc

pasiunile, asemenea acelor *armes parlantes* de pe blazoane. Cred că aveam opt sau nouă ani, eram în Baveno, pe malul lacului Maggiore, în luna aprilie, și ne pregăteam să urcăm pe Monte della Croce, care se-nălța chiar în spatele nostru. Purta bocanci grei, unși cu grijă și ceruiți, cu căpețelele de piele ieșite în afară la spate, ciorapi groși verzi, pantaloni de golf gri cu picățele și o jachetă demodată în stil Norfolk din același material, cu cordon, buzunare plisate închise cu nasturi sofisticați de piele și un ceas agățat de butoniera de la rever cu o curelușă de piele. În buzunare avea lupă, busolă, hărți, sendvișuri, un baton de ciocolată, un măr și o portocală, un caiet de însemnări, unul de desen, creioane, o fiolă de cloroform, ghidurile florei și avifaunei regiunii și – atârnându-i în bandulieră pe lângă trupul lui deșirat – o cutie de ierborizare lăcuită pe o curea lată de plasă, un binoclu și o plasă de fluturi pliabilă. Mai avea și un baston de alpinist, sprijinit la-ndemână. Până acum, toate bune, m-am gândit eu, stând lângă el, ca un paj, reticent la vederea acestei costumații; dar de următoarele două articole mi-era groază. Primul era un ciocan geologic, pe al cărui cap era imprimată săgeata aceea latră abia vizibilă ștanțată pe toate bunurile guvernamentale, dat fiind că tata lucra pentru guvernul Indiei. Îi plăcea să spună în glumă că singurii care dețineau asemenea unelte erau el, colegii lui și pușcăriașii din Dartmoor, care le foloseau ca să spargă piatră. Eu știam că era o glumă, *dar oare toată lumea știa*? Când și-l vâra la cordonul jachetei, mă rugam întotdeauna să nu se vadă partea cu săgeata. De data asta, se vedea în toată splendoarea ei. Prefăcându-mă dornic să i-l așez mai bine, am încercat să-l întorc, moment în care tata a spus cu un glas sever și cavernos, de la-nălțimea lui:

— Paddy, ce naiba faci?

Am înlemnit de frică și m-am lăsat păgubaș, trăgând nădejde că englezii din holul hotelului n-aveau să observe, deși numai la asta mă uitam, și că italienii poate nu știau... Al

doilea articol era aproape la fel de temut: o căciulă mare semi sferică, bănuiesc că inițial destinată călătoriilor în Tibet, ca un dovleac de blană tăiat în două, cu cozoroc și cu urechi îm blănite care se uneau deasupra (când nu și le lega sub bărbie, ceea ce era și mai rău) într-un nod ciudat.

Tocmai fusesem dat afară de la școala generală (motiv pen tru care umblam prin Italia, în plin trimestru al doilea, cu tata, nevoit să-ndure a doua dintre nenorocirile de care am avut parte), dar nu destul de repede încât să scap de îndoctrinarea specifică școlilor generale, care, spre deosebire de liceu, îi transformă pe copii – până atunci cu toții aproape niște genii învăluite în nimbul gloriei* – în niște mici îngâmfați confor miști, speriați și insuportabili. (În aceste Potsdamuri pentru copii, nu în licee, se țese lințoliul sociologic al vechii Anglii. Dacă aceste locuri înspăimântătoare ar fi aruncate în aer, elibe rarea umanistă care, în mod surprinzător, este latentă în licee ar avea în sfârșit o șansă.) Apoi am ieșit pe stradă: pălăria la locul ei, capul ciocanului, cu săgeata lui lată, scânteia în soa rele lombard, iar eu nu știam cum să rămân mai în urmă, sperând posomorât să nu creadă nimeni c-ar fi o legătură între noi și jinduind să mă lovească un trăsnet milos, până când am fost mustrat pe un ton sepulcral, dar blând, că pierd vremea. În cafeneaua din Varna, am zâmbit la amintirea asta, gândin du-mă cât de mult semăna costumația mea de-acum cu a lui.

La vremea aceea, tata era director general la Geological Survey of India**, funcție pe care a păstrat-o mulți ani, și era responsabil cu cercetarea geologică în întregul subcontinent,

---

* În orig. „trailing clouds of glory", parte dintr-un vers din poezia *Odă înțelegerii nemuririi din amintirile fragedei copilării* de William Wordsworth, în care poetul englez deplânge, ca și PLF, pierderea trep tată, odată cu maturizarea, a paradisului copilăriei și a legăturii directe cu divinitatea.

** Instituție guvernamentală care se ocupă de expertiza geologică a teritoriului Indiei.

motiv pentru care călătorea mereu în toată regiunea, ori de câte ori putea pleca din Calcutta și Shimla (în copilărie, mi-l imaginam întotdeauna pornind de la o fotografie ștearsă, cu el stând cu o mină serioasă și o caschetă colonială care-l apăra de soare pe spinarea unui elefant enorm mânat din fața lui de un *mahout**, într-un peisaj cu junglă și munți). Îmi veneau scrisori din Bangalore, Ceylon, Sikkim, Waziristan... Fiind un naturalist darwinian autentic, îl fascina întreaga lume fizică. Pe vremuri, mă lăudam la școală că descoperise un tip de fulg de zăpadă, o omidă cu opt peri pe spate și un mineral pe nume fermorit, pretenție care adesea îi uimea și-i reducea la tăcere, prin bizareria sa, pe alți lăudăroși. Pentru una dintre aceste isprăvi, Royal Society l-a invitat în rândurile ei. Dintr-un motiv sau altul, n-am reușit niciodată să stabilim o legătură adevărată. Cred că mi se părea prea auster, distant și cumpătat, iar instinctul lui de naturalist avea ca rezultat o pasiune științifică pentru clasificare, așa încât, de exemplu, în ziua aceea m-a învățat cum să-mi dau seama dacă florile de gențiană pe care le-am găsit chiar sub limita zăpezilor pe Monte della Croce erau dicotiledonate sau monocotiledonate, fără un cuvânt despre culoare. Eu tânjeam după o muzică mai îndrăcită și un vin mai tare... Mi-e groază să speculez ce credea el despre mine, o pacoste permanentă de la depărtare și o sursă de uluială și de cheltuieli. În rest, fusese destul de tolerant față de năzbâtiile mele la care am făcut aluzie pe alocuri; și acceptase cu detașare filozofică răsturnarea de planuri pe care i-o cerea călătoria mea din prezent. Poate simțea că legătura noastră oricum fragilă era pe cale să se destrame, cum s-a și întâmplat, de fapt.

Cam singurul nostru punct comun era pasiunea pentru jocurile de cuvinte, care, dacă sunt destul de lungi și de elaborate, încă nu m-a părăsit. Un mare și destul de surprinzător talent

---

* Conducător de elefanți.

al tatălui meu, părând să dezmintă portretul pe care i l-am făcut aici, era un minunat har de povestitor. Noapte de noapte în hotelurile din Devonshire, Elveția sau Italia, locul în care trăgeam când venea din India, acele complicate și captivante saga în mai multe episoade ne făceau pe noi și pe ceilalți copii (de altfel, eram cu toții implicați în povestire, ascunși sub nume misterioase) să stăm pe podea, în întunericul vârtos, ascultându-l în tăcere, fermecați.

Am pus cele două scrisori în plicurile lor cu multe timbre, fiecare cu mireasma ei contradictorie, așa de diferite între ele, dar amândouă atât de străine și de îndepărtate de Marea Neagră și de peisajul balcanic dimprejur.

CAFENEAUA DE PE FALEZA MĂRII NEGRE, care devenise noul meu cartier general și unde nu părea să mai vină nimeni în afară de mine, era doar o biată căbănuță ascunsă printre copaci, cu o singură fereastră mare. Aveam obiceiul să privesc de-acolo, în jos, marea – de un albastru azuriu în lumina soarelui iernatic, gri-oțel sau cobalt, umbrită de nori repezi, împestrițată de picăturile de ploaie, învolburată brusc de vânt cu valuri furioase și, odată, invizibilă sub rotocoalele de ceață care transformaseră toți copacii și toate tufele aplecate mult în afară de pe buza falezei într-o pădure spectrală – și să-i rostesc numele pe-ndelete, cu desfătare, iar și iar, în engleză, apoi în germană, în română și-n turcă: Schwarzes Meer, Marea Neagră, Kara Deniz și, cel mai profund și mai sumbru, bulgărescul Cerno More. Se pare că vechii navigatori greci i-au schimbat numele inițial – Pontos Axeinos, marea ostilă sau potrivnică străinilor – în Euxeinos, „cea primitoare", pentru a îmbuna furtunile bruște și cumplite, din același motiv care a făcut ca Furiile să fie botezate „cele bune". Poartă balastul a mii de epave. Mă uitam spre nord, de-a lungul falezelor pline de vegetație, spre Dobrogea și Constanța, vechiul Tomis, unde Augustus l-a exilat pe Ovidiu pentru că a scris

*Ars amatoria**. (Păcat că n-a consemnat mai multe despre împrejurimi în *Tristia*!) Apoi urmau vastele și fragilele pustietăți de la gurile de vărsare ale Dunării, care se răspândea precum firele deșirate de la capătul unui cablu lung, Basarabia și după aceea Rusia. Totul părea foarte aproape. Odessa, Crimeea, Marea Azov – Mica Tartarie și toată întinderea Sciției, tărâmul întunecat al cimerienilor –, Novorossiisk și, aproape în fața mesei mele, Colchida, de unde a furat Iason Lâna de Aur: cale lungă pentru *Argo* de la muntele Pelion. Dacă aș putea întinde degetul arătător, ca pe un telescop, câteva sute de kilometri, ar atinge Caucazul, și-ar croi drum prin văile din Imeretia și Mingrelia, ar ajunge în Georgia, ar cutreiera Tiflisul lui Lermontov**, ar urca pe muntele Ararat și s-ar afunda, pe partea cealaltă, în Marea Caspică. Munții Alborz, Azerbaidjanul, Persia – deodată toate păreau apropiate și accesibile. Am mișcat degetul spre sud, arătând astfel spre Trebizonda, vechiul regat al Pontului și Paflagonia, coasta Asiei Mici, tot nordul Turciei și, în sfârșit, la sud și puțin spre est, cam la vreo două sute patruzeci de kilometri în linie dreaptă spre Bosfor și, pe malul său, spre orașul cu multe nume spre care mă îndreptam eu. Valurile erau stăpânite de un spirit sălbatic și fabulos, de parcă această coastă încă ar fi fost capătul lumii, sinistra

---

* *Arta iubirii* (anul 1 î.Hr.). Deși acest poem în trei părți – două dedicate bărbaților și una femeilor – despre arta seducției și a dragostei este cea mai probabilă cauză a relegării poetului Publius Ovidius Naso la Tomis, cercetătorii sunt de părere că o altă cauză ar fi putut fi faptul că Ovidiu cunoștea aventurile amoroase ale nepoatei lui Augustus, Iulia. *Tristia* (*Tristele*, 9–12 d.Hr.) și *Epistulae ex Ponto* (*Ponticele*, 12–16 d.Hr.) sunt colecții de epistole în versuri elegiace scrise de Ovidiu în anii exilului la „Pontul dușmănos", „ars de geruri", în „Sciția-nghețată din margini de pământ".

** Scriitorul și pictorul rus Mihail Lermontov (1814–1841) a fost numit „poetul Caucazului", pentru că a descris în numeroase texte și tablouri frumusețea acestei regiuni unde a fost exilat de două ori.

graniță a realității, dincolo de care se întindea un nor de legende, zvonuri și presupuneri.

„Am străbătut Britania și am străbătut Galia și malul pontic cu omăt acoperit"[1] – un vers pe care nu reușeam să mi-l scot din minte în aceste zile. O altă asociere literară pe care mi-o sugera regiunea, lăsându-i deoparte pe Ovidiu și pe Pușkin, era tumulul care marca mormântul lui Mazeppa, o movilă singuratică prin învălmășeala gurilor Dunării. Mi se spusese despre ea și la București, și am citit repede poemul lui Byron: imaginea mea despre câmpia ce se întinde dinspre fluviu străbătând Ucraina până la Kiev ar fi incompletă de-aici încolo fără portretul pe care i-l face Géricault hatmanului de cazaci al lui Petru cel Mare, legat, gol, pe spinarea unui cal nărăvaș galopând cu coama-n vânt, cu ochi sălbatici și cu nări fremătătoare prin stepa crepusculară.*

Dar Varna, și cu precădere zona de dealuri împădurite care se întinde în spatele bârlogului meu, mai departe de coastă, se remarcă printr-un dezastru de mai mari proporții. Aici, în noiembrie 1444, tânărul rege Vladislav III al Ungariei și Poloniei, marele János Hunyadi, domnul Transilvaniei, și Vlad Dracul, domnul Valahiei, au înaintat cu armatele lor reunite împotriva lui Murad II: în grabă, pentru că, după cum i-a spus Vlad tânărului rege, „sultanul, când se duce la vânătoare, are un alai mai mare decât toată armata ta". Și s-a dovedit că avea dreptate. Apoi oștile lui Murad II și ale lui Vladislav III Iagello (descen-

---

1. Versul provine dintr-un imaginar marș roman din *Puck of Pook's Hill* de Rudyard Kipling.

* Ivan Mazepa (1639–1709) este considerat părintele ideii de independență a ucrainenilor și erou național al Ucrainei. În 1709 s-a aliat cu regele Suediei, Carol XII, și a luptat la Potlava împotriva oștilor țarului Petru cel Mare, dar, trădat în ajunul luptei chiar de unii dintre cazaci, a fost înfrânt și grav rănit. A murit după câteva luni la Varnița, în apropiere de Tighina. Tabloul *Mazeppa* al lui Théodore Géricault (c. 1820) este inspirat de episodul pedepsirii lui Mazepa din poemul omonim al lordului Byron (1819).

dent al marii familii lituaniene care a condus Polonia, Ungaria și Boemia) s-au înfruntat. După o bătălie sălbatică, armata creștină a fost decimată. Văile erau presărate cu cadavrele cavalerilor și ostașilor, printre care și doi episcopi și cardinalul Cesarini, cel care mijlocise bătălia, în ciuda unui armistițiu, argumentând că nu era păcat să nu-ți respecți cuvântul dat unor păgâni. Au fost răscumpărați doar prizonierii de seamă, iar restul au fost măcelăriți de otomani. A fost o înfrângere tragică pentru întreaga creștinătate, ultima încercare a Apusului de a opri înaintarea turcilor. Otomanii aveau de-acum cale deschisă, iar nouă ani mai târziu Constantinopolul a fost cucerit.

Tânărul rege a căzut el însuși în învălmășeala luptei, pe calul său străpuns de săgeți. Un ienicer pe nume Higea Hirdir – ciudat cum ne-au fost transmise nume precum acesta sau cel al primului ienicer care, mai târziu, a sărit prin breșa din zidurile teodosiene – i-a retezat capul. Apoi Murad l-a trimis printr-un mesager, într-un vas plin cu miere, în capitala sa de la Bursa, ca să anunțe marea victorie; a fost scos din vas la periferie, spălat într-un pârâu, înfipt într-o prăjină și purtat triumfal pe străzi, în uralele celor prezenți.

Afară, totul se îmbrăcase într-o sumedenie de nuanțe scânteietoare de albastru, fără soare. *Kafegi* a aprins o lampă și a pus-o pe masa mea – acum amurgea pe la cinci –, și am văzut-o reflectată palid pe interiorul ochiului de geam, alături de propria mea imagine frântă în lumina ei și, între cele două, ca două scene imortalizate în aceeași fotografie, nuanțele șterse de albastru ale promontoriului, mării și cerului. Dinspre nord-est, presărate prin hăul de un albastru tot mai închis, înaintau picățelele galbene ale hublourilor unui vas, poate ale unui tramp; de la Odessa, poate, sau de la Herson, Ialta ori Novorossiisk. Singura porțiune de pe coasta Mării Negre despre care nu știam absolut nimic era toată zona care se întindea imediat în sud. Aveam să aflu în curând, căci a doua zi porneam la drum.

— ASTEA, A SPUS GACIO arătând spre un zigzag abia vizibil de adâncituri ca niște copăi, sunt tranșee din timpul războiului, când credeau că flota rusească de la Marea Neagră ar putea încerca să debarce.

Erau năpădite de rugi pricăjiți și buruieni, o pată tremurătoare ce se întindea pe buza falezei. Păreau foarte îndepărtate, făcute cam cu un an după nașterea noastră, a tuturor: optsprezece ani de praf și de noroaie aproape că le acoperiseră. Undeva pe mare avusese loc revolta de pe *Potemkin**. Era duminică, o zi luminoasă, senină, dar foarte rece, iar Gacio și ceilalți doi băieți din Tîrnovo care locuiau mai jos, Kiril și Veniamin, mă însoțiseră vreo șaisprezece kilometri în călătoria mea spre sud. Ieșiserăm pe furiș din oraș, ca niște răufăcători, cu mult înainte de răsărit. Aburii pe care-i răspândeam răsuflând în aerul iernatic, niște norișori ce se-ndepărtau repede de siluetele noastre, fuseseră primele semne ale zorilor. Tocmai terminaserăm niște pâine cu brânză și băuserăm o sticlă de vin sub o tufă de păducel. Mă mirase numele lui Veniamin – până la urmă s-a dovedit a fi versiunea ortodoxă a lui Benjamin (B-ul s-a transformat în V și J-ul în I): un băiat de treabă, grăsuliu și somnoros, care luase la el un pistol și, surprinzător, reușise să-mpuște un iepure, unul uriaș, îl înhățase și-acum îl ținea atârnat de picioarele din spate, cu urechile măturându-i pe jos. Era vremea să pornească înapoi. După prânzul acela împreună, totul se rezolvase între mine și Gacio, ne-nțelegeam mai bine ca niciodată, cum se întâmplă adesea după o ceartă. Cu o noapte în urmă, stătuserăm cu toții până târziu într-o cramă și băuserăm la lumina lumânării pe culoarul străjuit de umbrele unor butoaie imense.

---

* La 27 iunie 1905, marinarii de la bordul navei rusești *Potemkin* aparținând flotei de la Marea Neagră s-au răzvrătit împotriva conducerii vasului, sperând (fără succes, căci revolta a fost înfrântă) ca gestul lor să inspire și alte revolte ale navelor flotei, în scopul încetării războiului împotriva Japoniei. În cele din urmă, nava *Potemkin* a fost predată autorităților române în portul Constanța.

În drum spre casă, fuseserăm arestaţi, pentru că umblam la braţ pe stradă şi cântam, de către doi poliţişti care până la urmă s-au dovedit a fi mai beţi decât noi, care eram doar veseli. Când a apărut şi ne-a găsit stând pe banca din celulă şi fredonând *Die Lorelei**, ofiţerul de serviciu de la postul de poliţie ne-a eliberat pe dată. Imediat după ce-am plecat, un prieten poliţist al lui Veniamin ne-a spus, în timp ce ne-ndreptam spre ieşirea din oraş, că cei doi care ne arestaseră fuseseră aruncaţi în celula pe care tocmai o eliberaserăm noi, ceea ce ne-a umplut de bucurie.

Acum trebuia să ne despărţim. Ne-am îmbrăţişat cu toţii şi ne-am făcut de multe ori cu mâna, apoi am urmărit cu privirea şepcile lor studenţeşti roşii şi iepurele până s-au făcut mici printre dune. Am mai avut un schimb sporadic de scrisori cu Gacio până să înceapă războiul, dar apoi nu l-am mai văzut niciodată.

---

* Poem de Heinrich Heine, 1822.

8
Dans la Marea Neagră

ERA PRIMA ZI DIN DECEMBRIE. Înaintând pe ţărmul acesta bătut de vânt, hotarul continentului, mi-am dat seama că de la ultima etapă a călătoriei mele, între munţii din nord şi Dunăre, se schimbaseră multe. Lăsam kilometrii în urmă cu repeziciune. Către nord-vest, Balcanii se înălţau în versanţi mai domoli decât cei pe care-i străbătusem – deja de trei ori –, dar departe, la celălalt capăt al dimineţii luminoase, abia întrezăream culmile acelea occidentale acoperite acum de o dâră de zăpadă scânteietoare ca gheaţa şi traversată de umbre albastre, iar în sud-vest, licărul slab şi îndepărtat al Rodopilor. (Poate că berzele acelea în drum spre Africa ajunseseră la ţărmul Mării Negre pe-aici pe undeva, în capătul vastei pâlnii dintre cele două lanţuri muntoase.) Toate etajele de povârnişuri, dealurile şi văile domoale care înaintau spre uscat erau acum acoperite cu iarbă verde abia răsărită şi cu o vegetaţie diafană, care ţâşnea din pământ cu impetuozitatea şi optimismul muştarului şi cresonului dintr-o răsadniţă. Deşi toamna târzie se sfârşise în cele din urmă, lovitura de ciocan a iernii bulgare nu se abătuse încă, iar aceste întinderi de smarald sau de culoarea muşchiului strălucitor care marmorau pământul roşiatic şi jilav dădeau iluzia începutului de primăvară. Pe dealuri nu părea să fie nici ţipenie de om, deşi mai zăream câte un sat cocoţat departe de coastă, ale cărui coşuri împrăştiau în văzduh văluri subţiri şi albăstrii, asemenea fumului de ţigară pe care nu l-ai tras în piept. În văzduhul încremenit şi rece se mai înălţa câte o

dâră șerpuitoare din focurile de tabără din depărtare, de parcă niște huroni ar fi transmis semnale de fum de pe un munte pe altul. O pantă abruptă arată cu plugul descolăcea valuri simetrice de brazde umede, maronii, acoperite între creste de firișoare de iarbă proaspătă, pe alocuri ajungând chiar până la marginea falezei. Prin crânguri erau împrăștiate câteva țarcuri cataleptice cu stupi înveliți, așteptând în liniște iarba-neagră din primăvară. Turmele coborau pe izlazurile piezișe ca o alunecare domoală de teren, și numai clinchetul clopotelor ce răzbătea prin aerul limpede le trăda mișcarea; cutreierau Bulgaria păscând, cu viteza unei banchize. Unele câmpuri erau albe de la pescărușii care stăteau liniștiți în iarbă sau printre brazde, într-o scurtă vacanță pe uscat. Pe aceste întinderi nu se mai găseau alte păsări decât coțofene, dintre care cel puțin una se foia de obicei ceva mai departe, stătea pe un câmp sau zburătăcea pe cărare. Poteca de pe faleză cobora din când în când într-o vâlcea de unde un râu pornea șerpuit spre mare peste o semilună de nisip sau prundiș, iar văile unduiau în amonte formând adâncituri prelungi, deseori împădurite, dar acum golașe, în afară de câteva petice zdrențuite de frunziș în care dominau nucii cu coaja ca de cositor, perlată, și caierele împăienjenite ale plopilor. Pământul de dedesubt era acoperit cu straturi groase de frunze moarte, pe care o rafală de vânt dinspre vest le mătura la vale și le împrăștia apoi pe apă.

Într-una din aceste adâncituri, aproape de marginea zonei nisipoase, un bărbat stătea în pragul unei colibe de lemn, lângă niște tufe sub care era rezemată o bărcuță. Fața lui turtită și cu pomeți înalți era ca un schelet de frunză traversată de riduri blajine. Am fumat o țigară împreună, am vorbit despre ziua rece și despre strălucirea soarelui, zâmbind printre vorbele de conveniență. Era un bătrân pescar tătar care trăia în sihăstrie, singurul om pe care l-am văzut în ziua aceea. Dar crengile golașe erau înnegrite și aplecate sub greutatea sutelor de ciori grive, zburlite și sinistre, care umpleau aerul cu croncănitul și cârâitul lor. La o bătaie din palme se-mprăștiau brusc prin aer

cu larmă, făcând crengile slobode să țâșnească la loc, apoi zburătăceau ca funinginea împrăștiată și, parcă la un semn, se-ndepărtau în susul văii și pe deasupra dealurilor ca o pată prelungă pe distanță de o leghe, după care se-ntorceau și îmbrăcau din nou în straie cernite desișul golaș. Cineva îmi spusese, dar probabil se înșela, că aceste păsări – care, așa multe cum erau, începeau dintr-odată să mă neliniștească – trăiesc o sută de ani sau mai mult. Dacă ar fi adevărat, se poate ca unele dintre ele să se fi înfruptat din ostașii căzuți în timpul Războiului din Crimeea; mi-a trecut prin minte ideea cam ciudată că poate cele matusalemice zburaseră spre sud prin Ucraina după ce urmă riseră armatele în retragere din Moscova...

Cu fiecare kilometru peisajul a devenit tot mai pustiu. Apoi pădurea a ascuns interiorul. Panta întunecată cobora până la malul mării, iar cărarea pe care mergeam se strecura printre copaci la jumătatea ei, coborând și urcând lin prin poieniţele povârnite, pline cu anemone albe, roșii și albe cu dungulițe liliachii.

Întrucât vreme de aproape un an mă obișnuisem să străbat doar ținuturi de uscat – câmpii și munți –, acum, când zăream, cu ochi ca de străin, pădurile etajate și malul de dedesubt, frumusețea acestei îmbrățișări dintre vegetație și mare mi se părea nemaimpomenită, dar improbabilă, aproape o iluzie. Aerul rece mustea de aromele ierburilor.

Mirtul, dafinul și tufele de fragi, cu frunze verde-închis, printre care se zăreau fructe mari și coapte, roșii precum căpșunile, înțesau dealul printre desișuri cu frunze perene lanceolate și altele rotunde și plate, ca ale strugurilor-de-mare; în jurul lor se iţeau copaci înalți – oare erau stejari de piatră? – cu rădăcini împletite ieșind din pământul costișei, ca-n niște stampe japoneze, și cu crengi negre-albăstrii, umbroase. La capătul tunelurilor de trunchiuri și crengi și dincolo de vegetația de pe terase, ai cărei lujeri, jos de tot, aproape că păreau să fi prins rădăcină în mare, continentul european se spărgea în limbi de pământ și insulițe ieșind din apa translucidă, verde-pal,

care pe măsură ce se îndepărta de stânci căpăta nuanțe tot mai întunecate, verde-sticlă și, spre orizont, albastru ca penele de pe gâtul păunului. Apa aproape încremenită se încrețea cu mici pliuri ușoare ca unduirile mătăsii, dar de ajuns cât să tivească stâncile, când ajungeau la ele, cu o brățară subțire și albă, fără să tulbure simetria cercurilor pe jumătate sau pe trei sferturi pe care acestea le lansau încet spre larg. Numai boarea oftatului lor mai plutea printre țipetele și bătăile frenetice de aripi ale pescărușilor în lumina soarelui. Promontoriile semnalizau unul după altul, acoperite, în afară de cele din sud-vest, cu smocuri de vegetație, și fiecare pereche forma un golf secret, pentru ca în cele din urmă să se străvadă doar ca niște dâre șterse, pe care le-ar fi putut revendica fie marea, fie cerul. La primele ceasuri ale înserării, razele soarelui tăiau pieziș pădurea paralel cu înclinația coastei, inundând luminișurile, zugrăvind trunchiurile copacilor și frunzișul cu straturi de auriu iernatic, atârnând căpriori de lumină printre frunze, căzând printre copaci în dâre lungi și frângând buclele de umbră de la suprafața apei cu ferestre lucitoare orizontale. O lumină celestă plutea pe sub crengi: amurg în grădina Hesperidelor. Solitudinea, armonia și liniștea erau desăvârșite. Oare extazul contenit care plutea în aer în acest friguros colț nord-estic al Traciei era șoapta unei promisiuni, a ceea ce mă aștepta la Marea Egee – dincolo de Marea Neagră, de Bosfor și de Propontida, a ceea ce-mi pregăteau Grecia și insulele acelea îndepărtate?

DE DIMINEAȚĂ UN TRIO DE CORMORANI zburase pe deasupra apei. Mai târziu i-am văzut înotând într-un golfuleț, cu gâtul întins și rotindu-și ciocul, ca un periscop de submarin. Acum pe stâncile din fața mea erau împrăștiați vreo duzină, cu aripile pe jumătate deschise într-o postură mlădioasă, aproape heraldică. Am pornit-o pe o potecă ce se bifurca la vale și apoi urma coasta mai aproape de mare, ca să-i văd mai bine. Și-au luat zborul toți odată și și-au fluturat grăbiți

aripile, în formă de săgeată, pe deasupra apei înspicate cu alb albăstrui și liliachiu.

După vreun kilometru și jumătate, mergeam cu grijă pe o potecă acoperită pe măsură ce înaintam de tot mai multe pietr Când s-a lăsat întunericul, îi pierdusem complet urma și a tr buit să mă strecor prin lăstăriș, să mă cațăr anevoie pe stânci iar uneori și una, și alta. Mi se părea mai ușor să trec stâncile așa că am înaintat de pe o lespede pe alta, ocolind bălțoace sărind peste adâncituri, urcând pe terase umede și coborând pe culoare accidentate, cu speranța să scap în curând de por țiunea cu stânci și de vegetația care ar fi putut să mă ducă înapoi în susul dealului. În curând s-a făcut beznă, nepunând la socoteală puzderia de stele scânteietoare, care nu-mi erau de prea mare folos în învălmășeala aceea de bolovani și apă Mi-am amintit că am o lanternă într-unul din buzunarele ruc sacului și am mers mai departe luminându-mi calea cu raza ei puternică, croindu-mi drum cu grijă peste stâncile din ce în mai povârnite, hotărât să mă întorc dacă situația se înrăutățea Imediat după ce am luat această hotărâre, am alunecat pe o terasă abruptă și solzoasă, după care m-am prăvălit pe o pantă ca acoperișul unui hambar. Apoi au urmat o căzătură și o bufnitură și m-am scufundat până la brâu într-un heleșteu. Când am ieșit, m-am așezat, șocat și zguduit, cu o tăietură pe frunte și cu unghia de la degetul mare ruptă, pe malul unui heleșteu și mai adânc, și tremuram tot, din cauză că se făcuse dintr-odată foarte frig. Îmi dădeam seama că heleșteul era mai adânc pentru că vreo opt metri mai jos am văzut lanterna împrăștiind un tunel strălucitor de lumină printre anemone de-mare, buruieni și o mulțime de pești strălucitori. În spatele meu se înălțau pereți negri de piatră, iar în față era aceeași aglomerare întunecoasă de stânci care înainta spre mare și ducea probabil spre promontoriul pe care-l văzusem înainte de căderea nopții. M-am gândit perplex ce s-ar fi întâmplat dacă aș fi luat și eu calea lanternei în adânc, așa cum eram, cu rucsacul, mantaua militărească și bocancii grei. Oare ar trebui

să-mi scot echipamentul greoi și să mă arunc după lanterna scufundată? Dârdâiam ca varga și-mi clănțăneau dinții; nici pomeneală. Oare să aștept până se luminează? Abia apusese soarele: ar fi-nsemnat să stau pe stânca asta douăsprezece-trei-sprezece ore în noaptea friguroasă, la lumina zadarnică a stelelor. Din fericire, am zărit bastonul, plutea în partea mai puțin adâncă a heleșteului, așadar putea fi recuperat. M-am hotărât să strig, poate din întâmplare era cineva pe coasta asta pustie. Dar ce să strig? Uitasem, dacă știusem vreodată, cum se spune „ajutor!" în bulgară. Nu-mi venea în minte decât ceremoniosul „bună seara!", „*dobîr vecer!*". Am strigat întruna, dar, după cum mă așteptam, nu mi-a răspuns nimeni, în afară de ecoul care mi-a întors un *vecer!* după ce s-a lovit de peretele stâncos.

Nu-mi rămânea altă soluție decât să merg mai departe. Uitându-mă galeș, ca Hylas*, după lanterna pierdută și urmărind mulțimea strălucitoare de pești care acum se avântau înnebuniți în jurul acelei minuni căzute din cer, am început să înaintez pe bâjbâite, lovind stâncile cu bastonul, orbecăind să găsesc drumul de-a lungul peretelui de piatră ce mă ducea spre uscat: alunecând, mergând de-a bușilea, escaladând cornișele acoperite cu brâie alunecoase de alge brune care pocneau când călcam pe ele, înspăimântat de ce-aveam să găsesc pe partea cealaltă, trecând prin apa până la brâu, cu teamă să nu se caște brusc un gol; din când în când, mă opream pe câte-o stâncă și repetam strigătul meu politicos și deznădăjduit. Mă simțeam în pragul disperării. Singura speranță era să nu mă gândesc mai departe de ceea ce puteam să dibui cu degetele.

Stelele nu-mi erau de ajutor. Îmi arătau abia ghicit mase întinse de siluete incerte, însă pe de altă parte păreau să cufunde detaliile imediate într-un întuneric și mai vârtos decât dacă între ele și mare ar fi atârnat un banc de nori. Dar după ce-am tot înaintat așa, pe bâjbâite, parcă o veșnicie, acolo unde înainte fusese beznă au apărut în fața mea câteva constelații,

* Însoțitorul lui Hercule, răpit de naiade în Bitinia.

încredințându-mă că mă apropiam de promontoriu, și, după încă o veșnicie, strălucind chiar în jurul lui. Pe uscat, dacă stelele nu se mai văd e semn că ceva le ascunde privirii. N-aveam nici un alt indiciu, nimic care să-mi spună dacă promontoriul era la câțiva kilometri de malul apei sau aproape, dacă era o faleză înaltă sau o pantă lină: o vastă întindere pustie și întunecoasă. Am ținut-o tot înainte, preferând acum, în nesăbuința mea, să trec prin apă; în mod straniu, nu era așa de rece ca aerul nopții; dar când am început iar să mă cațăr pe stânci hainele parcă mi s-au preschimbat într-o armură de gheață și plumb. La interval de câteva minute, mi s-au rupt amândouă șireturile, de parcă ar fi fost în cârdășie, și imediat bocancii au devenit un fel de găleți atârnând greu ca niște ancore, două opreliști care mă-ncetineau în timp ce urcam și coboram lipăind lamele înclinate de piatră. Mă simțeam așa de frânt și descurajat, încât m-am întins pe o cornișă de bazalt și am stat să-mi trag sufletul, întrezărind imagini ale unor scurte titluri din cotidiene care anunțau nefericitul accident de la Marea Neagră al unui tânăr sau al unui student, dar fără indicii ale unei crime; asta până când frigul m-a avertizat că, dacă nu pornesc la drum, o să-mi dau obștescul sfârșit. După încă o rundă în iad, când am coborât piciorul pe jumătate desculț pe ceea ce credeam că este suprafața unui iaz, am simțit sub talpă nisipul bătătorit și prundișul aspru. Încă un pas mi-a adus confirmarea: eram pe malul unui golfuleț. După ce am ocolit contrafortul negru al falezei, am zărit, puțin mai sus pe plajă, un dreptunghi zimțat de lumină, înconjurat, bizar, de multe alte crăpături și fisuri prin care se prelingeau raze. Am înaintat lipăind printre pietricele, am deschis o ușă improvizată, am bâiguit, clănțănind din dinți, ultimul *dobîr vecer* al zilei și am intrat.

Câțiva oameni cu chipurile luminate de foc, care tocmai luau cina stând turcește pe pământ, au ridicat surprinși și consternați ochii, de parcă tocmai ar fi aterizat printre ei un inamic, un monstru marin, sau de parcă tocmai le trecuse pragul fantoma unui înecat.

După zece minute, schimbat în pantofii sport, pantaloni de pânză, două cămăşi şi mai multe pulovere, toate uscate, în mod miraculos, cu o sarică ciobănească din blană de oaie şi cu calpacul de blană tras pe urechi, în sfârşit de folos, stăteam ghemuit pe un taburet în faţa unei vâlvătăi de mărăcini de înălţimea unui foc de tabără, după ce luasem trei-patru duşti zdravene de *slivo* care mă ardeau pe dinăuntru, şi sorbeam un al doilea pahar de ceai din nişte ierburi montane, cu un strat de cinci centimetri de zahăr, dar încă dârdâiam. Unul dintre cei care locuiau acolo mă spălase de sânge şi mă frecase cu *slivo* pe mâini, pe faţă şi pe tălpi; un altul mă ştersese cu un prosop pe care-l găsise în rucsac. Când îşi reveniseră după primul şoc provocat de această arătare plină de sânge, albă ca varul, ca vai de lume şi udă până la piele, îmi săriseră în ajutor ca nişte călugări bernardini. Mi-a luat ceva timp să mă concentrez şi să deosebesc siluetele care umblau de colo-colo în lumina focului, umbrele şi fumul din acea stranie concavitate.

Cu toţii aveau un aer sălbatic. Şase dintre ei erau îmbrăcaţi în obişnuitele haine grosolane ţesute în casă, pământii sau albastru-închis, dar aşa de peticite şi de zdrenţăroase, încât era greu să-ţi dai seama ce culoare aveau la-nceput, iar în picioare purtau încălţările acelea din piele netăbăcită, cu vârf ascuţit, nojiţe şi crustă de obiele, una atât de tocită, că părea să fi fost purtată câteva decenii de-a rândul. Fiecare avea câte un cuţit înfipt la brâul lat, stacojiu, iar pe cap purtau ce purtam şi eu, căciuli ca de husar ponosite şi jerpelite, care aproape că rămăseseră fără blană. Mai-marele lor părea să fie un bătrân cu o barbă albă încâlcită. Alţi patru inşi care formau un al doilea grup purtau haine mai obişnuite, deşi la fel de peticite şi de tocite, şi nişte pulovere albastre pline de găuri. Pe părul încâlcit li se odihnea un chipiu ca al marinarilor din vechime, aşezat într-o parte, cu cozoroc odinioară strălucitor. Arătau cu toţii a ciobani şi marinari, şi exact asta şi erau. Unul dintre marinari, care trebuie să fi avut în jur de patruzeci de ani, rămăsese

cu o singură mână, iar pe dosul celeilalte avea tatuată o stea. Tovarășii lui erau cu câțiva ani mai mari decât mine.

Locul în care ne aflam, impresionant, deși la început părea doar o grotă luminată de foc, era o peșteră adâncă. Era înaltă și arcuită, dar nu înainta foarte mult în marginea falezei. Mare parte din peretele exterior era format din lame de stâncă naturale, verticale; golurile erau umplute cu bolovani și pietre neconsolidate cu mortar, la care se adăugau ramuri, scânduri și cutii turtite cu firma Socony-Vacuum scrisă cu litere chirilice. Flăcările dezvăluiau tufele ca niște evantaie deschise crescute sus, pe pereții de stâncă plini de ciorchini de stalactite, și împrăștiau umbrele de pe obiectele care sugerau dubla folosință a peșterii: o barcă răsturnată într-o parte, vâsle, cârme, lămpi de pescar, harpoane lungi cu ghimpi la capăt, ca niște piepteni metalici cu opt dinți, ancore, căldări în forme geometrice, juvelnice, găleți cu momeală, plute, dovleci scobiți și uscați și plase răsucite. O nicovală mică și primitivă era prinsă cu cârlige de un buștean cărat acolo.

De cealaltă parte a focului se afla un echipament vizibil diferit: coșuri pentru brânză așezate pe niște scânduri, bâte sprijinite și un crâng de care atârnau niște burdufuri grele – brânza se scurgea în niște saci din piele de capră, cu părul la interior, de pe fundul cărora cădeau ritmic picături albe. Pe un al doilea foc fierbea zer într-o căldare mare. Din vreme-n vreme, bătrânul cu barbă se apleca deasupra ei, amesteca și lua smântâna de deasupra. În sfârșit, dincolo de bezna din capătul îndepărtat al acestei încăperi vaste se afla o barieră înaltă până la piept de pietre albite și grozamă. Din întunericul din spate s-a auzit brusc un râs isteric, nebunesc și batjocoritor, care m-a smuls din apatia în care mă cufundasem după necazurile de mai-nainte. Ca răspuns la întrebarea mea, bătrânul a luat un mărăcine aprins de sub căldare și l-a ridicat: ovalul vremelnic al flăcării a dezvăluit un desiș de coarne spiralate, bărbi imperiale și blănuri încâlcite, dungate cu alb și negru, a cincizeci de capre. Torța a luminat pentru o clipă o sută de ochi cu

pupile alungite, un alt val de râs batjocoritor în falset, un clinchet de coarne și notele câtorva tălăngi grele de bronz. O patină neagră de fum și funingine făcea să lucească țepușele și cocoașele din peșteră. Pietrele care ieșeau din podea erau folosite drept mese sau spătare improvizate de care se sprijineau cei așezați pe jos. Mai umblau sau dormeau pe-acolo și vreo șase câini. Unul mare și alb, care stătea întins cu limba atârnându-i în afară și cu labele din față încrucișate în așteptare, urmărea scena cu ochii apropiați, ucigași, dintre care unul era înconjurat de un cerc negru. Sub nisip și pietricele se afla un strat bătătorit de căcăreze de capră și solzi de pește, iar locul duhnea a capră, pește, cheag, brânză, smoală, saramură, sudoare și fum de lemn, un refugiu împărțit frățește de Polifem și Sindbad.

Terminaseră masa de seară. Lintea care le mai rămăsese mi-a fost turnată cu polonicul și oferită într-o farfurie de tablă; între timp unul dintre pescari a turnat ulei într-o tigaie, a pus vreo doi pești în ea și la momentul potrivit i-a scos de coadă din tigaia care sfârâia și i-a pus în locul lintei. Credeam că mă săturasem, dar am devorat imediat peștii delicioși. Cum se numeau? „*Skumbri*", au spus pescarii; „nu, nu", au strigat ceilalți, „*șumria!*". (Era macrou.) Au urmat tachinări prietenești: ciobanii erau bulgari, pescarii, greci. Unul dintre ei și-a cerut iertare, spunând că, din păcate, terminaseră tot *slivo* și vinul. Mi-am amintit și am scos cadoul de rămas-bun al lui Gacio: două sticle de rachiu de la Tîrnovo, una din ele pusă la loc sigur în vasul de lemn al Nadejdei, iar cealaltă, din fericire, și ea teafără. Deși încă mă mai trecea câte-un frison și-mi clănțăneau dinții, mă simțeam acum tot mai bine, sătul de mâncare și băutură. Rachiul care trecea de la unul la altul a declanșat buna dispoziție și un chef nautico-pastoral, iar când am desfăcut și a doua sticlă toate aceste chipuri bătute de vânt și crăpate de vremea rea cântau cântece bulgărești, dintre care pe unele le auzisem deja, iar pe unul chiar îl știam. Observasem un obiect care atârna de un cui, crezând că e un sac din piele

de capră pentru mulsul oilor. Era un cimpoi; dar stăpânul lui, bătrânul cu barbă, a zis că i se pare că este spart. Când l-a umflat, zumzăitul bâzoiului s-a stins cu un geamăt puternic. Această horcăială de moarte a primit drept răspuns un fel de bocet din partea câinelui alb cu monoclu negru, care însă a fost redus rapid la tăcere cu un dos de palmă. Se crăpase o cusătură din burduful de piele. Am reușit să-l repar cu o bucată de bandă adezivă, în râsetele aprobatoare ale tuturor.

Când cimpoiul a început să răsune, unul dintre pescarii mai tineri a început să execute în glumă un dans turcesc din buric – cred că se numea *kütcek* –, spunând că l-a învățat la Țarigrad, adică la Constantinopol. Totul era foarte convingător, inclusiv mișcările spasmodice ale șoldurilor și abdomenului, însoțite de un pocnet puternic pe care-l producea când, cu mâinile deasupra capului și palmele lipite, își desfăcea brusc cele două degete arătătoare mai înainte întrepătrunse. Dansul era și mai comic având în vedere că Dimitri, dansatorul, avea un trup voinic, ca de pirat.

— Îi trebuie un *cearceaf*, a strigat unul dintre ciobani, și i-a legat lui Dimitri pe față, peste nas, o cârpă pentru brânză, ca pe un iașmac.

Când își dădea peste cap ochii înroșiți de fum, arăta ca un fel de combinație de virago, hurie și Văduva Twankey*.

Între timp, Costa, un alt marinar, pregătea în umbră un alt număr, și mai elaborat. A legat o bucată de cablu formând un cerc, și l-a trecut în jurul picioarelor deasupra genunchilor, apoi, depărtând picioarele, l-a răsucit în jurul lor până când nu a mai rămas decât o buclă, în care a înfipt un butuc gros și lung de o jumătate de metru, susținut de cablu precum brațul unei catapulte romane. Când a pășit în lumina flăcărilor

* Văduva Twankey este un personaj din pantomima *Aladdin*, spectacol după celebra poveste din *O mie și una de nopți* realizat pentru prima dată în Marea Britanie în 1788 de către John O'Keefe, pentru Theatre Royal, Covent Garden. Personajul văduvei Twankey este întotdeauna interpretat de un bărbat în travesti.

cu aceleași unduiri ca ale lui Dimitri, butucul a prins să se rotească, sugerând un Priap în repaus, imagine care ne-a provocat tuturor hohote dezlănțuite. Apoi a-nceput să-l alerge în joacă pe Dimitri, care încă nu-și dăduse jos vălul, iar când Costa depărta brusc coapsele cablul se strângea și butucul se ridica la orizontală, după care cădea la loc și se rotea ritmic. Când depărta și mai tare coapsele, butucul se ridica într-o poziție itifalică, iar ca să-l mențină în acest unghi trebuia să se deplaseze sărind, arătând ca o lăcustă și în același timp ca un pașă pornit să siluiască. A smuls unul din cuțitele ciobănești din teacă și l-a prins între dinți. Cimpoiul răsuna tot mai tare, iar spectatorii îl acompaniau cu bătăi din palme. Dimitri se răsucea cu mișcări tot mai destrăbălate. Costa avea fruntea plină de sudoare de la efortul de a menține balansul butucului. Flăcările aruncau pe peretele peșterii umbre desfrânate, monstruos lăbărțate și distorsionate. În sfârșit, în sunetul susținut al cimpoiului, anunțând apogeul numărului, cu picioarele depărtate și cu genunchii îndoiți, Costa și-a înconjurat partenerul, care-și continua scălâmbăiala, cu o serie de sărituri și răsuciri, făcând butucul să se lovească de podea după fiecare salt și apoi să se îndrepte la loc în sus. În cele din urmă, cu un țipăt prelung, muzica marțială cacofonică și gâfâitoare s-a terminat, dându-și obștescul sfârșit cu un vaier ca al unui bou care tocmai a fost sacrificat; dansatorul s-a prăbușit melodramatic, râzând și cu răsuflarea tăiată. Partenerul său, Dimitri, și-a încheiat și el dansul, și-a smuls iașmacul și s-a dus lângă Costa, care încerca să-și vină-n fire. Apoi, aruncându-i în treacăt cuvintele „Nu mai ai nevoie de ăsta", a luat butucul de unde zăcea în hamul slăbit și l-a aruncat peste mărăcinii în flăcări, unde a împrăștiat o ploaie de scântei, iar Costa a scos un urlet asurzitor, chipurile de durere. Această tușă finală a dezlănțuit iadul. Rachiul a trecut iar pe la cei prezenți. Peștera s-a umplut de hohote de râs și de toasturi răcnite.

După un răstimp, îndemnat de ceilalți, Panayi, al patrulea pescar, a scos din barcă un obiect lung și înfășurat. Când s-a

întors lângă noi și l-a dezvelit, a dat la iveală un instrument muzical combinație de lăută și mandolină, cu cutia de rezonanță incrustată; corpul lucios era vârstat cu fildeș și abanos; dar gâtul neobișnuit de lung și de subțire, care pornea înclinat din poala cântărețului, cum stătea turcește, în timp ce acorda instrumentul răsucind cheile și ciupea cele șapte coarde cu o pană de găină pe post de plectru, îl făcea să arate ca un instrument al unui muzician de la curte dintr-o pictură persană: un obiect ciudat de delicat și de distins pentru bârlogul nostru grosier. După ce a terminat acordajul, muzicantul a răspândit în peșteră doimi și pătrimi urmând un motiv lung și complicat și a executat o succesiune de acorduri discordante în diferite tonalități, apoi, după o pauză, a atacat un cântec obișnuit cu un ritm lent, bine marcat și aproape legănat, care ți se insinua în vine, până când el însuși, aplecat deasupra coardelor sau privind fix în față, a părut să cadă pradă farmecelor propriei muzici. Era un bărbat de vreo treizeci de ani, înalt, bine-făcut și ars de soare, cu ochi mari cenușii. După câteva măsuri, el și bărbatul mai în vârstă au început să cânte. Părea o lamentație interpretată cu voci grave, cu multe pauze și repetiții grăitoare, iar pe alocuri era în mod voit discordantă, încordată și plină de înfloriturи orientale. Bărbatul mai în vârstă ținea ritmul lovind într-un plutitor făcut dintr-un dovleac uscat, pe post de tobă, pe care-o ținea cu ciotul uneia din mâini și-o lovea cu mâna cealaltă, tatuată cu o stea.

În curând, Dimitri și Costa s-au ridicat iar în picioare, prinși într-un dans complicat, foarte diferit de tropăielile vesele și obscene pe care le improvizaseră mai devreme. Dansatorii stăteau aproape unul de altul, la distanță de un braț, fiecare cu mâna pe umărul celuilalt, foarte serioși, cu capul plecat și bărbia-n piept, ca niște spânzurați. Nu mai văzusem niciodată o asemenea înlănțuire de pași liberă, orgiastică, un dans popular în care totul era premeditat, inclusiv oprirea bruscă. Era întrerupt din când în când de mișcări ușoare, precum îndoirea sau îndreptarea genunchilor; tălpile rămâneau pe pământ cu

călcâiele lipite, vârfurile se depărtau, se lipeau și se depărtau din nou. Apoi dansatorii ridicau talpa dreaptă și o legănau ușor înainte și-napoi. Apoi săreau pe piciorul stâng și-și lăsau trunchiul pe spate, lovind în același timp în pământ cu piciorul drept. După aceea înaintau vioi cu un pas sau doi, se opreau cu piciorul drept ridicat, mișcându-l lent paralel cu solul, ca pe-o coasă, și în sfârșit coborându-l la loc pe pământ. Băteau din palme jos de două ori, aproape se ghemuiau, apoi, din nou cu mâinile pe umeri, se deplasau într-o parte și se avântau iar înainte în ritmul acela lin și incredibil de măsurat. Unirea aceea blândă și stăpânită, aproape hipnotică, accelerarea bruscă, revenirea, brațele lăsate dintr-odată în jos pentru o piruetă identică, apoi noua înlănțuire, refuzul deliberat al oricărui stereotip – ce-aveau de-a face Balcanii sau simplitatea rurală cu rafinamentul acestor mișcări? Apoi a urmat anticlimaxul voit, compensat de o izbucnire exersată, când în oricare alt dans ar fi urmat un decrescendo și finalul. Asprimea, vigoarea și viteza neașteptată a mișcărilor erau înăbușite, îmblânzite în timpul căderii, precum strălucirea oțelului scos din teacă până la jumătatea lamei, apoi lăsat să alunece la loc înăuntru, cu un pocnet ușor când mânerul lovește teaca. Frumusețea contenită și complexă a acestui dans straniu în comparație cu toate dansurile pe care le văzusem în ultimele luni și faptul că venise imediat după divertismentul simplu, bădărănesc al primei reprezentații au fost o surpriză la fel de mare de parcă aș fi găsit pe nepusă masă într-o antologie de versuri populare un lung poem metafizic cu o metrică elaborată și plin de vorbe de duh, tropi, asonanțe, rime interne și aluzii abstracte. Cred că și pentru ciobani era ceva la fel de nou ca și pentru mine.

La sfârșitul dansului, Dimitri a venit lângă foc și s-a alăturat și el acompaniamentului cântând și bătând în dovleac. Următorul dans, pe care Costa a început să-l execute singur, deși era asemănător cu cel dinainte, era și mai ciudat. Avea aceeași lentoare și chibzuială, dansatorul stătea tot cu capul aplecat, cu șapca pe-o parte, și ținea între buze o țigară. Se

uita în pământ cu ochii aproape închiși și se răsucea pe loc cu mâinile împreunate la șale; nu după mult timp, le-a ridicat deasupra capului, ca un vultur care-și deschide aripile, apoi le-a înălțat când pe una, când pe alta în față, plesnind din când în când, cu grijă, din degetul mare și din arătător în timp ce-și continua pașii lenți și complicați. Privirea îndreptată în jos, concentrarea, așezarea precisă a picioarelor, pirueta bruscă, coborârea când pe un genunchi, când pe altul, mișcarea cu un picior întins trasând trei sferturi de cerc și brațele desenând două raze în timp ce dansatorul se ridica la loc tot cu un cerc lent, căpătând avânt până când se răsucea rapid preț de câteva secunde și în sfârșit încetinea, sfidând toate legile vitezei – pașii, atitudinea și mai ales privirea ațintită în podea te făceau să crezi că dansatorul demonstra pe podeaua acoperită cu solzi de pește și căcăreze de capră vreo teoremă uitată despre tangente și cercuri sau reconstituia concluziile lui Pitagora despre pătratul ipotenuzei. Uneori, în timpul acestor momente de acalmie lovea podeaua cu o mână, aruncând-o apoi imediat în aer. După câțiva pași gravi și aproape statici, o săritură îl ridica fără efort, după care ateriza nemișcat cu genunchii îndoiți și cu gleznele încrucișate. Se ridica din poziția ghemuită, trunchiul îi țâșnea înainte ca niște foarfece închizându-se, în timp ce fumul împrăștiat de țigară desena spirale în jurul lui. Efectul acestor acrobații și manifestări calculate de forță era dublat de încetineala și detașarea măsurată a pașilor dinainte și de la final. Accelerarea și frânarea controlate îmbinau toate mișcările într-o unică linie coregrafică solemnă. Poate aspectul cel mai uimitor era aura tragică și funestă care învăluia acest dans, ostentația redusă rapid la tăcere și răceala introvertită și cerebrală a dansatorului, așa de indiferent față de ceilalți din peșteră, încât s-ar fi zis că e singur într-o altă încăpere, folosind niște unelte rituale ca să dezlege ghicitorile ce nu vor să-și dezvăluie secretele sau exorcizând o durere adâncă și de neîmpărtășit. Singurătatea lui era absolută. Acum cântecele încetaseră și nu-l mai însoțea decât larma coardelor de sârmă.

Pe o piatră de lângă locul în care stăteam eu se găsea masa joasă, grea și rotundă la care mâncasem. Costa s-a învârtit în jurul ei și s-a aplecat: brusc, masa a început să leviteze, a trecut pe lângă noi și a pivotat în unghi drept față de capul lui într-o serie de bucle ample – o susținea doar cu dinții înfipți în lemnul de pe marginea ei. S-a rotit ca un covor zburător, trăind semiluni în norul de fum de lemn ars, pe alocuri așa de repede încât cele patru pahare de pe ea, cimpoiul dezumflat cu cornul de vacă perforat clătinându-se, sticla de rachiu, cuțitele și lingurile, vasul de lut în care fusese lintea și șirele celor doi pești cu capetele și cozile atârnând peste marginea farfuriei de tablă, toate s-au topit într-o sferă înceţoşată, apoi au redevenit clare, pe măsură ce ritmul încetinea, de parcă ar fi fost un tablou cu natură moartă învârtindu-se în cercuri ample prin peșteră. Costa s-a lăsat în jos până la podea, timp în care focul a luminat de sus masa, apoi s-a înălțat și numai partea de dedesubt a mesei a mai rămas în lumină. În același timp, a iuțit pasul și a redus circumferința cercului rotindu-se din ce în ce mai repede pe loc, provocând ropote de aplauze uluite în peșteră, care în curând s-au transformat într-o zarvă de nedescris. Își ținea capul pe spate, dând la iveală, în locul trăsăturilor difuze, vene și mușchi, și brațele întinse, ca ale unui derviș, iar la un moment dat masa zburătoare a părut să se topească într-un disc uriaș, de două ori mai mare, care se rotea în mijlocul peșterii cu o viteză ce-ar fi trebuit să împrăștie natura moartă de pe ea în umbrele de pe jos. După aceea viteza a scăzut din ce în ce. Masa a redevenit masă, trasând bucle prin fum la vreun metru și jumătate de la podea, ieșind câte puțin de pe orbita sa și întorcându-se la piatra de pe care fusese ridicată, și în sfârșit a aterizat încet cu toate cele de pe ea în ordine. Dansatorul n-a atins-o nici măcar o dată cu mâinile; dar chiar înainte să ajungă înapoi la locul ei și-a recuperat țigara pe care o lăsase să ardă pe piatră și, dansând ușor, s-a întors în mijlocul peșterii fără să se precipite și deloc amețit, scuturând cilindrul

de scrum cu al patrulea deget de la mâna stângă ridicată. Apoi a pus din nou țigara în gură, s-a răsucit, s-a lăsat în jos și a reluat secvența inițială de pași sobri – același anticlimax calculat! –, și, revenind la nemișcarea de la-nceput, drept ca o săgeată și stând pe vârfuri, s-a întrerupt, a pornit cu țigara-n gură și cu privirea-n jos către masa aflată la locul ei, și-a luat paharul de rachiu, a sorbit gânditor, indiferent la zarvă, și s-a așezat fără grabă printre noi, ceilalți.

Cât îmi doream să fi știut greacă! Prindeam câte un cuvânt ici-colo, izolat în șuvoiul de neînțeles al conversației lor în romaică. Cum aveam să aflu, cu bulgara mea stângace și rudimentară, originea acestor dansuri, rădăcinile unicei și absolutei lor stranietăți, chiar dacă dansatorii ar fi știut să-mi răspundă? Panayi își înfășura deja instrumentul; momentul lui incendiar se-ncheiase, dar mesajul încă mai vibra, apoi se domolea, după care vibra din nou prin vinele noastre; Dimitri ațipise o clipă, întins cu capul pe braț, iar bătrânul ciung își dusese gâtul sticlei de rachiu la ochi, ca un amiral ce privește prin ochean, ca sa vadă cât mai rămăsese. Costa, dansatorul, fuma și zâmbea cu aerul mulțumit al matematicianului care a demonstrat ce era de demonstrat: *quod erat demonstrandum*, părea să spună zâmbetul lui, sub cozorocul șepcii vechi trase pe ochi ca să-i ferească de lumina flăcărilor.

Abia mai târziu, în Grecia, aveam să aflu câte ceva despre ele: unii erudiți consideră că primul dans își are leagănul în Tatavli, cartierul măcelarilor din Constantinopol, iar cel de-al doilea printre zeibegi, un trib sălbatic din munții Frigiei; mai cred, de asemenea, că este posibil ca ambele să dateze din perioada bizantină. Alții le caută originile în trecutul și mai îndepărtat al Greciei, și s-au făcut analogii mitologice pline de ingeniozitate și destul de atrăgătoare pentru diferitele etape ale celor două dansuri. Însă alții, indiferenți la stranietatea și la complexa lor perfecțiune, și care detestă posibilele lor ecouri din perioada supunerii față de turci, caută adevărații descendenți ai dansului războinic piric în mult mai simplele și mai

elegantele dansuri în lanț – cu primul din lanț dovedind o uluitoare agilitate – pe care clefții, care s-au luptat cu turcii și le-au ținut piept, le-au dansat în munții liberi multe secole de-a rândul. (Aceste dansuri reprezintă un simbol al spiritului lor războinic, ca și kiltul plisat, încălțările ascuțite la vârf, cu pompon, iataganul și pușca lungă.) Asemenea critici au dreptate să afirme că nu este nimic războinic sau simplu în cele două dansuri pe care tocmai le văzusem (cunoscute, împreună cu muzica instrumentală și vocală, drept *mas ta rebetiko*). Sunt, de fapt, chintesența fatalismului și a singurătății mohorâte, o consolare, o mângâiere la necaz, iar împreună cu cântecele care le acompaniază alcătuiesc un puternic descântec metric și coregrafic. Și li se mai aduce o critică: sunt asociate cu drojdia societății din cartierele de refugiați, cu locurile de pierzanie pentru bețivi și fumătorii de hașiș și cu cârciumile din porturi, unde se petrec ore în șir în fumul de narghilea și există obiceiul să omori timpul frământând șiragurile de mătănii cu ciucuri, cu o atitudine de dandy. În mod tradițional, sunt însoțite de o anume vestimentație, acum în mare măsură învechită – încălțăminte ascuțită la vârf, pantaloni bufanți încinși cu un brâu roșu, haina atârnată pe umeri, cu mânecile goale –, și de mustăți răsucite, o șuviță de păr căzută pe frunte și pălăria pe ceafă. În plus, nu lipsesc pasul relaxat, clinchetul leneș și sincopat al mătăniilor răsucite la spate pe degetul arătător, o țigară atârnată în colțul gurii, un zâmbet puțin batjocoritor, un chip impenetrabil, o lentoare imperturbabilă a gesturilor și o scânteiere ironică și periculoasă în ochii feriți.

Personajul urban în care se împletesc aceste atribute este de obicei cunoscut drept *mangas* și, deși poate că timpul i-a modificat costumația specifică mijlocului de secol XIX, spiritul, purtările și mentalitatea au rămas intacte. *Manges* vorbesc tărăgănat, cu o voce gravă, hârșâită și ironică și, mai mult de-atât, într-o păsărească misterioasă, presărată cu cuvinte din jargon, în mare măsură necunoscute celor din afara frăției, și împănată de nesocotințe și ciudate înjurături. *Manges* sunt

sensibili în chestiuni legate de demnitatea personală, ranchiu noși, neîncrezători și greu de impresionat, cel puțin aparent, și au un riguros cod al onoarei și al comportamentului, fără nici o legătură cu legea oficială. Leagă prietenii trainice și, când își asumă o îndatorire, trădarea le este străină. Canonul clasic al acestui dandy proletar îi atribuie o melancolie profundă, cum se întâmplă și cu alte tipuri de dandy mai la modă; și, la fel ca la aceștia, melancolia lui este expresia exterioară a unei filozofii de viață: independența, refuzul valorilor burgheze, disponibilitatea față de orice plan nesăbuit, reticența față de munca de slujbaș (mai ales de băcan, deși, cine știe de ce, ceea de măcelar face excepție și are pentru el farmec și strălucire), disprețul față de corvoadă; contrabanda sau orice activitate ilegală sunt ideale, uneori chiar și practicile ilegale și mai îndrăznețe; dar *manges* nu sunt niciodată codoși și foarte rar niște ticăloși desăvârșiți. O crimă în cercurile de *manges* are mai multe șanse să fie rezultatul unei insulte sau al unei aventuri amoroase scăpate de sub control decât al unei activități criminale profesioniste. Suferința din dragoste, parte integrantă a aurei lor melancolice, este aproape o condiție *sine qua non*. Nici măcar în momente de mare bucurie nu-și permit să se relaxeze, ca să nu strice mina posomorâtă: aceasta poate fi exprimată simbolic printr-un trandafir așezat după ureche sau ținut între dinți în același fel ca țigara de care s-au descotorosit. Însă acest mod de gândire antisocial este lipsit de infantilismul care pare să-i transforme pe adepții unor grupuri similare din Occident în niște copii incapabili să se maturizeze până ajung la o vârstă înaintată. Dimpotrivă, *manges* caută să dea impresia de virilitate și de independență precaută și matură. Când aerul încruntat și rezervat se risipește, lasă garda jos și-și mai strunesc zeflemeaua înnebunitoare, deseori sunt spontani, entuziaști și – în ciuda intenției lor – extrem de naivi și de o inocență vădită. Sunt de multe tipuri și au multe nume care le desemnează tagma: *rebetis*, *mortis*, *dervisis* (dervișii), *kuțavakis*, *meraklis* – toate acestea sunt subcategorii de *manges*

(iar, în paranteză fie spus, cuvântul *mangas* mai poate fi folosit pe un ton ironic și afectuos cu sensul de „hoțoman" sau de „neisprăvit"). Tentația de a-i descrie în detaliu preț de încă vreo câteva pagini este aproape de neînvins, dar, întrucât nu știam nimic despre ei la vremea despre care vorbesc și nici un cuvânt în greaca modernă, ar fi bine să mă opresc imediat.

Sau aproape imediat. Am divagat din cauza legăturii dintre cele două dansuri, al lui Costa și al lui Dimitri, și trăsăturile exponenților lor obișnuiți. Ceilalți dansatori minunați de *chasapiko* și de *zeibekiko*, cum se numesc cele două tipuri de dansuri *rebetiko*, sunt marinarii, cu precădere cei care navighează între insulele și porturile din Levant pe vase comerciale, nave *tramp* și caice. Preocupările marinarilor de pe țărm și ale acelor *manges* din zonele portuare sunt comparabile, se suprapun și chiar se confundă. Criticii acestor dansuri ar putea avea dreptate când le consideră orientale, dar nu și când afirmă că nu sunt grecești. Indiferent de unde provin și unde se dansează, n-am văzut și nici n-am auzit vreodată să le danseze altcineva în afară de greci, și mai ales de marinarii greci, la Constantinopol, în Delta Dunării, în Trapezunt, Smirna, Beirut, Alexandria sau oricare alt port din Levant sau din arhipelagul grecesc – ori să fie considerate vreodată altfel decât grecești. În tot cazul, sunt cunoscute de mult în Pireu, la Salonic și în Patras, dar în rândul drojdiei societății; din nefericire, de la ultimul război încoace au ieșit la iveală și au fost exploatate, pierzându-și astfel din integritate și din aerul misterios; dar nu de tot. La vremea aceea, mie mi s-a părut, și încă mi se mai pare, că exprimă exact amestecul dintre Grecia și Orient din cuvântul „bizantin", referitor la orașul care a fost pentru mai bine de un mileniu inima lumii elene. Unii mi-au împărtășit opinia; alții consideră că *rebetiko* sunt mai vechi, iar unii le desconsideră spunând că sunt de dată recentă. Oricare dintre ei ar putea avea dreptate (deși eu cred că e posibil ca a treia variantă să fie exclusă), întrucât nu există nici o dovadă concretă în sprijinul vreuneia dintre teorii, și nici n-ar avea de ce să existe. Astfel, am și eu

propria mea subdiviziune a ipotezei bizantine. Pentru mine, aceste dansuri rezumă ultimele două secole ale Bizanțului, când imperiul, prădat și dezmembrat de cruciade, a supraviețuit cu certitudinea că la final îl aștepta o catastrofă. Pașii par să simbolizeze tot meșteșugul, pasiunea pentru complexitate, subtilitățile, rafinamentul, tristețea, renașterile bruște, provocarea de paradă, resemnarea, presentimentul apropierii inamicului, abandonul din partea tuturor celor care ar fi trebuit să fie prieteni, inevitabilitatea nenorocirii și hotărârea de a pieri, când vine vremea, cu eleganță. Sunt tentat să adaug la toate acestea o tendință metafizică de la finele perioadei bizantine, detașarea introspectivă a isihaștilor. Și cedez în fața tentației. Nu vreau să spun că aceste dansuri sunt o copie exactă a bizantinilor târzii, despre care istoria nu spune prea multe, spre deosebire de împărați, cezari, sebastocratori și logotheți. Nu mai există alții în afară de greci pe umerii cărora să apese o istorie mai îndelungată, mai splendidă și mai tragică. Resortul atavismului datează de mult și este bine înrădăcinat. Așadar, dacă bănuielile mele fără nici un fundament și imposibil de verificat sunt adevărate, orice *mangas* aproape analfabet și năucit de haşiș din Pireu sau orice pescar grec dintr-o peșteră de pe coasta Mării Negre (izolat de granițe printr-o majoritate de străini) de fapt nu face piruete, opriri și salturi ca să dea glas suferințelor sărăciei, ghinionului sau chinurilor în urma unei iubiri disprețuite – cel puțin nu în modul direct sugerat de versurile cântecelor. El este, fără știrea lui, microcosmosul și interpretul unor suferințe mai vechi și mai împovărătoare.

Probabil că nu mă gândeam la nimic din toate acestea – poate doar le intuiam vag – în timp ce, după o ultimă înghițitură de rachiu, locuitorii peșterii au început să se pregătească de culcare. Locul meu de dormit era în zona nautică. Amabili, Costa și Dimitri au întins un strat de frunze proaspete aproape de foc, au rulat o haină pe post de pernă, au pus două pături una peste alta și m-au acoperit cu vechea sarică ciobănească. Eram cuibărit ca o țestoasă. „*Kryo?*" au întrebat. „*Studeno?*"

Cold? – învăţaseră patru-cinci cuvinte englezeşti în călătoriile lor. „Nu." Doar câte-un frison la intervale din ce în ce mai mari îmi mai amintea de necazurile de mai înainte; impresiile de după aceea le alungaseră. Am dedus că grecii erau trei veri şi un unchi. N-aveau nimic din circumspecţia, apatia sau atitudinea unor *manges*. Melancolia paşilor lor, parcă rod al unei transe, se evaporase odată cu ultimele volute ale dansului şi muzicii. În ochii lor mari şi cenuşii, identici, se citeau buna dispoziţie, curiozitatea, agerimea şi inteligenţa. Mai devreme mi se păruse că ghicesc mai multă căldură în felul în care m-au întâmpinat şi m-au salutat cu mâinile lor bătătorite, şi am interpretat-o, ca şi în cazul bunicului Nadejdei, ca pe o dovadă târzie a sentimentelor nutrite de greci faţă de compatrioţii lordului Byron. Aveam dreptate. De altfel, Dimitri mi-a şi confirmat-o. A spus: „*Lordos Vyron?*" şi a ridicat pumnul strâns într-un gest aprobator. Ferindu-se de privirile indiscrete, Costa şi-a lipit arătătoarele şi a spus: „*Grţia – Anglia!* Bine!", apoi, lovindu-le uşor unul de altul, semn al opoziţiei: „*Grţia! Bulgaria! Tk, tk!*", şi a plescăit din limbă, dându-şi ochii peste cap: nu prea bine. Dar ciobanii se înţelegeau, din câte mi-am dat seama; erau prieteni.

Ziua aceasta, care începuse în întunericul din Varna, fusese cea mai lungă şi mai ciudată din întreaga mea călătorie de până atunci, dar mult timp nu am putut să dorm. Mă gândeam la o mulţime de lucruri, mai ales la necunoscuta Grecie şi la greci, care erau din ce în ce mai aproape cu fiecare zi. Când şi când se auzeau un zăngănit de la cele cincizeci de capre din partea cealaltă şi zgomotul provocat de căderea câte unui butuc. Dincolo de armonia de sforăieli cu doisprezece tropi auzeam susurul Euxinului, aflat la câţiva metri. Lumina de pe pereţi şi de pe stalactite a scăzut, iar din butucii din foc n-a mai rămas decât un licăr slab. Printr-o gaură din peretele exterior al peşterii, trei sferturi din Orion străluceau ca un romb înclinat de cristale de gheaţă. Când eram gata să uit de toate, m-a trezit un zgomot slab şi am văzut furişându-se silueta spectrală

a câinelui cu monoclu negru, care, încrezător că toată lumea dorm
mea (lucru neadevărat), lingea iute resturile de linte din cratiţa

BERZELE CARE CU CÂTEVA LUNI ÎNAINTE străbătuseră cerul la vreo sută de stânjeni deasupra, spre Ecuator, nu văzu seră cu mult mai de sus panorama acestor pustii derulări de faleze. Promontoriile îmi îngăduiseră să urc din nou, tot mai aproape de cer, printre straturi de pescăruşi, îndepărtându-mă de aceste golfuri de nisip şi prundiş care erau capătul unor defileuri adânci şi sinuoase. Interiorul se-nălţa spre munţii din depărtare şi suflarea omenească lipsea mai mult decât oricând. Fiind împins spre uscat de lipsa caselor şi a oricărui adăpost, dormisem într-un sătuc (oare se numea Dolni Ciflik? – aici harta este ştearsă şi ruptă în dreptul unei îndoituri) şi mă aprovizionasem cu pâine, brânză, ceapă şi usturoi. Din cauza frigului miezul căţeilor uscaţi de usturoi se-nmuiase şi se făcuse verde, încolţind prin coaja ca foiţa de pergament. Mestecând la ei, am pornit cu nădejde, în zigzag, spre sud-vest. Datorită terapiei din peştera nemărginită, peripeţia cu apa nu lăsase nici o urmă. Bătrânul cioban ciclopic îmi înlocuise şireturile rupte tăind fâşii dintr-o piele de capră argăsită pe jumătate; cu bocancii legaţi cu aceste cureluşe flocoase simţeam că pot înfrunta orice. Cu două zile în urmă, ciobanii şi pescarii prevestiseră zăpadă, iar eu jinduisem în sinea mea să fie aşa („ţărmul pontic..."*), dar gerul tăios şi limpede care păruse să prevestească zăpadă s-a mai înmuiat şi a fost înlocuit de raze blânde de soare, nori cumulus rătăcitori şi o ploaie uşoară şi intermitentă, lină ca mila**. Aveau ceva consolator peisajul delicat ce se desfăşura pretutindeni, scânteierea lanţurilor muntoase nu

* Citat din poemul *Rimini* de Rudyard Kipling: „...the Pontic shore where the snowflakes fall", „...ţărmul pontic unde cad fulgii de nea".

** Aluzie la o replică a Porţiei din *Negustătorul din Veneţia* (actul IV, scena 1): „De felu-i, mila slobodă-i de silă. / Ea picură din cer, ca ploaia lină", în William Shakespeare, *Opere*, vol. II, trad. Gala Galaction.

prea înalte și marea ce se învălura la atingerea vântului. Lumina soarelui alterna cu ploaia, iar uneori cele două se împleteau, fenomen prielnic curcubeielor și cunoscut în unele locuri drept „nunta vulpilor". Din vreme-n vreme, scena se topea într-o mare de vapori. Pustietatea acestei lumi invernale avea un farmec care rareori dădea greș, calma nervii și alina mintea. Dacă mi-ar fi fost capul un mic soare și privirea raza lui, câți kilometri ar fi trebuit să străbată prin vălurile atârnate din cer ca să poată arunca ceva mai mult decât neconvingătoare umbre apoase? Se așternuseră tihna iernii, liniștea hibernării, când ideile și inspirația se așază ușoare ca roua.

A doua zi, pădurea tomnatică înainta ca o margine de spumă până la faleza crestată și la stânci, preț de încă vreo câțiva kilometri. Mari golfuri pustii formau un șir de bucle străpuns din loc în loc de promontorii. Kogea-Balkan se pierdea pântecos departe de țărm, întâlnind aglomerarea munților bulgărești din zare de-a lungul liniei apoase a orizontului. Ici-colo, văile se lărgeau formând mici lunci, iar într-una din ele, străpunsă de smocuri de trestii și rogoz amintind de semnul convențional care desemnează mlaștinile pe hărți, un bătrân îmbrăcat complet în cafeniu stătea lăsat pe spate într-o luntre, cu o pușcă pe picioare. Un stol de păsări de apă, alertate poate de apropierea mea, s-au înălțat de pe baltă și, în timp ce zburau pe deasupra capului lui, bătrânul a ridicat arma, aceasta a scuipat o limbă de foc și imediat o bubuitură ca explozia unei bombe a cutremurat văzduhul. Preț de câteva clipe fumul l-a ascuns pe țintaș. Când s-a risipit, nici o pasăre secerată nu i-a încununat efortul desenând cercuri în apă, și vânătorul și-a făcut de lucru cu arma. Când m-a observat, a vâslit spre mal și m-a întrebat dacă am o țigară. Putea să mă ducă pe o scurtătură dincolo de baltă. Am pășit în luntrea lui găurită și apoi omul a încărcat din nou pușca – treabă migăloasă, căci arma se încărca pe la gură și avea o țeavă foarte lungă și ruginită. A turnat în ea vreo jumătate de kilogram de praf de pușcă, după cum am socotit, dintr-un vas de alamă vechi și turtit, o mână

de poşuri şi apoi a fultuit-o cu bucăţi de ziar şi de cârpe, împingând totul cu o vergea de armă. Ţeava era prinsă de lemn cu bucăţi de sfoară, cu nişte tăbliţe ruginite şi era legată de jur împrejur cu o batistă veche înnodată, ca un bandaj.

— Uite-le! a spus el după vreo câteva vâsle şi, după ce a lăsat vâslele libere în furcheţi, a ridicat teribila puşcă de vânătoare spre păsările care se întorceau.

S-a iscat un bubuit asurzitor, o flacără de parcă lansase o rachetă, şi totul s-a învăluit în fum. Apoi omul s-a materializat din nou, agitând pumnul spre triunghiul neobosit ce se pierdea în depărtare şi strigând „*Pezevenghi!*" – care în turcă înseamnă „codoaşe". Arma lui părea şi mai aproape să se dezintegreze. După ce şi-a pregătit-o din nou, a vâslit în partea cealaltă, iar eu m-am bucurat că scap. Peste un sfert de oră, am auzit o altă bubuitură şi mi-am aruncat privirea în jos neliniştit: binefăcătorul meu era încă viu, suduia un alt stol de codoaşe care nu se dădeau prinse.

Poteca urma albia unui râu, şi după un cot aproape am dat nas în nas cu un porc mistreţ care se adăpa, un animal cenuşiu-închis cu părul sârmos şi colţi arcuiţi, decoloraţi. A-ntors râtul spre mine o clipă, apoi a pornit cu pas sprinten printre rugi, într-o pădurice. Nu mai văzusem niciodată un mistreţ. Am traversat drumul spre Beala, iar spre sfârşitul după-amiezii o cărare lungă şi prăfoasă m-a dus spre searbădul sat Avantlar, aşa că am pornit îndrăzneţ mai departe. Mi s-a spus că în două ore ajungeam la un alt sat. Soarele a apus şi probabil că mă rătăcisem, căci abia mai târziu, după un drum obositor printre mlăştinişuri umbroase şi accidentate, am văzut câteva lumini slabe licărind. Era un cătun sinistru pe nume Hagikoe; dar sinistru numai după aspect. Am întrebat o siluetă ştearsă de pe strada principală unde este hanul. Nu era nici un han, a spus omul cu un accent ciudat, dar m-a prins de cot şi m-a condus la o căsuţă întunecoasă, a bătut la uşă şi a şoptit: „*Rustum!*" Cine era? „Suleiman", a răspuns călăuza mea. Când s-a aprins o lumină, am văzut că erau amândoi turci, iar peste o jumătate

de oră stăteam alături de ei și de un grup de săteni – Gem, Abdurrahman, Mustafa, Mehmet, Hasan Ali și Selim – ghemuiți turcește pe scândurile verandei șubrede, mâncând chifle și *pastirma** prăjită; firește, fără vin. Pe fundal, în penumbră, se zăreau niște siluete cu văluri negre, desculțe și discrete: le pregătiseră bărbaților un *mangali* – plin cu cărbuni încinși – și, după o scânteie și un trosnet de mărăcini, o masă joasă, rotundă, încărcată deja cu farfurii pline, cu arome amețitoare. Era prima oară când mâncam *pastirma*, versiunea din Asia Mică a pemicanului sau a *biltong*-ului. (Câteva luni mai târziu, l-am întrebat pe un hangiu din Iconium**, un refugiat grec, cum se face minunatul preparat. I-au licărit ochii.

— Iei o cămilă sau un bou, dar cămila-i mai bună, a spus cu o grabă eliptică, apoi o bagi într-o presă pentru măsline și o storci până iese și ultima picătură de zeamă. *Până la ultima picătură!* Apoi o tai în fâșii și o sărezi, o lași la soare o lună-două – cel mai bine între crengile unui copac, ca s-o usuce și vântul –, dar într-o cușcă, desigur, să nu ajungă ciorile la ea.

Apoi este acoperită cu pastă de usturoi strivit, cu cea mai iute boia care se găsește pe piață și cu ce condimente orientale ai la îndemână. Când s-a uscat iar până a ajuns ca o coajă tare, are textura aproape ca a lemnului: așa rezistă ani de zile. Se mănâncă de obicei crudă, tăiată în felii subțiri, cu un cuțit foarte ascuțit; uneori se gătește, iar atunci aroma ei, întotdeauna înspăimântătoare pentru neinițiați, devine explozivă. Gustul este teribil și minunat, dar un blestem pentru mulți, nu numai pentru că mirosul obișnuit al usturoiului este la puterea a doua sau a treia – după aceea răsuflarea ți-e năprasnică precum vâlvătaia lămpii de lipit –, ci și pentru că prin fiecare por îți iese un miros nimicitor cu o intensitate și o bătaie teribile; oamenii se dau înapoi și lasă un gol în jurul consumatorului, de parcă acesta s-ar învârti în cercuri de foc.)

---

* Pastramă (tc.).

** Vechea denumire latină a orașului Konya din Turcia.

Pe măsură ce m-am obișnuit cu gustul *pastirmei*, mi s-a conturat în minte o teorie înșelătoare și neîntemeiată cu privire la originea ei. Bucătăria turcească, asemenea arhitecturii turcești, este de fapt un amestec rămas de la civilizațiile popoarelor pe care turcii le-au invadat și le-au supus în drumul lor spre Apus: aproape totul poate duce în cele din urmă la persani, arabi și bizantini. Poate că *pastirma* este ultima supraviețuitoare culinară din vremurile dinainte ca turcii să năvălească în istoria apuseană. Carnea uscată este hrana tipică a nomazilor, o tehnică primitivă care s-a dezvoltat, probabil, în stepele munților Ural și Altai, unde cămilele se găseau cu sutele de mii: o carne care nu se alterează, gustoasă și hrănitoare. Mai există și o a doua teorie. Se spune că rudele turcilor, hunii, se hrăneau cu carne crudă pe care o prelucrau legând-o între pulpanele șeii și spinarea păroasă a armăsarului. Aburindă și îmbibată de sudoare când deșeuau caii, la căderea nopții, probabil că această carne avea o iuțeală sărată de care selgiucizilor trebuie să le fi fost dor când în sfârșit au tras definitiv de hățuri ca să-și exploateze vastele cuceriri. Poate că asemenea rudelor lor moderne, kîrgîzii, sau precum sciții înfățișați de Herodot, aceste hoarde au spălat *pastirma* cu laptele fermentat de la iepele și cămilele lor. Se poate oare ca sarea și mirodeniile din belșug să fi fost o improvizație care să înlocuiască gustul puternic de sudoare, acum, că armăsarii lor erau la păscut, iar cămilele, înhămate la caravanele pașnice? Un mod de a obține, prin consistență și aromă, aceeași iuțeală puternică a cărnii preparate în aer liber de triburile de oghuzi ale lui Alp Arslan și Tughril Beg? Probabil că Sultanatul de Rüm duhnea de la acest preparat, iar când s-au răspândit în vederea altor invazii vântul din spate răspândea teroarea înainte să se audă bubuitul copitelor și strigătele de luptă, făcându-i pe inamicii lor să se înspăimânte și să se împrăștie cât încă nu erau în bătaia săgeților.

Mucul a luminat o horă pâlpâitoare de fețe blajine și destul de triste. Cu toții, mai puțin vreo doi, erau bucuroși să stea și să bea alături de un ghiaur. Mă priveau pierduți, mirați, dar

siguri pe ei. Toți purtau fesuri ponosite, înfășurate cu turbane din cârpe, mai puțin hogea Suleiman, gazda noastră, care avea o tichie albă. Brâiele lor late, stacojii, și hainele sărăcăcioase țesute în casă erau așa de zdrențuite și de peticite, încât abia se mai țineau laolaltă. Decăderea nu-i cruțase nici pe unii dintre cei care le purtau, ciugulind din câte-o nară, albind un ochi cu glaucom, scrijelind urme de vărsat pe chipuri și umplându-le cu adâncituri provocate de leishmanioză. Un bătrân cu urechi clăpăuge, ca niște aripi, rozalii când bătea lumina pe ele din spate, stătea și privea fascinat în eternitate, ținându-se cu câte o mână de degetul mare de la piciorul opus (pentru că-și scoseseră cu toții papucii), de parcă ar fi fost o catastrofă dacă le scăpa. Mi se părea că, din toată zona Balcanilor, oamenii aceștia erau rămășița cea mai singuratică și mai rău mâncată de molii a dispărutului Imperiu Otoman.

Bulgara pe care o vorbeau ei era aproape la fel de rudimentară ca a mea: Anglia li se părea tot atât de îndepărtată și de incertă ca Samoa sau ca Insulele Aleutine. Din câte mi-am dat seama, numai hogea fusese la Istanbul, cu foarte mult timp în urmă, înainte de Războaiele Balcanice. Acum fierbea cafele una după alta într-un ibric mititel și le turna în niște degetare aburinde.

Când am întrebat de Atatürk – Kemal Pașa – discuția s-a animat. Câțiva dintre bărbații mai tineri păreau să fie oarecum de partea lui. Dar hogea, care era copil când sultanul Abdul Hamid încă era padișah și calif, a dat de mai multe ori capul pe spate plescăind dezaprobator. Apoi au început să vorbească numai în turcă. Din câte mi-am dat seama, hogea îl considera pe Kemal aproape un păgân. Trecerea de la scrierea sfântă a Coranului la caracterele latine, băuturile spirtoase, interzicerea dervișilor, rugăciunile în limba vernaculară, interzicerea fesului și vălului femeilor – toate acestea erau lucrarea Satanei. Așa că, atunci când a venit vremea să ne ducem la culcare, am fost uimit că hogea m-a condus, însoțit de ceilalți care veneau încărcați cu pături, perne și o carafă cu apă, la o clădire

ca un hambar, care la lumina unui felinar s-a dovedit a fi moscheea sau mai degrabă o dependință micuță de lângă aceasta, unde mi-au întins așternutul pe un covoraș. Cred că locuințele lor erau prea modeste ca să aibă separarea tradițională între *haremlik* și *salemlik* pentru a găzdui oaspeți. După o rugăciune scurtă rostită în liniște, oamenii aceștia ca niște sperietori blajine mi-au adresat *salaam*-uri de noapte bună fluturându-și grațios mâinile. Am dormit sub un afiș decolorat care data din anii 1890 și care, judecând după primitivele ilustrații color, una a unui vapor cu semiluna în vârful catargului și o alta cu Kaaba înconjurată de credincioși, totul încadrat de o învălmășeală ștearsă de arabescuri, fusese o reclamă la pelerinajul la Mecca. Eram uimit că-i îngăduiseră cuiva pe care probabil îl considerau ghiaur să pângărească un loc sfânt. Pe când mă fura somnul, ploaia a început să răpăie pe olane. În zori am fost trezit de hogea care urca scara dărăpănată în spirală, punându-i pe fugă cu scârțâitul pe djinnii înspăimântați.

CRED CĂ PRIMA OARĂ am avut memorabila ocazie să-i zăresc pe sărăcăciani câțiva kilometri mai la sud. I-am auzit cu mult înainte de a-i vedea: prin aerul umed s-au rostogolit până la mine un tremur și un dangăt pe mai multe note. Printre două promontorii golașe am zărit câteva zeci de colibe conice adunate ca niște stupi negri pe marginea unei pante verzi în vârful căreia crescuse un crâng, și din vârful fiecărui con bulbos din trestii și răchită împletite cu pricepere se ridica în aerul îmbibat de ploaie un fuior de fum. Pe coasta dealului, a cărei înclinație oferea o privelițte piezișă, se găseau niște adăposturi pentru capre, făcute din mărăcini și paie, ca niște *zariba* din Africa. Iar printre wigwamuri umblau de colo-colo niște siluete întunecoase. În mijloc, printre jgheaburi făcute din trunchiuri scobite ca să se adape din ele o mulțime de animale, era o fântână înaltă cu cumpănă, pe care pivota o prăjină lungă de trei stânjeni. Erau cai, catâri și măgari, vreo două iepe cu mânjii după ele și mulți câini care lătrau, dar

aceştia erau depăşiţi cu mult de miile de oi şi capre, şi fiecare contribuia, prin zgomotul tălăngilor de fier sau de bronz din jurul gâtului, la muzica minerală în veşnică schimbare care stăpânea peisajul jilav. Erau mult mai multe capre decât oi, cenuşii şi dungate, unele aproape albe, cu blana zburlită şi coarne răsucite, dar cele mai multe de un maroniu-închis spre vineţiu sau negre. Am tăiat-o drept spre miezul acestei învălmăşeli. Ciobanii, nişte bărbaţi înalţi cu înfăţişare sălbatică, erau tot atât de feluriţi în ceea ce priveşte culoarea ochilor şi părul ca turmele lor. Unii aveau ochii cenuşii sau albaştri, iar dintre cei mai tineri câţiva purtau pe cap un fel de pălării îndesate şi negre fără boruri, aşezate într-o parte pe un vălmăşag de păr, decolorat de soare. Dar cu toţii aveau feţele acoperite de glugile ascuţite ale saricilor miţoase negre, făcute în casă, care le atârnau aproape până la tălpi, scorţoase precum cartonul şi acum şiroind de ploaie. În mână ţineau nişte bâte lungi ca suliţele, cu o cârjă frumos sculptată în vârf. Purtarea şi privirile lor exprimau vigilenţă şi rezervă; hainele şi brâiele lor erau aproape la fel de scorţoase ca saricile; şi toţi erau îmbrăcaţi în negru! Femeile din wigwamuri, unele ţinându-şi copiii în spate în nişte leagăne de lemn şi torcând în acelaşi timp din furcile sculptate sau ţesând la război, aveau codiţe împletite, tichii şi haine extraordinare cu pliseuri şi zigzaguri negru cu alb, împodobite precum veşmintele reginelor de pe cărţile de joc.

Locul duhnea a cai, a capre, a cheag şi a fum de lemn ars. Totul era făcut din crengi împletite, mărăcini, trestie şi căpriori; totul era fixat cu nişte cuie de lemn, împletit, ţesut şi prins în curele; pretutindeni, căldări de cupru şi fier, găleţi şi butoaie de lemn, piei întoarse pe dos şi deschise în dreptul gâturilor şi picioarelor tăiate, în chip de recipiente din care se scurgeau lapte şi zer. Zgomotul şi agitaţia erau teribile. Mă simţeam ca în arca lui Noe; şi în timp ce sorbeam o ceaşcă de lapte fierbinte cu spumă, pe care mi l-a oferit un văcar amabil dintr-un burduf de piele, mă gândeam că bărbaţii aceştia cu glugi negre

și cu sarici, femeile acestea în haine cu modele în zigzag negre și albe, colibele lor conice și puzderia de clinchete împrăștiate de turme prin pădurile ploioase ale Rumeliei formau cea mai misterioasă comunitate pe care o văzusem vreodată. Aveau un aer de legendă, la fel ca meleagurile acestea care acum păreau și mai stranii din cauza razelor de soare străpungând lâna norilor ca zeci de spițe palide, concentrice. Picăturile de ploaie păreau aproape statice în aerul nemișcat, plin de dangătul tălăngilor, niște confetti lenești din paiete microscopice. În curând avea să apară curcubeul.

„*Karakacean!*"* îmi răspunsese un bulgar bătrân care căra un plug pe umăr când i-am zărit prima oară de departe; și apoi, după un moment de pauză, „*Grțki*" – și greaca era limba în care i-am auzit strigând unul către altul pe ciobanii ca niște monoliți negri, fiecare agitându-și cârja ca o lance, izolat în răstoaca lui sau în vâltorile vremelnice de capre care curgeau în toate direcțiile peste spinările și adânciturile dealurilor; și străfulgerările acelea sonore au fost ultimele note care au mai răsunat când au rămas cu toții câțiva stânjeni în urma mea și tabăra nu se mai vedea decât ca un pâlc mic și parcă iluzoriu de conuri fumegânde pierdute undeva în aerul sticlos.

Dar, chiar și câteva leghe mai departe, încă mă gândeam încântat la oamenii aceștia. Sărăcăcianii – numiți *karakacean* în bulgară – sunt o comunitate fascinantă. De origine și limbă greacă, sunt singurii nomazi autentici din Balcani, risipiți prin tot nordul Greciei. Din nefericire, au fost separați de restul triburilor înrudite din Grecia de granițele apărute după al doilea război balcanic, pe ruinele Imperiului Otoman. Unii cercetători afirmă că ei sunt descendenții direcți ai primilor nomazi greci care s-au așezat în Grecia – doar că de fapt nu s-au așezat niciodată: vara trăiesc sus pe munte; toamna coboară cu marile lor caravane spre șesul înverzit să-și ducă turmele la păscut, iar primăvara se întorc în munți. Tabăra aceasta era

* Sărăcăcian (bg.).

tipica lor așezare iernatică: cu pășuni pline de iarbă, bine irigate, departe de șosele, de sate și de autoritățile pe care le detestă pretutindeni, ferită de zăpadă și de lupii din munții Rodopi, adăpostul lor estival.

(În deceniile care au urmat aveam să-i revăd de multe ori pe oamenii aceștia. Deși nu puteam ști asta, peste trei luni aveam să stau în colibele lor, când am părăsit un timp escadronul de cavalerie greacă pe care l-am însoțit în timpul revoluției din martie a lui Venizelos și am urcat călare spre unul din cuiburile lor de vulturi din Macedonia. Sunt tentat să insist asupra sărăcăcianilor; dar, întrucât am făcut-o îndeajuns altundeva, trebuie să mergem mai departe.[1])

SINGURII OAMENI PE CARE I-AM MAI VĂZUT până la sfârșitul zilei au fost câțiva ciobani cu niște turme mici, care mi s-au părut foarte blânzi în comparație cu sărăcăcianii; în rest, doar o *araba*, o căruță din aceea turcească mică, turtită ca o tavă, cu o corlată joasă din șipci de jur împrejur, trasă de un cal bătrân, hurducându-se pe poteca nevăzută. În față stătea un turc, cu picioarele încrucișate sub el, iar în spate, în aceeași poziție, cele patru soții ale sale, așa de îmbrobodite în *carcaf* și *feregе*, încât semănau cu niște vase negre pentru cocktail.

Mă îndepărtasem destul de mult de coastă; când am ajuns iar la mare, s-a arătat din nou linia unduită a promontoriilor, iar spre seară, când m-am uitat în jos de pe unul din ele, am văzut unsprezece delfini care săreau și se zbenguiau în golf, se-nălțau toți odată în aer în semicercuri, apoi se scufundau, perfect vizibili prin apa limpede, avântându-se spre adânc ca niște ogari, apoi din nou ieșeau la suprafață în cercuri tot mai largi și țâșneau din apă, într-un joc dezlănțuit, frenetic. Clipocitul și zgomotele stridente pe care le scoteau în drumul lor se auzeau clar până pe faleză. I-am urmărit fermecat o jumătate de oră, până când, într-un capriciu de moment, s-au întors

1. Vezi *Roumeli*.

cu toţii către răsărit şi au pornit spre orizont, dornici să ajungă în Caucaz. Colinele erau acum mai molcome şi, pe măsură ce se întuneca, la poalele lor a-nceput să se zărească un pâlc de luminiţe pâlpâind în amurg. Înainta în mare, la început pe rând o insuliţă, dar, când m-am apropiat, s-a dovedit că era legată de uscat printr-o pasarelă îngustă încadrată de două golfuri largi. Coasta cotise brusc spre sud-vest cu câteva leghe în urmă şi dinspre capul din nord-est (pe care, cine ştie cum, reuşisem să-l evit în drumul meu cu ocolişuri), fasciculul giratoriu al farului Eminé – Eminé Bunar – se aprindea şi se stingea alternativ la câteva secunde.

O vrajă stranie, destul de tristă şi tulburătoare, stăpânea aleile pietruite ale acestui orăşel scânteietor în amurg, Mesembria. Fiind legat de uscat numai prin pasarela aceea îngustă, ai fi zis că Marea Neagră îl înconjoară complet. La prima vedere, păreau să fie mai multe biserici acolo decât case: mici biserici bizantine, cum începeam să le recunosc după cupolele şi brâiele de cărămidă roşie şi după plăcile decolorate din zidărie, unele pe jumătate în ruină, năpădite de mormane de dărâmături şi sufocate de buruieni şi rugi, şi toate păreau închise, tăcute şi neînsufleţite. Locul acesta fusese o aşezare grecească secole întregi înainte de Hristos şi în vremurile bizantine, o cetate prosperă; a fost cucerită de teribilul ţar Krum, recucerită de bizantini, însă bisericile au fost înălţate sub conducerea împăraţilor din familiile Paleolog şi Cantacuzino; în cele din urmă cetatea a fost cucerită de turci cu puţin timp înainte de căderea Constantinopolului. Dar până la începutul acestui secol locuitorii săi erau exclusiv greci. Evenimente sumbre îi împuţinaseră, iar după Războaiele Balcanice, când acest mic avanpost a revenit Bulgariei, numărul lor a scăzut şi mai mult din cauza emigraţiei şi schimburilor de populaţie. Totuşi, unii au rămas, nostalgici şi deloc dornici să părăsească oraşul care le fusese cămin mai bine de două milenii şi jumătate; asemenea sărăcăcianilor şi pescarilor din peşteră, se bizuiau în sinea lor, poate, pe nestatornicia graniţelor politice. Pe cele câteva

străzi şerpuite şi la cafenea am auzit mai degrabă greaca decât bulgara, şi tot greaca pe lângă cele câteva bărci de pescari trase la ţărm şi printre ghirlandele roşcate de plasă încolăcită. Căci era un oraş amfibiu. Apa clipocea la capătul străzilor, carenele şi catargele crestau linia orizontului, ceva din meşteşugul marangozilor impregna şi etajele proeminente, de lemn, ale caselor vechi care îşi umflau pieptul unele la altele deasupra aleilor, precum pupele galioanelor ancorate etravă lângă etravă. Acum, aşa tăcut, ambiguu şi acvatic cum era, pe când penumbra înserării se lua la-ntrecere cu momentul aprinderii felinarelor, părea un oraş subacvatic. Oftatul apei se auzea pe toate străzile, în toate prăvăliile şi odăile, de parcă ar fi fost un oraş-scoică. Şi o scoică a şi fost, de fapt, pentru mine, dar într-un alt sens.

Unul dintre etajele acelea proeminente mi-a fost adăpost în următoarele două nopţi şi în ziua dintre ele: mi-a oferit găzduire un cuplu de greci ai căror copii şi nepoţi părăsiseră cuibul. Înăuntru, asemănarea cu duneta unei vechi corăbii era şi mai convingătoare. Totul era placat cu lambriu, tavanul era format din panouri romboidale şi, ca în casa Nadejdei din Plovdiv, de jur împrejurul capătului înălţat al odăii de zi era un divan. Prin ferestrele ca tambuchiurile de la pupă şi prin infinitatea de ochiuri mici se vedea doar Marea Neagră. Am stat acolo aproape toată ziua următoare să scriu, aşternând pe hârtie tot ce văzusem pe coasta Euxinului. Erau, şi sunt, greu de surprins farmecul călătoriei pe ţărmul acesta aproape pustiu şi atmosfera predominantă de izolare molcomă, consolatoare. Iar micul oraş plutitor, unde totul era decrepit, strâmb, îmbibat de apă, ruginit, în paragină şi înveşmântat într-o vrajă acvatică, era locul cel mai nimerit. După o plimbare pe malul plin de rogoz de pe partea cealaltă a istmului, am scris un teanc de scrisori. (Era greu de crezut că în cele din urmă aveau să pornească spre diferitele destinaţii din întreaga Europă Centrală; şi ce să mai zic de Londra şi Calcutta.) Când am terminat, afară marea netedă luneca spre orizont sub un cer împânzit de complicate

modele de nori, care nu semăna prea tare cu un banc de peşti ci amintea mai degrabă de acoperişul festonat al unui impunător cort de emir, fiecare buclă având o extraordinară nuanţă liliachie. Dedesubt, a intrat încet în scenă o goeletă cu pânzele sus, care trăgea după ea trei şalupe mici, ducând spre Ancialo sau Burgas o încărcătură de peşte – vedeam peştii scânteind pe punte şi marinarii aplecaţi asupra prăzii; iar peste tot în jurul ambarcaţiunii, precum vârtejurile de fulgi de zăpadă stârnite când răstorni un glob de sticlă cu o bărcuţă înăuntru, dădea târcoale un nor gălăgios de pescăruşi.

Înainte să mergem la culcare, stând în jurul mangalului, am încercat să le recit gazdelor mele cele câteva fragmente din Homer pe care le ştiam pe de rost şi câteva din Sappho. Presupun că suna ca şi când un grec cu un accent imposibil de-nţeles, dar plin de nădejde, i-ar fi şoptit pasaje din *Sir Gawain şi Cavalerul Verde* în engleză medievală unui bătrân cuplu de pescari într-o căsuţă din Penzance*. Cu toate acestea, versurile au părut să aibă în ochii lor puterea unui talisman şi le-au făcut plăcere, în locul perplexităţii şi plictiselii pe care ar fi putut să le provoace echivalentul lor englezesc în Cornwall. Am avut mai mult noroc cu cântecele populare greceşti ale lui Fauriel din antologia bunicului Nadejdei. Ştiau şi ei câteva, iar gazda, *kyria* Eleni – o bătrână ageră cu ochi albaştri şi vii, îmbrăcată în negru şi cu un batic elegant aranjat, de aceeaşi culoare –, a cântat chiar câteva versuri ici-colo, cu glas tremurat. Odată ce am prins pronunţia modernă a vocalelor şi diftongilor, la care se adăuga faptul că sunetele aspirate dispăruseră şi că toate accentele grafice indicau pur şi simplu ce silabă din cuvânt era accentuată, am constatat că cititul cu glas tare devenise floare la ureche, deşi la început mă poticneam. De asemenea, puteam înţelege structura propoziţiilor; ba chiar, din când în când şi deşi era limba populară, bănuiam şi sensul. Nişte ziare vechi mi-au dezvăluit înţelesurile lor puţin mai uşor, căci vedeam ca

* Port situat în comitatul Cornwall, Anglia.

prin oglindă, în ghicitură, dar când am deschis o carte jerpelită de rugăciuni de pe un raft a fost aproape față către față*. Toate acestea erau promițătoare în vederea lunilor ce urmau; deoarece, odată ce ajungeam la Constantinopol, aveam de gând să-mi îngădui o mică incursiune în Grecia. Dar, spre furia mea, eram încă limitați în conversație la bulgara greoaie pe care abia o-ngăimam.

Încercările mele de a dezlega misterele limbii grecești au smuls multe oftaturi. Nu fuseseră niciodată în Grecia, și acum, spre deosebire de mine, nu aveau să mai meargă niciodată. Au părut încă o dată bucuroși de oaspeți. Simțeam că primirea aceea caldă avea legătură și cu faptul că eram englez. În orice caz, când am încercat să le ofer niște bani a doua zi, înainte să pornesc spre Burgas, m-au privit amândoi îngroziți, de parcă monedele ar fi fost încinse în foc. Am dormit pe divan, sub lumina scăpărătoare a icoanelor. Erau acolo o icoană suflată cu argint a Fecioarei (începeam să observ lucrurile acestea) și o alta cu Sfinții Constantin și Elena, care țineau Sfânta Cruce între ei; de asemenea, într-o vitrină, două cununi de nuntă decolorate, împletite între ele și păstrate cu grijă din ziua ceremoniei, de la sfârșitul secolului trecut. Am auzit apa clipocind toată noaptea, iar când m-am trezit pe romburile de lemn de pe tavan se-nvolburau pretutindeni unde argintii reflectate de mare, iar din când în când un pescăruș se așeza pe pervaz și umbla de colo-colo, după care își lua iar zborul.

— BĂIETE, *CE* DUMNEZEULUI AI MÂNCAT?

Întâmpinându-mă în mijlocul camerei cu mâna întinsă să-mi ureze bun venit, domnul Kendal s-a oprit brusc. Pe drumul de-ntoarcere din Mesembria, fără să mă sinchisesc încă de impactul neplăcut pe care-l avea asupra oamenilor, tăiasem ultimele felii din *pastirma* primită de la turci și le mâncasem la

* Aluzie la Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel 13:12.

umbra unui roşcov, cu ochii la ţinuturile joase şi mlăştinoase, la câmpurile cu sare, la digurile şi macaralele care se zăreau în depărtare, în Burgas. Acum mă aflam la consulatul britanic, ale cărui ferestre ofereau privirii versiunea mărită a navelor şi digului lung pe care le văzusem de la distanţă.

De atâtea ori în ultimul an, mi se păruse că sunt o apariţie ridicolă, poate chiar alarmantă, un fel de elefant zburlit şi mut, dar de pe drum în magazinul de porţelanuri al lumii civilizate – dar de data aceasta încercasem să iau măsuri înainte să mă întâlnesc cu domnul Kendal, căruia soţii Tollinton promiseră să-i scrie de la Sofia. Scotocind prin rucsac în caravanseraiul dărăpănat al unui hotel, am văzut că nu puteam face mare lucru: haina şi pantalonii cu care eram îmbrăcat când căzusem în iaz arătau ca nişte zdrenţe. N-aveam decât să rămân la jambierele şi nădragii mei tociţi şi la bocancii cu ţinte. Am scuturat praful şi noroiul uscat pe cât am putut, un băieţel cu un suport portabil pentru lustruit pantofii, frumos decorat cu ornamente de alamă, a reuşit, la rugămintea mea, să dea bocancilor un luciu neobişnuit, am vârât capul sub robinet, m-am pieptănat şi mi-am pus cravată pe sub vesta de piele. Porniscm hotărât către consulat, simţindu-mă ca un sălbatic, dar oarecum respectabil, şi totul în zadar.

Nu că ar fi contat vreun pic. Vechea jachetă de tweed a domnului Kendal, cu un şnur de piele pentru ceas atârnând de la butonieră până la buzunarul de la piept, pantalonii gri şi (cred) cravata cu modelul în dungi al unui regiment, faţa jovială şi îmbujorată, trupul bine-făcut, mustaţa tunsă şi părul nisipiu care anunţa un început timpuriu de chelie, toate formau, în ochii mei obişnuiţi cu Balcanii – împreună cu Leul şi Unicornul de deasupra uşii şi cu privirile grave ale lui George V şi ale reginei Maria din tablourile de pe perete –, un întreg aşa de inconfundabil englezesc, încât m-am temut că n-o să fiu la-nălţime, cu aspectul meu neîngrijit. Dar tonul amuzat şi prietenos şi, mai presus de toate, expresia de o bunătate vădită

din ochii lui de un albastru intens mi-au alungat pe dată toate aceste frământări.

A adulmecat puțin.

— Gata, știu! *Pastirma!* Dar n-am mai pomenit niciodată vreuna care să miroasă chiar așa.

Puțin mai târziu, în camera de zi, domnul Kendal mi-a dat ceva să beau, spunând că e un erou că nu folosește cleștele.

În asemenea împrejurări, faptul că în noaptea aceea n-am tras în camera mea de hotel și m-am instalat în odaia fiicei lor, Cecily, spune multe despre bunătatea lui Tony Kendal și a soției lui, Mila. Pentru încă douăzeci și patru de ore cel puțin, a fost de parcă ar fi avut oaspete un sconcs. Mila, cu glasul ei blajin și liniștit, transmitea o blândețe care completa exuberanța și buna dispoziție a lui Tony. Tatăl ei, venit în vizită în ziua aceea, era un general bulgar în retragere: un domn înalt, impunător, cu o mustață albă și cu o privire ascuțită, după atâta vreme petrecută scrutând câmpurile de tragere din trecătorile balcanice.

Zilele petrecute în Burgas și cele chiar dinaintea lor constituie una dintre etapele călătoriei mele destul de amplu consemnate în jurnalul sporadic, recuperat într-un mod așa de straniu la două decenii și jumătate după ce-l pierdusem și la mult timp după ce m-am înhămat la scrierea acestei cărți. Așa că, în loc să îmbin aceste frânturi de timp șterse din memorie, sunt împresurat deodată de un puhoi de însemnări zilnice prea brute și succinte ca să poată fi folosite ca atare. Însă cel puțin de aici și până la finalul călătoriei și al acestei cărți știu în linii mari ce s-a-ntâmplat în timpul zilei și unde am tras noaptea, fără să trebuiască să reconstruiesc totul ca pe un puzzle, din care unele piese lipsesc, sunt rupte sau au desenul șters. Într-un fel, această abundență este puțin stânjenitoare: dacă le-aș folosi pe toate, ar însemna să schimb perspectiva și nota față de cele despre care am vorbit până acum, și aș fi ispitit, de exemplu, să stărui asupra acestui popas în Burgas nepotrivit de mult.

Ispita este şi mai mare pentru că-mi amintesc şederea în casa lui Tony şi a Milei ca pe una dintre cele mai vesele din întreaga călătorie. Văd din notiţele mele că plăcerea de a mai plimba pe ţărmul Mării Negre însoţea un sentiment discret, dar tot mai stăruitor, de singurătate, provocat de zilele mai scurte, de începutul lui decembrie şi de melancolia pe care mi-o pricinuiesc întotdeauna iernile balcanice. Brusc, dar trecător, mă apuca dorul de casă, momente pe care le uitasem şi la care, privind retrospectiv, mă considerasem imun. Acum nu mai era cazul de singurătate şi de dorul de casă: soţii Kendal aveau nenumăraţi prieteni printre locuitorii acestui mic port cosmopolit în care erau reprezentate multe naţii din Balcani; şi totuşi, într-un alt sens, deşi

[sfârşit]

Textul O călătorie din tinereţe *se opreşte la jumătatea propoziţiei. Cu toate că Paddy a ajuns la Constantinopol la câteva zile mai apoi, nu a consemnat niciodată acest lucru în altă parte decât în „Jurnalul Verde": jurnal despre care recunoaşte că era „niţel cam ruşinos".*

În mod straniu, nici măcar în acest jurnal nu relatează nimic despre rămăşiţele gloriei bizantine a vechii capitale (nici un cuvânt măcar despre Agia Sophia sau despre marile ziduri teodosiene) şi prea puţine despre splendoarea sa otomană. Pomeneşte de o prietenie pasageră cu o grecoaică atrăgătoare, de nişte petreceri de la consulat şi de mai multe întâlniri cu persoane din oraş. Însă toate însemnările sunt superficiale. Dar, mai presus de orice, cel mai ciudat este că nu a luat niciodată legătura cu profesorul Whittemore, pe care-l cunoscuse la Sofia şi a cărui muncă de descoperire a mozaicurilor din Agia Sophia i-ar fi oferit lui Paddy o viziune incomparabilă asupra Bizanţului, care începea să-l fascineze.

Poate că finalul acestei călătorii îl împovăra tot mai mult cu uluiala pe care o încearcă drumeţul ajuns în cele din urmă la destinaţie şi cu incomoda problemă a viitorului. Ocazional căzuse

pradă depresiei. Oare se gândea din nou să scrie o carte, să se apuce de gazetărie ori poate să se înroleze în armată? Când a fost întrebat, a spus că nu-și amintește. Sau poate că marele oraș l-a dezamăgit, din cauza decăderii în care se găsea și a copleșitoarei prezențe turce (deși era mai mică decât astăzi). Mai târziu avea să scrie că n-a plecat niciodată de la Istanbul fără să se simtă ușurat.

Totuși, fragmentele de jurnal care s-au păstrat – vom reda câteva dintre ele în continuare – sunt mai degrabă vesele.

1 ianuarie 1935, Constantinopol

Obosit peste măsură după drum și după petrecerea de Revelion, dormit până la șase seara, iar când m-am trezit am crezut că am dormit mai bine de douăsprezece ore și că e dimineață, așa că m-am întors pe partea cealaltă și am dormit până în dimineața de 2 ianuarie, așadar ziua de Anul Nou din 1935 va fi întotdeauna o necunoscută.

2 ianuarie

...O zi superbă, soarele strălucește deasupra Cornului de Aur, iar orașul vuiește de sute de zgomote... Am prânzit într-un mic birt armenesc, unde proprietarul, vorbitor de franceză, mi-a dat fiori cu poveștile lui despre persecuțiile din partea turcilor, apoi am cutreierat din nou pe lângă docuri; puzderie de pisici! Noaptea târziu, întâlnire cu Maria, am mers împreună să bem bere într-un mic birt. Este foarte drăguță, drăguță la modul ideal, și am stat la palavre într-o fericire desăvârșită. Draga de Maria! Am condus-o acasă și apoi m-am întors agale la mine, în lumina lunii turcești, iar Stambulul și minaretele lui arătau minunat...

3 ianuarie

L-am sunat pe Djerat Pașa, pentru care contele Teleki mi-a dat la Budapesta o scrisoare de recomandare, m-a invitat să-l vizitez în ziua aceea, așa că am luat un vapor de sub podul Galata... Pașa, un ins splendid, cu o mustață țepoasă, înfățișare

de nobil englez de țară – vorbea bine franceza (ai fi putut să crezi că a masacrat și el câțiva armeni în tinerețe). Am discutat despre războiul turco–armean, Războaiele Balcanice și cele două războaie mondiale…

6 ianuarie
Cu mașina la muzeul covoarelor, acasă pentru ceai și după aceea am băut bere împreună la Fischer's. Cred că vom deveni buni prieteni. Am vorbit câte-n lună și-n stele. Constantinopolul este locul potrivit în care să te îndrăgostești, seara o ciondăneală cu Maria s-a transformat într-o ceartă în toată regula și m-am dus la culcare furios.

9 ianuarie
Mers la bazarul din Stambul, fascinant, văzut mii de covoare, săbii, iatagane etc. Am cumpărat un portțigaret cu mușțiuc de chihlimbar…

11 ianuarie
Lenevit în pat, apoi m-am dat jos și m-am dus să prânzesc cu Bob Coe, de la ambasada americană… Am stat pe veranda cu vedere spre Bosfor; o liniște desăvârșită, iar caicele se perindau încolo și-ncoace…

Între 12 și 23 ianuarie, jurnalul lui Paddy nu mai consemnează nimic, din motive necunoscute. Când l-a reluat, luase deja trenul de la Constantinopol spre Salonic și se pregătea să urce la bordul unui vapor spre marele stat monahal ortodox de pe Muntele Athos, unde, pentru prima oară, jurnalul lui este complet.

Muntele Athos
Mănăstire
N
V
E
S
Ierissos
Nea Roda
Chilandari (sârbească)
Esphigmenos
Zographou (bulgărească)
Vatopedi
Pantocrator
Konstamonitou
Dochiariou
Karyai
Stavronikita
Koutloumousiou
Xenophontos
Iviron
M. Sf. Pantelimon (Russikon)
Philotheou
Xeropotamou
Karakallou
Daphni
Simonopetra
M. Sf. Grigorie
Megisti Lavra
Dionisiou
M. Sf. Pavel
Muntele Athos
MUNTELE ATHOS
Golful Sfântului Munte (Agion Oros)
SITHONIA
0
5 mile
0
8 km
Marea Egee

Muntele Athos

24 ianuarie 1935–18 februarie 1935

Extrase din „Jurnalul Verde" al lui Patrick Leigh Fermor, scris la vremea aceea

24 ianuarie

Am plecat din Salonic noaptea trecută; Patullo și Elphinstone m-au condus la vapor și am cumpărat niște pâine, salam și brânză de la intrarea în port. M-am bucurat că au venit, căci deja apusese soarele și te simți foarte singur când pornești pe cont propriu într-o asemenea călătorie. Vaporul era surprinzător de mic; foarte murdar și încărcat până la refuz cu tot soiul de mărfuri, transportate într-o teribilă harababură. Și înăuntru domnea dezordinea, pe culoare erau mormane de cărbuni, țăranii zăceau peste tot pe pături, în grupuri posomorâte. Am stat toți trei pe culoare, am fumat și am pălăvrăgit, în așteptarea clinchetului de clopoței care anunța plecarea, să poată coborî ei; dar vaporul a avut o întârziere de aproape două ore și erau cât pe ce să vină cu mine, lucru destul de grav, fiindcă peste vreo două zile Patullo trebuie să urce la Port Said la bordul unei nave care transportă trupele în Hong Kong.

Era destul de întuneric când am pornit în cele din urmă, iar P. și Elphinstone au luat-o la sănătoasa pe pasarelă în ultimul moment și am strigat unii la alții prin beznă, până când nu ne-am mai auzit glasurile. Sper să-i revăd cândva.

Deși stăteam la clasa a treia, când a văzut luminile Salonicului pierzându-se în depărtare unul dintre oficialii vaporului

mi-a spus, amabil, că pot să mă duc la clasa a doua, întrucât călătorii de la clasa a treia nu au unde să stea jos, doar pe punte, și tot acolo dorm și mănâncă, îngrămădiți ca vitele, ca să nu simtă frigul. Eram bucuros că nu trebuia să fac și eu la fel.

Am băut niște cafea și mi-am mâncat merindele, iar apoi, vreme de câteva ceasuri, am fumat și am citit *Don Juan* de Byron – am cumpărat poemul lui Byron ieri, foarte ieftin, dintr-o librărie micuță. Cred că este o operă magnifică, deși nu e în totalitate poezie. În cele din urmă, am reușit să dorm câteva ore pe bancheta capitonată, învelit cu mantaua militărească, destul de entuziast, cum se întâmplă mereu când pornești într-o nouă aventură.

Azi-dimineață m-am trezit imediat după ce s-a crăpat de ziuă și am dat fuga pe puntea superioară. Era o zi superbă, cerul și marea erau de un albastru pal, o puzderie de valuri și nori, iar la tribord, la mai puțin de un kilometru, munții și costișele acoperite cu pini ale peninsulei Kassandra. Încerc întruna să-mi închipui cum trebuie să fi fost totul în Grecia antică – nu foarte diferit, doar că vaporul nostru ar fi fost o galeră lungă, cu pânze pictate și vâsle neobosite. În timp ce dădeam ocol punții, m-am gândit la triremele tuturor imperiilor, care au navigat pe aceleași ape, și mi-am amintit poveștile cu Perseu, Iason și Odiseu, și cu tiranii din Arhipelag; la pirateria încurajată de Mitridate și la galerele romane de mai târziu, pline de legionari în drum spre Tracia și Paflagonia; și la navele încărcate ale Imperiului Bizantin. Și mai târziu, în vremea lui Marco Polo, au urmat galioanele genovezilor și veneților, care navigau spre colțurile cele mai îndepărtate ale Levantului, jefuite de corsarii mauri și arabi, și corăbiile Imperiului Otoman, care au venit aici pentru negoț din vremea Sublimei Porți până-n ziua de azi. Mă-ntreb câte s-au schimbat; însă un lucru e liniștitor: munții aceștia acoperiți cu pini și malurile aurii sunt aceleași pe care stăteau hoplitii cu coifuri grele, privind spre mare, la Macedonia lui Filip și a lui Alexandru.

Am acostat într-un sătuc de pe malul apusean al peninsulei Kassandra, lângă o insulă: casele erau așa de mici și de albe, încât semănau cu niște jucării; pescarii ieșeau în larg, descălțați cau saci de făină și-i așezau cu dibăcie în mijlocul bărcilor. Erau cu toții bărbați frumoși, înalți și umblau desculți. Trebuie să cumpere toate cerealele de care au nevoie, fiindcă pământul din Halkidiki este atât de pietros și de nerodnic, încât este imposibil de cultivat. Ocolirea peninsulei a fost o experiență magnifică, pentru că este abruptă și stâncoasă, cu pământul surpat și faleze crestate care coboară direct în mare, și multe peșteri, insule și anticlinale; doi vulturi pluteau leneș pe la jumătatea distanței până jos, urmați de umbrele lor pe pereții falezelor. Aici apa era foarte agitată, iar mica barcă cu pânze a unui pescar se scutura nebunește înainte și-napoi.

După ce am ocolit capul, am văzut dintr-odată ținta pelerinajului meu, Muntele Athos, un vârf uriaș de un alb fantomatic, palid și spectral ca luna scheletică pe cerul albastru îmbăiat în lumina soarelui; versanții de mai jos erau ascunși complet de un strat orizontal de nori albi; numele lui grecesc este Ἅγιον Ὄρος – Sfântul Munte –, iar acum, când îl văd ieșind din valurile care se sparg de el, nu pare de pe lumea asta. Este auster și îndepărtat, și nu știam că e așa de mare. Cel mai înalt punct al acestei peninsule înguste populate cu mănăstiri, aproape invizibilă din pricina norilor.

Acum navigăm pe latura estică a peninsulei Longos sau Sithonia, formată numai din stânci și, cu excepția câte unui pâlc de colibe dintr-un golfuleț aflat la adăpostul unui pisc, de nelocuit. Se înserează și soarele coboară la orizont. Pare că suntem la kilometri distanță de lumea obișnuită și soarele scăpătând răspândește în aer un fel de blândețe. Încă nu am pornit spre punctul cel mai apropiat de uscat al acestui golf îngust, unde vom schimba direcția către micul port Daphni, aflat chiar pe Sfântul Munte. O să-mi amintesc mereu de seara aceasta. Acum norii s-au risipit, dezvăluind versanții sălbatici

ai peninsulei, dar încă suntem prea departe ca să zărim vreuna dintre mănăstiri.

Două ore mai târziu

Deja s-a întunecat binișor, și privesc de pe dunetă apusul soarelui și lumina pălind încet pe piscul alb al Athosului, până când creasta înzăpezită pare doar un nor singuratic de pe cerul tot mai neguros.

Șapte delfini s-au apropiat de vapor și înoată chiar înaintea prorei, sub bompresul străvechi. Sunt cele mai frumoase ființe, mlădioase, pline de viață și iuți, uneori sar drept din apă și se scufundă din nou cu o grație desăvârșită. Au o viteză uimitoare, și dacă i-ai văzut străpungând valurile verzui nu-i mai poți uita. Sper să ne aducă noroc, după cum spun marinarii. Îmi amintesc de legenda lui Arion[1].

Acum s-a făcut beznă, dar cerul este spuzit de stele. Singura constelație pe care o deslușesc este Ursa Mare. Pare să-și fi schimbat cu totul locul de când am văzut-o în Bulgaria și stă ciudat, cu oiștea-n jos.

Am citit fragmentul în care Don Juan naufragiază în Marea Egee, iar în cele din urmă este vândut ca sclav la Constantinopol. Peste o oră sau două ajungem în Daphni.

25 ianuarie, Xiropotamos

M-a furat somnul, dar am moțăit agitat, stând sprijinit de masa din cabină, dornic să ajung mai repede în Daphni, iar la ora unu m-a clătinat stewardul și mi-a spus că am ajuns, așa că mi-am strâns lucrurile, am plătit cafeaua și am coborât pe scara mică dintr-o parte într-o șalupă care se legăna pe valuri. Era beznă și rece, iar pescarul bătrân și mustăcios care m-a dus la mal în lumina felinarului părea foarte înfrigurat. Daphni este un mic sat pescăresc, asemănător cu unul din Devonshire,

1. Legenda grecească spune că poetul Arion, aruncat în mare de pirați, a fost salvat de la înec de un delfin.

cu clădiri joase de cărămidă, pereți groși, scări exterioare masive și case cu peron. Am fost singurul care a debarcat aici și a trebuit să trezesc tot hanul, unde mi-a fost pregătit patul într-o cămăruță sărăcăcioasă cu vedere spre mare. Mi-au dat niște pâine, brânză și vin roșu înainte să mă duc la culcare, după care am dormit buștean.

Azi-dimineață am rămas până târziu în pat. Peisajul care se vedea de la fereastră era minunat – bărcuțele de pescuit pe neau pe mare, iar câțiva pescari stăteau și fumau pe digul jos. Apa, de un azuriu splendid. Munții coborau abrupt pe toate părțile, așa că cele vreo câteva zeci de case stăteau ciorchine într-un mic semicerc cu fața spre mare. În stânga, coasta se retrăgea așa de mult, încât o pierdeai din ochi, iar ici-colo era câte o mănăstire cocoțată ca un cuib de vultur printre stânci; în depărtare, abia se ghicea coasta albastră a Sithoniei.

M-am dus la micul post de poliție de pe chei, scăldat în soare – unul dintre polițiști îmi luase pașaportul în noaptea precedentă, iar un altul mi-a trecut numele în registru și mi-a spus că pot să-l recuperez când plec. Drumul spre Xiropotamos urma coasta și urca dealul. Era în întregime pavat și ferit înspre mare de un zid jos, iar un pâlc luxuriant de copaci mlădioși făcea o umbră plăcută. Peste tot domnea o atmosferă exotică – copaci cu frunze netede și smălțuite al căror nume nu-l cunosc, pe uscat colinele împădurite urcau pieptiș, iar drumul ocolea multe promontorii și golfulețe; mai târziu, se arcuia spre țărm și traversa un pod cu arce înalte, pe deasupra unui râuleț care se rostogolea pe versantul muntelui vreun kilometru mai departe, formând un fuior alb de apă. Pământul este arid, somnolent, cu șopârle care se prăjesc pe stâncile încălzite de soare și cu o binecuvântată umbră sub stejarii de plută noduroși. La jumătatea drumului, am stat pe ghizdul unei mici fântâni de piatră și am privit o navă care pleca din golful Daphni, acum mic de tot în depărtare. Un călugăr a trecut pe lângă mine cu doi catâri încărcați; avea o barbă stu-

foasă și părul prins într-un coc sub tichia cilindrică de culoare neagră. Amândouă animalele erau castrate, desigur, căci nu numai că femeile nu sunt primite pe Sfântul Munte, dar, pe cât le stă în putință călugărilor, sunt excluse și animalele de sex feminin; de secole, aici nu trăiesc iepe, oi, capre, cățele, pisici etc. și toate turmele pe care le-am văzut păscând puțina iarbă răsărită printre stânci, păzite de un ciobănaș cu un fluier, erau de berbeci și de țapi.

După un urcuș de încă o jumătate de oră, am zărit zidurile înalte și însorite ale mănăstirii Xiropotamos (botezată după râul care curge pe lângă porțile sale), etajele proeminente, sprijinite pe bârne, coșurile înalte și domurile strălucitoare ale bisericii.

Când am intrat, un călugăr înalt, cu barbă cenușie, vorbea cu un diacon în curte, iar când m-a văzut a venit, ne-am strâns mâna și, după câteva cuvinte de bun venit în greceşte, m-a însoțit la mica gheretă a paznicului și a stăruit să-mi dau jos rucsacul, în timp ce mai mulți călugări au intrat și s-au așezat în jurul focului. Păreau foarte interesați, iar discuția s-a desfășurat prin intermediul unui călugăr albanez, care vorbea ruseşte și putea traduce în greacă ce spuneam eu în bulgară. Unul dintre ei a împins un mic ibric de alamă cu cafea turcească în tăciunii încinși din focul cu lemne și, când a fost gata, mi-a turnat din el într-o ceaşcă mică, rotundă și fără coadă.

Și-au scos ochelarii și au studiat cu interes scrisoarea de recomandare a patriarhului. Unul dintre ei mi-a luat calabalâcul și m-a condus prin mai multe curți acoperite cu lespezi, am urcat câteva scări și în cele din urmă am ajuns într-o aripă însorită, evident rezervată oaspeților.

Unul dintre frați, cu o figură inteligentă, sensibilă, dinți de aur, barbă neagră încâlcită și cu o mină nu foarte obișnuită pentru un călugăr, mi-a spus într-o franceză fără cusur că scrisoarea mea ajunsese la stareț, care avea să vină personal într-o clipă. A venit puțin mai târziu; era un bărbat în vârstă, cu barbă

și păr albe, venerabile, și cu o prezență impunătoare. Într-adevăr, era un om foarte bun, ne-am așezat și m-a întrebat o mulțime de lucruri despre mine. Un frate a adus o tavă cu nelipsita lingură de dulceață, cafea turcească și un pahar cu tărie de fructe, modul obișnuit de a întâmpina pe cineva peste tot în sud-estul Europei. Ne-am înțeles foarte bine toți trei, a părut foarte interesat când a auzit că țin un jurnal în care consemnez totul și a scos o carte cu ilustrații despre Muntele Athos, pe care o scrisese chiar el. Mi-a trezit curiozitatea și deodată m-a uimit și m-a încântat oferindu-mi-o. I-am mulțumit de nenumărate ori, din suflet, deși nu făceam decât să repet cuvintele *efharisto poli*. A scris ceva pe pagina de gardă, apoi mi-a adus cartea oaspeților să semnez în ea. Mai erau și alte nume englezești acolo. Înainte de mine se semnase prințul moștenitor al Suediei.

Am purtat o discuție lungă cu călugărul care vorbea franceză, așezați pe pervazul lat, care dădea spre Egeea, și mi-a spus că petrecuse mulți ani la Paris, unde studiase muzica, dar în cele din urmă renunțase din cauza sărăciei. Este un om extraordinar de amabil și am senzația că i s-a spus să aibă grijă de mine. Am luat împreună cina, adusă de un călugăr care arăta ciudat, tânăr, cu barbă și mustață stufoase, negre ca pana corbului, cu ochi mari, negri, plini de tragism sub sprâncenele tot negre, arcuite, și cu pielea netedă, de un măsliniu deschis. Un om extraordinar. Mâncarea noastră a fost foarte simplă: fasole, cartofi prăjiți, pâine și vin roșu – *mavro krasi* –, dar foarte bună.

Călugărul cu părul foarte negru îmi dusese bagajul într-una dintre chiliile rezervate oaspeților, drăguță și luminoasă, cu pereții zugrăviți în alb, un pat mare și somptuos cu așternuturi curate, o canapea, o masă și un scaun; tocmai mai băga niște butuci în soba vopsită în albastru, iar lampa cu gaz de pe masă, aprinsă, dădea încăperii o atmosferă foarte plăcută. Ambrazura ferestrei este foarte adâncă, datorită grosimii zidurilor, și dă

spre cavitatea adâncă a claustrului, pe caldarâmul căruia trece din când în când câte un călugăr cu veşminte lungi şi negre.

Acum este foarte târziu, deoarece după cină am stat ceva vreme de vorbă lângă foc cu călugărul cunoscător de franceză, şi de atunci scriu la lumina lămpii. Prima zi la Muntele Athos a fost splendidă şi sunt uimit de solicitudinea şi bunătatea sinceră a acestor călugări ospitalieri, care par cu adevărat încântaţi să aibă oaspeţi şi nu pregetă să le facă pe plac.

26 ianuarie, Koutloumousiou

Noaptea trecută am citit *Don Juan* până destul de târziu, aşa că azi-dimineaţă m-am trezit cam pe la ora zece, după un somn minunat. Curând şi-a făcut apariţia călugărul cu barbă neagră, cu nişte cafea şi pâine, pe care mi le-a pus pe masă după ce mi-a urat *kalimera*, „zi bună". Părintele Giorgios, călugărul care vorbeşte franceză, a venit tocmai când terminam cu bărbieritul, şi am stat de vorbă cât am fumat o ţigară, iar în cele din urmă am hotărât să pornesc spre Karyai chiar în ziua aceea, ca să mă prezint la Consiliul Mănăstiresc şi să obţin o scrisoare oficială pentru toate mănăstirile.

După prânz, cei doi călugări mi-au urat drum bun şi am pornit pe poteca singuratică presărată cu pietre, care şerpuia prin nişte pădurici destul de triste, de stejari de piatră şi salcâmi, amintind mai degrabă de xilogravurile biblice cu Muntele Măslinilor. Drumul urca constant, pe lângă o mulţime de pâraie şi bolovani, iar pe măsură ce înaintam copacii care predominau erau brazii, având încă urme de zăpadă pe crengi. Soarele strălucea pe acoperişurile şi pe pereţii zugrăviţi ai mănăstirii Xiropotamos, printre podgoriile terasate şi chiparoşii aflaţi nu foarte jos. În curând m-a ajuns din urmă un călugăr călare pe un catâr, şi mi-am atârnat rucsacul şi mantaua militărească pe şaua lui de lemn. A descălecat de câteva ori, încercând să mă convingă să-i iau locul, şi i-a părut foarte rău că n-am acceptat. Călugării sunt un exemplu autentic de mărinimie.

După un urcuș de vreo oră, am ajuns în capătul peninsulei înguste, mărginită de o parte și de alta de albastra Egee. Chiar dedesubt se afla micul oraș Karyai. Acesta este centrul guvernării sacre a peninsulei. În timp ce coboram străzile pietruite, surprinzător de populate, și nu numai de călugări, n-am putut să nu-i privesc cu mirare pe locuitori. Ținând seama de excluderea femeilor, nici unul dintre ei nu s-a născut aici, nici unul nu are soție aici, și totuși păreau cu toții o populație stabilă. Oare se duc pe continent și se întorc cu fiii lor, sau numai bulacii inveterați și misoginii vin să lucreze aici, sătui de lumea rea? Pentru mine este un mister.

Am găsit postul de poliție după ce am urcat un șir de trepte dărăpănate de lemn, sergentul mi-a dat prietenos bună ziua și mi-a oferit un scaun și o țigară, în timp ce completa formularul ca să-l trimită Consiliului Mănăstiresc. Toată lumea pare pătrunsă de același spirit altruist pe Muntele Athos, iar în această atmosferă lipsită de orice urmă de materialism bunătatea înnăscută a firii umane are ocazia să se manifeste. Timpul a rămas pe loc aici și Sfântul Munte pare în întregime vestigiul unor vremuri de demult, când oamenii trăiau într-o atmosferă dulce de liniște și bunăvoință.

Un polițist m-a condus pe aleile pietruite până la clădirea consiliului, unde ne-a primit un *kavas* cu favoriți bogați, o cămașă largă, fustanelă neagră de catifea, tichie cu ciucure și cu emblema argintie a Muntelui Athos, ciorapi albi și pantofi cu pompon. Arăta splendid. Toți slujitorii mănăstirii sunt îmbrăcați asemănător.

Am fost condus în camera consiliului, unde la o masă stătea și scria un bătrân care era, vădit, o persoană importantă. Și-a scos ochelarii să mă privească și, politicos, m-a poftit să mă așez. I-a dat hârtiile mele unui călugăr tânăr, inclusiv nemaipomenita scrisoare de la patriarhul Constantinopolului, cu caligrafia lui elegantă, cu înfloriturile și cu frumoasele sigilii. Am purtat o discuție în franceză, iar un *kavas* mi-a adus cafeaua, lichiorul și dulceața rituale. Începerea era însemnată, căci era

evident camera oficială a consiliului. De-a lungul a trei pereți se întindea o bancă și deasupra fiecărui loc era o plăcuță maro cu numele unei mănăstiri scris pe ea, iar reprezentanții mănăstirilor participă aici la cele trei întruniri săptămânale ale micii comunități. Megisti Lavra*, cea mai de seamă, se afla în mijloc, iar celelalte erau așezate cu grijă în funcție de importanța lor. Pe a patra latură se aflau un tron impozant pe un podium și un toiag lung de abanos, cu măciulie de argint, un fel de simbol al funcției de președinte.

Oficialii au început să vină unul câte unul, ocupându-și locurile după ce se închinau de trei ori înaintea icoanei din capătul încăperii. (Ei se închină altfel decât catolicii, de la dreapta la stânga.) Cu toții își lasă bărbile și părul alb să crească și n-au voie să și le tundă. Ceea ce m-a surprins la toți este impecabila integritate zugrăvită pe fața lor, care sugerează o viață simplă și fericită. Ofereau un tablou plăcut, cum stăteau de jur împrejur în grupuri și discutau, afundați în scaune, având pe fundal, dincolo de ferestre, versantul muntelui și marea.

Prietenul meu a citit scrisoarea patriarhului cu glas tare și au râs cu toții de adjectivul σπουδαῖος[1], prin care mă caracterizase Preafericitul în scrisoarea sa. Starețul a citit-o bine, încheind cu pompoasa formulă: Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις, καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μετὰ τῆς ὁσιότητος ὑμῶν[2].

După ce documentele mele au fost gata, mi-au strâns cu toții mâna și mi-au urat drum bun.

Întâi de toate m-am dus la micul oficiu poștal, iar apoi, pe când se lăsa seara, mi-am amintit că părintele Giorgios mă sfătuise să înnoptez la mănăstirea Koutloumousiou, ale cărei ziduri le vedeam nu foarte departe la vale.

Koutloumousiou este una dintre mănăstirile mai mici și nu e la fel de bogată ca altele, dar călugării m-au primit foarte

---

* Marea Lavră (gr.).

1. Cuvântul înseamnă în același timp „important" și „învățat".

2. „Iar harul lui Dumnezeu și nemărginita lui bunătate să vă însoțească, Sfinția Voastră."

călduros și m-au condus într-o odaie pentru oaspeți al cărei lux contrastează cu austeritatea claustrelor de piatră și a coridoarelor răcoroase de afară. Datează din vremea în care Macedonia se afla sub jugul turcesc, iar Constantinopolul era centrul său cultural. Ferestrele înalte sunt acoperite cu perdele somptuoase și de jur împrejurul zidurilor se întinde o bancă lată și joasă, acoperită până la pământ cu o țesătură, cu pernițe groase și tapițerii în culori vii. Totul are un aspect exotic.

Au aprins imediat soba, au încropit un pat pe divan și au întins masa pentru cină. Abia dacă am îmbucat câte ceva, pentru că toată mâncarea era numai din legume, gătite și bălțind în ulei, așa că am mâncat multă pâine, zahăr și câteva portocale. Nevrând să-i supăr pe călugări, am împachetat mare parte din mâncare și am scăpat pe furiș de ea mai târziu.

Odaia este foarte plăcută și călduroasă acum, și scriu aceste cuvinte în fața sobei deschise. Era puțin deprimant să stau singur în camera cufundată încet-încet în întuneric pe când apunea soarele, privindu-i pe călugări cum se duc spre biserică pentru vecernie, cu tichiile lor negre cilindrice de care le atârnă vălurile fluturând în vânt, purtate întotdeauna când merg la slujbă. Mai târziu am auzit cântările bisericești intonate de glasuri grave și ciudatele antifoane ortodoxe, și, văzând cum ultimele rămășițe ale zilei se topeau în dosul cupolelor și pe zidăria roșu cu alb a bisericii, m-a cuprins deodată o tristețe adâncă. În curând s-a întunecat aproape de tot, se mai deslușea doar conturul mohorât al muntelui. În asemenea clipe, aproape întotdeauna îmi amintesc de Anglia, de Londra și de claxoanele mașinilor din Piccadilly sau de catifelatele câmpuri englezești, care (după o îndelungată absență) îmi revin în amintire ca o binecuvântare.

27 ianuarie, Iviron

Am părăsit Koutloumousiou ieri, devreme, și am luat-o în jos, pe drumul șerpuind pe lângă un torent iute, care se spărgea peste niște bolovani mari și apoi se repezea mai departe într-o baie de spumă albă. Aici peninsula este populată în totalitate de plante perene, așa că e greu de crezut că suntem în ianuarie;

printre stejarii de piatră și oleandri sunt mulți măslini, plopi tremurători, chiparoși și cedri. Coastele de mai sus sunt aproape complet acoperite cu brazi.

După un cot, am văzut un omuleț ciudat, cu părul cenușiu, stând pe ghizdul unei vechi fântâni de piatră, cu niște pachete mari învelite în hârtie maronie alături. Mi-a dat bună ziua în franceză și, oferindu-mi o țigară, a-nceput să-mi povestească vrute și nevrute despre el. Era din Kavala, trăia de patru ani în Sfântul Munte, pe care-l cartografia, și copia icoane pe lemn. Mi-a arătat câteva, bine realizate.

Am cotit și curând au apărut marea și impunătoarea mănăstire Iviron, ale cărei ziduri se zăreau pe deasupra copacilor. Zidurile acestea foarte avântate dau impresia că sunt mai mult înalte decât late, căci sunt împărțite în niște bastioane dreptunghiulare care se ridică la o înălțime apreciabilă, fără o singură fereastră, apoi brusc înfloresc într-un balcon proeminent, cu acoperișuri din olane, ondulate, și cu tencuiala zugrăvită în culori vii – roșu, albastru, verde, cu modele rudimentare.

Mai mulți călugări stăteau pe bănci în curtea mare, pietruită și scăldată-n soare, dormitând și mângâindu-și bărbile. Un diacon tânăr, cu barba abia mijită, m-a luat în primire și m-a condus la recepție, pe pereții căreia atârnau portretele decolorate ale mai multor regi: George și Constantin ai Greciei, Petru cel Mare, țarul Nicolae II, Eduard VII și câțiva mari duci din familia Romanov, cu platoșă și coifuri încununate de vulturul rusesc cu două capete.

După cafea și celelalte, am fost condus într-o cameră de oaspeți mare și însorită, zugrăvită în alb, cu o bancă lată la geam, de culoare galbenă, tapițată, așezată în fața ambrazurii de un metru. Afară se vedea versantul împădurit al muntelui (aici se numește Golgota). Dedesubt, printre plopii tremurători se află grădinile călugărilor, cu brazde îngrijite și portocali cu frunze smălțuite, în formă de sabie, grele de fructe aurii. Printre munți și vârfurile copacilor, care-și răspândesc cele mai de sus crenguțe sub ferestre, se zărește un triunghi scânteietor din Marea Egee.

Întreaga scenă este atât de bogată în detalii, încât amintește de fundalul încărcat al picturilor primitivilor italieni.

Mi-am petrecut toată după-amiaza citind din *Don Juan* întins pe însorita bancă de la geam; mai târziu am auzit un poc-poc-poc în scândura de lemn pe care un călugăr o poartă împrejurul mănăstirii, bătând în ea să-i cheme pe frați la biserică; m-am dus și eu.

Biserica era tipic bizantină, cu un iconostas bogat împodobit cu aur și pereții acoperiți cu fresce, iar toate personajele aveau nimburi aurii, care străluceau ici-colo pe vopseaua și tencuiala decolorate. Lumânările licăreau în penumbră și la fel și icoanele de aur și argint, în fața cărora se prosternau călugării, făcându-și semnul crucii și sărutându-le, când intrau în biserică. Era vecernia, și am ascultat-o rezemat de strana mea sculptată, printre călugării cu bărbi negre și albe și cu văluri, toți cu coatele îndoite, sprijinite pe brațele înalte până la subsuori ale stranelor corului. Pe durata întregii slujbe s-au auzit cântări bisericești, răsunătoare, mistice, întrepătrunse cu clinchetul cădelnițelor, iar fumul albastru se înalța în rotocoale printre razele de soare în mii de culori, dar din ce în ce mai șterse. Toate bisericile de aici au un iz învechit de tămâie, ulei ars și ceară de albine râncedă. Sute de mici lămpi de alamă atârnau din bolțile abia deslușite, alături de candelabre uriașe, lucrate cu migală. Mie mi se pare că slujba ortodoxă este de un minunat misticism și deopotrivă puțin stranie și tulburătoare.

După vecernie, un călugăr bătrân m-a dus în bibliotecă – grămezi de manuscrise bizantine străvechi, al căror pergament era împodobit din belșug cu alegorii aurii și multicolore de diavoli, sfinți, fecioare și martiri, toate cu o sumedenie de detalii minunate. Mai erau și psaltiri și biblii legate complet în aur, cu încheietori din rubine și diamante, primite în dar de la un împărat al Bizanțului, o împărătească canonizată sau un voievod aproape legendar. Veșmintele erau și ele de o splendoare inimaginabilă, din țesătură de aur bătută cu pietre pre-

ţioase, patrafire cu perle, un şir de casete pline de potire şi sfinte vase incrustate cu ametiste şi smaralde.

Mi-am petrecut seara în camera mea în compania lui Byron, foarte nimerit aici, în Grecia. Pe la ora cinei, a venit diaconul să mă cheme la masă; am mâncat jos, în bucătărie. Erau acolo şi doi negustori greci, care vorbeau franceză, mai mulţi călugări şi un bulgar. Am mâncat o găină excelent gătită şi am băut mult vin roşu; a fost o adunare foarte veselă; călugării erau cu toţii nişte oameni minunaţi, cu precădere unul pe nume părintele Sofronie, şi în scurt timp am început cu toţii să cântăm. Ei au cântat nişte cântece populare greceşti splendide.

Mai târziu, ne-am refugiat în camera mea, am tras scaunele aproape de foc şi am mai desfăcut o damigeană de vin. Am petrecut o seară foarte veselă, am cântat, am fumat, am băut şi, privind feţele tovarăşilor mei în lumina lămpii, n-am putut să nu mă gândesc cât de buni şi de blânzi păreau, dăruiţi cu cele două mari calităţi – dulcea înţelepciune şi cuvenita seriozitate: σωφροσύνη καὶ σπουδαιότης[1].

28 ianuarie, Stavronikita

Am plecat de la Iviron ieri după un prânz timpuriu, iar poteca înainta pe ţărm, uneori peste stânci înalte, peste pietricelele şi nisipul de pe plajă, iar alteori şerpuia departe de mare, reducându-se la un drumeag printre copaci. Mi se părea că văd un şir de promontorii din Devonshire, dar pline de plante perene care creşteau neîngrădite, ici-colo cu câte o chilie scundă de piatră ce se înălţa pe o terasă de pe versantul muntelui, înconjurată de chiparoşi închişi la culoare.

Aici coasta este foarte sălbatică, cu stânci şi peşteri colţuroase, mici golfuri şi insulite, iar valurile se sparg oferind un spectacol impresionant. Am trecut pe lângă un turn construit pe o stâncă din mijlocul mării, sălaşul unui pustnic; n-am mai văzut niciodată un loc aşa de pustiu.

---

1. Înţelepciune şi seriozitate.

Uneori golfuleţele împădurite arătau ca nişte amfiteatre de viţă-de-vie, care coborau în trepte spre un semicerc de nisip.

În cele din urmă a apărut mănăstirea Stavronikita, cu un aspect sălbatic, feudal şi medieval, ridicată în vârful unui pisc atârnând deasupra mării şi cu ziduri masive care urcau în bastioane înalte, oarbe, spre micile ferestre şi spre balcoanele proeminente de mai sus. Clopotniţa rudimentară, cu maşicolaliuri, a bisericii abia se întrezărea deasupra zidurilor.

Printre stânci se vedea un vas cu pânze, iar unii dintre fraţii pescari, cu veşmintele suflecate deasupra genunchilor, trăgeau plasele la mal şi-şi aduceau bărcile pe uscat. Era o scenă parcă din Evul Mediu, care demonstra că aici timpul a stat în loc.

Am ajuns la porţi pe o potecă sinuoasă şi pietruită care ducea pe sub nişte arce întunecoase într-o curte neregulată, acoperită cu dale, unde cei patru pereţi ai claustrului mănăstirii se înălţau precum ghizdul unei fântâni. Un călugăr zburlit, care m-a surprins cu câteva cuvinte în franceză, m-a condus pe nişte scări de piatră în spirală şi pe nişte culoare pavate la o odaie mică şi văruită în alb, aflată în punctul cel mai înalt al mănăstirii, cu vedere spre o genune ameţitoare, deasupra stâncilor colţuroase, în racursi, şi spre spuma albă, care părea înceată şi leneşă din cauza distanţei. Coasta pornea spre nord, cu o succesiune de promontorii accidentate şi golfuleţe, către mănăstirea Pantocrator, cocoţată pe o mică peninsulă.

La cină mi s-au oferit câţiva peşti destul de prost gătiţi, săraţi şi înecaţi în ulei; nu ştiu cum am reuşit să-i mănânc, dar mi-era aşa de foame, încât, cine ştie cum, i-am dat gata.

Călugărul zburlit căruia, se pare, i-am fost încredinţat este un om cumsecade, dar arată ca un tâlhar la drumul mare.

După apusul soarelui a fost minunat, vântul şuiera prim-prejurul zidurilor mănăstirii şi marea se izbea sălbatic de stâncile de jos: o senzaţie covârşitoare de izolare, de parcă lumea obişnuită n-ar fi fost decât o amintire dintr-o viaţă de odinioară.

Am micşorat lumina lămpii şi am zăcut multă vreme în pat, ascultând vântul şi valurile de afară.

29 ianuarie, Pantocrator

Drumul de la Stavronikita la Pantocrator este la fel de sălbatic şi de bolovănos, trecând prin tufărişul des de grozamă şi mărăcini, pe alocuri atât de-ncâlcit, încât cu greu înaintezi prin el. În josul dealului, cărarea e dintr-odată acoperită de un izvor iute, aşa că n-o poţi coborî decât sărind sprinten din piatră-n piatră, şi, purtat de avânt, e imposibil să te opreşti până nu ajungi în vale.

Pantocrator se află la numai o oră şi jumătate de Stavronikita şi, asemenea ei, se înalţă ca o fortăreaţă pe un promontoriu stâncos, la care se ajunge pe o potecă sinuoasă plină de pietricele, pe nişte poduri dărăpănate şi pe sub bolţi de lemn acoperite de viţă-de-vie.

După ce mi-a studiat documentele, unul dintre călugări m-a condus pe nişte scări într-o cameră de oaspeţi însorită, care dădea spre mare, şi a adus cafea, rachiu şi nişte rahat turcesc, în loc de obişnuita dulceaţă. Ţinuturile din jur sunt foarte frumoase. Cum era încă devreme, m-am plimbat pe sub copacii din valea împădurită, fumând, foarte fericit. Pe costişa unui deal aflat departe de mare era cocoţat schitul rusesc Profiti Ilia, cu domurile lui moscovite verzi şi ascuţite, aşa de diferite de cupolele bizantine, scunde, ale mănăstirilor greceşti.

Este o vale superbă, cu un râu lat, puţin adânc, cu pietricele şi, din loc în loc, bolovani, umbrit de măslini şi plopi. Pe drumul de-ntoarcere, prin întunericul tot mai des, am speriat câţiva cai de-ai mănăstirii, toţi cu clopoţei, făcându-i s-o pornească în galop la deal, în zarvă de clinchete.

În spaţiul pavat cu dale, neregulat, din faţa porţilor late ale mănăstirii, cu vedere spre stâncile colţuroase şi spre zbaterea valurilor, de la nici cincizeci de metri depărtare, se află un mic adăpost cu acoperiş de ţiglă, ca o poartă de cimitir, cu câteva

scaune adânci de lemn orientate spre mare. Acestea erau ocupate de mai mulți călugări care-și frământau în tăcere mădăniile. Am stat lângă ei, privind apusul care zugrăvea dâre roșietice pe deasupra Egeei albastre, spuma care scălda coasta stâncoasă, departe, spre sud, zidurile crenelate ale mănăstirii Stavronikita, mai încolo insulele Thasos și Imbros, și încă mai departe, Samothrace. Spre uscat se întindeau lanțurile de coastă ale Macedoniei. O pace desăvârșită părea să fi luat totul în stăpânire, și am stat acolo într-o liniște deplină, până când ne-a strigat paznicul că era vremea să încuie porțile, închise în fiecare zi la asfințit și deschise din nou abia a doua zi, în zori.

În curtea micuță, doi portocali ajungeau până la al doilea etaj de arcade care încadrează claustrele ce împrejmuiesc curtea oricărei mănăstiri, uneori înalte de cinci etaje.

Am stat o vreme în odaia unuia dintre *epitropes*[1] alături de mai mulți călugări, am băut cafea și am pălăvrăgit cu cel care vorbea puțină franceză. Mai târziu m-am retras în camera mea, unde focul și lampa fuseseră aprinse, și după cină am petrecut o seară agreabilă în fața focului, în compania lui Byron. Răsfoind *Peregrinările lui Childe Harold*, am dat peste o strofă ce exprima exact sentimentul pe care-l încercasem în fața porții mănăstirii la apus și pe care trebuie să-l fi avut și el în urmă cu o sută de ani:

> Mai fericit trăiește-al vieții patos
> Monahul, în decorul lui măiastru,
> Ce-l vezi de pe preasfântul munte Athos,
> Dacă ajungi pe stânci să stai, sihastru,
> Ca valul să-l admiri sub cer albastru,
> Râvnind să stai acolo pe vecie,
> Simțind că ți-a fost viața un dezastru

1. *Epitropes*: micul grup de călugări care administrează o mănăstire în locul unui stareț – PLF.

Şi regretând că n-ai dus viaţa vie
A celor ce s-au hărăzit la schivnicie.[1]

31 ianuarie, Vatopedi

Ce zi am avut ieri – una din zilele acelea în care totul merge anapoda. Pe când îmi făceam bagajul şi-mi luam bun-rămas de la călugării de la Pantocrator, a căzut o burniţă deprimantă şi călugării au strigat îngrijoraţi: *„Avrio, avrio!"*, „Mâine, mâine!", dar, în nesăbuinţa mea, nu i-am luat în seamă şi am pornit-o pe drumul care urca dealul, deasupra mării. Curând acesta a devenit o cărare îngustă, pe care se înainta cu greu printre tufele dese şi crengile aplecate.

O vreme, cărarea a urmat cursul unei ape în susul costişei împădurite, dar după o bucată dreaptă a-nceput să coboare aşa de abrupt, încât abia îmi ţineam echilibrul şi trebuia să mă agăţ de tufe ca să nu mă prăvălesc. Situaţia s-a înrăutăţit şi mai tare, până când aproape că alunecam pe fund pe o potecă sinuoasă plină de noroi şi apoi în josul unui grohotiş, până pe plajă. După ce am coborât cu chiu, cu vai grohotişul, am început să sar pe pietrele scăldate de valurile mareei înalte şi pe alocuri să mă caţăr în patru labe pe stânca falezei. Mi-am dat seama că probabil greşisem drumul pe undeva, dar am mers deznădăjduit mai departe, sperând să găsesc o altă cale spre vârful falezei. Urcuşul a durat o bună bucată de vreme, până când brusc, după o cotitură, am înţeles că nu prea mai aveam speranţă. În faţa mea se ridica un perete proeminent şi uriaş de stâncă, izbit de apă. Aşa că a trebuit să mă întorc. Apoi am văzut o porţiune din faleza neagră care urca ceva mai puţin pieptiş, aşa că am încercat să mă caţăr pe ea, alunecând pe stâncile ude şi

1. Această strofă din *Peregrinările lui Childe Harold* (II, XXVII) este rodul imaginaţiei. Lordul Byron nu a fost niciodată la Muntele Athos [Versurile în limba română sunt preluate din volumul Byron, *Poezia*, trad. Aurel Covaci, Petre Solomon şi Virgil Teodorescu, Editura Univers, Bucureşti, 1985, vol. I, p. 273 (n. tr.)].

agățându-mă de smocuri de iarbă și de tufișuri. Însă a trebuit să renunț și de data aceasta, fiindcă faleza se ridica perpendicular, fără vreun gol, vreo crăpătură sau vreun punct de sprijin, lucru pe care nu reușisem să-l văd de jos. Aproape de bază, am alunecat pe o piatră și m-am prăvălit pe ultimii vreo douăzeci de metri, prilej cu care m-am scuturat zdravăn, m-am lovit și m-am învinețit, pricopsindu-mă și cu o tăietură adâncă la încheietură, iar în cele din urmă am aterizat în apa de vreo treizeci de centimetri, unde ajunsese mareea, afundându-mă cu un picior până la brâu.

Mi-am legat încheietura sângerândă și, cu dureri în tot corpul, am făcut cale-ntoarsă peste stânci și apoi, nenorocirea nenorocirilor, am urcat iar anevoie poteca de pe faleză, leoarcă de sudoare și cu rucsacul care se mai ținea doar într-o curea. În cele din urmă, am descoperit unde greșisem și am pornit pe drumul cel bun, puțin mai optimist; totul a mers bine preț de doi-trei kilometri, apoi am ajuns la un luminiș plin cu mormane albe de lemne tăiate. Singura potecă pe care puteam ieși de-acolo cobora dealul pe o porțiune din ce în ce mai abruptă și șerpuită, uneori acoperită pe câțiva metri de tufe dese și cârcei de plante agățătoare, nu mai groși decât un șiret, dar tari ca sârma. După ce am urmat drumeagul o vreme, am avut groaznicul sentiment că mă rătăcisem din nou, căci era o cărare năpădită de buruieni, pe care probabil nu mai umblase nimeni de mulți ani.

Așadar, cuprins de oboseală și tristețe, am decis că trebuia să mă întorc la Pantocrator, deoarece lumina începea să se împuțineze. După ce am refăcut drumul preț de vreo sută de metri, am ajuns la o fundătură, așa că m-am gândit că iar o luasem greșit. M-am uitat în jur, printre tufe, încercând să regăsesc poteca, dar nimic. În jos se vedea o stâncă spânzurând deasupra mării de plumb, furioasă, iar în sus, un desiș de nepătruns. Tăieturile, vânătăile, oboseala și confuzia păreau toate să-și unească forțele ca să mă demoralizeze, așa că mi-am lăsat jos rucsacul îmbibat de apă și am luat-o la sănătoasa, căutând,

aproape deznădăjduit, o cale de scăpare, iar ploaia și înserarea mă umpleau de o disperare groaznică, la care se mai adăuga și foamea cumplită, pentru că nu reușisem să mănânc prea mult din prânzul de la mănăstire. Nefericirea care te cuprinde când te rătăcești în pădurea deasă pe ploaie și aproape în beznă este inimaginabilă. Mi-am scos pumnalul, din fericire ascuțit ca briciul, și am început să-mi fac drum prin tufăriș în susul dealului, tot sperând să găsesc cărarea, dar după câțiva metri mi s-a părut atât de ascunsă și aveam fața și mâinile atât de zdrelite și pline de sânge, încât a trebuit să mă-ntorc unde-mi lăsasem rucsacul. Am crestat un copac la fiecare ieșire posibilă, pentru ca, ajutat de crestătura care se zărea albă în amurg, să nu trec de două ori prin același loc. Și pe dreapta, și pe stânga, panta era aproape verticală. La naiba!

Apoi am simțit un gol în stomac și m-a cuprins panica, mi-a trecut prin cap că aveam să-nnoptez aici, fără mâncare, pe ploaie. Până atunci îmi păstrasem o slabă scânteie de umor și-mi spuneam că mai târziu aveam să râd și că, deși citeam despre asemenea pățanii în ziare, în realitate nu se întâmpla niciodată așa ceva. Mort de foame și groaznic de speriat, m-am prăbușit pe rucsac și am început să strig după ajutor – un „alo" prelung la intervale de șase secunde. Munții îmi întorceau ecoul, însă altceva nu se mai auzea în afară de zbuciumul ploii torențiale și al mării de jos.

După aceea m-am lăsat păgubaș, gândind că nu trecea nimeni pe-acolo tot anul, și am stat un timp, sfârșit de oboseală, iar ca ultimă soluție am rostit o rugă scurtă, dar din suflet, cu sentimentul că sunt un ticălos, pentru că nu fac asta decât în asemenea momente, la mare ananghie. Totuși, mă găseam pe muntele lui Dumnezeu, așa că am simțit că avea și el partea lui de vină.

Mai era un desiș pe care nu-l băgasem în seamă, căci nu părea prea promițător, dar am hotărât să-ncerc; a trebuit să mă târăsc pe burtă pe sub niște tise căzute, tăind plantele agățătoare cu cuțitul; mi-a luat vreo jumătate de minut să trec. Când

m-am ridicat în picioare pe partea cealaltă, am făcut câțiva pași și, cum n-am mai dat piept cu rugi și copaci, am aprins un chibrit și, ridicând în întuneric flăcăruia scăpărătoare pe care o protejam cu mâna, am văzut (cu un sentiment de ușurare greu de stăpânit) poteca șerpuind la deal în fața mea. Mi-am luat rucsacul și am rupt-o la fugă în sus, strigând și cântând cât mă țineau bojocii, orice, ca să mă descarc. Dacă aș fi avut revolverul la mine, aș fi golit un încărcător în aer ca pe un *feu de joie*; așa că m-am dezlănțuit înfigând pumnalul peste tot în tufe și copaci, cu țipete smintite. Un necunoscut care-ar fi dat peste mine ar fi crezut că sunt un nebun periculos.

Am trecut iar prin luminișul cu mormanul de lemne și am urmat drumul mai departe; până când am zărit jos, pe creste le de stâncă, binecuvântatele lumini ale mănăstirii.

Am coborât dealul în fugă, dar am descoperit că porțile erau încuiate și, după ce am bătut și am strigat câteva minute, am renunțat, pentru că zidurile sunt groase de câțiva metri, iar vântul, ploaia și valurile făceau așa o larmă, încât era inutil.

Puțin mai la vale era o colibă cu câteva lumini la ferestre, așa că am coborât și am bătut la ușă. Mi-a deschis un tăietor de lemne mic de statură, cu barbă neagră, care, când mi-a auzit necazul, m-a poftit înăuntru, mi-a oferit un taburet lângă foc, mi-a adus un pahar de rachiu și o ceașcă de cafea turcească și, împreună cu cei trei tovarăși ai lui, m-a ajutat să-mi scot jambierele leoarcă, bocancii și șosetele ude și m-a frecat zdravăn pe picioare în fața focului. Erau așa de înțepenite și de reci, încât abia puteam să le mișc. Mi-a întins la zvântat toate lucrurile și în curând, după ce m-am încălzit și m-am uscat, lângă focul dogoritor din bușteni, am mâncat ce-mi pregătise tăietorul de lemne și am băut un ceai fierbinte, minunat. Erau niște greci pe cinste!

Unul dintre ei stătea pe o buturugă, ascuțind lama toporului, celălalt fuma, iar cel cu barbă făcea întruna ceai sau cafea într-o cutie mică și maro de conservă pe care o punea printre cărbunii încinși și o-nconjura cu jăratic aproape până la buză,

amestecând, adăugând zahăr și gustând ca o vrăjitoare aplecată deasupra unei căldări. Al patrulea, un bărbat înalt cu mustăți lungi, a dat jos de pe perete o *bağlama* turcească și a început să cânte. Este un fel de lăută, cu o cutie de rezonanță foarte mică și adâncă, dar cu un gât foarte lung și cu trei sau patru coarde de sârmă, uneori pictată și cu câțiva ciucuri atârnați în capăt. Deși nu se cântă cu arcuș, nu diferă de *gadulka* sau de *guzla** bulgărești, cu o cutie de rezonanță mai adâncă și cu un gât mult mai lung. Cântecele interpretate la ea sunt orientale, pe o gamă de vreo cinci note, melancolice, monotone și repetitive, dar nu lipsite de farmec. Pe muzica lor se dansează *kütcek*.

Ceilalți tăietori de lemne i s-au alăturat în acel cântec straniu și tânguitor, bătând din palme și bălăbănind din cap ca niște câini care latră la luna plină.

Așadar, am petrecut o seară veselă, bând ba dintr-un vin roșu grecesc, ba cafea turcească și ceai dulce, până când am fost cu toții răpuși de oboseală, abia ținându-ne ochii deschiși în fața butucilor dogoritori. În ciuda protestelor mele hotărâte, unul dintre tăietorii de lemne, cel cu barbă, a insistat să-mi cedeze patul lui și m-a acoperit cu pături pe banca cu pernițe, iar el s-a întins pe podea lângă foc. Un greieraș a cântat toată noaptea în coșul de fum.

1 februarie

După un mic dejun simplu azi-dimineață, cu pâine și ceai, mi-am luat lucrurile calde și uscate și am văzut că ninsese toată noaptea, iar versantul muntelui era de un alb intens. Unul dintre tăietorii de lemne le povestise călugărilor pățania din noaptea precedentă, dând mărturie despre starea în care erau fața și mâinile mele, așa că-mi trimiseseră un cal cu o șa de lemn căptușită, un animal docil și răbdător.

---

* Instrument muzical cu o singură coardă, răspândit în unele țări slave din Europa de sud-est.

Tăietorul de lemne cu barbă m-a însoţit o parte din drumul la deal ca să mă pună pe calea cea bună. I-am mulţumit sincer la despărţire şi, ştiind că l-aş jigni dacă i-aş oferi bani, întrucât în Balcani ospitalitatea este o adevărată tradiţie, i-am dat pumnalul meu bulgăresc, care-i plăcuse aşa de mult. A fost încântat, deşi mă durea inima să mă despart de o armă atât de frumoasă.

Am pornit în zgomot de copite pe drumul acoperit cu pietre care înainta adânc pe uscat şi am văzut cu câţi kilometri mă îndepărtasem ieri, o bătălie pierdută din capul locului. Zăpada acoperea chişiţele calului, şi mi-am dat seama ce periculos ar fi fost să petrec noaptea în pădure. Un gând care m-a înfiorat.

Abia am reuşit să trec printre crengile ninse şi grele şi mi-a intrat zăpadă pe la gât, pe mâneci şi prin fiecare locşor posibil. Mai sus, zăpada era aşa de mare, încât am descălecat şi m-am trudit să merg pe lângă cal. După o veşnicie, cum mi s-a părut mie – începuse să ningă iar, aşa că totul era învăluit într-o ceaţă albă învolburată –, am ajuns la o răspântie, unde doi oameni îngrijeau de un cal. Le-am vorbit în greacă, dar curând am fost depăşit şi am încercat în bulgară, ceea ce a fost mult mai bine, pentru că mi-au spus că erau macedoneni din Demir Hisar. I-am întrebat cum să ajung la Vatopedi, dar am aflat că era cu vreo cinci kilometri în urmă; văzusem cotitura, acoperită de zăpadă şi tufe, dar crezusem că ducea în jos, spre mare, ca cele două fundături de ieri. Cum nu e nici urmă de indicatoare, trebuie să cunoşti drumul, altfel te rătăceşti.

Mi-au spus că merg şi ei spre Vatopedi şi că, dacă aştept zece minute, o să mai aducă un cal. După ce am aşteptat în ninsoarea care se cernea din cer, umblând în cerc aproape douăzeci de minute, am decis că nu avea rost să mai aştept şi am scris adânc în zăpadă cu bastonul: СТУДЕНО ТУКА. ОТИВАМ ЗА ВАТОПЕД! (E frig aici, am plecat spre Vatopedi!) Şi am făcut cale-ntoarsă. După vreo jumătate de oră, am găsit poteca, se descolăcea nesfârşită la vale. În cele din urmă ninsoarea s-a

oprit şi soarele a răzbit, luminând un golf larg, albastru, iar marea se spărgea în valuri albe de-a lungul stâncilor. După un colţ a apărut Vatopedi, cu zidurile sale avântate, cu balcoanele ieşite în afară şi o mulţime de cupole şi turnuri deslușindu-se printre smochinii verzi şi stejarii de piatră. În susul dealului se vedea claustrul în ruine al vreunei mănăstiri de odinioară.

Vatopedi este un sat de sine stătător, iar curţile acoperite cu dale răsună necontenit de zgomotul copitelor de cai, catâri şi măgari; de la fereastra mea, în timp ce scriu, aud strigătele pescarilor care trag plasele la mal şi loviturile de topor ale tăietorilor de lemne. Fiecare curte cu arcade duce la alte curţi, pe diferite niveluri, cu mulţi stâlpi, arce, scări şi etaje ieşite în afară, formând astfel un mic oraş monastic.

Un călugăr mărunţel, cu barbă căruntă, prins cu treburi în odaia cu pereţii plini de mătănii de sub porticul de la intrare, s-a ocupat de documentele mele şi a părut foarte impresionat de scrisoarea patriarhului şi de recomandarea personală pentru *epitrope* Adrian. Întâi m-a condus la un mic refectoriu, unde am primit cafea, rachiu şi *rahat lokum* – rahat turcesc –, apoi mi s-a oferit un prânz extraordinar de bun, prilej cu care am mâncat pentru prima oară carne pe Muntele Athos*. Este mănăstirea cea mai bogată şi aici au grijă în mod deosebit ca oaspeţii să se simtă cât mai bine posibil. Acelaşi spirit domneşte în toate mănăstirile, dar aici au mai multe mijloace să şi reuşească.

Am aflat că acel călugăr mărunţel, ocupat până peste cap, era albanez, lucru care mi-a trezit interesul. Pentru mine, Albania este o ţară plină de romantism, mai ales după ce am auzit de baronul Nopcsa[1]. După ce am scăpat de lucrurile mele

---

* Autorul mai pomeneşte totuşi, cu câteva pagini în urmă, despre o masă constând în carne de pasăre gătită foarte bine, la mănăstirea Iviron.

1. Baronul Franz Nopcsa (1877–1933), paleontolog maghiar şi unul dintre primii şi cei mai remarcabili eruditi din Albania. A luptat pentru eliberarea ţării de turci în 1912, iar în Primul Război Mondial a devenit conducător al miliţiei albaneze. Multe dintre teoriile sale ştiinţifice erau

ude și pline de zăpadă și bucătarul (care este o figură) le-a pus la uscat, călugărul mărunțel mi-a spus că-i dusese scrisoarea mea lui *epitrope* Adrian și mi-a cerut să-l urmez.

Această parte a mănăstirii este acoperită cu covoare groase, minunate, uși cu draperii somptuoase, iar covorul turcesc din sfânta sfintelor, unde l-am găsit pe *epitrope*, era împodobit cu vulturul cu două capete și cu coroana Bizanțului. *Epitrope* era un bătrân splendid, cu o barbă uriașă revărsată și cu maniere de mare monsenior, nu un preot sărman. M-a salutat călduros, m-a poftit, cu un gest plin de grație, să mă așez într-un fotoliu – „luați loc" – și la ritualele cafea, rachiu și *mezze**, și ne-am înțeles foarte bine (dat fiind că știam greaca doar de o săptămână). A întrebat de prieteni comuni și s-a arătat interesat de peregrinările mele. În cele din urmă, m-a lăsat în seama unui alt călugăr venerabil, bibliotecarul, care m-a dus în turnul unde se păstrau toate comorile literare vechi de milenii de la Vatopedi.

Manuscrisele erau neprețuite – vechi hărți de navigație ale mănăstirii și cărți de geografie, scrise înainte ca secolele să fie numerotate cu două cifre –, psaltiri bizantine cu auriu și negru, în care fiecare inițială era o operă de artă, primite în dar de la o împărătească sau un voievod aproape mitici; minunate cărți de caligrafie ale sultanilor și, în sfârșit, un pocal valoros, cadou de la unul dintre Comneni.

Când mă-ndreptam spre camera mea după această agreabilă jumătate de ceas, bucătarul m-a chemat în micul său refectoriu să beau niște ceai de culoare verde, care nu era din frunze, ci din niște fructe de pădure dintr-o sită. Bucătarul acesta avea mustăți stufoase, o tichie mică, albă, și ochi scânteietori. Mi-a reținut atenția făcând ceva ce nu mai văzusem niciodată: s-a

---

strălucit de inovatoare. Mai târziu, fiind copleșit de datorii, și-a vândut colecția de fosile Muzeului de Istorie Naturală din Londra. S-a sinucis în 1933, după ce l-a ucis și pe iubitul său.

* Gustări care se servesc înainte de masă, specifice Balcanilor și Orientului Apropiat.

ghemuit la pământ, a luat un motan mare și negru în brațe și a-nceput să-l frece energic pe spate, vorbind cu el în tot acest timp; apoi l-a lăsat pe podea și a ridicat brațele făcându-le inel. Motanul s-a ghemuit o clipă, apoi a sărit cam un metru în aer prin inel, după care a căzut înapoi pe podea. Nu-mi venea să-mi cred ochilor, și a repetat figura de mai multe ori pentru mine și, de asemenea, l-a făcut pe motan să se dea de-a rostogolul. Nu știu cum l-a învățat, dar părea să-i placă și motanului.

Am scris în odaia mea călduroasă toată seara, până la cină, când bucătarul m-a chemat în refectoriu, unde am mâncat alături de alte șapte persoane, patru călugări, bucătarul, un necunoscut și un novice. Atmosfera a fost destul de veselă, pentru că vinul roșu era bun și am râs tot timpul. Am reușit să-i amuz imitând chemarea unui muezin din minaret și apoi un musulman la rugăciune – abluțiunile, prosternarea etc. Acum, când mă gândesc, probabil că mă cherchelisem nițel, dar a fost un adevărat succes. M-au aclamat în turcă – „*Eyi, eyi! Teșekür ederim! Çok güzel, Bey efendi!*“[1] (Firește, mulți macedoneni vorbesc turcește, la fel și bulgarii; nu este de mirare, căci mulți englezi ar fi vorbit franceză după mai multe secole de ocupație normandă. O vorbesc cu precădere cei care s-au refugiat din Asia Mică, după războiul greco–turc dintre 1919 și 1922. Am cunoscut mai târziu un asemenea refugiat, un bărbat din Smirna care avea o poveste ciudată, cum că fusese împușcat de soldații lui Atatürk pe țărmurile asiatice ale Helespontului și înotase până în locul în care erau ancorate câteva vase de război engleze și franceze. Când a ajuns la francezi, le-a strigat să-l ridice la bord, dar aceștia au îndreptat pistoalele spre el și i-au spus să spele putina; așadar, cu ultimele forțe (cum a explicat el foarte sugestiv), a înotat pe lângă distrugătorul britanic, al cărui echipaj l-a primit la bord cu brațele deschise, i-a dat de mâncare, „*viski*“ și mult tutun englezesc

1. „Bravo, bravo! Mulțumim! Foarte frumos, domnule!“

și a făcut demersuri să fie repatriat în siguranță. Nu știu dacă era adevărat un cuvânt măcar (singurele lui cunoștințe de engleză se limitau la un șir de înjurături), dar e o poveste frumoasă. Nu are destule vorbe de laudă la adresa englezilor și a Angliei, plescăind din limbă, ridicând degetele unite la vârfuri (gestul grecilor de aprobare entuziastă) și exclamând: „Θαυμάσια ὡραῖα!"[1]

După cină, s-a ținut o vecernie scurtă într-un paraclis, la care au fost prezenți cei șapte tovarăși de la cină: era o capelă foarte mică, luminată de o lumânare pe care o ținea călugărul albanez deasupra breviarului. Abia deslușeam eroii și bătrânii cu nimb din fresce, strălucirea icoanelor și catapeteasma încărcată a altarului. În curând slujba s-a încheiat, toată lumea și-a făcut cruce, s-a aplecat la podea și a sărutat icoana. Ne-am urat cu toții noapte bună – Καληνύχτα σας – și ne-am dus cu lumânările în chilii, unde eu, unul, am scris până târziu în fața buștenilor stivuiți până sus.

2 februarie

Când m-am trezit, un călugăr tânăr mi-a adus un mic dejun copios format din ceai, rachiu, pâine, brânză și γλυκό[2]. După aceea, m-am dat jos din pat, m-am îmbrăcat și am scris toată dimineața, până la ora prânzului. La masă mai erau doi albanezi, compatrioți ai părintelui mărunțel, Kyriakos, și păreau băieți cumsecade, înalți, bine clădiți, cu un chip onest, ochi destul de aprigi și mustăți negre și stufoase. Unul din ei vorbea puțină franceză și se pare că aveau împreună o cârciumă în Karyai. Albanezii mă impresionează peste măsură, și sper să-i văd în țara lor.

M-am împrietenit cu doi călugări tineri pe nume Efraim și Zaharia, niște băieți pe cinste, unul înalt și cu barbă stu-

1. „Minunat, straşnic!"
2. *Glyko*: dulcețuri tradiționale grecești.

foasă, cam ca Rasputin, celălalt mic și blond, cu o barbă care cu greu poate fi numită așa. Pe la patru m-au chemat la slujbă în biserica cea mare. Soarele strălucea în curte, și-l vedeam pe călugăr sus, în clopotniță, bătând clopotele, care sunau plăcut și răspândeau un ecou minunat.

În biserică totul era cufundat în penumbră, un crepuscul de icoane de aur, țesături bogate, marmură și mozaicuri. Catapeteasma este o întindere poleită, iar deasupra atârnă o pădure de mici felinare din fier forjat, ca niște plante agățătoare tropicale. M-am sprijinit de o strană aflată nu departe de *epitropes*, un grup de călugări venerabili, umbriți de vălurile subțiri de culoare neagră pe care le poartă în biserică peste tichiile cilindrice. Adrian se afla printre cei mai solemni. Mi s-a părut că diaconul Efraim a dus aproape tot greul slujbei, în niște veșminte minunate, auriu cu albastru, cu un orar înfășurat de două ori peste piept, o dată sub brațul drept, apoi pe umărul stâng, și atârnând până jos. Arăta superb cu părul auriu despletit, legăna o cădelniță mare de alamă, iar în cealaltă mână avea un fel de miniatură de mănăstire, din argint, și o țesătură albă de dantelă îndoită pe antebraț. Încă nu înțelegeam slujba – o sumedenie de lumânări erau purtate de colo-colo, cădelnițe legănate, intrări triumfale în altar și necontenite, tulburătoare cântări bizantine. Călugării par să moțăie mare parte din timp, cu coatele sprijinite pe brațele stranelor.

Când s-a terminat totul și călugării se adunau în fața icoanelor celor mai de seamă ca să sărute, înainte de a pleca din biserică, fiecare dintre micile chipuri pictate cu ferecătură de argint, un frate m-a întrebat dacă vreau să văd comorile, m-a dus în spatele altarului și a etalat cele mai minunate biblii, cu coperte de aur, pocale, vase, icoane și degetul unui sfânt turnat în argint. Era și un sătean cu noi; și, pentru fiecare obiect etalat, acesta îngenunchea pe podea și atingea marmura cu fruntea. În cele din urmă au ieșit la iveală și cele mai mari comori: un fragment din Crucea cea Adevărată și brâul

Sfintei Fecioare, dăruit de împăratul Ioan Cantacuzino (strămoșul oamenilor pe care-i cunoscusem la București), bătut cu pietre și metale prețioase. Mi se părea că săteanul nu mai sfârșește odată cu sărutările și ploconelile.

După aceea m-am dus cu Efraim și Zaharia la plimbare în jurul mănăstirii, prin frumoasele grădini bine udate, pline de măslini și smochini, prin care era o plăcere să te plimbi. Am văzut soarele apunând deasupra Egeei și, în lumina amurgului, ne-am întors în chilia lui Zaharia, unde am stat în jurul focului și am făcut cafea turcească până la masa de seară.

După cină, am avut parte de o mică vecernie simplă în paraclis, iar după aceea am scris o vreme, încălzindu-mi pijamalele în fața sobei, apoi m-am dus la culcare și am citit până târziu *Mireasa din Abydos* și *Lara*.

3 februarie

Am muncit din greu ieri toată ziua, am scris lângă foc și n-am făcut pauză decât la masa de prânz și pentru slujba religioasă de după-amiază. După slujbă am mai făcut o plimbare prin grădină cu frații Efraim și Zaharia. Zaharia a oficiat slujba. Are un glas frumos și arată minunat în veșmintele lui strălucitoare, foarte diferit de *epitropes*, care par să moțăie, cu fețele lor palide, bărbile ca omătul și mâinile lungi și subțiri ca scheletul de frunză.

Am băut ceai în chilia lui Efraim, unde am perpelit pâine și cârnăciori în fața sobei. Ne-am simțit minunat și a fost foarte *gemütlich**. La cină am întâlnit doi caucazieni din Tiflis, și unul din ei vorbea puțină germană, așa că a fost o seară însuflețită. Oamenii aceștia arătau extraordinar, cu pielea foarte închisă la culoare, părul negru și ondulat și, în general, o înfățișare sălbatică.

După ce m-am despărțit de ei m-am dus la vecernie, iar apoi în camera mea, unde am scris până târziu în noapte.

---

* Plăcut (germ.).

Azi am plecat în sfârșit de la Vatopedi, iar despărțirea de părintele Kyriakos și de frații Efraim și Zaharia a fost emoționantă. Clopotele din Vatopedi au răsunat în urma noastră în susul văii. Cei doi caucazieni au plecat în același timp, călare, mi-am aruncat haina și rucsacul pe șeile lor și am mers pe lângă ei, vorbind cu cel care știa germană și înțelegându-mă cât de cât cu celălalt, el vorbind rusă, eu bulgară. Nu ne-am întâlnit cu nimeni pe drum, doar cu un călugăr cerșetor bătrân care cerea de pomană, cum vezi adesea pe Sfântul Munte, cu rasa jerpelită și cu o tichie care, în loc să-i stea drept pe cap, era turtită, ca o budincă amorfă.

Am luat-o pe un cu totul alt drum decât cel de pe coastă, pe care mersesem eu de la Iviron la Vatopedi, trecând pe la Stavronikita și Pantocrator; acesta se îndepărta cu câțiva kilometri de mare și urca pe culmea muntoasă centrală a peninsulei, în apropiere de cumpăna apelor. Aerul era proaspăt aici, sus, bătea vântul, și era plăcut să mergi pe jos, sărind din piatră-n piatră, așa că nu-i invidiam pe prietenii mei caucazieni, cu caii lor ca niște jilțuri de odinioară. Unul din ei a pățit un necaz când eram pe la jumătatea urcușului, calul s-a împiedicat de o piatră desprinsă și până la urmă a făcut o tumbă completă, azvârlindu-și călărețul, care a fost scuturat bine și s-a tăiat la obraz într-o piatră ascuțită. Avea pielea mai închisă la culoare decât celălalt. Mi-a spus că un bărbat copt, ca el, ar fi trebuit să fie într-o formă mai bună, dar el dusese o viață depravată în două orașe mari. M-a întrebat despre virtuțile de alcov ale femeilor din feluritele țări prin care trecusem și a compensat faptul că eu nu mă prea omoram cu vorba desfătându-mă cu anecdote lungi și amuzante din tinerețea lui desfrânată. A zis că-i pare rău pentru ce a făcut, „dar așa suntem plămădiți noi, gruzinii" – „*wir Grusinier sind so von Natur*". Imediat ce s-au ivit turlele și domurile din Karyai, și-a scos căciula și s-a închinat de mai multe ori, șoptind o rugăciune.

În curând am ajuns pe străzile înguste și șerpuite ale micii capitale a celibatului și am intrat într-o bisericuță unde tocmai

se încheia slujba. Pioșenia prietenilor mei era uimitoare, cum se prosternau și sărutau necontenit icoanele. L-au convins pe unul dintre călugări să ne ducă în spatele iconostasului, panoul sculptat care separă altarul în bisericile ortodoxe. Acolo era o icoană deosebită a Fecioarei Maria, și s-au prosternat de mai multe ori și în fața ei. M-am simțit ca un păgân și un filistin groaznic că eram singurul care stătea nemișcat, dar ce altceva puteam să fac? I-au cerut călugărului care slujea acolo să le dea niște ulei din lampa care ardea în fața icoanei, să-l ducă acasă prietenilor și rudelor bolnave, și călugărul a înmuiat două bucățele de vată în el, apoi le-a înfășurat, iar cei doi le-au pus cu grijă în ranițe.

Hotărâsem să cobor dealul, să mă-ntorc pe coastă, la Iviron, și să înnoptez acolo, după care să pornesc spre Lavra, și, cum mergeau și ei tot la Iviron, am plecat împreună. Au trebuit să-și lase armăsarii la Karyai și au pornit alături de mine pe jos. Drumul este abrupt și plin de pietre, cu multe coturi, suișuri și coborâșuri, și, pentru că au început imediat să gâfâie, să bombăne și să asude din greu, mi-am dat seama că n-aveau să fie prea încântați; nu erau în formă probabil din cauza „viețiii depravate" despre care vorbise cel mai brunet. Până la urmă, după ce ne-a luat de două ori mai mult decât ar fi trebuit, am ajuns la Iviron groaznic de obosiți și lac de sudoare, iar eu le cărasem mare parte din bagaje, pe lângă al meu. Însă sunt amândoi niște oameni minunați, iar rușilor le ierți orice, nu știu prea bine de ce.

La cină au tras vârtos la măsea, au devenit gălăgioși și foarte amuzanți, și am cântat cu toții cântece slave. Acum dorm amândoi buștean în aceeași cameră în care eu scriu și sforăie adânciți în „ПРАВЕДИЫМ СНОМ"[1], cum zice cântecul. Rușii sunt cu adevărat extraordinari. Părintele Sofronie s-a arătat peste măsură de încântat să mă revadă și am discutat toată seara

1. „Somnul celor drepți".

despre Byron. Este emoționant să vezi că amintirea lui Byron e atât de prețuită în Grecia – învață cu toții despre „λόρδος Βύρων" la școală și spun cu mândrie că a fost „μεγάλος φιλέλλην"[1].

4 februarie, Karakallou

Cei doi prieteni caucazieni s-au trezit înaintea mea, în ciuda beției de azi-noapte, și când am coborât la cafea, după ce m-am îmbrăcat, i-am găsit pălăvrăgind cu părintele Sofronie și cu încă vreo câțiva călugări. M-au salutat zgomotos: „A, bună dimineața, domnul Micha-el!", singurele cuvinte pe care le știau în engleză (sunt genul de oameni foarte plictisitori, vocabularul lor constă în „Bine" și „Ce faci", iar ultimele cuvinte sunt rostite ca o afirmație, nu ca o întrebare). Am luat împreună prânzul, vesel și foarte gustos, constând în macaroane, sos de roșii și colțunași, cu obișnuitul vin roșu grecesc care curge aici ca apa. O masă destul de profană. Părintele Sofronie este cu adevărat un om minunat și toți călugării de aici se dovedesc tot mai simpatici pe măsură ce-i cunoști mai bine. Am devenit prieteni foarte buni. Unul dintre ei, fratele Modestis, ne-a luat pe toți în chilia lui după prânz și ne-a arătat o corabie foarte frumoasă pe care o făcuse el din lemn, cu catarge, vele, tunuri, cu tot dichisul, până și cu marinarii mititei care stau pe punți sau se cațără pe parâme. Era fără doar și poate o capodoperă, și-i luase un an s-o facă. Chilia lui era foarte mică, dar frumos aranjată, într-un colț avea așternutul și covorul din blană de oaie făcut sul, iar pe masa pe care sculpta, o icoană a Fecioarei Maria lucrată pe jumătate, în jurul căreia așchiile erau strânse frumos, grămăjoară. El era un om încântător, timid și retras, absorbit de munca sa, unul din numeroșii creștini practicanți pe care-i întâlnești pe Sfântul Munte și foarte rar în alte părți. Locuia de cincisprezece ani în chilioara lui.

---

1. „Lordul Byron"... „un mare admirator al Greciei".

La scurt timp după aceea, am plecat de la mănăstire și am pornit spre sud de-a lungul coastei. A fost o zi frumoasă, cu cerul și marea de un albastru incredibil, vârfurile stâncoase ale Lemnosului și Thasosului strălucind în lumina soarelui. Athosul înălțându-se uriaș și alb, iar în depărtare creasta munților Macedoniei. Drumul, umbrit până la capăt de crengile întrepătrunse de deasupra, ocolea multe golfuri și promontorii sălbatice și pustii, luxuriantele plante perene ajungeau până aproape de țărmul mării, iar poteca pietruită, în trepte, era împestrițată de pete de lumină pâlpâitoare. Am întâlnit un grup de pescari care fumau la soare în fața colibelor lor scunde și masive, și mi-au strigat pe unde s-o iau, pe o potecuță acoperită cu pietre, care trecea pe lângă mănăstirea Philotheou, aflată tocmai sus.

În curând, drumul s-a bifurcat în dreptul ruinelor unei fortărețe crenelate înaintând în apă (lucru des întâlnit pe Muntele Athos) și s-a avântat la deal, departe de mare, spre mănăstirea Karakallou, ale cărei ziduri înalte, cu ambrazuri și clopotnițe colțuroase, abia se zăreau. Cărarea șerpuia tot mai sus, iar la un moment dat a coborât pe lângă mine, fluierând, un băiat cu vreo șase măgari încărcați cu lemne. Era un drum obișnuit, din pietre mari și plate, cu o opritoare îngustă de piatră așezată orizontal la fiecare metru, drept sprijin pentru picioare sau pentru copitele cailor, iar în apropierea mănăstirii, sub împletitura bolților de viță-de-vie, marginile lui încadrau un canal prin care se scurgeau apa de ploaie și zăpada topită. Călugărul care păzea poarta clipea somnoros pe banca lată de piatră de la intrarea în mănăstire, străjuită de icoane. (Ortodocșii își descoperă mereu respectuos capul și își fac semnul crucii când intră pe poartă.)

Am primit odaia cea mai bună, sus în claustru, cu vedere spre curtea veche de piatră și spre cupolele bisericii, deasupra aglomerării de acoperișuri, spre dealul stâncos acoperit cu copaci. După ce mi-am lăsat bagajul, am plecat la plimbare pe munte, căci soarele ardea încă așa de tare încât era o crimă să

stai în casă. În curând am ajuns la o mică mănăstire și mi-am dat seama, după crucea dublă de pe domuri și după bara înclinată de jos, că era rusească, tipic moscovită.

Un călugăr rus mărunțel m-a întâmpinat politicos când am intrat în curte și mi-a spus în rusă că ajunsesem exact la timp pentru ceai (înțeleg bine rusa, fiindcă se înrudește cu bulgara). Era un omuleț ciudat, cu cocoașă, foarte scund, își scosese rasa ca să taie lemne – după cum demonstra toporul lui –, avea pantalonii băgați în cizmele greoaie, înalte până la genunchi, și purta vesta rusească încheiată cu nasturi într-o parte până sub urechea stângă, legată la mijloc cu un cordon, iar în jos largă ca o fustă. Tichia lui înaltă era ponosită, iar fața turtită, ochii scânteietori și barba castanie stufoasă îl făceau să semene cu un spiriduș din gravurile care ilustrează poveștile lui Grimm. Mi-a dat o buturugă pe care să mă așez, iar apoi mi-a adus un pahar cu ceai și niște pâine și mi-a povestit viața lui. Venise la această mică mănăstire în anul 1904, anul bătăliei de la Port Arthur[1], și probabil că pentru el oamenii din afara acestui locaș încă poartă crinoline, gulere înalte și meloane. Ni s-a alăturat un călugăr înalt, cu părul alb; discuția s-a îndreptat spre Stalin și nou-venitul a spus încet, cu vocea lui mătăsoasă: „СТАЛИН ДЬЯВОЛ САТАНА"[2]. Pentru mine, rușii sunt un mister, dar compania lor este o încântare – sunt niște domni, chiar și țăranii; ce mod de gândire straniu, ce simț al umorului fantastic!

A trebuit să alerg mare parte din drumul de întoarcere la Karakallou, ca să ajung înainte să se închidă porțile, căci începea să apună soarele; am ajuns exact când se-nchideau. Asta mi-a amintit cum o luam la sănătoasa când suna clopoțelul la școală.

---

1. Bătălia de la Port Arthur (1904) a marcat începutul indecis al Războiului Ruso–Japonez, când vasele de luptă japoneze au atacat flota rusă din Pacific, ancorată în Port Arthur, Manciuria.

2. „Stalin este Satana cea mai diavolească!"

Starețul mi-a făcut o vizită la cină. Era un bătrânel fermecător și am vorbit cu chiu, cu vai, dat fiind că el nu știa engleză, iar eu învățam greaca de trei săptămâni. Mai târziu a apărut un slujitor grec care fusese în America și a spus că o să-mi arate el Sfântul Munte și „o să aibă grijă de mine ca de un frate". Avea o purtare șireată și mieroasă, dar când am spus că sunt la fel de scăpătat ca și el simțirile lui frățești au început să se șubrezească, iar la scurt timp după aceea și-a luat tălpășița.

Focul aproape că s-a stins. Vântul șuieră împrejurul mănăstirii, și aud toți copacii din pădure scârțâind și gemând.

5 februarie, Megisti Lavra

Azi-dimineață, starețul a venit în chilia mea înainte să mă trezesc și a avut grijă să primesc un mic dejun copios. Mai târziu, după ce m-am îmbrăcat, m-a prezentat bibliotecarului, care m-a condus pe scări în bibliotecă. Mi-a arătat minunata colecție de evanghelii manuscrise a mănăstirii. Într-una din ele, fiecare inițială era o mică pictură compusă din șerpi împletiți. De asemenea, a desfășurat un pergament liturgic lung de câțiva metri, în întregime lucrarea unui singur călugăr.

După ce mi-am strâns toate lucrurile în rucsac și am cerut să-mi iau bun-rămas de la stareț, călugărul m-a dus în sala de consiliu, unde acesta stătea pe tronul său, înconjurat de *epitropes*, care își mângâiau cu toții bărbile cu gesturi maiestuoase. Mi-a urat călătorie frumoasă și a spus că speră să mă revadă acolo curând, iar toți ceilalți (moment destul de stânjenitor) i s-au alăturat și ei, urându-mi noroc.

Drumul de la Karakallou la Lavra este unul dintre cele mai lungi de pe această peninsulă. Nu mai există alte mănăstiri pe traseu, din cauza coastei stâncoase, iar marea masă muntoasă a Athosului, cu vârfurile acoperite de zăpadă, te covârșește cu statura ei și te însoțește până la capăt sclipind în soare. Drumul urcă și coboară neîncetat peste faleze și promontorii, se afundă în golfuri, capuri, văi înverzite și defileuri întunecoase în josul cărora se reped o mulțime de izvoare de munte, unele

așa de adânci și de înguste, încât te-ntrebi dacă soarele pătrunde vreodată acolo. Am mers toată ziua în soarele strălucitor și m-am întâlnit doar cu doi oameni, un tăietor de lemne cu un măgar încărcat, iar celălalt, un călugăr în drum spre Iviron călare pe un căluț. I-am întrebat cât este ceasul, dar am primit răspunsuri de neînțeles, căci pe Sfântul Munte încă se folosește vechiul mod bizantin de a exprima ora, ieșit din uz oriunde altundeva; călugărul mi-a spus că este ora nouă, deși eram cam pe la jumătatea amiezii: se pare că soarele apune la douăsprezece; în câteva zile, te obișnuiești.

Am dat peste un cal înșeuat care ronțăia agale niște frunze dintr-o tufă joasă, singur cuc, iar când m-a văzut a luat-o la trap pe potecă, uitându-se înapoi. Nu se zărea nimeni. Nu știu ce-o fi căutat acolo, dar preț de câțiva kilometri, în ciuda eforturilor mele de a-l face să se oprească și să se-ntoarcă, a mers mai departe la câțiva metri în fața mea și de fiecare dată când încercam să-l prind de căpăstru pornea nervos la galop. În cele din urmă, am reușit să-l păcălesc tăind drept un cot al drumului la vale și, cum credea că sunt în spatele lui, brusc s-a trezit cu mine în față. I-am dat o palmă pe crupă, și a făcut cale-ntoarsă.

Cântecul păsărilor era minunat, căci pe această peninsulă este interzis să omori animale sălbatice și toate umblă libere pe munte. Am văzut un șoim care zbura prin ceața luminată de soare de deasupra și chiar și un vultur mare, dând târcoale cu aripile întinse în jurul piscului muntelui Athos. Câteva bărci pescărești cu pânze albe tăiau iuți valurile scânteietoare, acum aflate așa de jos.

Poteca părea nesfârșită. Se transformase într-o cărare stâncoasă din piatră roșie ca sângele, lutoasă, acoperită cu mușchi verde-aprins și umbrită de frunzele netede ale rododendronilor și stejarilor de piatră. În sfârșit, pe la apus, zidurile cenușii ale Lavrei au apărut deasupra copacilor, străjuind un golf cu formă ascuțită, înconjurat de valuri puternice. Este cea mai veche

dintre mănăstirile de pe Muntele Athos și cea mai însemnată și, pe măsură ce mă apropiam, zidurile sale venerabile, dar părăginite, țiglele șubrede și frescele cojite aminteau de zorii creștinismului: un loc sfânt, cocoțat între faleza albă și marea furioasă, precum un cuib de vultur.

Unul dintre părinți a ieșit și mi-a luat rucsacul și haina, și în scurt timp stăteam în camera mea, în fața focului. Am ieșit la o plimbare prin curte, unde călugării, cu părul strâns coc sub tichiile cilindrice și mâinile ascunse în mânecile largi, luau aer înainte să apună soarele. Când treceam pe lângă ei, dădeau sobri din cap și spuneau bună seara. Așezată aproape de vârful acestei peninsule sălbatice și abordabilă doar pe poteca cea mai pietroasă și mai anevoioasă, Lavra are un aer de o izolare deplină și pare să fi supraviețuit timpului mai mult decât oricare dintre celelalte așezăminte.

Un frate mai tânăr mi-a adus cina și mi-a spus că de aici drumurile sunt aproape inaccesibile din cauza zăpezii și că lupii sunt un mare pericol: a rostit cuvântul „λύκοι" de mai multe ori, cu ochii ieșiți din orbite, cu dinții rânjiți, făcând gesturi feroce cu mâinile, părând încântat că-nțeleg. S-a străduit foarte mult să mă simt bine, umplând soba cu butuci și întrebându-mă dacă mai doresc ceva, după care mi-a urat noapte bună. Este emoționant să vezi solicitudinea cu care călugării își tratează oaspeții.

Pe zi ce trece mă descurc tot mai bine în greacă, ceea ce mă bucură mult. Am scris destul pe ziua de azi și abia îmi mai pot ține ochii deschiși după drumul lung pe care l-am străbătut, așa că mă duc la culcare.

6 februarie, Megisti Lavra

M-am trezit foarte târziu. Am întrebat dacă pot să văd biblioteca, dar mi s-a spus să aștept câteva ore, deoarece bibliotecarul fusese la Karyai câteva zile și trebuia să se întoarcă în dimineața aceea. Era o zi frumoasă. Unul dintre călugări mi-a spus că la

numai trei sferturi de oră de Lavra se află o mănăstire sau un schit românesc, așa că am pornit pe povârnișul împădurit și în curând am ajuns la mănăstire, unde un paznic m-a salutat în greceşte cu cuvintele „Καλημέρα σας, κύριε" și a fost uimit și bucuros când i-am răspuns „*Bună dimineața, domnule*" și-apoi am vorbit în română. După aceea a-nceput și el să pălăvrăgească în română. M-a condus sus și i-a adus pe câțiva dintre frați, care s-au arătat încântați că știu câteva cuvinte în graiul lor și m-au descusut despre rătăcirile mele prin România. Doi dintre ei erau din Transilvania, din partea pe care o cunosc – adică din Banat –, unul din Temesvár[1], iar celălalt din Turnu Severin, și m-au întrebat cu toții cum mi se pare România. Fuseseră acolo ultima dată cu mulți ani înainte de război și-și mai aminteau doar de principatele unite ale Moldovei și Valahiei, devenite de curând regat; ar fi surprinși să afle ce țară uriașă este acum, odată cu anexarea Banatului Transilvaniei, Bucovinei, Basarabiei și Dobrogei. Erau foarte prietenoși și ospitalieri, cu fețe tipic românești, agere, cu ochi cărora nu le scapă nimic, foarte diferiți de rușii pe care-i văzusem zilele trecute. Au un farmec nesecat.

Am întrebat de un călugăr tânăr din Lugoj, despre care fiul băcanului de lângă Orșova îmi spusese că-i este prieten, dar nimeni nu părea să fi auzit de el. M-am simțit foarte bine vorbind iar românește. Îmi place limba și-mi doresc s-o fi învățat mai bine. Nu durează mult până-mi vădesc limitele, dar pot să simulez nițel.

Mare parte din drumul de-ntoarcere am alergat, pentru că e în pantă și este foarte distractiv să sari din piatră-n piatră, cu sufletul la gură. Mi-am dat seama că se făcuse foarte târziu; am ajuns la timp pentru vecernie și am renunțat la ideea de a pleca azi de la Lavra. Cântările erau foarte frumoase, iar cântăreții păreau să se legene ritmic în strane, sprijiniți în coate,

1. Temesvár: Timișoara în prezent.

perfect sincronizați. E de neînțeles cum reușesc să cânte așa de precis, căci cântecele par extraordinar de elaborate și de nestrunite, și ai putea crede că improvizează, dacă uneori n-ai cânta cu toții perfect la unison. Notele din cărțile de rugăciuni sunt extraordinare, arată ca scrierea arabă, cu bucle și onduleuri deasupra textului, diferite de orice altă partitură. Linia melodică revine necontenit la o singură notă gravă principală, iar glasurile, fără acompaniament, fac fiorituri ascendente și descendente și iau uluitoare semitonuri. La început efectul creat este impresionant și destul de tulburător. Ceremonia îmi devine deja familiară, și încep să știu când vor fi coborâte candelabrele din beznă ca să fie aprinse sau stinse, când îi va tămâia pe cei prezenți preotul care oficiază slujba și când vor începe călugării să coboare din strane ca să se prosterneze, să sărute icoanele și să se închine de nenumărate ori, înainte să plece.

Asemenea mănăstirii, biblioteca este cea mai mare și mai veche de pe Sfântul Munte. Ocupă singură o clădire mică și e plină de manuscrise de o mare însemnătate. Unul care datează din secolul IV constituie comoara cea mai de preț de pe Muntele Athos și datează din același secol în care a fost redactat Codex Sinaiticus. Aici se află mormane de țesături de aur și de veșminte liturgice brodate, și lăzi întregi cu cârje arhierești, împodobite cu o cruce și doi șerpi împletiți în vârf; de asemenea, sunt șiruri întregi de mitre, splendide acoperăminte pentru cap cu aur și pietre prețioase, în formă de coroană imperială sau ca scufia marelui preot din ilustrațiile Bibliei. Bărbatul care mi le-a arătat era o figură, cu niște ochi vii și scânteietori, și știa câteva cuvinte în engleză. Mi-a arătat mândru o carte poștală care ilustra codicele, primită de la sir Arthur Hill, directorul de la Kew Gardens*.

* Grădina Botanică Regală din Londra, care în anul 2003 a intrat în patrimoniul mondial UNESCO.

Fratele Paul ne-a însoțit și m-a invitat la ceai când a fost gata. Se născuse în Trapezunt, fusese medic și fugise din Turcia lui Atatürk. I-a criticat aspru pe Tinerii Turci[1] și felul în care aceștia i-au tratat pe armeni și deopotrivă pe greci. Era un om surprinzător, educat, foarte oriental, cu pielea măslinie și nas coroiat, privire blândă, barbă lungă și mătăsoasă și cocârjat. Însă părea detașat de cele lumești și mare parte din timp scria într-un jurnal uriaș, vreo treizeci-patruzeci de pagini pe zi; îl ținea de cinci ani; mi-a arătat șiruri întregi de tomuri scrise uniform, îngrijit, toate numerotate și catalogate cu migală, iar paginile ajunseseră deja de ordinul zecilor de mii. Mi-a spus că o să le lase moștenire mănăstirii, căci erau o cronică a vremurilor și în același timp o mărturie detaliată a propriei lui vieți. Idealul lui cel mai mare era reunirea tuturor creștinilor într-o singură Biserică, și-și dedica mare parte din muncă acestui scop. Vorbea cu un glas foarte delicat, de parcă n-ar fi fost pe deplin conștient de prezența mea și ar fi vorbit singur, umblând prin hârtii. Pe pereți avea o mulțime de copii ale unor icoane, manuscrise și stampe vechi ale mănăstirii, toate realizate cu pricepere și acuratețe. Când am plecat, m-a surprins destul de mult dându-mi niște mătănii cu mărgele de sticlă. N-o să-l uit niciodată, cum stătea în odaia lui ciudată și dezordonată cu vedere spre coasta stâncoasă a Egeei.

Am stat toată seara în micul adăpost din afara porților mănăstirii și am privit cum scăpăta soarele deasupra valurilor, respirând aerul de munte și de mare. Spre uimirea mea, călugărul tânăr care are grijă de mine mi-a adus o farfurie cu melciurtiți la cină. Pare-se că aici îi consumă în mod frecvent. Aveau

1. Tinerii Turci erau o juntă de ofițeri de armată de un patriotism înflăcărat care au preluat puterea în Turcia în 1908 și au instituit o politică de modernizare. Au participat la Primul Război Mondial alături de Germania și au fost răspunzători pentru abominabilul genocid împotriva armenilor. Liderii lor au plecat în exil în 1918.

un gust foarte ciudat și a trebuit să-i mănânc, ca să nu-l jignesc, în timp ce el stătea în picioare, ținându-mă de vorbă. Este un om așa de bun și de atent, încât n-aș vrea să-l supăr. După aceea, mi-am petrecut toată seara în compania lui Byron, în fața focului. Apoi a venit ora de culcare. Ușa mea dă către o galerie deschisă spre curte, spre capelele și claustrele întinse, cu pereți și balcoane întrepătrunse cu tisă și chiparoși. Înainte să mă culc o să fac o plimbare și o să fumez o țigară.

7 februarie

Azi-dimineață m-a trezit prietenul meu, unul din cei doi mireni cu care am tras așa de vârtos la măsea la Iviron. Este un om amuzant, un mare cinic și vorbește o franceză excelentă: m-a-ntrebat pe unde am umblat de când ne-am văzut ultima oară, iar când a auzit că în ziua aceea porneam spre mănăstirea Sfântul Pavel m-a invitat să mergem cu vaporașul lui, căci se ducea la Daphni. E un tip cu mult umor și am râs copios împreună. Imediat ce m-am îmbrăcat, am pornit la vale spre mica lui locuință de lângă turnul de veghe pentru reperarea piraților. Am mâncat de prânz într-o atmosferă intimă și civilizată, în căsuța lui construită printre stânci lângă micul port, cu un foc aprig, fotolii și un gramofon. Mâncarea a fost excelentă, servită de un slujitor care se ocupă de toate treburile lui. Se numește Vrettas și este un fel de furnizor general care vinde mănăstirilor grâu și toate cele trebuincioase.

Era un vaporaș de lemn, pilotat de un marinar cu barbă stufoasă, iar când am ieșit din golf a-nceput să tremure ca o frunză în scocul morii.

Peisajul pe lângă care am trecut era extraordinar, datorită întinderii sălbatice de stânci ascuțite, de care se loveau valurile, tivindu-le cu spumă albă. Falezele acestea neregulate, cenușii și roșii, sunt mult mai înalte decât oriunde altundeva pe peninsulă, iar după ce am înconjurat capul au apărut cele mai uluitoare chilii, fiecare cocoțată pe o terasă periculoasă de stâncă, părând atât de mici, încât abia dacă ar fi putut să adăpos-

tească un cuib de pasăre. Sunt cele mai sălbatice, mai izolate și mai triste locuințe pe care le-am văzut vreodată, și mă uimește gândul că există oameni care își petrec acolo toată viața. N-au nici măcar poteci care să ducă spre ele, doar trepte și țăruși înfipți în stâncă, formând o scară, iar mâncarea le este trimisă cam la o săptămână, în coșuri legate la capătul unor frânghii. Fiecare dintre aceste mici cuiburi de vulturi părea și mai uimitor decât cel dinainte, unele la o înălțime uriașă pe versanții muntelui, dând spre niște prăpăstii abrupte și colțuroase.

Pentru că am ajuns lângă golful Sithonia, am hotărât să dorm la Dionisiou, nu la Agios Pavlos, așa că ne-am apropiat, vaporașul a cotit spre uscat, iar eu am sărit pe micul debarcader când aproape îl depășisem. Drumul spre Dionisiou urcă sinuos preț de câteva minute prin spatele mănăstirii, căci este construită ca o fortăreață pe un pisc proeminent, iar zidurile sale uriașe, fără ferestre, parapetele ieșite în afară și turnul crenelat amintesc de Evul Mediu.

Am trecut printr-o arcadă urmată de un tunel, am intrat în curte și, spre consternarea mea, am văzut că ușile uriașe întărite cu fier erau închise. M-am uitat peste parapet și am zărit vaporașul cotind pe după un promontoriu, deja mic la orizont, așa că am început să bat și să strig la poartă, până când o siluetă cu o glugă neagră și cu barbă a apărut la fereastra întredeschisă și apoi a intrat înapoi. După mult timp, probabil după consultarea cu starețul, s-a zărit o lumină prin crăpăturile de sub uși și în curând, după incredibile zăngăneli și zgomote de zăvoare trase, în lemnul porții s-a deschis un dreptunghi mic din spatele căruia se uita la mine un călugăr cu un felinar. Abia dacă m-am putut strecura, iar după ce am ajuns de partea cealaltă călugărul a ferecat și a zăvorât din nou poarta, legănând felinarul care răspândea umbre fantastice pe pereți, m-a condus pe niște scări de piatră și apoi într-o încăpere luminată cu o lampă, unde stăteau așezați mai mulți călugări.

Am fost primit cu căldură, mi s-a oferit un loc și, după cafea, γλυκό și rachiu, mi-au spus că au făcut o excepție deschizând porțile după apus, deoarece eram străin. Am scos o scrisoare de recomandare; îi era adresată unuia dintre călugării prezenți, jovial, cu barbă deasă, semănând cu fratele Tuck*, care vorbea românește și le smulgea permanent hohote de râs celor prezenți la masă. A avut grijă ca totul să se aranjeze și, după cină, am stat puțin de vorbă și apoi m-a lăsat să-mi văd de treburi. Fereastra mea dă spre Marea Egee, scânteietoare în lumina lunii noi care pare foarte fragilă și fină, înconjurată de stele pâlpâitoare.

8 februarie, Simonopetra

Drumul de la Dionisiou a fost cel mai accidentat și mai abrupt pe care l-am văzut până acum pe Sfântul Munte, urca și cobora ca un *montagne russe* peste promontorii sumbre și stâncoase și se afunda în defileuri înverzite și umbrite de frunziș. Țărmul e scăldat de soarele după-amiezii, iar cactușii și smochinii de Barbaria îi dau un aer tropical.

M-am întâlnit cu un grup de bărbați care stăteau pe vine printre stânci, împrejurul unui foc mic de lemne, cu ochii mijiți în soare, ca niște șopârle. Ne-am dat binețe și mi-au făcut loc. Erau un grup ciudat, doi dintre ei erau în vârstă și tăcuți, cu bărbi negre aspre care le țâșneau de sub pomeți, iar ceilalți doi erau tineri și volubili, cu haine zdrențuite. Mi-au spus că sunt comuniști, la fel ca toți oamenii săraci din Grecia. Unul dintre ei avea un glas frumos și cânta cântece grecești cu o voce din aceea gravă, fluidă, lejeră, pe care o asculți cu mare plăcere. Erau oameni cumsecade, iar sărăcia lor era deprimantă. Puțin mai târziu, am întâlnit un macedonean din Strumița, deși nu părea foarte sigur dacă este grec sau bulgar. Vorbea bulgărește cu un puternic accent macedonean, prima oară când am remarcat cu adevărat. Era un bărbat melancolic,

* Călugărul care îl însoțea pe Robin Hood.

bărbos, mormăia și gâfâia la fiecare pas, complet diferit de robuștii munteni bulgari pe care i-am întâlnit prin munții Rila, Rodopi sau Stara Planina. În curând a rămas mult în urmă.

Când am coborât, am văzut peste acoperișuri curtea mănăstirii Sfântul Grigorie, unde călugării umblau de colo-colo, niște siluete în racursi; am stat de vorbă cu unii dintre ei; mi-au oferit o ceașcă de ceai și au părut surprinși că mergeam mai departe în ziua aceea. Un episod destul de stânjenitor s-a petrecut când un călugăr a stăruit să mă țină de mână și să mi-o strângă afectuos. Nu voiam să par necioplit smulgându-mi-o, așa că m-am prefăcut că alunec pe caldarâm, m-am desprins, iar când m-am îndreptat mi-am vârât mâinile adânc în buzunare. Este prima oară când întrezăresc că pe Muntele Athos există și purtări nefirești, deși într-o comunitate de celibatari sunt mari șanse să se întâmple așa.

Prima imagine a mănăstirii Simonopetra este magnifică. E cocoțată pe munte și pare să crească direct din piscul de sub ea, iar cărămida se amestecă imperceptibil cu stânca, precum sirena cu coada ei; are un aspect ireal, se avântă la o înălțime amețitoare drept deasupra stâncii cu o mișcare magnifică, etaje suprapuse de balcoane de lemn străbat de jur împrejur partea superioară, sprijinite, deasupra zidurilor fără ferestre și bastioanelor neregulate, pe proptele diagonale care par să țâșnească din zid precum ramurile unui copac. Robert Byron a comparat-o cu Potala din Lhasa*, și avea dreptate.

Urcușul este lung și obositor, tot drumul este presărat cu stânci, poteca sinuoasă face nenumărate coturi pe versant, până ajunge sub arcada joasă și foarte groasă care dă spre curtea cu dale inegale. Nu se terminase vecernia când am sosit, asudat

* Palatul Potala, din orașul Lhasa, Tibet. Muntele Potalaka, după care a fost botezat palatul, este considerat sălașul lui Bodhisattva Avalokiteśvara, Bodhisattva compasiunii. Până în anul 1959, Potala a fost reședința liderului spiritual al tibetanilor, Dalai Lama, iar astăzi este muzeu și face parte din patrimoniul mondial UNESCO.

și frânt de oboseală, așa că am intrat să prind ultimele câteva minute. Mulți dintre frați păreau foarte săraci, încovoiați de ani, aveau veșmintele monahale zdrențuite, iar tichiile lor negre erau turtite și nu mai semănau câtuși de puțin cu cilindrii aceia rigizi.

Am stat pe balconul de lemn în lumina înserării care se preschimba încet într-un asfințit blând, privind marea, unde cerul, apa și promontoriile din Sithonia și Kassandra se topeau într-un albastru delicat, ca de acuarelă. Serile pe Muntele Athos, cu melancolia lor discretă, sunt de o liniște și de o seninătate inimaginabile.

Ți se tăia răsuflarea când te uitai în jos. Era o distanță de câteva sute de metri până la stâncile și pietrele ascuțite; dedesubt se zăreau și vârfurile copacilor, iar un râu mic, alb de spumă, care se repezea printre stânci părea, de la distanță, să curgă leneș, cu încetinitorul. Aveam senzația că parcă privesc în jos de pe o altă planetă, și mi-am amintit câteva versuri ale lui Rossetti: „Încinge tinda ca o punte / Eterul temerar [...] Pân' spre pământul ce se-nvârte / Cu zumzet de bondar"*, exact asta simțeam.

Acum un an, tocmai în ziua aceasta, stăteam pe ruinele castelului Dürnstein, temnița lui Richard Inimă de Leu, și contemplam colțuroșii munți Wachau, întinderea albastră a Dunării de dedesubt și, în depărtare, turlele abia zărite ale mănăstirii Göttweig. Mi se pare că a trecut așa de mult de-atunci.

Cedând unui impuls copilăresc, am scos o foaie de hârtie din bagaj, am făcut din ea un avion și l-am aruncat de la balcon; în scurt timp a căzut în picaj și s-a rostogolit spre vârfurile copacilor. Însă al doilea a plutit lent și a început să coboare trasând cercuri ample, tremurând în adierea vântului, părând

1. Dante Gabriel Rossetti, *Slăvita Doamnă, Antologie de poezie engleză de la începuturi până azi*, vol. III, în trad. Leon Levițchi, Editura Minerva, București, 1983, p. 129.

de câteva ori să se oprească de-a dreptul în aer. Era o plăcere să-l privești cum cobora în prăpastie așa de alene, cobora, cobora și nu se mai oprea, până când, în cele din urmă, abia vizibil în zare, a dispărut printre frunze.

Acum toată mănăstirea este învăluită în tăcere și adormită, deoarece călugării s-au retras devreme, căci cu mult înainte să se crape de ziuă ciocanul va lovi scândura care aici, de regulă, înlocuiește clopotele, îi va face să se dea jos din așternut și să meargă la biserică, unde tremură ca frunza în strane preț de un ceas sau două, în timp ce eu încă dorm dus. Uneori, doar pe jumătate adormit, aud semnalul și a doua zi nu știu niciodată sigur dacă acesta și conștiința mișcării de lângă mine au fost doar un vis sau nu.

10 februarie, Sf. Pantelimon

Am dormit până foarte târziu și am stat mult timp întins la soare, într-o rară și delicioasă stare de semiconștiență.

Era plăcut să te plimbi pe drumul șerpuit care străbate falezele, căci măslinii îl fereau de soare, iar printre ei câte o turmă păștea în cântecul din fluier al ciobanului. După o oră, au apărut dedesubt acoperișurile din Daphni și, dincolo de ele, mănăstirile Xiropotamos și Sf. Pantelimon, una mai mică decât cealaltă în depărtare.

Daphni, sătucul acela scăldat în soare și amorțit, părea să doarmă dus, doar plesnetul valurilor pe prundiș tulbura liniștea. Cei câțiva locuitori care se zăreau moțăiau cu toții cu șepcile pe ochi. Am pornit spre locuința lui Vrettas, una din odăițele acelea văruite în alb, cu două ferestre, care dădeau spre mare, ca la Lavra; și iată-l pe Vrettas întins pe spate, în cămașă, fumând și citind un săptămânal satiric grecesc. A părut încântat să mă vadă. M-am întins pe patul liber, am stat de vorbă și am citit toată după-amiaza, iar spre seară am mers pe micul chei, unde am privit apusul soarelui, apoi am mers la han, unde i-am întâlnit pe șeful de post și pe vameș – „*la fleur*

de la société de Daphni", cum i-a botezat Vrettas sarcastic – şi am băut mai multe pahare de rachiu, cu brânză şi măsline. Ne-am distrat copios cu toţii, mai ales eu şi Vrettas, care deja ne cercheliserăm puţin când a venit slujitorul lui să ne spună că cina era gata. A fost o masă veselă, la care am luat parte cu, Vrettas şi un alt vlăstar al elitei din Daphni. Eram cu toţii într-o formă de zile mari, am râs mult şi am băut râuri de vin macedonean, care-mi amintea de Tokay. În cele din urmă ne-am pus laolaltă pe cântat.

Am pălăvrăgit cu Vrettas până târziu în noapte: el este un mare cinic şi ia totul în zeflemea. Spune că religia pe Muntele Athos este o farsă – „*elle n'a aucun rapport avec le Bon Dieu!*"[1]. Eu nu eram deloc de acord. Când a auzit că dimineaţă porneam spre Sf. Pantelimon, mi-a vorbit despre cât de săracă a ajuns în prezent, în comparaţie cu bunăstarea din zilele Rusiei imperiale – şampanie şi caviar noapte de noapte, a spus el, dar eu am rezerve. A pomenit de părintele Vasile, fiul guvernatorului din Caucaz, despre care auzisem atâtea, şi a spus că este uimit că un asemenea om poate deveni călugăr. Mi-a mai zis că vorbeşte perfect engleza, greaca, germana şi franceza şi că este foarte inteligent. „*Mais*", a încheiat el, „*il devient mystique, ce type-là, et quand un Russe est ainsi, je vous assure, c'est trop pour moi!*"[2]

Am dormit până foarte târziu în dimineaţa aceasta. Apoi Vrettas, amicul lui şi cu mine am luat masa de prânz în aer liber în spatele hanului, sub o boltă de frunze cafenii. După aceea ne-am instalat pe nişte scaune aşezate pe chei, lângă digul jos şi lat, şi am stat de vorbă cu câţiva săteni la o cafea turcească şi la o ţigară. Deseori se lăsa liniştea, iar singurul zgomot în afară de cel al valurilor era păcănitul mătăniilor,

1. „N-are nici o legătură cu bunul Dumnezeu!"

2. „Dar individul devine mistic şi, când un rus este astfel, te asigur, e deja prea mult pentru mine!"

căci cineva freca între degete *kombolói**, un șirag de mărgele de chihlimbar.

Am avut senzația că toți locuitorii din Daphni sunt plictisiți de moarte, aceleași fețe și discuții în fiecare zi, exasperați mereu de aceleași lucruri, nefiind cu toții decât vreo douăzeci sau douăzeci și cinci de oameni, dintre care majoritatea par cumva ciudați, netoți sau limitați. Eu nu știu ce face Vrettas cu asemenea tovarăși an după an, dat fiind că el este un om inteligent. Când am plecat, contemplau încă marea în liniște și se jucau cu mărgelele.

Un timp, poteca mea o urma pe cea pe care mersesem în prima zi petrecută pe Muntele Athos și care pe la jumătate se bifurca spre Xiropotamos. De acolo drumul devenea tot mai pustiu și mai melancolic cu fiecare pas. Vântul care colinda printre copaci și chiar și pâraiele dintre stânci păreau să geamă îndurerate. Sub picioarele mele, frunzele vinete ale copacilor pereni își răspândeau în aer mireasma. Așa îmi imaginasem dintotdeauna că arată Muntele Măslinilor și grădina Ghetsimani. Vântul aducea cu sine dangătul clopotelor de la Sf. Pantelimon și în curând am văzut niște ziduri răspândite haotic în apropierea mării, domuri verzi în stil moscovit și cruci rusești strălucitoare pe deasupra vârfurilor copacilor.

În scurt timp, i-am văzut și pe călugări. Mulți dintre ei erau înalți și, spre deosebire de toți ceilalți, erau îmbrăcați în rase albastre și purtau cizme greoaie, înalte până la genunchi, iar sub căciulile negre și părul ciufulit fețele slave, albe, păreau copilărești și simple, mulți aveau ochi puțin oblici și pomeți înalți, trăsături pe care le asociem probabil în mod greșit cu Siberia. Unii își lăsaseră barba să crească la-ntâmplare, ca macedonenii. Și-au plecat capetele în semn de salut, iar unul dintre ei m-a condus la *arhondaris*, care îi ia în grijă pe toți străinii. Fața lui era un amestec de neprihănire, tristețe și umor discret.

---

* Un fel de mătănii folosite în Grecia și în Cipru.

M-a condus în camera mea văruită în alb și a adus niște ceai rusesc, cu o felie de lămâie plutind la suprafață.

După ce l-am băut, am traversat împreună curtea uriașă ca să-l întâlnesc pe părintele Vasile, despre care auzisem așa de multe. Am urcat șiruri întregi de scări de lemn și în cele din urmă am bătut la ușa chiliei lui. Părintele Vasile era aproape invizibil, din cauza întunecimii din claustru și a înserării, dar mi s-a adresat domol în engleză și mi-a crescut inima de bucurie. Era un adevărat balsam după cacofonia smucită a emigranților întorși acasă din America, iar fiecare cuvânt pe care-l rostea cu vocea lui blândă, nepământească, era ca o melodie.

Am ieșit la plimbare pe malul mării. Nu știu ce voise să spună Vrettas când îl descrisese drept un mistic; dar fruntea înaltă și palidă, nasul ascuțit, clasic, și trăsăturile sculpturale, sensibile care se zăreau prin barba monastică, roșcată, păreau copleșite de tristețe și mister; cel mai mult mă mirau tinerețea lui, fața ca de ceară, fără nici un rid, totuși marcată de suferințele lumii, de parcă prezența mea îl scosese din desișul neguros al meditației.

Ca mulți alți ruși albi, vorbea perfect engleza, și la fel germana și franceza. Am discutat despre Europa Occidentală și despre oameni pe care-i cunoșteam amândoi – fermecătorul profesor Whittemore și Mark Ogilvie-Grant[1], care a venit aici acum câțiva ani împreună cu Robert Byron[2] și David Talbot Rice[3], când pregăteau cartea despre Sfântul Munte. Era o com-

1. Mark Ogilvie-Grant (1906–1969), botanist și estet, unul dintre „tinerii promițători" („Bright Young Things") din Londra anilor '20. Mai târziu s-a stabilit în Grecia, unde a trăit mulți ani.

2. Robert Byron (1904–1941), prodigios autor de cărți de călătorii și istoric de artă, autorul cărților *The Station* și *The Road to Oxiana*. A murit pe mare în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

3. David Talbot Rice (1903–1972), eminent istoric de artă bizantină, autorul mai multor lucrări clasice și al ambițioasei *The Birth of Western Painting* (*Nașterea picturii occidentale*), scrisă împreună cu Robert Byron în anul 1930.

panie încântătoare pentru mine, căci după îndelungata tovărăşie a ţăranilor tânjeam după un contact uman mai subtil decât cel pe care mi-l prilejuiau declararea originii mele londoneze, a numărului de locuitori, întrebările despre tata, mama şi sora mea (lumea părea să regrete că nu am fraţi) şi despre satisfacerea serviciului militar.

A fost o seară fermecătoare. După ce ne-am întors, am băut un al doilea ceai în camera mea, apoi am mers la biserică, unde vecernia era pe sfârşite. Călugării cântau în cerc, printr-o pădure de lumânări şi aur, cu glasurile lor adânci, slave. I-am văzut pe cei doi caucazieni ai mei sărutând icoanele cu o evlavie studiată, pe care n-o puteai trece cu vederea în această adunare parcă absentă, mişcându-se cu încetinitorul. Când s-a încheiat, l-am întâlnit pe ajutorul starețului, căci starețul era bolnav la pat, şi, după ce i-am urat noapte bună părintelui Vasile, am străbătut în fugă curtea pavată cu dale şi m-am dus la cină, o masă pe cinste, cu borş, ouă fierte (aduse de pe continent, presupun), portocale şi un vin foarte închis la culoare.

Deja s-a făcut târziu, iar fereastra mea este chiar deasupra mării aflate într-un continuu du-te-vino; murmurul său potolit va răsuna toată noaptea. Acum câteva minute s-a auzit un zgomot pe hol; un călugăr bătrân, încovoiat de ani, care-şi târa cizmele butucănoase, înalte până la genunchi, profera ocări încifrate, pomenind de puteri nevăzute şi agitându-şi bastonul greu în aer; ochii albaştri mijiţi îi scăpărau, iar gura i se muncea sub barba toată numai smocuri. Apoi au apărut mai mulţi călugări şi, râzând uşurel, ca nişte copii, l-au înduplecat să se întoarcă în chilia lui.

11 februarie, ziua în care împlinesc 20 de ani, Sf. Pantelimon
Azi-dimineaţă m-am trezit simţind apăsarea celor douăzeci de ani ai mei şi m-am întrebat câţi dintre cei de-acasă îmi urau la mulţi ani şi dacă valurile urărilor de bine aveau să ajungă prin aer până la mine. *Arhondáris*, cu care am legat o strânsă

prietenie, mi-a adus ceai, dulceață și pâine. Pare să mă fi luat sub aripa lui, căci sunt singurul lui oaspete.

După ce m-am îmbrăcat, tocmai mă pregăteam să plec în căutarea părintelui Vasile, când am dat de el în prag, venea să mă vadă. Așa că am stat de vorbă în camera mea, apoi ne-am dus să vizităm biserica, cu icoane și fresce noi, care, deși nu erau neplăcute, nu erau nici foarte interesante. Poleiala cu aur a naosului este de dată recentă, iar unele dintre picturile de pe perete sunt groaznice, dar din fericire nu foarte vizibile. Biblioteca cu două etaje este enormă, cu încăperi lungi și plăcute, pline de cărți așezate în biblioteci scumpe. Însă nu stă prea bine la capitolul manuscrise, exceptându-l pe cel al evangheliilor pentru fiecare zi din an, cu ilustrații fascinante, una cu Nașterea Domnului, în care atenția și adorația reflectate în ochii animalelor sunt cu adevărat minunate, și o alta cu botezul lui Hristos, gol în apa Iordanului, pe fundul căreia stă diavolul sau un alt spirit malefic al apei, înfrânt. Bibliotecarul cu glas blând mi-a vorbit cu afecțiune despre profesorul Whittemore și a consimțit să iau *The Station* a lui Robert Byron în chilia mea, pe care mi-o arătase părintele Vasile. Apoi mi-am luat rămas-bun de la Vasile, el s-a întors în chilia lui, eu într-a mea, și, cum își târa cizmele grele și părea așa de tânăr, dădea impresia că este un școlar care se deghizase punându-și o barbă și o perucă lungă, căciulă înaltă și veșminte până-n pământ.

Mi-am petrecut restul dimineții citind *The Station*. Este o carte splendidă (pe pagina de gardă scrie „pentru părintele Vasile, cu cele mai bune urări de la Colin Davidson[1], Curzon Street, no. 64, London W1"). Izbucneam întruna în râs, făcând claustrul să răsune de această voioșie solitară, și m-a amuzat să citesc o descriere a părintelui Charalampi chiar în timp ce el

1. Despre Colin Davidson PLF scrie: „Un om încântător, educat, pe care am avut ocazia să-l cunosc mulți ani mai târziu. Îl întâlnisem pe Robert Byron cu un an și jumătate înainte, într-un club de noapte asurzitor, înțesat de fum, aproape cufundat în beznă – The Nest? The Nuthouse? Smokey Jo's? –, unde toată lumea era destul de cherchelită."

îmi aşeza prânzul dinainte. Portretul lui Vasile, care apare cu numele de părintele Valentin, este o capodoperă, iar personajele şi spiritul Athosului sunt surprinse splendid în cele mai mici amănunte.

Mi-am amintit de părintele Giorgios şi de starețul de la Xiropotamos, care fusese atât de amabil să-mi dea cartea lui; aşa că mi-am luat bastonul primit de la tăietorul de lemne de la Pantocrator, am pornit-o peste stânci şi pietre şi pe poteca abruptă spre Xiropotamos, la mai puţin de o oră de Russikon[1]. Vântul se preschimbase într-o vijelie, şi tot urcuşul a fost o luptă îndârjită. Paznicul albanez s-a arătat bucuros să mă revadă şi mi s-a adresat, ca mai înainte, în rusă, căci ştia că mă descurc mai bine în bulgară decât în greacă; m-a condus înăuntru şi mi-a oferit un rachiu şi o cafea, nu din cele obişnuite, de întâmpinare, ci un păhărel de la el. Când l-am întrebat dacă-şi aminteşte de „domnul Byron" a clătinat din cap, dar i s-a luminat faţa la al doilea nume, Mark Ogilvie-Grant[2] – „ὁ Μάρκος!" – şi a insistat că era un tânăr domn pe cinste, şi aşa de bine îmbrăcat. Apoi am întrebat de părintele Giorgios, şi m-a condus în chilia lui. Judecând după sunetele de pe culoar, mi-am dat seama că exersa. M-a întâmpinat călduros cu un şuvoi de cuvinte franţuzeşti, cu ochii jucându-i şi dinţii de aur sclipind ici şi colo. Chilia lui era golaşă şi mică, masa şi scaunele erau pline de partituri, avea patul nefăcut, fiindcă se trezise dis-de-dimineaţă să meargă la slujbă, iar pe pervazul ferestrei stăteau rânduite multe portocale, la copt.

A spus că s-a distrat extraordinar citind *Les contes drolatiques*, pe care i le dădusem eu, şi că ar pleca de la mănăstire dacă

1. Russikon: denumirea populară a mănăstirii Sf. Pantelimon.

2. PLF scrie într-o notă de subsol: „Pornisem în această călătorie cu un rucsac pe care mi-l dăduse el – acum doi ani, deja –, acelaşi pe care-l purtase când îi însoţise pe Byron şi pe David Talbot Rice în marea călătorie pe Muntele Athos pe care o descrie în *The Station*. Mi-a fost furat într-un Jugendherberge" (în München, în ianuarie 1934).

ar putea să pună mâna pe-un pian. Mă-ntreb dacă nu cumva prin mijlocirea mea Balzac îi sădise-n suflet asemenea dorințe nepotrivite. Părea puțin dezamăgit, cum stătea așa, pe pat, cu barba-n mâini, amintindu-și de zilele mai bune petrecute la Paris – „*Comme j'ai gaspillé des sous, hé-hé!*"[1] Mi-a dat abătut câteva portocale. Apoi ne-am dus să-l vizităm pe stareț, care fusese așa de amabil la ultima mea vizită și-mi dăduse cartea lui cu autograf. Era într-o discuție cu un arhimandrit de pe continent, dar a părut încântat să mă vadă și, servindu-mă cu *glyko*, cafea și rachiu, m-a-ntrebat cu ce mă mai îndeletniceam, ce mănăstiri am vizitat și ce impresie mi-au făcut. El și părintele Giorgios au insistat să rămân peste noapte la mănăstire, dar, pentru că m-aș fi simțit puțin prost față de cei de la Sf. Pantelimon, m-am scuzat cât de bine am putut. Când m-am ridicat să-mi iau bun-rămas de la stareț, Giorgios a șoptit: „*Baisez la main, baisez la main!*"[2], și m-am aplecat pompos către mâna starețului Evdokios. Bătrânul a părut fermecat de această aparentă cunoaștere a obiceiurilor ecleziastice de către un barbar și am ieșit din încăpere însoțit de binecuvântarea lui. Părintele Giorgios m-a condus o mică bucată de drum pe potecă, cu rasa călugărească fluturându-i ca un balon scuturat de vijelie. Mi-a urat drum bun, abia ținându-și tichia pe cap, și m-a implorat să le scriu, așa că am promis s-o fac.

Ajutat de vânt, am alergat mare parte din drumul de întoarcere, simțindu-mă mai iute decât Hermes, și fluturam deasupra capului, ca și când ar fi fost caduceul, bâta lungă țărănească. Am trecut fulgerător peste pietre, pâraie, adâncituri și văi, iar frunzele alb-cenușii ale măslinilor zoreau și ele pe lângă mine, ca o chică argintie. Aproape se înserase când am ajuns înapoi la Russikon și am urcat către claustru și chilia lui Vasile. Stătea în lumina amurgului și buchisea dintr-o carte bisericească uriașă, parcă ieșit dintr-o gravură cu un necromant

1. „Ce de bani am tocat, hehe!"
2. „Sărutați-i mâna, sărutați-i mâna!"

medieval care caută piatra filozofală. După ce m-am așezat, a scos sticla lămpii cu gaz și a aprins mucul zdrențăros cu un chibrit, spulberând amurgul și lăsând locul unei lumini aurii, delicate, umbrită de un abajur verde. În timp ce vorbeam, a pregătit cești, farfurioare și samovarul, și nu după multă vreme am început să flecărim, bând ceai rusesc, iar eu îmi plimbam privirea prin odaia lui simplă, cu patul de scânduri și cu biroul plin de teancuri de dicționare uriașe în dezordine. Părea să aibă o viață demnă de invidiat. Îmi amintea de imaginile acelea cu Sf. Ieronim în chilia lui. Am vorbit despre traiul cenobiților și pustnicilor, eu am spus că fără doar și poate traiul celor din urmă era preferabil, ținând seama de conflictele, invidia și certurile inevitabile într-o comunitate mare. A părut să fie de acord cu mine și a spus că, după el, viața într-o mănăstire cenobită este un prim pas spre viața singuratică de sihastru, căci e greu să treci brusc direct la aceasta. De aici, discuția a ajuns la Ieronim, Augustin de Hipona și Simeon Stâlpnicul.

În timp ce discutam, m-a cuprins o ușoară tristețe, pentru că mi-am dat seama că vorbeam cu cineva pentru care nu existau vanitatea și egoismul care mă pândesc pe mine. Simțeam dorința neobișnuit de puternică de a scoate la iveală tot ce aveam mai bun în prezența lui și treceam printr-un chin cumplit când aveam impresia c-am spus ceva nepotrivit sau care părea fals. Știam imediat când făceam asta, în comparație cu modul liniștit în care discuta părintele Vasile. Are un farmec aparte, iar tovărășia lui aici este o binecuvântare și un mare noroc. În cele din urmă i-am urat noapte bună, căci trebuia să meargă la stăreție să citească slujba de vecernie, iar eu am pornit spre biserică.

Astăzi este ajunul praznicului Sfinților Vasile, Grigorie și Ioan Gură de Aur (cei Trei Ierarhi), și am intrat în biserică la începutul slujbei de opt ore care durează toată noaptea și vestește sfânta zi. Înainte să plece, Vasile m-a condus la o strană ca un tron, destul de izolată în fața unui stâlp. Biserica era aproape cufundată în beznă, nepunând la socoteală lumânările

și lămpile cu gaz, care scânteiau ca niște licurici înaintea icoanelor, în timp ce aurul și argintul care acopereau catapeteasma și icoanele răspândeau mii de reflexii. Călugării în stranele lor erau niște umbre întunecoase, toată biserica era cufundată într-o tăcere întreruptă doar din când în când de intrarea câte unui frate care se prosterna înaintea Fecioarei, târșâindu-și apoi cizmele lui uriașe pe podea; un călugăr a rătăcit fantomatic prin biserică, îngrijindu-se de felinarele de argint atârnate, cu o lumânare care-i lumina căușul mâinilor.

În cele din urmă totul a încremenit și din altar a ieșit un preot cu patrafir, legănând o cădelniță. S-a întors cu spatele la cei prezenți și a tămâiat sobru icoana lui Iisus, a Fecioarei cu Pruncul, a lui Ioan Botezătorul și apoi sfinții, unul după altul, prin toată biserica, în tăcere, însoțit doar de un clinchet. În întunericul din naos nu se vedeau decât căușul încins al cădelniței și norii albaștri care se înălțau dinăuntru; apoi i-a tămâiat pe rând pe călugării care se aplecau sobru în strana lor, încheind cu mine, după care s-a întors în altar, lăsând din nou biserica într-o liniște adâncă, curând întreruptă de glasurile blânde, nepământești care intonau armonii de o calitate și stranietate ce mi-au făcut inima să-mi bată nebunește. Cântările au crescut treptat în volum și mai mulți călugări, cu văluri și veșminte complet negre, au format două șiruri spre prezbiteriu, unde s-au strâns împrejurul stranei cu multe fațete, sub un felinar, împletindu-și glasurile în această armonie, cu o intensitate, o bogăție și un mister cum nu mai întâlnisem până atunci. Toate reperele mele s-au prăbușit, erau cât se poate de diferite de slujbele bulgărești, românești și grecești, iar când m-am uitat la chipurile impenetrabile, inexpresive ale acestor *mužik*, au întruchipat în ochii mei spiritul stepelor înzăpezite, plăsmuindu-mi în minte imagini ale Kremlinului, cu mulțimea lui de domuri, ale satelor siberiene străjuite de pini și legănate de urletul lupilor.

Ușor-ușor, biserica s-a umplut de lumânări aprinse, iar în lumina blândă întinderile lucrate în aur și coloanele spiralate

și-au pierdut orice urmă de prost gust. Din altar a ieșit un alt preot, corul a format un semicerc, cântarea s-a schimbat, întâi ascendentă, apoi descendentă, dar părând mereu ireală. Ceremonia a continuat cu așezarea icoanei celor trei sfinți pe un tripod acoperit cu un șervet, iar slujba s-a mutat dintr-o parte a bisericii în cealaltă. În tot acest timp, afară șuiera vântul, uneori puternic ca un tunet, vuind printre crucile de deasupra. Cântarea a devenit o litanie și trei armonii minunate au lăsat locul unui îndurerat și splendid „Doamne, miluiește", pe o tonalitate mai joasă.

Nu știu câte ore am stat aproape în transă în întuneric, dar m-a trezit o atingere pe umăr, iar când m-am întors l-am văzut pe părintele Vasile, cu o lumânare în mână. M-a sfătuit să mă duc la culcare, pentru că era târziu, și a spus că litania avea să mai dureze multe ore, dar că mâine se ținea o slujbă la care puteam să particip. Am coborât cu inima îndoită treptele claustrului împreună cu el, cântarea s-a topit în depărtare, iar vântul s-a întețit. Ne-am despărțit în capul treptelor care duceau în curte, iar jos, domurile bisericii străluceau în noapte și vijelia scutura cu furie crengile unui palmier. Deodată, fără vreun motiv, am simțit furnicătura aceea ca atunci când ți se face pielea de găină, am luat-o la sănătoasa prin curtea pavată și m-am mai oprit doar în chilia mea.

A fost o zi extraordinară, și nici că puteam să-mi doresc mai mult de ziua mea. Cu numai un an în urmă, eram într-un *Schloss** în nordul Austriei și dormeam după o cină și o seară petrecute în compania contelui și contesei Trautmannsdorff.

12 februarie, Sf. Pantelimon

Azi-noapte am stat așa de târziu, încât n-am reușit să mă trezesc la timp să ajung la slujba celor Trei Ierarhi, iar împrăștiatul de Charalampi mi-a adus ceai, pâine și *sladkoe* la un ceas după ce s-a terminat. Când m-am uitat pe fereastră, am văzut

* Palat (germ.).

că vijelia din noaptea trecută adusese și ninsoarea, căci toată plaja era o întindere albă, iar pe pervazul din afară se așternuse un strat gros de zăpadă. Era o scenă deprimantă, cu marea ca de plumb, zbuciumată la suprafață, și fulgii albi căzând în spirale și vârtejuri aprige. Nici nu se punea problema să plec de la Russikon în ziua aceea.

M-am încheiat la haină până sub bărbie și am traversat curtea peste care se așternuse un strat de cincisprezece centimetri, cu zăpada acoperindu-mi capul și umerii cu alb. Sperasem să prind sfârșitul slujbei și, cum am zărit o mică procesiune ieșind din biserică cu lumânări care s-au stins imediat, am urmat-o dincolo de ușile uriașe de sub clopotnița aflată chiar vizavi și, spre rușinea mea, m-am trezit în refectoriul călugărilor, unde sute de frați stăteau la masă. M-am retras iute în chilia mea, unde Charalampi punea masa pentru prânz. M-a ajutat să-mi scot haina plină de zăpadă, repetând întruna cuvântul „CHEΓ" – zăpadă. Este un om extraordinar, singurul călugăr, în afară de Vasile, care, înainte să intre la mine, a bătut la ușă și care nu mă bombardează cu întrebări despre familia mea, câți bani are tatăl meu, cât de mare e Londra și-mi respectă intimitatea, așa cum și eu o respect pe-a lui. Are o lucire în ochii lui mici, care arată că, deși poate ne spunem puține cuvinte, ne înțelegem foarte bine. E o schimbare bine-venită după limbuția grecilor.

Vasile mi-a făcut o vizită puțin după prânz și în timp ce noi stăteam de vorbă Charalampi a adus ceai. Am petrecut mare parte din timp cercetând hărțile mele, plănuindu-mi itinerarul prin Grecia. Am hotărât să vizitez mănăstirile de la Meteora, de lângă Kalambaka, și Vasile m-a mai sfătuit să vizitez Hosios Loukas, din apropiere de Delphi, și Daphni, lângă Atena[1].

1. Mănăstirile de la Meteora („mănăstirile din aer"), din Thessalia, sunt construite pe piscuri naturale și datează din secolul al XIV-lea. Importantele biserici bizantine Hosios Loukas și Daphni sunt renumite pentru mozaicurile din secolul al XI-lea, iar Daphni mai ales pentru al său Hristos Pantocrator din cupolă.

Am discutat și despre traseul meu dinainte, de care părea interesat, și am petrecut câteva ceasuri destul de plăcute, vorbind despre țări străine, comparându-le locuitorii, în general având aceleași păreri. Mi-a părut rău când a plecat. Mai târziu, m-am dus în capela claustrului, unde se ținea o vecernie simplă, și m-am înfruptat cu nesaț din cântările rusești, pe care nu le voi mai auzi prea des de-acum înainte, dată fiind situația.

Cina a fost extraordinară, ouăle proaspete fierte și borșul erau mereu o încântare, iar supa, prin care de data asta nu mai plutea grăsimea, a fost o schimbare plăcută. Charalampi știe să le aranjeze așa încât să-mi facă poftă, șervețelul este mereu fără pată, nu trebuie să râcâi de pe tacâmuri mizeria întărită strânsă de o lună, iar portocalele lui dulci sunt așezate artistic. Ninsoarea părea să se întețească tot mai mult, lovea ochiurile de geam cu o răpăială înăbușită și, topită de căldura din cameră, se scurgea pe geamuri în sute de pârâiașe care, înainte ca Charalampi să tragă perdelele și să aprindă lampa, schimonoseau lumea întunecată de afară ca o oglindă de la bâlci. M-am dus devreme la culcare și am citit din scoarță-n scoarță *Marino Faliero, Doge of Venice*, până când în sfârșit m-a luat somnul. Îmi place din ce în ce mai mult Byron; nu-nțeleg de ce, spre uimirea Europei, ciudata noastră națiune nu-i acordă importanță.

13 februarie, Xenophontos

Azi-dimineață, când m-am trezit, se oprise ninsoarea, iar soarele se căznea să strălucească printre bancurile de nori cenușii care atârnau amenințători deasupra mării și mai cenușii. Începuse dezghețul și zăpada se scurgea peste tot în pâraie răcoroase. După o scurtă plimbare pe-afară, m-am retras din nou în camera mea călduroasă, unde, în timp ce-mi înlocuia ceașca goală cu una plină, Charalampi și-a exprimat speranța că avusesem o „СПОКОЙНАЯ НОЧЪ“[1], și l-am încredințat că așa

1. „Noapte liniștită“.

fusese. Am lucrat toată dimineața, după ce mi-am tras masa și scaunul aproape de sobă, ca să mă bucur de căldură, dar deprimat, în parte din cauza vremii, în parte din cauza perspectivei de a părăsi Russikon, mănăstirea de pe Muntele Athos unde am fost cel mai fericit. Abia aștept să revin aici, înainte ca lumea să îmbătrânească prea tare. Din nefericire, mănânc pentru ultima oară borș.

După-amiaza a fost însă destul de plăcută, căci Vasile a venit să bem un ceai și am stat mult timp de vorbă despre Vergiliu, Horațiu și Catul. I-am arătat micul volum de Horațiu publicat de Elzevir pe care mi-l dăruise baronul Liphart, compatriotul său, la München. A vorbit despre englezii pe care-i cunoscuse la mănăstire, pe câțiva dintre ei îi știam și eu – profesorul Whittemore, Robert Byron, Mark Ogilvie-Grant, David Talbot Rice, Balfour și căpitanul Stuart-Hay. M-a sfătuit să-l vizitez pe cel din urmă la Atena, căci era un personaj foarte amuzant și i se interzisese să vină pe Sfântul Munte, din cauza unui conflict cu călugării de la Sf. Grigorie. Am promis să-i transmit salutări din partea lui. După ce mi-am făcut bagajele, mi-am luat bun-rămas de la el și de la părintele Charalampi, care părea să regrete că mă pierde. M-am despărțit cu tristețe de părintele Vasile, deoarece simțeam că în el aveam un prieten; am promis să transmit urări de bine prietenilor lui pe care soarta avea să mi-i scoată în cale în peregrinările mele.

Poteca acoperită cu pietre de la Russikon la Xenophontos era groaznică, din cauza zăpezii care se topea de pe povârnișurile mai joase și a stratului înalt până la glezne de mai sus. Avea o crustă casantă, lipicioasă, și n-am mai blestemat-o niciodată ca astăzi; părea destul de solidă, dar ceda imediat cu un pârâit ca de lemn, picioarele mi se afundau în stratul moale de dedesubt uneori până la genunchi, iar bocancii, stricați din cauză că timp de două săptămâni țopăisem ca o gazelă din stâncă-n stâncă, mi s-au umplut de apă ca un burete, așa că am ajuns la Xenophontos ca vai de lume.

Xenophontos pare un grup mare de ferme mănăstirești împrăștiate haotic. Se află chiar pe malul mării, la vreo doi metri de marginea apei, și are un aspect foarte comun, lipsită fiind de grandoarea conferită de stânci, de care se bucură multe dintre celelalte mănăstiri. Cornișele sunt joase și nu are multe șiruri de balcoane, cum vezi la celelalte mănăstiri. O mică turmă de măgari încărcați cu lemne de foc tropăia prin curte și câteva găini jumulite ciuguleau tâmp printre pietrele ude. *Arhondaris*, un bărbat trist, cu barbă neagră, m-a condus în odaia mea la capătul unuia dintre cele mai lungi și mai întunecoase coridoare pe care le-am văzut vreodată. Ferestrele dădeau spre valurile care se spărgeau câțiva metri mai jos și de-a lungul peretelui era o bancă turcească cu perniță, alături de obișnuita sobă tencuită, cu coș alb, și de ușa prost prinsă, prin care trecea un curent înghețat. Deasupra ferestrelor era atârnat un tablou al lui Ioachim III, patriarh al Constantinopolului, un bătrânel vioi cu barbă înspicată, purtând pe piept panglici, cruci și însemnele arhiepiscopale mari cât tartele cu dulceață, și cu rasa neagră plină de decorații și distincții.

Mi-am făcut apariția la vecernie în biserica luminoasă, văruită în alb și cu o mulțime de icoane, multe foarte frumoase, mai ales una din transeptul sudic, înfățișând doi războinici sfinți cu pieptarul, lorica și apărătoarele pentru picioare ale soldaților din Antichitate, cu armuri și nimburi roșu-aurii de o intensitate și o bogăție încântătoare. Cele două mozaicuri despre care se vorbea așa de frumos în *The Station* sunt și ele remarcabile, ca sensibilitate și ca execuție. Însă slujba a fost searbădă, după cea de la Russikon: obișnuita antifonie a doi soliști, dirijați de un diacon care traversează dintr-o parte în alta a naosului purtând psaltirea și așezând-o pe o masă înaltă, de obicei cu incrustații turcești sau arabe. Cântă fiecare verset repede, călugărul îl interpretează lent și cu pricepere, iar diaconul începe următorul verset înainte să se termine cel dintâi. Efectul este o stranie armonie.

Arhondaris și-a făcut datoria de amfitrion de parcă l-aș fi supus la chinuri, și fiecare mic gest pe care Charalampi îl făcu se cu atâta promptitudine și bunăvoință el îl făcea cu o mină de martir, dându-mi un sentiment groaznic de neplăcut. Când m-a văzut că tremur în mantaua mea militărească, m-a-ntrebat posomorât dacă vreau să facă focul, și, pentru că am recunoscut fără tragere de inimă că n-ar fi rău, s-a apucat de treabă, suferind, dar neîngenuncheat*.

După cină, în timp ce eu scriam lângă foc, m-au vizitat doi *epitropes*, și m-am grăbit să le ofer scaune. Părea o vizită oficială, așa că multă vreme am schimbat banalități, iar după ce le-am epuizat s-a așternut o tăcere îndelungată și stânjenitoare. Am încercat să reaprind conversația nereușită arătându-le desene și scrieri, să le trezesc interesul față de hărți și itinerarii, dar în cele din urmă totul a dat greș și, deznădăjduit, m-am așezat și am lăsat liniștea copleșitoare să învăluie totul. Ca s-o alung, din când în când exclamam „Ah!" sau „ἡ ξωὴ καλὴ εἶναι", „viața e frumoasă", încercând să imit platitudinile la care se recurge în Anglia în asemenea momente. Fiindcă am dat greș din nou, m-am prefăcut cufundat în gânduri, privind distrat flăcările, dar de fapt eram chinuit de rușine. În cele din urmă, după nu știu cât timp, unul dintre *epitropes* a oftat și a spus „λοιπόν" și cei doi bărbați cu bărbi cenușii s-au ridicat, mi-au urat noapte bună și m-au lăsat să-mi reiau munca întreruptă. Cuvântul acesta, „λοιπόν", este foarte util, echivalentul lui „în fine", „*eh, bien*" din franceză, „*also*" din germană și „*haidi*" din bulgară.

De când au plecat, am tot scris, eram trist c-am părăsit Russikonul și-l regretam pe părintele Vasile. Cred că deprimarea m-a făcut astă-seară să privesc cu ochi răi niște oameni absolut obișnuiți și cumsecade.

---

* Vers din poemul *Invictus* al poetului englez William Ernest Henley.

14 februarie, Dochiarion

Prânzul a fost groaznic astăzi, legume necomestibile înecate într-un ulei care n-avea cum să-mi facă poftă, căci semăna prea mult cu cel în care ard mucurile de lumânare în fața icoanelor, așa că le-am dăruit valurilor agitate și am mâncat pâine, brânză albă și am băut vin. *Arhondaris* pare un om foarte de treabă, mi-am format o impresie greșită azi-noapte despre melancolia lui, confundând-o cu posomoreala. Am plecat destul de devreme, evitând o a doua intruziune a câtorva *epitropes* pe care i-am văzut venind pe hol, așa că le-am spus „la revedere" în trecere, scutindu-mă de încă o oră agonizantă în chilia mea.

Drumul de la Xenophontos la Dochiarion a fost plăcut și tihnit, în ciuda soarelui dogoritor, care transforma poteca într-un pârâiaș. Cele două mănăstiri se află la numai un ceas una de cealaltă și înaintarea este lesnicioasă. În curând s-a zărit Dochiarion, amintindu-mi cumva de un peisaj din Italia, cu chiparoși și tise, pavaje line, un adăpost cu acoperiș de țiglă construit deasupra drumului și a potecii care înainta spre porțile late printre portocali. Porțile formează un tunel lat, ascendent, iar ghereta portarului este construită în adâncimea zidului, cu un mic peron în față. Omul cu pricina era un soi de Pan mărunțel și blând și imediat ce m-a zărit m-a servit cu un degetar de rachiu, apoi m-a condus prin curtea abruptă spre un șir de scări protejate de ziduri și văruite în alb, apoi pe niște scări de lemn cu balustradă, către o terasă care dădea spre golul curții, spre biserică și spre acoperișurile neregulate, cu coșuri, din zonele mai joase ale mănăstirii. *Arhondaris* tăia lemne la soare, avea rasa legată deasupra genunchilor și mânecile sumecate, dezvelindu-i antebrațele musculoase și păroase. Semăna cu un ascet de odinioară, cu barba ca un evantai argintiu, cu ochii înfundați în orbite și cu fața brăzdată de riduri. Mi-a zâmbit binevoitor și m-a condus în camera mea mare și albă, cu vedere spre mare, spre sud, scăldată, de aceea, în soarele după-amiezii. Aici se găsea primul șemineu deschis pe care

l-am văzut până acum în peninsulă, și după ce gazda mea a rostit obișnuitele formule de bun venit, a aprins un foc zdravăn în el, stivuind butuci groși, care în curând au încălzit strașnic camera răcoroasă.

Soarele strălucea încă pe cerul albastru, senin, reflectat de liniștita Egee și de zăpada sclipitoare, așa că m-am așezat pe banca de piatră întinsă de-a lungul parapetului și am desenat acoperișul de plumb al bisericii, acoperișurile neregulate din olane de dedesubt, cu pâlcurile de coșuri subțiri și albe. Farmecul mănăstirii Dochiarion, după mine una dintre cele mai frumoase mănăstiri, este dat de dealul pe care a fost ridicată, astfel că vedeam acoperișurile coborând tot mai jos, către mare, chiparoșii înalți iviți deasupra zidurilor, iar călugării, țăranii și animalele de povară, mici în depărtare, în curtea abruptă de jos, la umbra mănăstirii, totul amintind de un orășel liniștit dintr-o legendă arthuriană.

Vecernia din biserică m-a uimit prin atmosfera neceremonioasă, căci nici unul dintre călugări nu părea s-o ia în serios și novicele tânăr și imberb care s-a ocupat de slujbă rânjea ca un cimpanzeu la un tovarăș de-al lui; doi dintre *epitropes* au șopăcăit tot timpul, iar preotul care a venit să-i tămâieze pe cei prezenți (cu o cădelniță ciudată, zgomotoasă, fără lanț) arăta ca un hangiu retras din activitate care ieșise într-o seară de vară să-și ude trandafirii. Și, parcă pentru a pune capac serii, un florinte a intrat pe fereastră și tot restul slujbei a zburat întruna prin biserică, urcând din când în când în cupola centrală, unde era o frescă ce-l înfățișa pe Hristos Atotputernicul binecuvântând omenirea, cu degetul mare și inelarul de la mâna dreaptă lipite; la răstimpuri, florintele se cocoța vizavi de un grup de sfinți și martiri ale căror nimburi, foarte aproape unele de altele, se vedeau tot mai mici din cauza distanței și se suprapuneau ca solzii de pește. Toți cei prezenți urmăreau florintele cum zburătăcea pe sub acoperiș ciripind și-și făceau semne unii altora, arătându-l cu degetul. În cele din urmă slujba s-a încheiat și,

în timp ce credincioșii ieșeau în grupuri, unul dintre frați a mers de colo-colo cu un evantai din pene de curcan, stingând lumânările dintr-o singură mișcare a mâinii.

Apusul se vedea minunat pe mare, căci soarele rămăsese pur și simplu un balon din acela portocaliu bine conturat care scapătă așa de frumos iarna deasupra lacului Serpentine*. Am stat pe banca de la geam, cu gândul la acasă, până s-a întunecat și camera nu mai era luminată decât de flăcările săltărețe din căminul deschis. Priveam melancolic și încântat în adâncul lui strălucitor, când a intrat un omuleț groaznic, s-a așezat lângă mine pus pe vorbă și nu după multă vreme a renunțat la obișnuitul tir de întrebări ca să-mi povestească viața lui. A scos din buzunar o sticluță de doctorii plină cu rachiu, a tras cu gâlgâit o dușcă și mi-a oferit-o oftând mulțumit. Pentru că până la urmă lipsa mea de reacție puțin cam bădărănească l-a supărat, și-a luat tălpășița și m-a lăsat cu treburile mele, și anume să stau fericit și singur în lumina înserării. Cred că una dintre cele mai mari binecuvântări ale acestei vieți este singurătatea.

S-a făcut foarte târziu, a trecut destul de când am luat cina, orez cu sardele, după care m-am așezat iar în fața acestui foc minunat și am băut vin roșu o vreme, cu sentimentul că sunt un călător medieval, singur în odaia lui cu o sticlă de *sack*** sau de mied – bunăoară Denys din *The Cloister and the Hearth****.

Acum, luna și stelele strălucesc deasupra acoperișurilor încărcate de zăpadă și formează o potecă argintie pe marea ca de cerneală. Mă-ntreb ce fac toți cei de-acasă.

---

* Celebrul lac artificial din Hyde Park, Londra, creat în anul 1730.

** Termen folosit pentru vinul alb întărit cu brandy, importat din Spania și foarte popular în Anglia elisabetană.

*** *Mănăstirea și căminul* (1861), roman istoric al prozatorului și dramaturgului britanic Charles Reade (1814–1884), a cărui acțiune se petrece în sec. al XV-lea.

15 februarie, Konstamonitou

Fratele care se ocupă de oaspeți mi-a pregătit patul pe divanul turcesc așezat de jur împrejurul camerei, și după ce am stins lampa am stat mult timp în lumina pâlpâitoare a focului, ascultând șuierul butucilor umezi și privind bulbucii de sevă pe care-i împrăștiau. Într-un sfârșit, m-a furat somnul, și acum e dimineață. Am petrecut câteva ceasuri tihnite întins lângă fereastra dinspre sud, cu obrazul exact în dreptul geamului. Lumea de afară era însorită și ispititoare, Marea Egee reflecta razele soarelui și, dincolo de acoperișuri, coșuri, cupolele de plumb și chiparoșii de jos, coasta peninsulei șerpuia și se pierdea în depărtările cețoase.

Drumul cobora dealul pe sub arcada lată a porților mănăstirii și trecea pe lângă doi portocali încărcați cu fructe grele, aurii, având pe fundal frunzele ascuțite ca tăișul verde și strălucitor al unei săbii. În curând m-am pomenit pe plajă, unde poteca înaintează peste pietricele, iar spuma valurilor care se sparg se află la numai câțiva metri. Mai târziu, când am ajuns în vârful dealului, printre peticele de pământ cultivate, dispuse în terase și umbrite de dumbrăvi de măslini, am întâlnit un albanez taciturn care stătea pe o piatră și privea marea, cu suferința lui Prometeu întipărită pe frunte. Când a întors spre mine ochii triști să-mi indice drumul, a arătat cu toiagul în sus, pe lângă un câmp pe care doi mangalagii plini de funingine își făceau de lucru în jurul rugurilor dogoritoare. Poteca aceasta care urca neîntrerupt și lin era în întregime umbrită și, judecând după aspectul tot mai accidentat și mai părăsit al locului, mă gândeam că nu fusesem îndrumat bine sau că greșisem drumul. Așa că, în loc s-o pornesc mai departe, am decis să aștept până mă putea îndruma un alt trecător; între timp m-am distrat aruncând la vale bulgări de zăpadă, privindu-i cum se măresc tot mai mult, până când se spărgeau de un copac, sau făcând un bulgăre din zăpada tare cu un capăt al bastonului, răsucindu-l în zăpada mai afânată și obținând astfel niște amoniți uriași și de neurnit. Pe când mă-ndeletniceam

astfel, a apărut cineva de după cotul potecii, și într-un fel m-am simțit foarte vinovat. După ce am găsit drumul cel bun, am plecat pe furiș, simțindu-i privirea în ceafă, de parcă m-ar fi prins făcând bombe, nu bulgări de zăpadă.

Konstamonitou, unde am ajuns la scurt timp după aceea, se află într-o vale dintre munți și are un aspect neîngrijit. Am așteptat ceva timp în curte și într-un târziu a venit agale un bătrânel cu barba albă, care m-a dus la *arhondaris*, un bărbat jovial, cu barbă stufoasă și obraji lucioși. Mi-a oferit o chilioară plăcută, cu divanele așezate de o parte și de alta, așa de late încât între ele mai rămânea doar vreun metru și ceva; și aici mă aștepta un cămin deschis, umplut în curând cu bușteni dogoritori, iar pe cărămizile din fața lui erau două băltoace noroioase de zăpadă topită de pe bocancii mei.

Și-a făcut apoi apariția un călugăr care știa franceză, părintele Pavel, tânăr și sfios, cu barba și părul negre și cu ochi melancolici; însă era inteligent, vorbea bine franceza și puțină germană. După o discuție de câteva minute, m-a-ntrebat dacă eu cred în minuni, dar, pentru că a primit un răspuns într-o doară, s-a lansat într-o lungă predică despre minuni și despre smerenia și sărăcia la care mănăstirea lui cenobită îi obliga pe călugări. Imediat ce-am auzit bătând toaca de lemn din curte, am pornit împreună la vecernie și m-a dus de la o icoană la alta, spunându-mi povestea fiecăreia. Când am ajuns la una veche cu Sfântul Ștefan, pe care odinioară turcii încercaseră s-o ardă, mi-a arătat-o drept dovadă a predicii pe care mi-o ținuse cu un ceas în urmă. La un moment dat în timpul slujbei, călugării au părăsit stranele și au început o serie de închinăciuni și prosternări, aplecându-se și atingând de mai multe ori podeaua cu amândouă mâinile. Firește, eu am rămas nemișcat, de teamă să nu fac vreo gafă, dar un călugăr bătrân a venit la mine și a mormăit cu furie în priviri „ἔξω! ἔξω!"[1], ca să mă

1. „Ieși! Ieși!"

facă să le urmez exemplul. Părintele Pavel a ajuns la timp și le-a spus că nu sunt credincios și că nu știu cum să procedez.

Majoritatea călugărilor păreau afectați de rigorile vieții pe care-o duc, și cu greu ai găsi un grup de bărbați mai decăzuți și mai ofiliți, prăvăliți în strane, cu rase putrede, numai zdrențe, atârnându-le pe trupurile sfrijite, și cu o tristețe și o apatie de nedescris în ochii adânciți în găvane.

După vecernie, părintele Pavel – pare ciudat să-i zic „părinte", când de fapt este doar cu câțiva ani mai mare decât mine – m-a dus în refectoriu, unde toți călugării stăteau așezați la o masă lungă, pe capre de lemn, dispusă pe o latură a încăperii. Am făcut schimb de plecăciuni ceremonioase cu starețul, un bărbat impunător, cu barbă deasă, cu toiagul negru specific rangului său alături, iar Pavel m-a dus la locul meu de la masă. După o lungă rugăciune de mulțumire, ne-am așezat – călugării nu-și dăduseră încă jos acoperămintele pentru cap – și am început să mâncăm legumele și sardelele crude și cufundate în ulei galben, cu pâinea tare ca piatra, și fiecare aveam lângă farfurie o carafă cu vin. În timpul mesei nu s-a rostit o vorbă, căci unul dintre frați citea din Biblie cu glas monoton, și foarte des călugării lăsau furculițele din mână ca să-și facă semnul crucii. În cele din urmă, fratele a îngenuncheat și i-a sărutat mâna starețului, care i-a dat coaja de pâine ritualică. Apoi ne-am ridicat cu toții pentru rugăciunea de mulțumire de după masă și am ieșit din refectoriu în urma starețului, care-și purta toiagul ca pe fascii, la încheietura brațului.

Astă-seară, parcă întreaga mănăstire s-a adunat în odaia mea, am stat pe divane și am flecărit pe cât ne-am priceput. *Arhondaris*, om bun, și-a dat seama că nu m-am săturat cu mâncarea de la refectoriu și a adus o farfurie vârfuită de cartofi prăjiți. Pentru armata de oaspeți s-a adus rachiu, așa că ne-am înveselit și-am început să facem gălăgie. Erau oameni buni și, în ciuda înfățișării ascetice, erau bărbați și frați.

16 februarie, Zographou

Am dormit mai mult în dimineața aceasta, căci oaspeții mei au plecat târziu în noapte. *Arhondaris* m-a trezit cu o ceașcă de ceai, rachiu și o bucată de *rahat lokum*. Este cu adevărat un bătrânel de treabă și m-a rugat stăruitor să mai stau o zi la Konstamonitou, dar nu aveam astâmpăr și am spus că e mai bine să pornesc la drum. Părea să regrete sincer. În timp ce mă îmbrăcam, a venit părintele Pavel și mi-a vorbit despre minuni și caznă și despre semnificația rănilor lui Iisus. Sunt sigur că și-ar arăta smerenia sărutând rănile leproșilor, ca Sfântul Francisc. Părintele Serafim, pântecos și purtând la brâu o curea cu o cataramă minunat sculptată, reprezentând Treimea, a înveselit puțin atmosfera aducându-mi, voios nevoie mare, tava cu prânzul. Am aflat că drumul obișnuit spre mănăstirea bulgărească Zographou era blocat de zăpadă, așa că a trebuit să cobor valea unui defileu lung și abrupt spre brazii de pe mal și apoi să mă îndepărtez de țărm. M-a însoțit până la poartă un grup destul de mare de călugări, care s-au întrecut să-mi dea ultimele instrucțiuni.

În defileu se așternuse un strat gros de zăpadă, iar soarele nu putea pătrunde prin pădure s-o topească, dar în curând poteca a-nceput să urce pe una din pante, printre copaci, și m-a scos pe vârful unui deal. Era splendid în lumina soarelui, așa că am stat o vreme întins pe mantaua militărească, încântat. Panta acoperită cu iarbă cobora spre valuri în terase cu măslini susținute de contraforți de piatră, iar Egeea strălucitoare era încadrată de frunzele gri-argintii. Mai jos, un cioban stătea printre oile sale cu clopoței la gât și cânta din fluier. Pe țărm, acoperișul pătrat al arsenalului de la Zographou se-nălța lângă unul rotund, ca al unui turn Martello*. Briza răcoroasă

* Turnuri construite în secolul al XIX-lea pe tot cuprinsul Imperiului Britanic, în general pe coastă, ca fortificații împotriva atacurilor francezilor.

răzbătea prin pădure, încărcată de mirosul de frunze strivite. Semăna cu o scenă creată de Teocrit.

În vale, din pâlcul de colibe pescărești care înconjoară, ca de obicei, aceste mici fortărețe împotriva atacurilor piraților, s-a auzit deodată zgomot de copite: un catârgiu își mâna animalele încărcate cu lemne jos, la o barcă ce-l aștepta. În rest, tot satul părea adormit, așa că am luat-o pe poteca pe care am zărit-o cel mai ușor, care urca dealul printre măslini. În stânga se înălțau stânci mari, stratificate, cu vine, și, când poteca s-a adâncit mult în vale, a apărut acoperișul plin de licheni al unei mori, cu roata zornăind, cu vârtejul de spumă albă și, mai sus, cu bălțile sale netulburate și limpezi. Pădurea se-nchidea cu o junglă de măslini, tise, oleandri, mătură, dafini, rododendroni și ilex. O mierlă anunța apropierea primăverii, ducându-mă iarăși cu gândul la acasă.

Chiar și de la distanță, Zographou mi s-a părut uimitor de mare. Semăna puțin cu un *Schloss* austriac sau cu o cabană de vânătoare construită într-un stil nedefinit, enormă și golașă. Dar interiorul, cu biserica străjuită de două tise înalte, arăta mai bine. Paznicul a părut încântat de cele câteva cunoștințe de bulgară ale mele și m-a dus ca pe o curiozitate la *arhondaris*, care mi-a oferit cafea, rachiu și *glyko* în bucătăria însorită, vorbind repede în bulgara macedoneană. N-am înțeles prea multe. Pe fereastră, priveliștea este frumoasă, se zăresc, la același nivel cu cei de-aici, copacii cu vârfurile înfrunzite de pe partea cealaltă a văii, unde se înalță șui un schit cu etaj și ziduri văruite în alb și albastru. Dincolo de el, dealurile pornesc valuri-valuri, împodobite cu pini înalți și contorsionați.

Drumul spre schit înainta pe lângă un șir de chiparoși falnici, încărcați de conuri mici. La început schitul mi s-a părut pustiu, nepunând la socoteală pisoiul cu blană nisipie care, când m-am apropiat, s-a trezit și m-a privit bănuitor. Cum am auzit glasuri pe coridor, am aruncat o privire pe lângă ușă și am văzut un călugăr mărunțel, cu păr sârmos, încins cu un șorț de cizmar și cu un pantof pe jumătate dres în poală, și un călugăr

voinic care stătea pe un pervaz însorit, ținând o lingură în echilibru pe buza ceștii de ceai. Mi-au spus să intru și, când au auzit de unde sunt, au început să-i laude cu însuflețire pe englezi. Mi-au povestit cum francezii și grecii încercaseră să pătrundă cu forța în mănăstire ca să incendieze portretul țarului Ferdinand[1], dar un John Bull* intervenise și împiedicase fapta. Mi-au oferit o ceașcă de ceai și, pentru că au aflat că fusesem de curând în Bulgaria, m-au rugat să le povestesc. Păreau să nu mai știe ce se-ntâmpla acolo și habar n-aveau de lovitura de stat a lui Gheorghiev[2], din luna mai, așa că le-am spus tot ce știam și eu.

Fiindcă m-am întors chiar la ceasul vecerniei, am intrat și am ascultat cântările, practic identice cu cele grecești, doar că acestea din urmă sunt rareori cântate pe mai mult de două voci; aici, toți cei prezenți intonau o monodie gravă, ca un zumzet. Călugărul care ținea slujba era un bărbat foarte frumos, cu trăsături ferme, dure, cu ochii negri adânciți în orbite, pomeți înalți, gura bine conturată și o barbă țepoasă, gri-oțel. Avea un glas adânc și puternic. Majoritatea călugărilor erau macedoneni, poporul acela melancolic și războinic. Am stat multă vreme cu capul dat pe spate, studiind frescele, care, deși nu erau vechi, erau extraordinar de detaliate. Una dintre cele mai frumoase înfățișa un grup de martiri privind spre ceruri, cu o

---

1. Țarul Ferdinand (1861–1948), întemeietorul restauratei, dar scurtei dinastii regale bulgare. După înfrângerea Bulgariei din Primul Război Mondial – cu peste șaisprezece ani înainte de călătoria lui PLF – a abdicat în favoarea fiului său, Boris III.

* John Bull, personaj creat în 1712 de John Arbuthnot, în povestirea în patru părți *The History of John Bull*, și preluat apoi de mulți ilustratori, în caricaturi politice sau în benzi desenate. A devenit întruchiparea englezului tipic.

2. Kimon Gheorghiev (1882–1969), liderul unei facțiuni militare de dreapta, a dat o lovitură de stat nesângeroasă împotriva guvernului bulgar de coaliție, în mai 1934. A fost îndepărtat printr-o contralovitură de țarul Boris, opt luni mai târziu.

pădure de aureole înclinate, în vârful unui turn împresurat la bază de flăcări stacojii, zgândărite de un papă mișel cu mantie și mitră pe cap. Într-o alta, un rege păgân îi trimitea la cazne pe credincioși. Un tânăr în veșminte albe stătea în fața tronului său și încerca să-l înduplece, dar pe fundal așteptau roata, spânzurătoarea și cazanul fumegând cu ulei încins. Unul dintre tovarășii tânărului era deja ridicat în spânzurătoare, cu știreangul în jurul gâtului, iar un necredincios îl ataca cu iataganul pe un alt tovarăș. Doi erau deja morți – capetele lor încă învăluite în aureole zăceau câțiva metri mai departe de trunchiurile pline de sânge, cu mâinile protestând parcă, într-un înfiorător *rigor mortis*.

Frescele cele mai macabre sunt de obicei cele de pe pereții exteriori de sub arcadă, în care se zugrăvește viața de apoi a osândiților, cu o rețea complexă de scări și rampe care coboară din sala judecății în iad, unde îi așteaptă un roi de diavoli mici, negri și roșii, cu limbi bifurcate, capete de porc sau de lup, cozi ca de șarpe și gheare de vultur; îi adună pe depravați în flăcări cu tridente și vătraie sau îi aruncă la lei, urși și câini, o scenă în care animalele dau târcoale unui cadavru dezmembrat pe care îl înfulecă, ținând în colți, pe jumătate înghițite, picioare, mâini și capete. Desfătarea și șiretenia de pe chipurile diavolilor arată că se dedau cu plăcere acestei sarcini, înfigând țepușe aprinse în burta morților sau, mârșăvia supremă, defecând pe cadavre din aer. Deasupra norilor de pucioasă tronează Hristos Atotputernicul, în veșminte de slavă, cu un chip inexpresiv, cu mâna ridicată în semn de binecuvântare, în timp ce la picioarele lui se adună oastea celor izbăviți, gătiți cu straie și nimburi noi și strălucitoare. Cercetez aceste scene de mântuire sau osândire cu un interes care nu poate să fie prea sănătos.

Când am ieșit din biserică, un călugăr cu care schimbasem câteva cuvinte mai devreme m-a-ntrebat dacă vorbesc franceză sau germană și, fiindcă i-am răspuns că da, m-a dus la un alt călugăr, cu o înfățișare distinsă, ochi scânteietori și barbă albă

bogată, care-l făceau să iasă oarecum din tiparele monahale. Mi-a vorbit în franceză, iar mai târziu a dat-o pe germană, căci îi era mai familiară. O vorbea perfect, așa că l-am invitat la un ceai în odaia mea, unde mi-a spus o poveste bizară. Avusese o fabrică mare de țesături în Gabrovo și, pe măsură ce înainta în vârstă și-și sporea averea, a călătorit prin toată Europa, ajungând să cunoască la fel de bine capitalele occidentale pe cât cunoștea Sofia. Cu câțiva ani în urmă, la Monte Carlo, în timp ce făcea o baie, fusese cât pe ce să se înece și pusese salvarea sa în seama providenței, iar cum soția lui murise și copiii aveau toate cele trebuincioase hotărâse să îmbrățișeze viața monahală până la sfârșitul zilelor. Întâmpinase mari dificultăți când voise să se alăture fraților de la Zographou, din cauza reticenței grecilor de a accepta străini pe Sfântul Munte (la fel ca în cazul rușilor), dar în cele din urmă reușise. De atunci își ducea fericit viața de călugăr. Mi-a arătat o fotografie cu el de acum câțiva ani, foarte lumească și ceremonioasă, în haine de seară, cu o mulțime de medalii și distincții pe piept și cu una purtată pe o panglică la gât, primită de la regele Boris când părăsise Sofia. Își slujise țara în mai multe funcții diplomatice și fusese consulul german la Gabrovo. Arăta înfloritor, în ciuda veșmintelor, dar părea pe deplin împăcat cu soarta lui. Pe sub rasa neagră purta o vestă minunată brodată cu modele din cruci, iar în partea de jos cu un craniu și cu oase încrucișate. Era o companie fermecătoare și, deși aproape octogenar, era plin de viață și avea multe de povestit. Ne-am depănat amândoi amintirile din Bulgaria și m-a dus în marea sală de recepție a mănăstirii, unde erau atârnate pe pereți tablouri cu țarul Boris și regina Ioana, pe care le cunoșteam pentru că le văzusem pe pereții fiecărei cafenele și cârciumi din Bulgaria. Mai era și tabloul lui Ferdinand pe care încercaseră să-l distrugă francezii, nobil cu barba sa imperială și calpacul cu pene. Părintele Veniamin (numele lui de mirean era Karaghiosev) mi-a vorbit despre schimbările petrecute cu câteva zile în urmă în guvernul Bulgariei, când Gheorghiev fusese înlăturat în favoarea generalului Pencio

Zlatov, fostul ministru de război. Prezența a doi generali activi și a unui colonel în guvern demonstra puterea din ce în ce mai mare a dictaturii militare.

Înainte de cină, mi-a adus mai multe numere mai vechi din *La Bulgarie*, și de asemenea (cu un aer foarte misterios) niște unt, ceva ce nu mai văzusem pe Muntele Athos, și niște *cașcaval* bulgăresc, mult mai bun decât brânza albă grasă a călugărilor. A plecat repetând cât de prietenoși fuseseră dintotdeauna englezii cu Bulgaria, dându-mi-i drept exemplu pe James Bourchier și pe lordul Buxton* – el a pronunțat „Bookston"! Era un bătrânel încântător și extraordinar de amabil.

După cină, am citit știrile despre schimbările din guvernul bulgar. Sunt un popor mic, dar plin de energie și, alături de unguri, au suferit mai mult decât orice altă națiune de pe urma războiului.

17 februarie, Chilandari

Azi este *prazdnik* – zi de sărbătoare – și călugării au stat treji toată noaptea pentru *agrypnia***; după micul dejun, m-am dus să prind sfârșitul slujbei, și la plecare părintele Veniamin, prietenul meu, mi-a sugerat să iau prânzul în refectoriu, căci era frumos, iar ceremonia, interesantă. Ne-am dus la masa starețului, care se numea Alexandru, și i-am sărutat mâna când i-am fost prezentat. Veniamin s-a așezat lângă el, apoi a venit rândul meu. M-am simțit foarte onorat, căci era o masă semicirculară la care stăteau numai starețul, în mijloc, și cei opt călugări de rang înalt – *starets* sau „bătrâni". Ceilalți stăteau

---

* James David Bourchier (1850–1920), jurnalist și activist politic irlandez, a fost corespondentul în Balcani al ziarului *The Times* și om de încredere al țarului Ferdinand al Bulgariei. Noel Noel-Buxton (1869–1948), politician britanic liberal și mai târziu laburist. În timpul Primul Război Mondial a fost însărcinat cu asigurarea neutralității Bulgariei. În 1915, la întoarcerea din această misiune politică, a publicat cartea *The War and the Balkans*.

** Veghe (gr.).

în refectoriu la mesele pe capre de lemn așezate pe trei șiruri. Sala era frumoasă și foarte înaltă, cu bolțile văruite în alb arcuindu-se foarte sus. Procesiunea a venit din biserică în clinchet de cădelnițe, condusă de un călugăr cu o icoană, însoțit de doi novici ducând în mâini lumânări cu abajururi colorate care le fereau de vânt, iar ultimul venea diaconul cu cădelnița. După rugăciunea de mulțumire, călugărul cu glas frumos care a ținut slujba noaptea trecută a urcat în amvonul înalt și a citit de la pupitrul în formă de acvilă, în timp ce noi mâncam. După ce a sărutat mâna starețului și a primit cojița de pâine, s-au ridicat cu toții în picioare lângă mese și apoi un călugăr a adus un platou cu pâine albă, din care am luat cu toții câte o bucățică. A urmat un altul cu o cățuie, fiecare călugăr a ținut o clipă bucățica de pâine în fumul sfânt, după care a mâncat-o. (Acest ultim ritual rămâne un mare mister pentru mine.) Apoi am ieșit cu toții în liniște, cu starețul în frunte, ducându-și în mână cârja neagră.

La scurt timp după aceea am plecat, părintele Veniamin m-a condus la poartă și și-a luat la revedere cu următoarele cuvinte: „*Gute Reise, und gehen Sie mit Gott. Wenn sie Zeit haben, wäre ich Ihnen sehr dankbar für eine Briefkarte manchmal. Kommen Sie bald wieder zurück, und wir werden noch einmal von Bulgarien reden. Alles Gute!*"[1]

Am pornit cu gândul la soarta tristă a mănăstirilor străine minoritare de aici. Mai ales Zographou a fost sărăcită de confiscarea teritoriilor din Macedonia odinioară bulgărești. În trecut, aici erau mult mai mulți călugări și un spital înfloritor, după cum mi-a arătat părintele Veniamin. Se pare că grecii au tratat cu asprime mănăstirile străine de pe Sfântul Munte. Însă Zographou e mai norocoasă decât Russikon, fiindcă are o

1. „Călătorie plăcută și Domnul să fie cu dumneavoastră. Dacă aveți timp, v-aș fi recunoscător dacă mi-ați trimite din când în când câte o carte poștală. Pe curând și sper să mai vorbim despre Bulgaria. Toate cele bune!"

țară care încă îi oferă suficient cât să se descurce. Regele Boris este extraordinar de bun în această privință și se interesează în mod deosebit de mănăstire, unde trimite adesea daruri. Alături de al nostru*, cred că este, probabil, cel mai iubit rege în viață.

Peisajul s-a schimbat mult între Zographou și Chilandari. Văile cu plante perene au rămas în urmă și le-au luat locul podișurile acoperite cu iarbă-neagră și umbrite de păduri de brad și stejar, iar pietrele de pe drum s-au transformat în nisip și grohotiș. Întreaga privelițte îmi amintea de Scoția. Era o zi minunată, nici urmă de nor pe cer, iar cântecul păsărilor răspândea numai optimism și promisiunea primăverii. O gaiță cu aripi viu colorate a cârâit la apropierea mea și un nor zumzăitor de porumbei guleraţi a țâșnit dintr-un stejar de piatră uriaș. Sus pe cer plutea un vultur, aruncându-și umbra tremurătoare pe o întindere golașă de nisip.

Aproape întotdeauna, poteca urma cursul unei ape, iar uneori înaintarea era un chin, căci vijeliile și ninsoarea recente sfârtecaseră sau scoseseră din rădăcină o mulțime de tufe și de copăcei tineri. Asta însemna că trebuia să mă strecor de-a bușilea sau să mă cațăr peste mormane de tufăriș, sarcină deloc ușoară, când fiecare crenguță e tivită cu o rețea de rugi spinoși și plante agățătoare tari ca sârma. În curând, binecuvântatele împrejurimi au răsunat din nou de blesteme pătimașe. Asudat și suferind, am ajuns în sfârșit într-un punct mai înalt, de unde se vedeau ținuturile din jur, iar jos mănăstirea sârbească Chilandari se prăjea în soarele amiezii, cu acoperișurile din olane decolorate, pline de licheni, răsărind pe deasupra vârfurilor pufoase ale copacilor; într-unul din ziduri, un turn înalt, crenelat, străjuia curtea cu cele patru domuri bizantine, de plumb, ale bisericii și cu trei chiparoși, aproape la fel de înalți ca turnul. Pădurea cobora în trepte în vale, ca o scară amplă, și nu foarte departe se găsea marea scânteietoare. Printre copacii de pe țărm se zărea un turn în paragină. La câțiva metri în

* Regele George V (1910–1936).

larg, marea se-ncreţea leneş în jurul unei insuliţe de stâncă albă. Ceaţa întuneca orizontul şi ascundea povârnişurile mai joase ale înzăpezitei insule Thasos, care atârna din cer ca de pe altă lume.

În curtea mănăstirii Chilandari totul părea adormit, iar zidurile şubrezite de vânt se-mbăiau în lumina soarelui. Numai o pisică se furişa pe pietrişul din care răsăriseră smocuri de iarbă. Ai fi zis că timpul a stat în loc în curtea aceea tăcută, şi m-am aşezat pe o bancă de lemn, cu ochii închişi, ca să mă feresc de soare, lăsând cerul să se filtreze printre genele lipite într-un nimb multicolor. M-a trezit o bătaie pe umăr şi l-am văzut pe micuţul sârb care se ocupa de oaspeţi, părintele Damaschin. Era aproape pitic, cu o barbă şi o mustaţă care creşteau ciudat, dar pe faţă i se citeau ospitalitatea şi bunăvoinţa; mi-a luat rucsacul şi bastonul şi m-a condus pe două şiruri de scări late spre o cameră însorită, cu un bovindou mare care dădea spre curte. Cât a fost plecat să-mi pregătească o cafea, m-am uitat prin încăpere la portretele şi fotografiile de pe perete – Petru al Serbiei[1], Alexandru, mort de patru luni, regina Maria şi cei trei fii ai ei, fotografii cu membrii răposaţi ai familiilor Obrenovici şi Karagheorghevici, prinţul Miloş[2], cu un guler înalt şi eşarfă *à la* Wellington, şi, cel mai interesant, o sumedenie de gravuri cu comitagii şi voievozi faimoşi, cu pălărioarele lor fără boruri, vestoane brodate şi brâie la care aveau o mulţime de pistoale placate cu alamă şi de iatagane; totuşi, chipurile lor erau destul de blânde, cu ochi nostalgici înfundaţi în orbite şi cu mustăţi pe oală. Mai era şi o fotografie cu

1. Petru I Karagheorghevici al Serbiei, îndrăgitul rege-soldat, a fost proclamat în anul 1918 rege al sârbilor, croaţilor şi slovenilor (care au format viitoarea Iugoslavie). Dintre cei trei fii ai reginei Maria, care rămăsese de curând văduvă, cel mai mare a devenit Petru II, ultimul rege al Iugoslaviei.

2. Principele Miloş Obrenovici (1780–1860) este considerat de multă lume întemeietorul statului sârb modern şi este cel care l-a eliberat de otomani.

niște muntenegreni care executau dansul sabiei acompaniați de haiduci bătând din palme și una cu sângeroasa bătălie de la Kosovo[1] împotriva păgânilor, care, rămași fără turbane, se rostogoleau pe pământ în propriul sânge, în timp ce victorioșii slavi își cabrau veseli caii printre ei. Nimeni n-ar fi spus că au pierdut bătălia.

E amuzant să te gândești că nepotul prin căsătorie al ultimului rege Obrenovici, contele Hunyadi, locuiește în Transilvania, la câțiva kilometri de Xenia Czernovitz, verișoara actualului rege Karagheorghevici, și că trăiesc în relații de bună vecinătate. Acum mi-a trecut prin minte acest lucru, și ce coincidență că-i cunosc pe amândoi!

Restul după-amiezii am rătăcit printre clădiri și mi-am făcut apariția spre finalul vecerniei, după care am plecat la plimbare prin pădurea care străjuiește mănăstirea. Când am ajuns la un luminiș printre pini, deasupra coastei abrupte a dealului, într-un vălmășag de copăcei tineri și tufăriș, am avut o priveliște minunată a mănăstirii, impunătoarele ziduri cu contraforți avântându-se spre cer, liniile neregulate ale balcoanelor și acoperișurilor și, dincolo de biserică, dalele curții. Era o seară superbă și m-am plimbat mult printre copaci, până când am simțit că e timpul să mă întorc, și-atunci am luat-o încet înapoi prin albia secată a unui pârâu; paznicul mă aștepta și m-a certat făcând cu degetul, cu o sclipire în ochi.

Turnul este unul dintre cele mai înalte din peninsulă și nu folosește, ca la celelalte mănăstiri, drept bibliotecă sau depozit de comori. Doar balamalele ruginite de pe cadrul ușii mai arată unde a fost mai demult ușa. Interiorul este întunecat și misterios, cu scări de lemn, părăginite, care duc la cotloanele cele mai de sus, unde la sosirea mea un liliac a zburat pe fereas-

1. Bătălia de la Kosovo (1389), dintre o alianță sârbească și otomani, s-a încheiat cu nimicirea ambelor armate și a rămas până astăzi un eveniment de un eroism sumbru în folclorul Serbiei. Această bătălie a deschis calea dominației otomane în Balcani.

tră țipând. Partea superioară a turnului este acoperită cu olane, și am găsit acolo o trapă ieșită în afară prin care am privit o clipă curtea, unde călugării ieșiseră ca iepurii dintr-o vizuină să prindă razele soarelui la asfințit. Umbrele lungi ale chiparoșilor se întindeau pe dale, iar zidurile au căpătat o frumoasă nuanță aurie. Scânteierile de pe fâșia de apă care abia se zărea din punctul meu de observație pe deasupra copacilor s-au împrăștiat repede și vârful strălucitor al Thasosului se estompa cu fiecare clipă. Când s-a lăsat seara, am coborât plin de tristețe, gândindu-mă posomorât la iminenta mea plecare de pe Sfântul Munte.

Părintele Damaschin a pregătit o cină delicioasă, cu pește, cartofi prăjiți și o supă bună, pe care mi-a servit-o cu aplomb, privindu-mă apoi cu încântare cum mâncam; tocmai când îmi aducea cafeaua, s-a auzit un zgomot de parcă ar fi scurmat un câine la ușă; apoi fereastra a-nceput să se zgâlțâie. Părintele Damaschin și cu mine ne-am uitat unul la altul mirați, fiindcă podeaua a prins să tremure sub picioarele noastre, cu un zgomot înfundat, ca de tunet; pe undeva s-a spart un vas de ceramică, iar după ce zgomotul s-a mai domolit ne-am dat seama că fusese un cutremur. Damaschin mi-a făcut cu ochiul șiret și cu tâlc, punându-mi cafeaua dinainte, mi-a zâmbit și a scos un chicot, de parcă ar fi fost o farsă pusă la cale de el ca să mă sperie. Este al doilea cutremur la care am fost martor în ultimele două luni, primul în timp ce beam ceai cu domnișoara Kent, la Constantinopol.

Toată seara am recitit lângă sobă pasaje din *Don Juan*, și încă mi se pare minunat.

18 februarie, Esphigmenos

Astăzi m-am dat jos din pat mai devreme decât de obicei, la scurt timp după ceaiul de dimineață, din care părintele Damaschin mi-a oferit două cești, și, după ce m-am încălțat cu mocasinii bulgărești moi, căci era o zi frumoasă și însorită, m-am pregătit să-mi petrec dimineața pe coasta dealului.

Scormonind pe fundul rucsacului în căutarea volumului *A Shropshire Lad**, pe care mi l-a dăruit mama la ultima mea zi de naștere, am găsit un plic plin cu Capstan Navy Cut**. A fost o mare descoperire, așa că mi-am scos cea mai bună pipă (pe care n-o mai folosisem de aproape o lună), am umplut-o și am aprins-o. Sunt sigur că bunul Dumnezeu n-a simțit mai multă plăcere adulmecând tămâia decât plăcerea pe care o simțeam eu în clipa aceea. După o lună în care ai fumat numai țigări, tutunul de pipă îți prilejuiește un extaz prea mare să-l poți exprima în cuvinte.

Am găsit același luminiș ca-n ziua precedentă, am privit mănăstirea și dincolo de ea, marea, și mi-am petrecut acolo dimineața, întins pe mantaua mea militărească sub un pin silvestru, citind din *A Shropshire Lad*, până când am adormit. Mai târziu, m-au trezit clopotele mănăstirii și, după ce am străbătut în fugă tot drumul de întoarcere, l-am găsit pe Damaschin agitat din cauza prânzului, căci abia reușise să mi-l păstreze cald. Mocasinii mei au făcut senzație în rândul călugărilor, care au zâmbit larg și au scuturat din cap cu tâlc (grecii îi numesc τσαρούχι[1]). După ce mi-am făcut bagajul, mi-am luat rămas-bun de la părintele Damaschin, care mi-a spus să mai vin negreșit și la anul; portarul îmi făcuse o frumoasă hartă schematică cu drumul spre Esphigmenos și mi-a dat o mulțime de indicații – „Fă la dreapta când ajungi la cruce", a spus, „și mai ales nu coborî la turnul de pe malul mării". Cum pe drum era câte un mic altar cu o cruce aproape la fiecare cincizeci de metri, s-a dovedit o treabă destul de anevoioasă, dar când am văzut în sfârșit turnul arsenalului de pe mal am

---

* *Un flăcău din Shropshire* (1896), culegere de versuri a poetului și eruditului englez A.E. Housman (1859–1936).

** Marcă englezească de tutun de pipă, foarte populară, creată de compania W.D. & H.O. Wills la sfârșitul sec. al XIX-lea.

1. Încălțări de exterior din piele, cu pompon în vârf, purtate și astăzi de gărzile de ceremonie, Evzones.

luat-o pe poteca cealaltă, care ducea de-a lungul unei văi cultivate unde călugării își săpau pământul, cu veșmintele legate în jurul coapselor și cu părul lung prins în coadă sau în coc. După aceea, un macedonean care tăia lemne mi-a arătat drumul, care ducea peste mai multe pârleazuri, pe câteva câmpuri, apoi cobora spre locul în care se afla mănăstirea Esphigmenos, în micul ei golf. După ce am trecut podul spre mănăstire, o voce a strigat de undeva: „Ești englez?", iar când m-am uitat împrejur am văzut un călugăr cu înfățișare distinsă și barbă cârlionțată, zâmbindu-mi.

— De unde ești? a continuat în engleza lui cu un puternic accent american. Eu cunosc America, Anglia, Japonia, China, Franța – ah, multe țări!

M-a condus la *arhondaris* și, pentru ultima oară pe Sfântul Munte, mi s-au oferit rachiu, cafea și *glyko*; între timp, părintele Velisarios, noul meu prieten, mult umblat prin lume, mi-a adus câteva tăieturi din *The Times* primite anul trecut de la sir Arthur Hill, directorul de la Kew Gardens; sir Arthur alesese ceva reprezentativ și trimisese imagini din Derby, care îl impresionaseră așa de tare pe părintele Velisarios, încât îi răspunsese la scrisoare sugerându-i că ar trebui să pună amândoi bani și să parieze la cursele hipice; judecând după răspunsul lui sir Arthur, acesta fusese foarte surprins să primească asemenea propuneri de la un călugăr de pe Sfântul Munte și a recunoscut că nu paria niciodată. Însă părintele Velisarios nu putea să renunțe la ideea cu pariurile, așa că mi-a dat misiunea să-i scriu din Anglia imediat ce se putea paria din nou. A recunoscut că fusese un jucător împătimit în viața de mirean, și pare-se că duhul rău fusese redeșteptat de fotografiile botanistului. Însă Velisarios era un om încântător, pe față i se citea numai bunăvoință, iar ochii îi scânteiau de umor în cuibul lor de riduri. Părintele Ignatios, bucătarul, era un bun prieten de-al lui și, deși era un tip la fel de încântător, nu-i semăna deloc; mai retras și mai cizelat, cu o față bună și barbă lungă, castanie.

El și Velisarios se-ngrijeau peste măsură de confortul meu, mi-au dat cea mai bună cameră, cu câteva etaje mai sus, direct deasupra mării, care bătea în zidurile de dedesubt; Ignatios a aprins un foc iute în soba mare cu coș alb, mi-a mai adus așternuturi și a pus apă proaspătă în carafa de lângă pat. Era un călugăr model, căruia îi plăcea cu adevărat să-i servească pe ceilalți și pentru care nici o strădanie, dacă-i stătea în puteri, nu era prea mare. În tot acest timp, Velisarios a stat alături de mine la masă, distrându-mă cu observații amuzante și deșucheate despre viață.

M-a însoțit la vecernie, oprindu-se pe drum la chilia lui să-și ia vălul și rasa. Pentru ultima oară, cu o emoție care m-a surprins, am ascultat slujba solemnă, am privit și am anticipat fiecare etapă a ceremoniei care deja îmi devenise așa de familiară și m-am uitat la frescele cu aureole strălucitoare, unde Hristos înviat din morți stătea deasupra pământului, în cerul presărat cu stele, cu picioarele încrucișate, de parcă ar fi făcut primul pas dintr-un solemn menuet celest. Când i-a tămâiat pe cei prezenți, diaconul m-a tămâiat și pe mine de două ori, moment în care trebuie să pleci capul în semn de mulțumire, și am inspirat mirosul cum n-o mai făcusem până atunci; strana deloc confortabilă, mereu așa de sâcâitoare până acum, părea ciudat de comodă: principalul motiv al tuturor acestor sentimente era plecarea mea, care pare mai grea decât mi-aș fi imaginat.

Ignatios, Velisarios și cu mine am stat sprijiniți de balustrada de lemn de vizavi de ușa bucătăriei și am privit apusul soarelui, în timp ce mănăstirea și biserica, cu obișnuitul brâu dublu bizantin de cărămizi roșii în tencuiala albă, cu clopotnița și lămâii încărcați de micile lor fructe primăvăratice, s-au topit treptat în lumina amurgului. Seara era stăpânită de o nemișcare și o melancolie specifice Muntelui Athos, și am intrat apoi în liniște în bucătăria mare și albă, unde Velisarios ne-a alungat posomoreala cu o sticlă de rachiu pe care a scos-o dintr-un dulap întunecos. Bucătăriile mănăstirilor au un aer

medieval, boltite şi masive, cu sobe mari sub arcada adâncă şi înnegrită a coşului, pe pereţi sunt atârnate ulcele de bronz de diferite mărimi, pentru cafea şi ceai, iar vasele şi farfuriile de lut au, toate, pereţi groşi şi sunt vopsite în culori aprinse. În general pe pereţi sunt câteva icoane, iar uneori şi amfore mari şi albe, înalte de un metru, în care apa se păstrează delicios de rece, iar uleiul stă bine acoperit. Bucătăriile sunt întotdeauna vesele şi însorite. Am petrecut multe momente plăcute în aceste încăperi, trăgând pe ascuns câte-o duşcă de rachiu şi discutând cu călugării în timp ce bucătarul, după ce-şi dădea jos rasa neagră şi-şi sufleca mânecile, se-ndeletnicea cu eterna sarcină a pregătirii cafelei, împingând cănuţele înnegrite printre cărbunii încinşi.

După cină, Velisarios mi-a făcut o vizită în camera mea, s-a aşezat, cu veşmintele fluturându-i în toate părţile, şi părea într-o cu totul altă dispoziţie decât cea lumească de mai devreme. I-a criticat aspru pe catolici şi pe masoni, apoi i-a luat la rost pe păcătoşi în general, spunând că poate acum se simţeau ei bine, dar atunci când vor muri „Dumnezeu o să aibă grijă de ei, îi rezolvă el pe ăştia, nu?". După aceea a-nceput să-mi vorbească despre sfinţi, minuni şi icoane călătoare, nişte poveşti fascinante, pe care însă, din cauza englezei lui ciudate, nu le-am înţeles în totalitate. Totuşi, mi-a rămas în minte o frază: „Soţia lui i-a făcut trei băieţi."

Când a auzit că a doua zi porneam spre continent, mi-a desenat o hartă schematică a traseului, a zis că o să vorbească cu Ignatios să-mi pregătească un pachet cu mâncare şi a scris un bilet pentru un hangiu de acolo, în care-i spunea că mă duc la casa lui Stathatos[1] şi să mă ajute pe cât putea.

După ce a plecat, am scris o vreme şi-apoi am fumat ultimele resturi de tutun, ascultând marea de sub fereastră, valurile care se spărgeau cu plesnete şi se retrăgeau în scârţâit de

1. Peter Stathatos îl invitase pe PLF pe domeniul lui din Modi, în apropiere de lacul Volvi.

pietricele. Când mi-am privit odaia veselă, cu așternuturile curate și totul așa de frumos aranjat, și soba încinsă, plină de bușteni, am simțit un mare regret că renunțam la viața asta liniștită și ferice. Această ultimă lună va rămâne o amintire incredibilă odată ce voi ajunge înapoi în Anglia. Oare când am să mă-ntorc aici?

SFÂRȘIT

Mulţumiri

Olivia Stewart, prietena lui Patrick Leigh Fermor, a fost cea care i-a reaprins interesul faţă de ceea ce el a numit întotdeauna „vol. III", aşa că ei îi mulţumim în primul rând. Nu numai că s-a ocupat de dactilografierea şi transpunerea în format digital a primei forme a cărţii, dar l-a şi încurajat pe Paddy să reia proiectul pe care-l abandonase atâta timp.

Le suntem în mod deosebit recunoscători domnului David McClay, de la John Murray Archive, şi administratorilor de la National Library of Scotland pentru ajutor, inclusiv pentru permisiunea de a reproduce secţiunea despre Muntele Athos din „Jurnalul verde"; recunoştinţa noastră se îndreaptă şi către John şi Virginia Murray, pentru ospitalitate.

Rudi Fischer a revăzut pasajele în limba română, la fel şi William Blacker. Ajutorul profesorului Peter Mackridge a fost nepreţuit în privinţa limbii greceşti, cum a fost şi cel al lui Thomas Kielinger pentru germană şi al lui Sophie-Caroline de Margerie pentru franceză. Îi mulţumim, de asemenea, lui Edvard Gurvich, de la Institutul Cultural Bulgar; şi lui Howard Davies, pentru atenta muncă de redactare.